

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

На правах рукопису

ЛЕНАРТОВИЧ ОЛЕГ ЮРІЙОВИЧ

УДК 94(477. 82) “1939–1945”: 323. 2

**УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ НА ВОЛИНІ
В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Спеціальність 07.00.01. – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

**Науковий консультант:
Станіслав Владиславович Кульчицький
доктор історичних наук, професор**

Луцьк – 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, ТОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	14
1.1. Історіографія проблеми.....	14
1.2. Джерельна база дослідження.....	34
1.3. Теоретико-методологічна основа дослідження.....	58
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ПОШИРЕННЯ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ НА ВОЛИНІ.....	71
2.1. Ідеолого-теоретичні засади українського націоналізму.....	71
2.2. Організаційне становлення ОУН.....	88

РОЗДІЛ 3. НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ І ОПІР РАДЯНСЬКІЙ ТОТАЛІТАРНІЙ СИСТЕМІ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1941 рр.)	109
3.1. Впровадження радянської репресивно-каральної системи на Волині...	109
3.2. Розбудова організаційної структури та діяльність націоналістичного підпілля на Волині.....	140
РОЗДІЛ 4. ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ У ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 рр.)	168
4.1. Політика окупаційної влади на Волині та засоби її реалізації.....	168
4.2. Поліська Січ Т. Бульби-Боровця.....	204
4.3. Збройна боротьба УПА.....	231
4.4. Позиція ОУН у польсько-українському конфлікті.....	269
РОЗДІЛ 5. САМОСТІЙНИЦЬКИЙ РУХ НАПРИКІНЦІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1944–1945 рр.)	290
5.1. Зміни політичної доктрини ОУН(б).....	290
5.2. Збройний опір сталінському режиму.....	312
ВИСНОВКИ	353
ДОДАТКИ	364
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	400

Перелік умовних скорочень

- АК – Армія крайова
 БРСР – Білоруська Радянська Соціалістична Республіка
 ВКП(б) – Всеросійська комуністична партія (більшовиків)
 ВЛКСМ – Всесоюзна ленінська комуністична спілка молоді
 ВО – Військова округа
 ВВ – Внутрішні війська
 ВЗ ОУН – Великий збір Організації українських націоналістів
 ВПЖ – Військово-польова жандармерія
 ГВШ – Головний військовий штаб
 ГК – Головна команда
 ГО – Генеральна округа
 ГОПС – Головний осередок пропаганди й інформаційної служби
 ІК – Ініціативний комітет
 ЗУЗ – Західноукраїнські землі
 ЗЧ ОУН – Закордонні частини Організації українських націоналістів
 КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України
 КПЗУ – Комуністична партія Західної України
 КЕ – Крайова ексекутива
 МВС – Міністерство внутрішніх справ
 МДБ – Міністерство державної безпеки
 НАН – Національна академія наук
 НВРО – Народно-визвольна революційна організація
 НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
 НКДБ – Народний комісаріат державної безпеки
 ОУН – Організація українських націоналістів
 ОУН(б) – Організація українських націоналістів-бандерівців
 ОУН(м) – Організація українських націоналістів-мельниківців
 ПЗУЗ – Північно-західні українські землі
 ПУН – Провід українських націоналістів
 РСЧА – Робітничо-селянська червона армія
 СБ ОУН – Служба безпеки Організації українських націоналістів
 СЗБ – АК – Союз збройної боротьби – Армія крайова
 СКВ – Самооборонний кущовий відділ
 СМЕРШ – Управління контррозвідки Червоної армії, назване від словосполучення “смерть шпигунам”
 СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
 ТДП – Тимчасове державне правління
 УДСБ – Українська державна служба безпеки
 УВО – Українська військова організація
 УГВР – Українська головна визвольна рада
 УГКЦ – Українська греко-католицька церква
 УНКВС – Управління Народного комісаріату внутрішніх справ

УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання
УНК – Український національний комітет
УНО – Українське національне об'єднання
УНР – Українська Народна Республіка
УНРА – Українська народна революційна армія
УЦК – Український центральний комітет
УПА – Українська повстанська армія
УПА (Б-Б) – Українська повстанська армія Т. Бульби-Боровця
УПС – Українська пресова служба
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка
УССД – Українська Самостійна Соборна Держава
УШПР – Український штаб партизанського руху
ФУР – Фронт української революції
ЦК – Центральний комітет
ЧА – Червона армія

Вступ

Популяризація тези про виключно героїчний характер національно-визвольного руху 1930–1940-х рр. неоднозначно сприймається на пострадянському просторі. Радянська ментальність значної частини громадян призводить до несприйняття факту довготривалої кривавої боротьби українців за суверенітет. Вони сприймають УСРР як самостійну державу, а отже національно-визвольний рух періоду Другої світової війни для них ніщо інше, як злочинний колабораціоналізм з німецькою окупаційною владою, який вимагає засудження та покарання. У зв'язку із такою категоричністю суджень початок 1990-х рр. позначився дедалі наростаючим ідеологічним протистоянням всередині українського суспільства, яке існує і сьогодні.

Напруження в суспільстві призвело до ухвалення Верховною Радою України постанови від 1 лютого 1993 р. “Про перевірку діяльності ОУН –УПА”. Це дало поштовх до наукового дослідження питання. Результатом стало прийняття Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” від 22 жовтня 1993 р., який визнавав вояків Української повстанської армії учасниками бойових дій у разі доведення факту їхньої боротьби проти гітлерівських окупантів у 1941–1944 рр. Одночасно ветерани УПА, Конгрес українських націоналістів (правонаступник ОУН(б)), Організація українських націоналістів (правонаступниця ОУН(м)) порушили питання про офіційне визнання Української повстанської армії воюючою стороною у Другій світовій війні. Результатом невизначеності стало розмежування українського суспільства. Всередині ветеранського руху відбувся розкол.

Щоб заспокоїти громадськість, восени 1997 р. за дорученням Президента України при Кабінеті Міністрів України було створено спеціальну урядову комісію. До її складу увійшли науковці–історики, юристи, політологи, на яких було покладено завдання об'єктивно висвітлити події

Другої світової війни. Історичний висновок і розгорнута довідка робоча група готувала двічі: у 2000 і 2004 рр. У зв'язку із загостренням політичного протистояння в Україні парламентарі та урядовці формували своє ставлення до проблеми, виходячи із власних вподобань. Було припинено фінансування проекту, але наукова робота тривала. Більшість залучених науковців працювала через власну зацікавленість, публікувала монографії з окремих проблемних питань. Результатом цієї роботи стала колективна монографія під назвою “Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія”, що її видав у 2005 р. Інститут історії України НАН України. Написана на величезному фактичному матеріалі, ця праця розрахована передусім на політиків та науковців, хоча опубліковано й скорочений варіант для широкого загалу. Проте, значна частина населення не змінила власного ставлення до проблеми національно-визвольного руху. Негативну роль відіграла позиція політиків, зацікавлених у розколі українського суспільства, та відсутність популяризації отриманих результатів з боку держави, тому проблема залишається актуальною та потребує глибшого дослідження. Важливим завданням сьогодення є проведення краєзнавчої та пошукової роботи, яка дасть змогу заповнити “білі плями” в історії Другої світової війни

Проблематика сучасних історичних досліджень продиктована потребою об'єктивно висвітлити історичне минуле, створити науково обґрунтовану концепцію державотворення, запровадити єдиний стандарт викладання проблем Другої світової війни в школі, примирити та консолідувати українське суспільство. Закономірним є посилення наукового інтересу до питань визвольної боротьби, становлення національної свідомості українського народу.

Таким чином, **актуальність теми** зумовлена не лише науково-пізнавальними чинниками, а й політичними. Дослідження українського національно-визвольного руху на Волині в роки Другої світової війни покликано забезпечити комплексне, об'єктивне та цілісне висвітлення проблеми у зв'язку із її науково-теоретичною та практичною значущістю.

Існує значна кількість різноманітної за проблематикою, формою і жанром літератури, присвяченої подіям Другої світової війни на Волині. Це монографії, статті, мемуари, опубліковані у численних збірниках документи. І все ж у сучасній українській історіографії проблема українського визвольного руху на Волині залишається недостатньо дослідженою. Більшість праць присвячено вивченню окремих аспектів діяльності ОУН(б) та Служби безпеки ОУН. Суперечливий характер мають праці, присвячені діяльності Т. Бульби-Боровця, фактично не дослідженим є питання ролі та місця ОУН(м), так званого “Фронту української революції” (на чолі з В. Яворенком). Важливою проблемою лишається питання українсько-польських стосунків та відносин між різними українськими національними силами. На момент написання цього дослідження не вивченим залишався процес організаційного становлення ОУН на Волині у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) та відновлення структури націоналістичного підпілля в 1939–1941

рр..

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконано в межах наукової теми “Минуле й сучасне Волині” історичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки, згідно з навчальними програмами та планами кафедри нової і новітньої історії України. Робота є складовою частиною тем “Західне Полісся: історія і культура” (номер державної реєстрації 01031U000580) і “Документація жертв міжнародного польсько-українського конфлікту в 40-х роках ХХ століття” (номер державної реєстрації 0106U000271).

Мета дослідження – на основі аналізу історичних джерел дослідити особливості діяльності українських націоналістичних організацій та сформованих ними збройних формувань на Волині в роки Другої світової війни. Для виконання поставленої мети автор визначає такі завдання:

- визначити категорії наукової історичної літератури та проаналізувати стан наукової розробки теми;
- дати характеристику джерельній базі роботи;
- дослідити понятійний апарат, визначити причини і динаміку поширення націоналістичної ідеології в регіоні;
- проаналізувати теоретичні напрацювання ОУН в аспекті перспективи відродження української державності та практичні спроби їх реалізації в роки Другої світової війни;
- відтворити організаційну структуру націоналістичного підпілля в регіоні, форми та методи боротьби ОУН проти польської державної адміністрації у 1930–1939 рр.;
- проаналізувати процес упродовження радянської карально-репресивної системи на Волині, визначити ставлення місцевого населення до радянської влади;
- відтворити організаційну структуру Волинського проводу ОУН та визначити основні напрями діяльності націоналістичного підпілля у 1939–1941 рр.;
- дослідити діяльність Т. Боровця та охарактеризувати збройну боротьбу Поліської Січі;
- визначити причини появи повстанського руху, дати характеристику основним збройним формуванням, які діяли на Волині, проаналізувати їхні стосунки, тактичні завдання, мету боротьби;
- дослідити позицію ОУН у польсько-українському конфлікті;
- проаналізувати форми та методи боротьби ОУН і УПА проти відродження радянського режиму;
- окреслити соціальну базу національно-визвольного руху.

Об'єктом дослідження стала теорія та практика українського націоналізму в 1930–1940-х роках.

Предметом – український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни, а саме: процес поширення націоналістичної ідеології в регіоні; організаційне становлення та політична доктрина ОУН; збройна боротьба УПА – Б-Б, УПА, ФУРу; польсько-українські

взаємостосунки.

Хронологічні межі праці визначаються періодом від 1 вересня 1939 р. по 2 вересня 1945 р., тобто часом від початку Другої світової війни до її закінчення. Встановлені межі іноді порушуються, що пов'язано із потребою з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки між подіями, проаналізувати процес поширення організаційної структури ОУН на Волині в 1930-х рр., еволюцію її політичної доктрини.

Територіальні межі. Автор обмежує власне дослідження територією Західної Волині, яка в системі адміністративного поділу ОУН(б) належала до Північно-Західних українських земель (ПЗУЗ), а до 1939 р. входила до складу Волинського воєводства. Сюди належать території сучасної Волинської і Рівненської областей, а також Крем'янецький, Лановецький та Шумський райони Тернопільської області.

Така вибірковість пояснюється специфікою суспільно-політичного розвитку регіону. Вона визначається подібністю процесів поширення націоналістичної ідеології та формування осередків ОУН (на відміну від решти волинських земель, які входили до складу УРСР, зокрема Житомирщини), ментальністю населення, наявністю єдиної організаційної структури націоналістичного підпілля (Волинський провід або провід ПЗУЗ), територією, де зародилися і активно діяли дві УПА (створена ОУН(б) та отаманом Т. Боровцем).

Наукова новизна отриманих автором результатів полягає у тому, що в праці вперше у вітчизняній історіографії комплексно досліджено процес формування організаційної структури ОУН на Волині в 1930–1940-х рр. Доповнено знання про причини, масштаби та специфіку поширення націоналістичної ідеології в регіоні.

Внаслідок залучення до наукового обігу значного обсягу джерел, встановлено керівний склад Волинського проводу ОУН у 1930–1939 рр. Введено до наукового обігу інформацію про кількість членів організації, визначено характер її діяльності в регіоні.

Відтворено структуру організаційної мережі ОУН в регіоні періоду 1939–1941 рр. Визначено тактико-стратегічні завдання організації, ставлення Волинського проводу до внутрішньопартійної кризи та розколу, причини активного залучення волинян до національно-визвольного руху у період німецько-радянської війни. Доповнено інформацію про антинімецький характер боротьби ОУН(б) і УПА, а також УПА Т. Боровця в 1942–1943 рр.

Проаналізовано динаміку кількісного зростання УПА. Зроблено спробу визначити максимальну чисельність її підрозділів (станом на весну 1944 р.) у кількості близько 150 тис. осіб., довести демократичний характер змін окремих положень політичної програми ОУН наприкінці Другої світової війни. Уточнено інформацію про причини і характер збройної боротьби ОУН, УПА в період переходу фронтів та відновлення радянської влади на Волині у 1944–1945 рр.

Проаналізовано українсько-польські стосунки кінця 1930-х – середини 1940-х рр. у контексті пошуку компромісу в питаннях відродження

державності та можливості спільної боротьби між Проводом ОУН та командуванням УПА і представниками польського еміграційного уряду та командуванням АК.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наведені в дисертації факти, висновки та узагальнення можуть бути використані при розробці узагальнюючих праць з історії України, Другої світової війни, підготовці навчальних посібників. Великий фактичний матеріал, зібраний дослідником, може бути використаний при підготовці загальних та спеціальних курсів із новітньої історії України, Волині та Польщі, а також в роботі державних комісій з визначення правового статусу ветеранів-учасників національно-визвольного руху.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на кафедрі нової та новітньої історії України Волинського національного університету імені Лесі Українки у 2009–2011 рр. Основні положення та висновки дисертації знайшли відображення у доповідях на наукових конференціях, круглих столах та інших наукових зібраннях різних рівнів, а саме: Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни. // III Міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на шляху творчого поступу”. Луцьк, 17–19 травня 2006 р.: Доповіді та повідомлення: В 3-х т./ Укр. іст. т-во, Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки / Гол. Ред.: Л. Винар, І. Коцан, відп. ред.: С. Гаврилюк, О. Гаврилюк, В. Пришляк, Л. Шваб. – Луцьк: : РВВ “Вежа” ВДУ ім. Лесі Українки, 2008. – С. 87–96; “Фестиваль науки”. Звітна наукова конференція ВНУ ім. Лесі Українки 14–17 травня 2008 р., м. Луцьк; Депортаційно-переселенські акції на Закерзонні 1944–1947-х років. // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків. Збірник наукових праць. Луцьк, 2008. – С. 192–199; “Національно-визвольний рух на Волині часів Другої світової війни та перші повоєнні роки”. Історико-краєзнавча наукова конференція, 26 грудня 2008 р., м. Нововолинськ; “Фестиваль науки”. Звітна наукова конференція ВНУ ім. Лесі Українки 12–15 травня 2009 р., м. Луцьк; Збройна боротьба ОУН-Б на Волині в роки Другої світової війни. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю. Науковий збірник: Випуск 30: Матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 24–25 березня 2009 р. – Луцьк, 2009. – С. 243–246; VI Міжнародна наукова конференція “Ідея національної державності в українському і польському визвольних рухах новітньої доби (кін. XIX–XX ст.). Історія – історіографія – політологія. 11–13 грудня 2009 р., м. Житомир; I Міжнародна наукова конференція молодих науковців, аспірантів, здобувачів “Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії”. 9–10 грудня 2009 р., м. Рівне; II Міжнародна наукова конференція молодих науковців, аспірантів, здобувачів “Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії”. 8–9 грудня 2010 р., м. Рівне; “Фестиваль науки”. Звітна наукова конференція ВНУ ім. Лесі Українки 10–13 травня 2011 р., м. Луцьк; Міжнародна історико-краєзнавча

наукова конференція. “Минуле і сучасне Волині та Полісся. Чорторийськ і Четвертня в європейській та українській історії” присвячена 20-річчю проголошення Незалежності України. 15 травня 2011 р., м. Маневичі Волинської області; Всеукраїнська науково-практична конференція “Український національно-визвольний рух ХХст.: ідейно-політичний, організаційний та військовий аспекти (до 90-річчя Другого Зимового походу, 70-річчя похідних груп ОУН та 70-річчя Олевської республіки)”. 18–20 листопада 2011 р., м. Житомир; III Міжнародна наукова конференція молодих науковців, аспірантів, здобувачів “Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії”. 8–9 грудня 2011 р., м. Рівне.

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом. Праця має обсяг 526 сторінки і складається із вступу, розділів, висновків, містить список використаних джерел 718 найменування, додатків обсягом 34 сторінки.

Розділ 1. Історіографія, джерельна база, теоретико-методологічна основа дослідження

1.1. Історіографія

Дотепер у вітчизняній та зарубіжній історіографії домінують дослідження українського національно-визвольного руху в контексті діяльності ОУН та УПА на західноукраїнських землях. У них провідну роль відведено Галичині як регіону, де народилася ОУН й існував найбільш у пертій опір польській державній адміністрації, процесам радянзації 1939–1941 рр. та утвердженню сталінського режиму у повоєнні роки. Волинь згадується лише епізодично, найчастіше як територія, де діяла УПА, або у зв’язку із польсько-українським конфліктом. Невивченими залишалися питання організаційного становлення націоналістичного підпілля у Волинському воєводстві в 1930-х рр. та в перший період радянзації (

1939–1941 рр.). Немає комплексних досліджень, які об'єктивно визначили б роль та місце цього регіону у визвольній боротьбі періоду Другої світової війни.

Наукові праці з цієї проблеми можна поділити на кілька категорій. До першої слід віднести розвідки представників української діаспори, до другої – праці радянських істориків і тогочасну мемуаристику, до третьої – науковий доробок сучасних вітчизняних дослідників. До четвертої – праці іноземних вчених.

Перші публікації, що стосувалися історії виникнення ОУН, генези її політичної доктрини та діяльності УПА, з'явилися в кінці 1940-х рр. Це – брошури представників мельниківського проводу О. Шуляка “В ім'я правди . До історії повстанчого руху в Україні” і Г. Полікарпенка “Організація Українських Націоналістів під час Другої світової війни”, а також працю одного з провідників ОУН(б) – М. Лебеда “Українська Повстанська Армія: її генеза, ріст і дії” [548; 600; 656].

Колишні учасники самостійницького руху в Україні у різний спосіб знайомили громадськість із власними політичними програмами, тенденційно висвітлювали фактичний матеріал про перебіг збройної боротьби на території України, звинувачували один одного у кривавих злочинах. Суперечливий і суб'єктивний характер публікацій призвів до формування двох основних концепцій у діаспорній історіографії – мельниківської та бандерівської. Кожна з них претендувала на істину в останній інстанції, ігноруючи аргументи опонентів і утверджуючи власне провідне місце у визвольному русі.

У 1950–1960-х рр. полеміка між ОУН(м) та ОУН(б) набула найгостріших форм. Основним дискусійним питанням стало визначення ролі ОУН у подіях Другої світової війни. З. Книш та В. Верига відстоювали позицію мельниківської організації, звинувачували бандерівський провід у братовбивстві та політичному авантюризмі [414; 513; 663]. П. Мірчук зайняв протилежну позицію, намагаючись переконати читачів у винятковій ролі бандерівської організації, приписуючи їй ексклюзивне право очолити український національно-визвольний рух. Його оцінка подій визначалася партійною приналежністю і була суб'єктивною. Автору вдалося зібрати й опублікувати багатий фактичний матеріал про формування ідеології ОУН, її генезу наприкінці війни, політику і стратегію організації. Однак, як і решті діаспорних істориків, П. Мірчуку не вдалося позбутися тенденційності в підборі документальних матеріалів. Часто його висновки взагалі не спираються на джерельну базу [289; 346; 374; 573; 574; 575; 576].

Тенденційність властива й довіднику про Українську повстанську армію П. Содоля “Українська Повстанська Армія. 1943–1949”. У ньому головну увагу зосереджено довкола військових аспектів, організації збройної боротьби ОУН(б). При цьому зовсім немає інформації про діяльність ОУН(м) і Т. Боровця [626].

Низка публікацій з історії українського національно-визвольного руху належить Л. Шанковському. Серед його доробку слід відзначити працю

“Українська Повстанська Армія”, у якій автор проаналізував негативні наслідки розколу в ОУН, дав позитивну характеристику, і бандерівській, і мельниківській організаціям. Значну частину праці присвячено процесу формування та еволюції УПА (в тому числі й Української повстанської армії Т. Бульби-Боровця), польсько-українському протистоянню на Волині [654].

Причини та механізм створення Української головної визвольної ради відображено в іншій праці дослідника – “Ініціативний комітет для створення УГВР”. Автор наголошував на винятковій ролі новоствореної структури як об’єднаного політичного центру, революційного парламенту України, головного репрезентанта національно-визвольної боротьби українського народу перед усім світом [652]. Цій же проблематиці присвячено публікації І. Гриньоха [444] та М. Прокопа [607]. Зазначені автори обґрунтували причини трансформації організаційних форм самостійницького руху наприкінці Другої світової війни, проаналізували прийняті УГВР організаційні документи, наголосили на провідній ролі ОУН(б) у національно-визвольному русі.

Значну частину діаспорної історіографії присвячено питанням формування та еволюції націоналістичної ідеології, дослідженню змін у політичній доктрині ОУН, організаційних форм самостійницького руху. Це, насамперед, праці ідеологів українського націоналізму та активних учасників визвольних змагань О. Дяківа (“Горнового”) [313], Я. Стецька [636], Л. Ребета [612], Д. Донцова [311, 312], Ю. Вассіяна [299], І. Лисяка-Рудницького [555], П. Полтави [349; 350] та ін. Слід окремо виокремити доробок С. Бандери який жодних еволюційних змін не визнавав. Залишаючись прихильником теорії інтегрального націоналізму зразку 1930-х рр. непримиренно ставився до спроб демократизувати положення політичної програми ОУН. Його деструктивна позиція призвела до розколу організації у роки Другої світової війни та повоєнні роки і відображена у праці “Перспективи Української революції” [293] та інших публікаціях.

Із представників мельниківської історіографії регулярно публікував статті у часописі “Визвольний шлях” Я. Гайвас. Їх присвячено діяльності похідних груп ОУН, українсько-німецьким стосункам, внутрішньопартійній боротьбі та ін. Ці публікації політично заангажовані, написані в гострополемічному стилі, а наведений фактичний матеріал потребує додаткової перевірки [427–438].

Заслуговує на увагу праця П. Балея “Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 р.”, в якій автор намагався показати історію становлення ОУН через діяльність окремих її діячів, зокрема, Р. Ярого та С. Бандери. Їхню роль П. Балея оцінює негативно, перекладаючи на них усю відповідальність за розкол в організації та його наслідки. Автор намагається переконати читача в тому, що причинами внутрішньопартійного протистояння стали амбіції крайових лідерів ОУН та втручання німецьких спецслужб [386].

Важливою є праця К. Гірняка та О. Чуйка, присвячена діяльності Фронту української революції під проводом Т. Басюка, який діяв у Крем’янецькому та Лановецькому районах Тернопільської області. Автори

намагаються довести тезу про самостійний характер діяльності цього утворення і визначають його як окрему складову частину самостійницького руху. Аргументація висновків є слабкою через недостатню джерельну базу [446].

Більшість праць з історії визвольного руху написали безпосередні учасники цих подій. Тому їм притаманна надмірна емоційність викладу матеріалу й відверті фальсифікації. Яскравим прикладом може слугувати доробок Т. Боровця, опублікований після закінчення Другої світової війни: “Кредо революції” (Париж, 1946); “Збройна боротьба України 1917–1950” (Париж, 1951); “Армія без держави” (Вінніпег, 1981) [298; 662]. Вони насичені спогадами, які часто не підтверджуються іншими джерелами. Незважаючи на вади цих публікацій, їх слід обов’язково використовувати під час дослідження воєнної історії Волині. Колишній отаман створив загальну хроніку подій, дав можливість досліднику визначити пріоритети для проведення наукового пошуку.

Окремі аспекти історії Поліської Січі – УПА(Б-Б) уточнює книга спогадів колишнього курінного УПА М. Скорупського “Туди де бій за волю” [364]. Її автор яскраво описав трагічні події на Волині, пов’язані із розбродом бандерівськими підрозділами загонів ОУН(м) та УНРА. Наведено маловідомі факти взаємодії поліського отамана із Фронтом української революції.

Суперечливі думки викликає доробок професора Альбертського університету Д.-П. Химки. Автор засуджує діяльність українських націоналістів в роки Другої світової війни звинувачуючи їх у пособництві окупаційній владі, масовому знищенні євреїв. Боротьба проти утвердження радянської влади висвітлюється ним через призму злочинної діяльності ОУН спрямованої на вбивства мирного населення.

Загалом, праці істориків української діаспори потребують глибокого аналізу та перевірки наведених фактів. Тенденційність та яскрава політична заангажованість визначає їх суб’єктивний характер, суттєво зменшує наукове значення таких публікацій.

Окремі питання, пов’язані з українським визвольним рухом, висвітлювалися і в радянській історіографії. Ці публікації відрізнялися ідеологічною заангажованістю та аксіоматичними підходами до обґрунтування тих чи інших положень. Політичний тиск та жорстка цензура робила неможливим об’єктивне висвітлення проблеми. Затиснуті у вузькі межі ідеологічних штампів дослідники мусили обмежувати зміст власних робіт негативною інформацією про злочинну діяльність та сутність ОУН і УПА.

Поширення впливу націоналістичної ідеології серед українців спонукало ЦК КП(б)У створити окремий напрям в історіографії, пов’язаний з критикою “українського буржуазного націоналізму”. Перші праці були опубліковані наприкінці Другої світової війни. Їхніми авторами стали радянські діячі, як то нарком закордонних справ УРСР Д. Мануїльський, який написав замовну брошуру “Українсько-німецькі націоналісти на службі

у фашистської Німеччини” [561]. З часу оприлюднення цієї публікації у 1945 р. радянська історіографія постійно підкреслювала тотожність понять “український націоналізм” і “німецький фашизм”. Подібні формулювання трапляються в колективних працях радянських письменників В. Беляєва, М. Рудницького “Під чужими прапорами”, В. Дудикевича, Я. Вітошанського “Українські буржуазні націоналісти – найманці міжнародного імперіалізму”, В. Маланчука “Історія однієї зради” та ін. [391; 471; 559]. Слід зазначити, що в цих і подібних роботах наведено чимало правдоподібних фактів, які творили негативний стереотип сприйняття українського націоналізму. Детальніше аналізувати їх нема сенсу через низьку наукову цінність.

Значно якіснішим став доробок радянських істориків у 1970–1980-х рр. Незважаючи на збереження основних підходів у висвітленні історії Другої світової війни, наукові публікації цього періоду відрізнялися значно ширшою джерельною базою. Серед узагальнювальних праць слід відзначити тритомне видання “Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу у 1941–1945 рр.”, перевидане російською мовою у 1975 р. До виконання цього проекту було залучено кращих фахівців республіки. У результаті до наукового обігу введено величезну кількість фактичного та ілюстративного матеріалу. Змістова частина праці залишалася ідеологічно заангажованою. Проблеми національно-визвольного руху висвітлювалися лише в негативному світлі.

Наприкінці 1970-х рр. з’явилася низка праць, присвячених діяльності ОУН, УПА та УГКЦ. Серед них – публікації С. Білака “Слуга кількох господарів” [389], С. і П. Возняків “Кожне слово, кожен крок їх – зрада” [420], “Їх справжнє обличчя” [416]. Замовні роботи які повинні були переконати населення у злочинній сутності національно-визвольного руху та української церкви публікували автори тісно пов’язані із радянськими спецслужбами – К. Дмитрук “Безбатченки” [465], С. Даниленко “Дорогою ганьби і зради” [457] В. Доберцова “Зловісний союз українського буржуазного націоналізму та уніатської церкви” [467], В. Масловський “В боротьбі з ворогами соціалізму” [565], Ю. Римаренко “Український буржуазний націоналізм – ворог інтернаціонального єднання трудящих” [617] та ін. Автори наводять чимало задокументованих фактів колаборації українських націоналістів із нацистами, невинуватих терористичних актів проти цивільного населення, протистояння всередині визвольного руху. Самостійницький рух подано, як локальне явище, інспіроване зовнішніми силами, яке не мало соціальної бази і було чуже інтересам українців. ОУН виступає в ролі найбільш реакційної, злочинної організації, а УПА показано як зграю бандитів, зрадників та прислужників окупантів. Постановка проблемних питань у цих публікаціях була неможливою. Така мета взагалі не ставилася. Радянські історики не робили спроб вивчити причини виникнення визвольного руху, з’ясувати причинно-наслідковий зв’язок між подіями. Їхнім завданням стала критика “буржуазної історіографії” та створення образу ворога радянського народу в особі українських націоналістів. Такий підхід спричинив домінування ідеологічних інтересів над науковими. Лише в другій половині 1980-х рр.

політика гласності, яку започаткував М. Горбачов, кардинально змінила ситуацію в історичній науці. З'явилися публікації, які містили спроби переосмислення методологічних підходів, нову інтерпретацію подій Другої світової війни. Найбільш відчутні зміни відбулися в середовищі російських істориків. Критика сталінської, а потім і ленінської моделей суспільного устрою, процес і наслідки репресій 1930-х рр., новий погляд на рух Опору в роки війни стали пріоритетними напрямками досліджень [408; 409; 410; 411; 425; 487; 638]. У 1989 р. В. Парсаданова започаткувала вивчення депортаційно-переселенських процесів на території Західної України і Західної Білорусії у період їх радянзації як інструменту упокорення населення і знищення українського сепаратизму [591]. Проблемні питання польсько-російських стосунків відображено у праці Н. Лебедевої про четвертий поділ Польщі і Катинську трагедію, яка увійшла до книги “Інша війна: 1939–1945 рр.” (складова частина циклу досліджень “Росія ХХ століття”). Авторка визначила кількість депортованих поляків за період 1939–1941 рр. Отримані нею результати значно корегують чисельні показники, що їх заявила польська історіографія у бік зменшення. Вона довела, що значна кількість репресованих була етнічними українцями.

Спроба об'єктивно поглянути на проблеми Другої світової війни притаманна праці С. Голубева і Л. Грачова “Правда і вигадки про Другу світову війну” [448] та доробку С. Дроб'язко. У монографії “Під прапорами ворога Антирадянські формування в складі німецьких збройних сил” автор дослідив причини колаборації громадян СРСР у роки війни, визначив кількісні показники для кожної із союзних республік, проаналізував вплив цього явища на перебіг подій [470].

В 2000 р. було опубліковано працю М. Семиряги “Колабораціоналізм: природа, типологія, прояви в роки Другої світової війни”. Дотримуючись традицій сучасної російської історіографії, автор стверджує, що кількість колаборантів серед українського населення була вдвічі більшою ніж серед росіян і поступалася лише прибалтійським народам. Об'єктивно висвітлено питання про природу цього явища в Європі, оригінальною є типологізація колабораціоналізму.

Важливе наукове значення мають праці О. Гогун, присвячені радянському партизанському та українському визвольному рухам: “Сталінські командос. Українські партизанські формування. Маловідомі сторінки історії. 1941–1944”, “Між Гітлером і Сталіном українські повстанці” [441; 442]. На основі великої джерельної бази автор дослідив організаційні та управлінські структури червоних партизанських формувань, визначив загальну кількість підрозділів, дав характеристику їхній діяльності, у тому числі й злочинній (поширення терору, грабунок населення, мародерство, насильство, пияцтво і розпуста), зробив спробу проаналізувати стосунки з УПА та АК. Характеризуючи український визвольний рух, О. Гогун надає йому рис самооборони населення проти фашистського і сталінського режимів. З поля зору дослідника випала інформація про бульбівський рух, який був основним чинником у протистоянні з червоними партизанами до

літа 1943 р. Загалом цей доробок демонструє спробу автора дати об'єктивну оцінку подіям Другої світової війни.

Більшість публікацій російських науковців мають яскраве ідеологічне забарвлення. Автори намагаються довести виняткову роль російського народу у справі знищення нацизму в Європі та перемозі над Німеччиною. У негативному світлі зображено визвольні рухи в Прибалтійських республіках, Білорусії та Україні. Назви праць часто перегукуються з історіографією радянського періоду, присвяченій подібній проблематиці. Суб'єктивну позицію істориків стимулюють політики, які часто заявляють про те, що не дозволять переписати історію Другої світової війни і роблять активні кроки у цій справі. Прикладом може слугувати видане у 2010 р., під патронатом президента Російської Федерації Д. Медведєва, енциклопедичне видання “Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр.”, у якому зібрано величезний фактичний матеріал, однак проблеми визвольного руху розглядаються лише у негативному світлі [412].

Щодо українських істориків, то слід відзначити концентрацію їхньої уваги на пошуку нових методологічних підходів у висвітленні історичної проблематики. Ця тенденція простежується в роботах кінця 1980-х – початку 1990-х рр. Зокрема, Ю. Кондуфора, В. Клокова, М. Коваля та ін. [517; 527].

Лише здобуття Україною незалежності дало змогу активізувати зусилля вітчизняних істориків у справі об'єктивного висвітлення проблемних питань історії Другої світової війни. Цьому процесу сприяла загальна демократизація суспільно-політичного життя та поступове розсекречення архівних спецфондів. Особлива увага приділялася дослідженню національно-визвольних змагань. Згідно з підрахунками О. Лисенка й О. Маруценка, за 1998–2002 рр. опубліковано понад 1400 праць із цієї проблематики [538].

Значна частина публікацій початку 1990-х рр. мала переважно компілятивний характер, переповідала зміст творів теоретиків українського націоналізму, їхня джерельна база була бідною, а висновки мали радше емоційний, аніж науковий характер. До таких робіт можна віднести книги О. Багана “Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї” [385], В. Іванишина “Нація. Державність. Націоналізм” [478], П. Дужого “Степан Бандера – символ нації. Ескізний нарис про життя та діяльність провідника ОУН” [472].

Одну із перших спроб об'єктивно висвітлити історію ОУН і УПА здійснив П. Брицький у монографії “Україна у Другій світовій війні (1939–1945 рр.)” [401]. Автор спростував поширений радянською історіографією міф про виключно злочинну, профашистську сутність ОУН, охарактеризував збройну боротьбу УПА як національно-визвольну, визначив чисельний склад націоналістичних підрозділів.

Ідеалізація діяльності ОУН і УПА була характерною рисою для перших праць М. Коваля “ОУН–УПА і «третій рейх»” [515], “Другий фронт Великої Вітчизняної війни: (Рух Опору на Україні 1941–1944)” [518], в яких автор концентрував увагу на двофронтовій стратегії боротьби самостійницького руху. Пізніше акценти змінюються – з'являється критичний аналіз,

об'єктивна оцінка, що значно підвищує наукову цінність його публікацій [517; 519; 520; 521; 522].

До тих вітчизняних науковців, які вперше дослідили програмні положення самостійницького руху крізь призму змін у політичній доктрині ОУН, належить В. Кучер. Він намагався визначити об'єктивні та суб'єктивні причини трансформації ідеології інтегрального націоналізму в бік демократизації, проаналізувати їхній вплив на тактику УПА [541; 542]. Трагедія українського народу в період німецько-фашистської окупації відображена в одній з останніх праць опублікованій В. Кучером у співавторстві з О. Потильчаком. Серед інших проблемних питань, в роботі досліджено вплив руху Опору на зрив планів економічного грабунку України окупаційною владою [543].

Усі згадані вище праці мають характер наукових розвідок і присвячені вивченню окремих питань, пов'язаних з українським національно-визвольним рухом. Перші спроби провести комплексне дослідження діяльності ОУН та УПА здійснив А. Кентій. Протягом 1998–1999 рр. автор опублікував низку монографій, присвячених процесам становлення і розгортання організаційної діяльності ОУН, формування та збройної боротьби УПА. На основі широкої джерельної бази дослідник визначив мотивацію створення ОУН, її політичну доктрину, причини трансформації політичних поглядів керівного складу організації, а також нові концепції у визвольному русі наприкінці Другої світової війни. Незважаючи на його величезну дослідницьку роботу, історію генези визвольного руху на Волині повністю не відображено. Події в регіоні згадуються лише в контексті діяльності УПА у 1943–1944 рр. [501–506].

Активізації досліджень сприяла діяльність робочої групи, створеної в Інституті історії України НАН України при Урядовій комісії для підготовки історичної довідки про діяльність ОУН та УПА (у вересні 1997 р.). До складу дослідницької групи увійшли: С. Кульчицький, який приділив головну увагу висвітленню питань становлення націоналістичної ідеології та її реалізації у довоєнний період; А. Кентій та О. Лисенко – досліджували тактику та стратегію ОУН і УПА в період 1941–1945 рр.; В. Сергійчук – вивчав протистояння самостійницького руху та радянської влади у повоєнні роки. Результатом роботи групи стала узагальнювальна праця авторського колективу “Проблема ОУН–УПА. Попередня історична довідка”, опублікована у 2000 р. в Києві [606]. Незавершеність роботи спонукала до її продовження. Було розширено склад робочої групи. Крім вищезгаданих осіб, до неї увійшли І. Патриляк, В. Дзьобак, І. Ільюшин, Г. Касьянов та ін. Кожен із науковців займався дослідженням окремих питань з історії визвольного руху. За 1998–2004 рр. у видавничому відділі Інституту історії України НАН України видрукувано 27 книг загальним обсягом 5 723 сторінок (290 друк. арк.). В цих публікаціях Волинь згадується епізодично у зв'язку із збройною боротьбою УПА та польсько-українським конфліктом. Серед них варті особливої уваги згадані вище публікації А. Кентія, численні анотовані покажчики, що їх підготували Г. Папакін, О. Вовк, З. Яцишин, С. Кокін [525;

646; 647]. Безпосередньо теми дослідження стосуються публікації І. Ільюшина, що висвітлюють польсько-українське протистояння на Волині в роки Другої світової війни [480; 482]. Зокрема, остання з опублікованих ним праць “Українська повстанська армія і Армія Крайова: протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.)” (К., 2002) присвячена аналізу причин та відтворенню перебігу збройної боротьби між УПА і АК. Автор залучив до наукового обігу значну кількість раніше не відомих документів, що зберігаються в українських та польських архівах. Його науковий доробок став основою для підготовки фахового висновку вищезгаданої робочої групи в частині визначення причин, перебігу та наслідків українсько-польського конфлікту на Волині.

Діяльність волинського отамана Т. Боровця відображено в монографії В. Дзьобака “Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.)”, опублікованій у 2002 р. [462]. Автор уперше в українській історіографії зробив спробу проаналізувати проблему ролі та місця Т. Боровця в українському визвольному русі. Аналізуючи архівні матеріали, опубліковані документи, спогади, він намагався відтворити процес формування Поліської Січі та УНРА, якими в різні періоди командував волинський отаман. Часом автору не вистачає критичного підходу при аналізі мемуарної літератури, не належним чином оформлено додатки (немає посилань на джерела). Незважаючи на ці недоліки, монографія В. Дзьобака має чималу наукову цінність.

Подібній проблемі присвячено монографію С. Стельниковича “Український національний рух Опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис” [635]. Її друге, виправлене і доповнене видання опубліковано у 2010 р. Автор концентрує увагу на питаннях становлення ідеологічних засад бульбівського руху, дипломатичних зносин УПА(Б-Б) – УНРА із зовнішньополітичними чинниками та українськими націоналістичними організаціями. Характеризуючи стосунки із еміграційним урядом УНР, дослідник помилково стверджує про зв’язок волинського отамана з керівництвом ДЦ УНР до 22 червня 1941 р., героїзує бульбівську УПА, називаючи її “всенародною” армією. До заслуг автора слід віднести зібраний великий фактичний матеріал, що дає змогу відтворити загальну хроніку подій.

Заслуговує на увагу монографія Г. Касьянова “Теорії нації та націоналізму”, опублікована в 1999 р. [497]. Автор досліджує традиційні та сучасні теорії нації і націоналізму. Головну увагу приділено висвітленню таких понять, як генеза нації та націоналізму, а також культурні, соціальні, політичні й ідеологічні передумови їх появи. У роботі проаналізовано доробок західних науковців у цій царині, узагальнено найсучасніші теоретичні напрацювання вітчизняних дослідників.

Подібній проблематиці присвячено працю В. В’ятровича “До проблеми формування ідейно-програмових засад українського визвольного руху 1920-х – 1950-х рр.” [426]. У ній автор критикує Г. Касьянова за вузькість досліджуваної проблеми й доводить, що початок становлення ідеології ОУН

слід відносити до першої половини 1920-х рр.

На нашу думку критика В. В'ятровича конструктивна і можна з нею погодитися в частині обґрунтування нижньої хронологічної межі формування ідеології ОУН. Однак, висловлені зауваження не применшують загальну наукову цінність роботи.

Праці цих авторів використано при написанні загальнотеоретичного розділу, який покликаний визначити понятійний апарат проблеми, окреслити загальні засади українського націоналізму, вироблені у 1920-х – 1940-х рр., визначити причини поширення націоналістичної ідеології на Волині, відтворити складний процес організаційного становлення ОУН в регіоні [426 ; 498; 499].

Згадані вище наукові розвідки покладено в основу колективної монографії “Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси”, яку підготувала у 2005 р. вищезгадана робоча група істориків, створена при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Монографія є найбільш повною узагальнювальною працею з історії українського визвольного руху. У ній частково відображено волинські події у зв'язку із діяльністю Т. Боровця, створенням УПА та польсько-українським протистоянням. Слід зауважити, що автори публікації оминають увагою питання, пов'язані з організаційним становленням ОУН на Волині в 1930–1940-х рр. Не визначено ролі і місця регіону у визвольних змаганнях. Традиційно Галичина перебуває в центрі уваги, а тому залишається поле для дослідницької роботи.

Першу спробу комплексно дослідити діяльність ОУН на Волині здійснила Г. Стародубець у праці “ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943 рр.)” [629]. Автор обмежила дослідження 1941–1943 рр. і сконцентрувала увагу на змінах у політичній доктрині ОУН, епізодично згадала про ФУР, НВРО та діяльність Т. Боровця. Основу джерельної бази дослідження склали відомі науковому загалу програмні документи ОУН та накази Головного командування УПА. Специфіка регіону, деталізація подій, фактів, причинно-наслідкові зв'язки авторка не відтворила повною мірою. Подібній проблематиці присвячено і працю В. Мазурка “Самостійницький рух на Волині в 40-х – на поч. 50-х років ХХ ст.” [558]. Автор акцентує увагу на трансформації ідеології ОУН, відтворює відносини між УПА та червоними партизанами, оминаючи “незручні” (через відсутність джерельної бази у центральних державних архівах) для дослідження проблемні питання, пов'язані з організаційним становленням ОУН у регіоні, визначенням кількісного та якісного складу націоналістичного підпілля.

Спробу дослідити діяльність ОУН(б) і запілля УПА на Волині й південному Поліссі в 1941–1944 рр. зробив В. Ковальчук. Автор акцентує увагу на діловій документації запілля УПА, структурі й мережі націоналістичного підпілля на Волині, ґрунтовно аналізує історіографію та джерельну базу дослідження. Робота насичена фактичним матеріалом і має неабияку наукову цінність, однак лише опосередковано торкається

запропонованих проблем [316].

Серед наукових зацікавленостей професора К. Кондратюка важливе місце займають дослідження національно-визвольного руху. Науковець є активним учасником українсько-польського семінару – “Україна-Польща: важкі питання”. Ним підготовано низку публікацій з проблем участі поляків та українців у партизанському русі, втрат українського населення в роки Другої світової війни. Найближчою до запропонованої автором теми дослідження є стаття “Велич і трагедія українців у збройній боротьбі з німецьким фашизмом (1941–1945 рр.)” у якій науковець висвітлює антифашистську боротьбу населення, як національно-визвольну. Основну увагу автор акцентує на Галицьких подіях.

Спробу висвітлити процес організаційного становлення ОУН на Волині у міжвоєнний період здійснив у власному дослідженні “Діяльність українських національних партій на Волині у міжвоєнний період” Я. Цецик. Автору вдалося виконати поставлене завдання лише частково. Основну увагу він сконцентрував на діяльності осередків ОУН, впливові на політичне життя населення регіону. Я. Цецик помилково стверджує, що “наприкінці 1920-х рр . на Волині активізує свою діяльність націоналістичне підпілля, яке було представлене ОУН” хоча перші осередки організації з’явилися в 1930 р. і були малоактивними у цей час.

Однією з останніх опублікованих робіт присвячених проблемі національно-визвольного руху є монографія Н. Мизака “УПА – “Захід” і збройне підпілля ОУН у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу у 1942–1960 рр.”. Окрім інших питань дослідник акцентує увагу на процесі організаційного становлення національно-визвольного руху в період 1939–1941 рр., але Волинь навіть не згадує, висвітлюючи події в Галичині [569].

Серед доробку волинських дослідників слід відзначити узагальнювальні праці В. Барана і В. Токарського “Україна: західні землі 1939–1941 рр.” [388], М. Кучерепи і В. Вісіна “Волинь: 1939–1941 рр.” [545], В. Дмитрука “Вони боролися за волю України” [464]. Окремі параграфи цих розвідок стосуються запропонованої тематики, змальовують загальну картину волинських подій 1920–1940-х рр., торкаючись проблем суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку, процесів радянзації, генези українського визвольного руху в регіоні, польсько-українських відносин.

Сучасна вітчизняна історіографія переживає період своєї “націоналізації”. Значну увагу історики приділяють питанням історії ОУН та УПА, аналізу ідеології національно-визвольного руху. Спостерігається значне розширення джерельної бази досліджень унаслідок оприлюднення фондів колишніх закритих архівосховищ, можливості працювати з документами , що зберігаються поза межами України. Наукова цінність досліджень вітчизняних істориків постійно зростає завдяки якісно новому рівню підготовки матеріалів, їх об’єктивному аналізу, відсутності політичного тиску. Поряд із цим з’являються нові методологічні тенденції – так звана

модерна історіографія, яка пропонує обмежити висвітлення окремих подій та фактів вітчизняної історії. Натомість пропонується загальноєвропейська схема дослідження історії як глобальних міжнаціональних процесів. Серед нових напрямів – пропонується вивчення питання про історичну пам'ять народу, тобто, які події, матеріальні та нематеріальні об'єкти можуть з нею асоціюватися, хто і як має впливати на формування світогляду населення, якими мають бути важелі впливу держави і її роль у формуванні патріотичних почуттів громадян та ін. Яскравим прикладом таких тенденцій є поява започаткованого Я. Грицаком часопису “Україна модерна” в якому популяризуються нові напрями досліджень.

Поряд із працями вітчизняних істориків є низка досліджень зарубіжних авторів, що висвітлюють ідеологію націоналізму, причини появи самостійницького руху в Україні та його генези. Серед них слід виділити публікації П. Альтера “Націоналізм” [682], Б. Андерсена “Уявна спільність: відображення походження і розвитку націоналізму” [683], Д. Армстронга “Український націоналізм” [684], Ф. Баркгорна “Радянський російський націоналізм” [685] та ін.

Серед англійських авторів слід відзначити доробок професора Єльського університету Т. Снайдера. В 2010 р. була опублікована його праця “Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіном”. В ній автор розглядає український національно-визвольний рух, як закономірне явище і наслідок політики геноциду у коричнево-червоній Європі. За його підрахунками починаючи від 1933 р. і до 1945 р. на території від центральної Польщі до західної Росії було знищено 14 млн. осіб. Згідно твердження Т. Снайдера це втрати мирного населення без врахування загиблих у війні солдатів. За національністю більшість з них українці. Автор стверджує, що саме Сталін започаткував політику геноциду планомірно винищуючи власний народ.

Проблеми міжнаціонального протистояння на Волині відображено у численних працях польських істориків. Першою відомою працею можна вважати опубліковану в 1973 р. у Варшаві книгу А. Щесняка і В. Шоти “Дорога в нікуди”. Увагу авторів привернули питання, пов'язані з діяльністю ОУН, УПА та польського націоналістичного підпілля. Констатувався факт співпраці між ними [700].

Така ж позиція характерна і для доробку Е. Пруса, який концентрує увагу читача на антирадянській та антипольській спрямованості українського самостійницького руху, звинувачує українських націоналістів у колаборації з окупаційною владою, формує негативний стереотип сприйняття ОУН і УПА як злочинних організацій. Слід підкреслити надзвичайну популярність автора на батьківщині. Його праці “Герої під знаком тризуба” [693], “Атаманія УПА” [694] та інші формували громадську думку, визначали методологічні підходи до вивчення проблемних питань українсько-польських стосунків у роки Другої світової війни кінця 1980-х – початку 1990-х років.

Науковий підхід до вивчення проблемних питань спільної польсько-української історії став можливим зі зміною політичного курсу в Польщі. З'явилася низка праць, у яких піддано критиці усталені методологічні

стереотипи. До “ревізійністської” течії можна віднести публікації З. Ковалевського “Польське питання у повоєнній стратегії Української повстанської армії” [514], Г. Мотики “Співпраця АК і УПА 1945–1947”, “Українська партизанка 1942–1960. Діяльність Організації українських націоналістів і Української повстанської армії” [689; 691], “Боротьба польсько-українська 1943–1948” [690], А.-Л. Сиви “Стосунки польсько-українські 1939–1947” [698] та ін. Для цих робіт характерне визнання помилковості національної політики Польщі у міжвоєнний період, засудження антиукраїнських акцій АК. Разом з тим, дії ОУН та УПА щодо польського населення визначаються як злочинні. Відповідальність за “волинську трагедію” вони перекладають на український бік. Виявляється, що можна вважати науковий доробок наукового співробітника Інституту історії Польської академії наук Р. Торжецького. Дослідник почав акцентувати увагу на позитивних і конструктивних моментах у польсько-українських відносинах, не намагаючись покласти відповідальність на одну зі сторін, заперечив популярну серед польських науковців тезу про те, що українці свідомо й організовано прагнули фізично знищити поляків на Волині [701–703].

Проблемам Другої світової війни в контексті відносин між українським, російським і польським народами присвячено працю ректора Жешовського університету, професора В. Бонусяка “Росія, Польща і Україна в ХХ ст.”. Автор розглядає встановлення радянської влади на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр. як окупацію Польщі, досліджує політику німецької окупаційної влади на території СРСР, при цьому український матеріал губиться в загальному контексті, що утруднює його аналіз. Подібну позицію займає А. Гловацький у праці “Ради проти поляків на східних землях II Речі Посполитої 1939–1941” [686]. Розвідка проникнута глибоким патріотизмом, що не заважає автору робити об’єктивні висновки.

Доволі різкою тональністю та тенденційністю вирізняються публікації представників “традиційної” польської історіографії. Деякі з них були безпосередніми учасниками тих подій або їх свідками. Вони звинувачують ОУН та УПА у масових вбивствах польського населення в роки Другої світової війни, доводять правильність і необхідність асиміляторської політики польських урядів у 1920–1930-х рр., виправдовують проведення “відплатних акцій” АК. Часто такі звинувачення не містять документальних підтверджень, а висновки мають емоційний характер. До цієї категорії науковців можна віднести Є. і В. Семашків, В. Романовського, В. Філяра, Ч. Патрача та ін. [696; 697; 706; 707; 708].

Потреба науково обґрунтувати власні концепції та виробити спільний підхід до висвітлення суперечливих питань стимулювали початок процесу плідної співпраці між вітчизняними і польськими істориками. У березні 1996 р. почав працювати постійний науковий семінар “Україна – Польща: важкі питання”, який триває і до цього часу. Результатом стала низка публікацій, присвячених українсько-польським стосункам у 1918–1947 рр. Безперечний інтерес та наукову цінність мають підготовані учасниками наукові доповіді,

виступи на дискусіях, визначені узгодження та виявлені розбіжності у висвітленні суперечливих питань. Волинську проблематику теж відображено у цих публікаціях. Здебільшого увага акцентувалася на втратах польського та українського населення, діяльності АК та УПА в регіоні [643].

Отже, загальний стан дослідження запропонованої проблеми є недостатнім. У працях представників української діаспори увагу зацентровано переважно на проблемах появи та генези національно-визвольного руху, вони мають суперечливий характер, висвітлюють проблемні питання тенденційно, залежно від партійної приналежності. Ці дослідники згадують Волинь лише епізодично – як територію, де діяла УПА.

Радянську історіографію, присвячену національно-визвольному рухові, характеризує вузька джерельна база, тенденційний підбір матеріалів, домінування публіцистичних підходів, ідеологічних, а не наукових концепцій. Значну наукову цінність мають узагальнювальні праці з історії Другої світової війни. У них розкрито питання, пов'язані із фронтовими військовими операціями, діяльністю німецької окупаційної адміністрації і червоних партизан. Вони опосередковано торкаються запропонованої проблеми і використані автором, як фонові, для визначення суспільно-політичної ситуації в регіоні та причин поширення національно-визвольного руху.

Значним є доробок сучасних українських істориків. Більшість праць початку 1990-х рр. мають характер наукових розвідок із невеликим відсотком наукової новизни. Їм притаманний емоційний характер висвітлення матеріалу, широке застосування діаспорної літератури та опублікованих за кордоном джерел. Відкриття доступу до архівних документів колишніх радянських спецфондів кардинально змінило ситуацію. Значно підвищилася наукова цінність робіт, з'явилися узагальнювальні праці з проблем національно-визвольного руху. Об'єктом дослідження стали проблеми генези ОУН та УПА, польсько-українські стосунки, діяльність Т. Боровця. Незважаючи на вже наявний доробок, проблеми організаційного становлення і діяльності ОУН на Волині в 1930–1940-х рр. не відобразилися в науковій літературі.

Для вивчення запропонованої теми важливим є використання праць іноземних авторів. Безперечно наукову цінність мають дослідження ідеології українського націоналізму, польсько-українських стосунків. Праці польських істориків характеризуються тенденційними підходами у висвітленні проблем спільної історії, зокрема періоду 1920–1930-х рр. та Другої світової війни. У них Польська держава постає захисником прав українського населення, а український визвольний рух безапеляційно засуджується як антигуманний і сепаратистський. Нові тенденції в польській історіографії відображають прагнення пошуку компромісу і міжнаціонального примирення.

1.2. Джерельна база дослідження

Формування джерельної бази дослідження зумовлювалося специфікою проблем, на яких було зосереджено головну увагу автора. Значна частина залучених дослідником документальних матеріалів мають архівне походження. Це дало змогу ввести до наукового обігу інформацію про невідомі сторінки історії організаційного становлення ОУН на Волині, специфіку діяльності організації, починаючи від 1930 р. до завершення Другої світової війни.

Основу джерельної бази складають документи, що зберігаються у центральних та обласних архівах України. Загалом архівні джерела поділено на кілька груп. До першої можна віднести документи, що їх видали безпосередньо керівники ОУН та командний склад УПА всіх рівнів. Це – розпорядчі документи (інструкції, накази, розпорядження, формуляри, узгодження), звітні (звіти, інформації, листи, списки, реєстри), внутрішньогалузеві (періодика, пропагандистські матеріали, листівки, реферати, проекти, прохання, політичні програми та постанови великих зборів, рішення конференцій, комунікати, протоколи, відомості з терену, огляди подій, перелік загиблих). До другої групи віднесено документи Поліської Січі – УПА Т. Боровця (листівки, листи, періодика), до третьої – документи радянських партійних органів влади (ЦК КП(б)У, обкомів КП(б)У), НКВС, НКДБ, звіти командирів червоних партизанських загонів та з'єднань про діяльність українських націоналістів (рапорти, звіти, спецповідомлення, шифротелеграми, матеріали партконференцій, протоколи допитів, статистичні матеріали), до четвертої – документи польських державних установ та німецької окупаційної адміністрації (донесення, звіти, інформації, списки заарештованих, протоколи допитів, листівки, відомості, накази).

Значна кількість документів першої і другої груп наявна у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Більшість із них зберігаються у фондах 3833 – “Крайовий провід ОУН на ЗУЗ”, 3836 – “З'єднання західних груп Української Повстанської Армії”, 3837 – “З'єднання південних груп УПА-Південь”, 3838 – “З'єднання північних груп УПА-Північ”.

У фонді 3833 – три описи, до яких уміщено 435 справ. Це директивно-аналітичні документи, зокрема накази Головної команди УПА “Клима Савура” за 1943 р., інформації про бойові дії УПА на Волині в 1942–1946 рр., політичні і військові звіти, дані про тактику та організаційну структуру УПА. Окремо слід виділити збірку пропагандистських публікацій, серед яких видання пресової служби УПА “Новини з фронту” за 1943–1944 рр., “Тижневі огляди військових і політичних подій” за 1942–1944 рр., “До зброї” № 1–2 за 1943 р., “Наш фронт” № 3 за 1943 р. та ін. Це дало змогу авторові відтворити хроніку подій 1943–1944 рр. на Волині, визначити тактику УПА, її організаційну структуру, ідеологічні засади ОУН.

Велика група документів пов'язана з діяльністю Служби безпеки ОУН(б), а саме інструкція ГК УПА щодо створення СБ, звіти розвідників про бойові дії команд УПА, протоколи допитів членів ОУН та вояків УПА,

запідозрених у зраді за 1941–1944 рр. Завдяки цим джерелам відтворено причини та процес формування СБ ОУН(б), розкрито специфіку її діяльності, методи проведення слідства та виконання покарань.

У цьому фонді зберігаються також документи інших напрямів національно-визвольного руху, зокрема мельниківського проводу ОУН, учасників “бульбівського” руху. Сюди віднесено пропагандистські матеріали, періодику, листи А. Мельника до Української ради сеньйорів у Львові (про співробітництво від 30 липня 1941 р.) – спр. 72, А. Гітлера, А. Розенберга (про приєднання Західної України до Генерал-губернаторства від 24 липня 1941 р. та 22 червня 1942 р.) – спр. 73, відкриті листи Т. Боровця до С. Бандери та ряд інших документів. Вони дали можливість визначити роль та місце цих напрямів в українському національно-визвольному русі, їхні стосунки з окупаційною владою, тактику та стратегію боротьби.

Фонд 3836 має один опис і об’єднує 75 справ. Частина цих документів стосується діяльності УПА-Північ, зокрема накази “Ярослава Кармелюка” від вересня–листопада 1943 р. (Військова округа (ВО) “Турів”, що діяла на території Волинської області та в прилеглих районах Білорусії), звіти та накази кінця 1943 р. з ВО “Кодак” (Ковельщина, Колківщина, Луччина).

Фонд 3837 теж має лише один опис і складається з 10 справ. Майже всі документи стосуються діяльності УПА і частково – ОУН. Серед них накази ГК УПА (серпень–листопад 1943 р.), командира ВО “Заграва” І. Литвинчука та коменданта запілля Г. Рибака за осінь 1943 р. та ін.

Фонд 3838 містить один опис і нараховує 144 справи. Його загальний обсяг можна поділити на документи внутрішньоорганізаційної діяльності УПА та пропагандистсько-ідеологічні матеріали ОУН. Документи щодо діяльності ОУН і УПА на Волині подано у звітності керівництва (ВО) округ “Заграва”, “Богун”, “Турів” за 1943–1945 рр. Діяльність ГК УПА-Північ складає основу фонду. Тут містяться накази і розпорядження Д. Клячківського (“Клим Савур”, “Панас Мосур”), Я. Бусола (“Заславський”), Л. Ступницького (“Гончаренко”) за 1943-й, 1944-й, 1946 рр.

Третю групу документів найширше представлено у фондах Центрального державного архіву громадських об’єднань України (ЦДАГО України), зокрема фонді 1 “Центральний комітет Компартії України”, фонді 57 “Колекція документів з історії Комуністичної партії України”, фонді 62 “Український штаб партизанського руху”, фонді 65 “З’єднання партизанських загонів Житомирської області (командир О. Сабуров) 1941–1944 рр.”, фонді 166 “Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР 1941–1950 рр.”.

З фонду 1 було використано документи описів – 6, 16, 22, 23, 46, 70 75, 76. Опис 6 “Протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б)У”, у якому зберігаються протоколи засідань Політбюро ЦК Компартії України за період з 1919 р. по 1955 р. Використано документи за 1944 р., зокрема протоколи № 45 від 1 вересня 1944 р. (спр. 735) та № 50 від 16 листопада 1944 р. (спр. 750), які стосуються боротьби з українськими націоналістами і дають змогу визначити комплекс заходів радянської влади, спрямованих на ліквідацію

ОУН та УПА на території західноукраїнських земель.

В описі 16 “Окрема папка” в якому містяться постанови Політбюро ЦК КП(б)У, які торкаються питань боротьби з УПА на території Галичини, Волині, Поділля та Буковини в період від 10 січня 1945 р. до 7 березня 1957 р.

Опис 22 “Особливий сектор і організаційно-інструкторський відділ (документи про підпільно-партизанський рух в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.)” містить інформаційні й аналітичні документи, що їх надсилали до ЦК КП(б)У облвиконками, органи НКВС та НКДБ, УШПР із території західних областей України у питаннях боротьби з УПА (спр. 45, 175, та ін.), про дії повстанців щодо німецьких окупантів, радянських партизан, цивільного населення, інформаційні повідомлення німецьких каральних органів про підпільний, партизанський та повстанський рух зі східних окупованих територій (спр. 76, 78, 79, 80, 81, 82 є копіями німецьких документів, перекладених на російську мову).

Найбільшою інформативністю щодо тематики дослідження вирізняється опис 23 “Особливий сектор. Таємна частина”. Його основу складають постанови партійних органів, доповідні записки силових міністерств, інформації обкомів КП(б)У, стенограми засідань ЦК КП(б)У та обкомів західноукраїнського регіону у питаннях боротьби з визвольним рухом (хронологічні межі документів охоплюють 1941–1946 рр.). Загалом, автор використав понад 30 документів цього опису, що дало змогу уточнити чисельний склад УПА-Північ у 1944–1945 рр., визначити кількісні показники втрат радянського та партійного активу в регіоні, місця концентрації загонів УПА, “бульбівців” та “мельниківців” у 1943–1944 рр., доповнити інформацію про рівень і умови життя населення в період німецької окупації, уточнити чисельні показники проведеної в регіоні мобілізації до Червоної армії та на промислові підприємства СРСР, визначити кількість ухильників від призову в областях Західної України, розкрити сутність диверсійно-терористичної діяльності УПА за період 1944–1945 рр., визначити рівень військової оснащеності повстанських загонів на Волині. Окремі документи опису вміщено в додатки дослідження і публікуються вперше.

Опис 46 “Відділ організаційно-партійної роботи” складається з двох частин, у яких зберігаються документи за період 1940–1947 рр. Автор використав лише одну справу з цього опису (спр. 380), в якій міститься інформація про стан організаційно-партійної і масово-політичної роботи в Рівненській області в 1944–1945 рр. Це дало можливість відтворити процес відновлення радянської влади в регіоні, визначити настрої населення та основні напрями пропагандистської роботи партійного і радянського активу.

Опис 70 “Відділ пропаганди і агітації” містить збірку документів про організацію партійним та радянським активом ідеологічної боротьби для деморалізації і розкладення загонів УПА у період звільнення території України від німецько-фашистської окупації. Серед них, зокрема, звернення Президії Верховної Ради, РНК УРСР та ЦК КП(б)У до учасників УПА, УНРА та населення західних областей України за 1944–1945 рр., довідки з донесень радянських партизанських загонів до ЦК КП(б)У про діяльність

УПА, трофейні агітаційно-пропагандистські матеріали ОУН та УПА. Ці документи доповнюють загальну картину про заходи радянського керівництва для боротьби з ОУН та УПА в західноукраїнському регіоні.

Опис 75 “Документи Відділу по західних, Ізмаїльській і Закарпатській областях ЦК КП(б)У” містить проекти постанов, доповідні записки ЦК КП(б) У в ЦК ВКП(б) на ім’я Й. Сталіна про хід боротьби з українськими націоналістами за січень–липень 1945 р. (спр. 4), аналогічні документи 1944–1947 рр. (спр. 41, 75 та ін.). Тут же зберігається рукопис брошури Д. Мануїльського (з автографом) “Українсько-німецькі націоналісти на службі в фашистській Німеччині”, датований 10 січням 1945 р. (спр. 20), який поклав початок ідеологічній кампанії задля дискредитації ОУН і УПА через звинувачення їх у колабораціоналізмі.

Документи опису 76 “Промислові відділи 1941–1967 рр.” лише дотично торкаються теми дослідження, але дають можливість скласти уявлення про масштаби та методи проведення мобілізації населення Західної України у промисловість СРСР.

Джерела з історії національно-визвольного руху на Волині й Поліссі зберігаються також у фонді 57 (опис 4). Серед них – листування між командирами партизанських загонів і Президією Верховної Ради СРСР, ЦК КП(б)У, УШПР, НКВС і НКДБ УРСР. Безпосередньо повстанські документи (справи 338–386) складають пропагандистські матеріали, вишколи, звіти. Більшість виявлених документів походять із теренів ВО “Турів” – Ратнівського, Камінь-Каширського, Любешівського, Заболоттівського, Маневицького, Шацького, Маціївського, Голобського й Головнянського.

Значну частину документів складають періодичні видання, зокрема, “О. У. Н. Інформації” (спр. 355 – № 30, 34, 48–49, 61–62) ф. 57, оп. 4, спр. 355, арк. 6, 12, 35–38, 85–86, 90; “Новинки. Короткі вісті” (спр. 355 – № 8) ф. 57, оп. 4, спр. 355, арк. 26; “О. У. Н. С. Д. Інформація” (спр. 355 – № 44) ф. 57, оп. 4, спр. 355, арк. 32; “Тижневий огляд воєнних і політичних подій” від 24 до 31 жовтня 1943 р. (спр. 355, арк. 126–128) ф. 57, оп. 4, спр. 355, арк. 126–128 і від 14 до 21 листопада 1943 р. (спр. 355, арк. 140–141) ф. 57, оп. 4, спр. 355, арк. 140–141 та ін. Вишколи утворюють окрему групу документів, які зберігаються у спр. 381 (арк. 24–98) та спр. 383 (арк. 33–66, 244–276) цього фонду.

Серед інших справ виокремлюються ті, що містять списки, щоденники та листи повстанців. Зокрема, спр. 344 (арк. 1–128) і спр. 361 (арк. 1–101). Ознайомлення з цими документами дало змогу глибше зрозуміти особливості побуту, характер стосунків вояків, хронологію боїв повстанських відділів, що дислокувалися на Волині.

Важливим для вивчення організаційної структури ОУН на Рівненщині є схема мережі націоналістичного підпілля Сарненського надрайону ВО “Заграва” станом на вересень 1943 р. (спр. 377) і реєстр працівників політичної референтури надрайону “Долина” ВО “Заграва” (від 17 вересня 1943 р., спр. 361).

Великий масив документів з історії ОУН, УПА міститься в Державному архіві Служби безпеки України (ДА СБ України). Найбільшою інформативністю вирізняється фонд 13 – “Друкованих видань”. Він містить документи, зібрані у 242 томах. Здебільшого це оригінали і копії протоколів допиту активних учасників національно-визвольного руху співробітниками НКВС УРСР (спр. 376, 372), аналогічні документи, що їх склали представники СБ ОУН (спр. 375, томи 49–58), вилучені в учасників національно-визвольного руху програмні, розпорядчі, інформаційні, звітні, пропагандистські та інші матеріали. Частину документів розміщено в Електронному архіві ДА СБ України й ними можна користуватися без обмежень. Документи, розміщені за тематичним принципом, охоплюють період від 1920-х до 1980-х рр.

Під час роботи над дослідженням автор найбільше використав спр. 372 вищезазначеного фонду (“Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” та “Української повстанської армії – УПА”; про методи та прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України із ліквідації організованого підпілля ОУН і озброєних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.”), зокрема 1–8 та 11 томи. Загалом справа складається із 99 томів, які сформовані за тематичною ознакою.

У першому томі (т. 1–5 мають спільну назву – “Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, сферу діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН–УПА в період 1943–1946 рр.”) містяться протоколи допиту В. Логвиновича, М. Степаняка, Ш. Турчановича, М. Павлишина та ін. Ці документи дали змогу визначити мету створення, функції Державного правління та Ради сеньйорів, сформованих у Львові в 1941 р., кількісний та якісний склад похідних груп ОУН(б), систему оподаткування населення з боку ОУН і УПА, з’ясувати тактику бандерівської організації у 1942–1943 рр.

Документи другого тому дали можливість визначити причини, масштаби й терміни проведення масових чисток у лавах ОУН і УПА в 1944–1945 рр., що їх зніціювала СБ ОУН.

Серед документів третього тому виявлено схеми структурної побудови підпілля ОУН(б), що діяло на території Волинської області в 1944–1945 рр., велику кількість трофейних документів ОУН(б). Здебільшого це програми ОУН(б), регіональні звіти, листи до Р. Шухевича за 1945 р., різноманітні документи НВРО, довідки, підготовані оперативно-слідчим відділом НКВС про створення УПА на Волині, структуру УПА-Північ та ін.

Четвертий том дав змогу автору відтворити персональний склад учасників 1, 2, 3-ї конференцій ОУН(б), визначити основні напрями роботи організації на осінь 1941 р. – зиму 1943 р., уточнити інформацію про кількісний склад УПА станом на 1944 р., її структуру та командний склад, визначити кордони “Колківської республіки” (протоколи допиту М. Степаняка, Є. Басюка, Т. Семчишина, Ю. Стельмащука, М. Польового; виписка з протоколу допиту В. Пчелянського – арк. 1–230).

Серед документів п'ятого тому слід відзначити аналітичні матеріали, що їх підготували співробітники НКВС і які мають узагальнювальний характер, зокрема довідку “Про організаційну структуру “Української повстанської армії” за матеріалами НКВС УРСР”, в якій, окрім загальної структури УПА (станом на 1943 р.), міститься інформація про територію поширення кожної з груп, ідентифіковано командирів куренів та сотень; довідки “Про склад південної, північної і східної груп банд УПА”, підготовані полковником держбезпеки Задоя (містить уточнювальну інформацію про командний склад підрозділів УПА) та “Про польову жандармерію УПА” (відтворює структуру та чисельний склад підрозділів польової жандармерії УПА в 1943 р.). Важливим для дослідження запропонованої проблеми став документ – донесення агента НКВС “Ярослава”, адресоване заступнику начальника відділу “Смерш” майору Александрову від 23 листопада 1944 р., в якому міститься розгорнутий план боротьби ОУН і УПА проти Росії, Польщі та Румунії, поширений Центральним проводом ОУН(б) в 1942 р. (передбачав плани мобілізації, визначав лінії фронту, тактичні й стратегічні завдання у разі загального повстання).

Інформація про Фронт національної революції (ФУР) міститься в шостому томі вищезгаданої справи (т. 6–7 “Документи, що характеризують зміни в структурній побудові ОУН-УПА, функціях, завданнях і тактиці антирадянської діяльності в період 1946–1953 рр.”). Протокол допиту І. Ткачука (арк. 54–67) дав можливість автору визначити причини створення ФУР, ідентифікувати організаторів, кількісний склад підрозділу, місцеперебування штабу та основні бойові операції.

Структуру УПА та територію поширення її підрозділів станом на липень–серпень 1944 р. вдалося відтворити завдяки документам сьомого тому, зокрема “Довідка про організаційну структуру Української повстанської армії” (арк. 58–63) та протоколові допиту політкерівника дивізії УПА “Холодний Яр” Г. Кучерука (арк. 174–186).

Інформація про оперативно-чекістські заходи органів держбезпеки та втрати ОУН і УПА в 1944–1954 рр. міститься у восьмому томі (т. 8–9 “Документи, що характеризують кадри ОУН-УПА, наявність зброї, друкарської техніки та інших матеріально-технічних засобів, джерела їх отримання і т. і. в період 1943–1953 рр.”). Автор використав документи узагальнювального характеру у вигляді довідок УНКДБ УРСР про результати боротьби з ОУН і УПА у західних областях. Тут містяться загальні статистичні дані про загиблих, заарештованих вояків, а також назви підрозділів УПА, повністю або частково знищених у квітні 1944 р.

Одинадцятий том (т. 10–13 “Документи, що характеризують ідеологію ОУН, програми, декларації, тактичні завдання, перспективи, форми і методи антирадянської діяльності українських націоналістів в період 1943–1954 рр.”) містить брошури ідеологів національно-визвольного руху, статті, розміщені в часописах ОУН. Ці документи дали змогу проаналізувати ідеологічні засади українського націоналізму, визначити зміни у політичній доктрині ОУН(б)

протягом 1940–1950-х рр.

Справа 376 складається із 88 томів. Частину документів уміщено в Електронний архів, про який згадувалося вище. Автор використав матеріали 1-го, 2-го, 6-го, 7-го, 10-го, 28-го, 49-го, 61-го томів. Здебільшого це публікації М. Сціборського, З. Косака, Д. Донцова, С. Рудницького (т. 1–2), які характеризують ідеологію українського націоналізму; накази командування УПА (т. 49, 61), інструкції ОУН і ГК УПА за 1943–1950 рр. (т. 6, 7, 10, 28). Їх опрацювання дало змогу уточнити тактико-стратегічні завдання УПА в 1943–1945 рр., визначити напрями пропагандистської роботи ОУН у лавах Червоної армії, проаналізувати спроби аграрних реформ на підконтрольних УПА територіях та ін.

Четверту групу документів широко представлено у фондах Державного архіву Волинської області (Держархів Волинської області). Більшість дослідників помилково вважає, що тут міститься незначна кількість матеріалів з історії визвольного руху, зокрема, В. Ковальчук [316]. В анотованому покажчику Державного комітету архівів України та Інституту історії України Національної академії наук України “Фонди з історії Української повстанської армії в державних архівосховищах України” цей архів узагалі не згадано [633; 634].

Це пов’язано з тим, що більшість дослідників звертали увагу на документи 1941–1945 рр. і користувалися фондом Р-1021 “Волинський провід Організації Українських Націоналістів”, у якому зберігається незначна частина джерел, датованих жовтнем 1943 р. – січнем 1944 р. Вони стосуються діяльності Українського Червоного Хреста, господарської референтури, тут також містяться накази й різноманітні листи (оп. 1, спр. 1, арк. 1–2, 4, 9–11, 25–26; спр. 5, арк. 54, 64, 66; спр. 6, арк. 29, 36, 38, 48, 50, 55–56, 59, 61–62, 70, 74).

Поza увагою дослідників залишилися документи польських державних та силових структур, що стосуються українського визвольного руху. Зокрема, фонд 46 “Волинське воєводське управління”, який містить понад 2 тис. одиниць зберігання, написаних здебільшого польською мовою. Найбільш інформативним щодо відомостей про організаційне становлення ОУН на Волині та її діяльність у 1930–1939 рр. є опис 9 “Відділ безпеки”. Велику частину цих документів складають звіти повітових команд польської державної поліції про діяльність УВО, КПЗУ та ОУН, звіти Міністерства внутрішніх справ про політичне життя національних меншин у Польщі за 1921–1939 рр., різноманітні інформації про діяльність політичних партій, звіти-монографії про діяльність ОУН за 1930–1935 рр. та ін. Ці документи дали нам можливість відтворити особливості суспільно-політичних відносин у Польщі в міжвоєнний період, процес організаційного становлення ОУН на Волині, визначити кількісний та персональний склад активістів національно-визвольного руху (спр. 1825, арк. 17–35; спр. 1826, арк. 7–96; спр. 2003, арк. 9–32; спр. 2891, арк. 1–72; спр. 3579, арк. 18–55; спр. 4673, арк. 1–21; спр. 4678, арк. 8–9).

Доповнюють загальну картину кінця 1930-х – початку 1940-х рр. документи колишнього партійного архіву, які зберігаються у фонді П-1 “Волинський обком компартії України”. Кількість одиниць зберігання, що стосуються 1939–1941 рр., незначна, але вони дають змогу визначити характер суспільно-політичних процесів на Волині в період радянізації, охарактеризувати ставлення місцевого населення до радянської влади, визначити вплив націоналістичного підпілля на динаміку процесів. Доповнюють цю інформацію матеріали фонду Р-4 “Виконавчий комітет Луцької міської Ради депутатів трудящих (міськвиконком)” та Р-6 “Виконавчий комітет Волинської обласної Ради депутатів трудящих (облвиконком)”, де зібрано документи за 1939–1947 рр.

Відтворити суспільно-політичну ситуацію в період німецької окупації неможливо без використання фондів Р-1 “Луцька міська управа” та Р-2 “Луцький окружний комісаріат”. Тут зберігаються директиви, розпорядження, накази рейхскомісара Е. Коха, окружного комісара Ліндера щодо населення Волині і Поділля за 1941–1944 рр. Використання цих фондів дало змогу ідентифікувати керівний склад Луцької міської управи, визначити територіально-адміністративну систему окупаційної влади, відтворити сутність суспільно-політичних процесів на Волині, проаналізувати стан матеріального забезпечення населення, визначити причини негативного ставлення волинян до влади та початку збройної боротьби проти окупаційної адміністрації.

Серед архівів Волинської області важлива роль належить Архіву управління Служби безпеки України у Волинській області (АУ СБ України у Волинській області). Певні труднощі в роботі дослідника спричиняє відсутність описів документів, що там зберігаються. Серед численних кримінальних справ цього архіву ми використали кілька найбільш значущих, зокрема спр. 6824–ФП, том 1 і том 2 (кримінальна справа Скопюка І. В.) та спр. 6220 (кримінальна справа Павлуся Й. Ф.). У цих документах міститься інформація про організаційну структуру ОУН на території Волині (Волинська, Рівненська, Тернопільська області) у 1939–1941 рр., основні напрями роботи організації, внутрішній конфлікт у період розколу, персональний склад активу ОУН у регіоні на початку 1940-х рр. Слід зауважити, що кримінальну справу І. Скопюка у 2010 р. передано на зберігання до Держархіву СБ України, де їй надано новий інвентарний номер 75 895.

Важливе значення для дослідження запропонованої проблематики мають документи, що зберігаються у Державному архіві Рівненської області (Держархів Рівненської області). Фонд Р-30 “Колекція документальних матеріалів Організації українських націоналістів (ОУН) і Української повстанської армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”, містить три описи, які об’єднують 150 справ за 1941–1945 рр. Серед загального обсягу матеріалів є документи першої, другої і четвертої групи.

Використання цього фонду дало змогу дослідити діяльність низових структур ОУН(б) та УПА (на рівні сіл Рівненської області в 1943–1944 рр.).

Серед документів фонду – постанови Великих зборів і конференцій ОУН, накази командування УПА, розпорядження, інструкції, щоденні рапортники, звіти керівників повстанських підрозділів та націоналістичного підпілля. Вони відображають загальний характер національно-визвольної боротьби на Волині, зміни в політичній доктрині ОУН, містять інформацію про випадки вбивств мирних громадян та агентів радянських органів держбезпеки виконавчою службою СБ ОУН.

Частину матеріалів присвячено навчально-виховній роботі серед вояків УПА та підпільників ОУН. До них належать навчальні програми з тактичної, військової, конспіративної, ідеологічної підготовки.

Зацікавленість дослідника викликають накази про встановлення адміністративної влади на визволених територіях та розпорядження ГК УПА про земельну реформу.

Важливими для персоналізації учасників національно-визвольного руху є справи зі списками військовозобов'язаних селян Рівненської області, що їх склала організаційно-мобілізаційна референтура запілля УПА. У десяти справах містяться прізвища кількох тисяч таких осіб.

Публікації ОУН і УПА сконцентровано в описі 2, де містяться видання “Вартова служба” видавництва “До зброї”, вишкільні матеріали: “Наші цілі”, “Хто ми?”, “Як руйнується сільське господарство України” та ін. Інформація про діяльність Т. Боровця та інших командирів Поліської Січі міститься у справі 112; це, зокрема, накази Головної команди Поліської Січі за № 19, 20, 21 від 10–16 вересня 1941 р., протокол наради старшин від 18 листопада 1941 р., характеристика діяльності начальника штабу П. Смородського.

Дослідити зміни у політичній доктрині ОУН(б) наприкінці Другої світової війни неможливо без використання організаційних документів Народно-визвольної революційної організації (НВРО). Під такою назвою виступила влітку 1944 р. на Волині ОУН(б) як керівний орган УПА. У згаданому фонді виявлено справу 99, у якій містяться “Статут НВРО”, протокол засідання та комплекс пропагандистських листівок. Слід відзначити, що подібні документи трапляються і в Держархіві СБ України, але там вони зберігаються у вигляді копій із неповним змістом.

Серед документів Державного архіву Тернопільської області (Держархів Тернопільської області) найбільшою інформативністю вирізняються такі фонди. Фонд Р.-1833 “Виконком Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих” складається із колекції документів, що розміщені в семи описах. Автор використав опис 1, який не має власної назви, побудований за хронологічно-структурною ознакою і містить документи за 1944–1948 рр. (протокольна частина, бухгалтерія, загальний відділ, відділ кадрів) та опис 5 – таємна частина (доповідні записки голів райвиконкомів, виписки з протоколів засідань політбюро ЦК КП(б)У та ін.). Наступний фонд , у якому зберігається інформація про діяльність ОУН і УПА на території області, – Р.-3432 “Колекція документів і матеріалів про визвольні змагання ОУН–УПА”. Має один опис і нараховує близько 200 справ за 1943–1945 рр. Тут зберігаються оригінальні та скопійовані матеріали, які дають змогу

визначити імена крайових провідників націоналістичного підпілля на Тернопільщині й ідентифікувати назви 18 сотень УПА, що діяли в регіоні в 1943 р.

Частину документів складають описи боїв підрозділів УПА на території Рівненської, Хмельницької і Тернопільської областей за період із 20 лютого до 14 травня 1944 р., настанови господарчим референтам, фінансові звіти запілля, квитанції про надходження продуктів харчування, одягу та медикаментів, зброї, інформації про будівництво криївок.

Загальне уявлення про структуру націоналістичного підпілля, завдання та керівний склад УПА на території Галичини дають документи Державного архіву Львівської області (Держархів Львівської області). Найбільшим за обсягом є фонд П-1 “Львівський обком Компартії України”, який містить чотири описи, дотичні історії ОУН і УПА періоду 1936–1952 рр. Серед документів переважають радянські розпорядчо-нормативні документи, доповідні записки обкому в ЦК КП(б)У, НКВС, оперативні повідомлення про напади українських націоналістів на державні установи і радянських активістів, збройні сутички з підрозділами НКВС, плани оперативних заходів, спрямованих на знищення національно-визвольного руху, трофейні документи ОУН і УПА та ін. Історії визвольного руху на Волині вони торкаються опосередковано, тому їх використано лише для характеристики загальних процесів поширення націоналістичної ідеології, визначення особливостей збройної боротьби в регіоні.

Друковані видання ОУН(б) зберігаються в бібліотеці Держархіву Львівської області. Зокрема, ми використали документ № 577 – “Присяга вояка УПА” – листівка, № 1955 – часопис “Повстанець” за січень 1945 р. (містить інформацію про підготовку та проведення рейдів УПА), № 3005 – часопис УПА “Повстанець” за листопад 1944 р. (інформує про бої УПА на Костопільщині, Дубенщині і Крем’яччині, зокрема про загибель генерала Ватутіна), № 3010 – “Ідея і чин” – часопис ОУН від 1945 р. (надруковано текст “Платформи”, “Устрою” та “Універсалу” УГВР), № 3072 – “Постанови III надзвичайного Великого Збору ОУН”, № 3074 – “Декларація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення Другої світової війни в Європі” 1945 р. та ін.

Серед опублікованих джерел слід виокремити різноманітні збірки документів та матеріалів. Їх аналіз слід розпочати з публікацій, які підготували представники української діаспори. Найбільшим археографічним проектом стало унікальне 46-томне видання “Літопис Української Повстанської Армії” за редакцією Є. Штендери та П. Потічного. Ми використали 1-й, 5-й, 7-й, 8-й, 9-й, 24-й і 27-й томи, у яких розміщено документи та матеріали ОУН, УПА, німецької окупаційної влади про події на Волині та Поліссі в 1941–1945 рр. Зокрема, тут є документи, які проливають світло на організаційне становлення ОУН, еволюцію її політичної доктрини, структуру, географію розміщення та бойовий шлях УПА, діяльність Української головної визвольної ради. Основним недоліком цього видання є брак джерел, які зберігалися в архівах Радянського Союзу, тенденційність у

підборі документів, невідповідність сучасним вимогам до їхнього оформлення. Тому погляд на проблему появи та генези національно-визвольного руху виглядає однобоким і суб'єктивним [329–336].

Важливе значення для дослідження ідеології ОУН, її політичної доктрини мають опубліковані в Мюнхені збірки документів під назвою “ОУН в світлі постанов Великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби. 1929–1955” [346] і “Антибольшевицький Блок Народів”, яка охоплює 1941–1956 рр. [289]. Ці документи дають можливість простежити процес організаційного становлення ОУН, динаміку та характер змін політичної доктрини організації від моменту її становлення до закінчення Другої світової війни.

До цієї групи джерел належать праці ідеологів українського націоналізму, зокрема М. Міхновського [344], Д. Донцова [311, 312], Ю. Вассіяна [299], М. Сціборського [369] С. Бандери [291; 292; 293; 294], О. Дяківа-Горнового [313], П. Полтави [349; 350]. Вони формували ідеологію українського націоналізму в її найбільш агресивній формі, яку ми зазвичай називаємо інтегральним націоналізмом. Праці широко використовувалися в ОУН та УПА як вишкільний та пропагандистський матеріал. Їх узято за основу при розробці статутних документів ОУН, впливали вони й на визначення організацією тактико-стратегічних завдань на різних етапах боротьби. У доробку О. Дяківа-Горнового та П. Полтави простежуються зародження та розвиток демократичних тенденцій в українському націоналізмі середини 1940-х – початку 1950-х рр. Спроби не допустити порушення основоположних принципів інтегрального націоналізму відображено в працях С. Бандери. Ці публікації дають можливість глибше зрозуміти всю складність процесів внутрішньопартійного протистояння в ОУН, визначити причини демократичних змін в організації, характер збройної боротьби УПА наприкінці Другої світової війни. Згадані праці не мають характеру наукових розвідок. Їм притаманна суб'єктивність в оцінках суспільно-політичних подій, політична заангажованість. Автори переоцінюють вплив націоналістичної ідеології на українське суспільство, ідеалізуючи її і надаючи їй рис місіонерства.

Пошукова робота істориків українського походження за кордоном призвела наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. до запровадження в науковий обіг великої кількості німецьких документів, які значно розширили джерельну базу наукових досліджень. Зокрема, низку праць, присвячених українсько-німецьким відносинам, опублікував В. Косик. Серед його доробку слід назвати видання “Україна у Другій світовій війні у документах: збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942 рр.)”, що побачило світ у 1997–1999 рр. [320–322]. Автор намагається героїзувати збройну боротьбу ОУН і УПА, стверджує провідну роль бандерівської організації у національно-визвольному русі. Незважаючи на ці недоліки, більшість документів є унікальними і їх використано у нашому дослідженні для визначення характеру суспільно-політичних процесів в Україні під час окупації, розкриття сутності східної політики Третього Рейху, аналізу

діяльності націоналістичного підпілля та УПА, глибокого осмислення подій, що відбувалися в цей час на Волині.

Серед опублікованих радянськими істориками джерел слід виділити кілька збірників документів та матеріалів, що їх підготував Інститут історії АН УРСР. Серед них, зокрема, тритомне видання “Радянська Україна в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.” Більшість зібраних матеріалів стосуються перебігу німецько-радянської війни, розкривають жахи німецько-фашистської окупації в Україні, доводять визвольну місію Червоної армії, визначають провідну роль ВКП(б) та КП(б)У у розгромі ворога Національно-визвольний рух подано як колаборацію з окупантом, зраду інтересів власного народу. На підтвердження останньої тези наведено факти про злочини представників ОУН та УПА проти мирного населення, підкреслено фашистський характер націоналістичної ідеології. Незважаючи на тенденційність у підборі документів та матеріалів, ця публікація дає змогу глибше зрозуміти характер окупаційного режиму в Україні, визначити причини антифашистської боротьби.

Геополітичні плани Німеччини та характер Другої світової війни допомагають розкрити документи, зібрані у праці “Злочинні цілі гітлерівської Німеччини у війні проти Радянського Союзу”, що її опубліковано в Москві у 1987 р. Як і більшість доробків радянської історіографії, ця праця вирізняється тенденційністю у підборі документів. Головним завданням упорядників було показати німецько-радянську війну як визвольну – вітчизняну – для народів Радянського Союзу. Стверджується, що німецька агресія мала характер несподіваного нападу і спрямовувалася на фізичне знищення всього населення СРСР. Період окупації змальовується як час повного безправ’я для українців, період грабунку, жорстоких безпідставних вбивств. Героїзується боротьба радянських партизанів, засуджується співпраця українців з окупаційною владою. Водночас замовчуються факти антинімецької боротьби ОУН та УПА, яких безапеляційно визначають як зрадників та прислужників фашистів. Незважаючи на таку заангажованість, у збірнику міститься чимало документів, які дають змогу відтворити структуру окупаційної влади в регіоні, визначити загальні тенденції та характер суспільно-політичних процесів у період окупації.

Аналіз процесу встановлення та відновлення радянської влади в регіоні неможливий без використання збірника документів та матеріалів, що його підготував авторський колектив зі Львова – “Волинь радянська (1939–1964 рр.)” [302]. Основу використаних у нашому дослідженні джерел складають радянські та партійні документи, що стосуються процесів ухвалення Західної України до складу СРСР, формування територіально-адміністративного поділу Волині, створення державних структур, реформи в промисловості, сільському господарстві, банківській сфері, освіті. Частина документів подібного змісту публікувалася в пресі 1939–1940-х рр., зокрема в газетах “Комуніст”, “Червоний прапор”, “Правда”, “Радянська Волинь”, “Радянська Україна”, “Відомості Верховної Ради СРСР” та ін. Їх теж

використано у цьому дослідженні [317; 318; 351; 352; 354; 355; 356; 375].

Різноманітні аспекти Другої світової війни відображено у чималому доробку російських дослідників. Ними започатковано ряд тематичних багатотомних видань. Яскравим прикладом може слугувати серія “Російський архів: Велика Вітчизняна війна”, який налічує понад 24 томи. У кожному з них розглянуто проблемні питання війни через призму документів партійних і радянських органів державної влади. Широко залучено матеріали іноземних архівів, зокрема польських, англійських і німецьких. Однак питання, пов’язані із визвольним рухом народів Прибалтики, Білорусії, України і Польщі, висвітлено тенденційно. У більшості документів ідеться про злочини націоналістів проти населення СРСР. Ми використали матеріали 14-го і 20-го томів, у яких міститься інформація про діяльність польських та червоних партизанів, радянської адміністрації в 1944–1945 рр., документи АК за 1943–1945 рр. [358; 359].

Серед збірників російських науковців у яких зроблено спробу об’єктивно висвітлити проблеми війни, слід назвати працю О. Гогуна, підготовану спільно з українським дослідником А. Кентієм “...Створювати нестерпні умови для ворога і всіх його поплічників...”: Червоні партизани України, 1941–1944: маловивчені сторінки історії. Документи і матеріали” [366]. Упорядники сконцентрували увагу на маловідомих сторінках історії партизанського руху – приписах в оперативних звітах командирів загонів та з’єднань, запровадженні терору щодо місцевого населення, фактах масових грабунків, мародерства, пияцтва, сексуальної розпусти, засобах боротьби з визвольним рухом та ін. Основу збірника складають документи, які зберігаються в архівах України, Росії, Німеччини і Польщі. Частину з них опубліковано вперше.

Найбільшою інформативністю вирізняються збірники документів, що їх опублікували сучасні українські історики. Одним із перших дослідників, який увів до наукового обігу значну кількість раніше не відомих документів з історії України ХХ ст., став І. Білас. Його двотомне видання “Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та правовий аналіз”, що побачило світ у 1994 р., мало значний вплив на характер та проблематику наукових досліджень початку 90-х рр. Частину матеріалів цього видання використано у нашому дослідженні для характеристики суспільно-політичних процесів, що мали місце на Волині в 1939–1940-х рр., зокрема радянізації західноукраїнських земель [295; 296].

Низку документів з історії ОУН і УПА було опубліковано в “Українському історичному журналі” під започаткованою в 1995 р. рубрикою “Документи і матеріали: ОУН і УПА в Другій світовій війні”. Здебільшого це матеріали, що зберігаються в Центральному державному архіві громадських об’єднань України (ЦДАГО України). Серед опублікованих документів – оунівські (організаційні – Універсал УГВР, присяга вояка УПА), радянські (звіти радянського і партійного керівництва про “антирадянські прояви” ОУН і УПА, співпрацю українських націоналістів з окупаційною владою), німецькі (донесення поліції безпеки та

служби безпеки про контакти УПА з вермахтом, поліцією та цивільною адміністрацією). Це розсекречені документи, які подано у вигляді копій без жодних коментарів. Вибірка матеріалів має дещо хаотичний характер (упорядники публікували документи 1930–1940-х рр. різнопланової тематики). Окремі документи ми використали для характеристики діяльності ОУН і УПА в 1944–1945 рр., стосунків із радянською владою та методів боротьби проти українського визвольного руху наприкінці Другої світової війни.

Публікації документів у 1990-х рр. сприяли процесу нагромадження фактичного матеріалу, який дав поштовх науковим дослідженням проблем з історії українського визвольного руху. Починаючи з 1996 р., з'явилася низка збірників документів та матеріалів, яку підготував В. Сергійчук, серед яких слід відзначити такі публікації: “ОУН–УПА в роки війни: нові документи та матеріали” (К., 1996) [360]; “Десять буремних літ: західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: нові документи і матеріали” (К., 1998) [361]; “Поляки на Волині у роки Другої світової війни: документи з українських архівів і польські публікації” (К., 2003) [362]; “Український здвиг: Волинь. 1939–1955”. (К., 2005) [363]. Джерельну базу цих публікацій розширено за рахунок використання документів Центрального архіву вищих органів влади та управління України і Державного архіву Служби безпеки України. Упорядник сформував збірники за тематичною ознакою і дав власні коментарі до опублікованих матеріалів.

Важливе значення для виявлення закономірностей повстанського руху має нова серія “Літопису УПА”, підготована науковцями Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського і Центрального державного архіву громадських об'єднань України (упорядники – К. Абрамова, О. Вовк, В. Галаса, М. Деркач та ін.). До цього часу опубліковано 12 томів. Зібрані упорядниками документи доповнюють археографічне видання “Літопис УПА”, що виходить у Торонто. Для нашого дослідження було використано матеріали тому 1 “Видання Головного командування УПА” (К.; Торонто, 1995); тому 2 “Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944” (К.; Торонто, 1999); тому 3 “Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: Директивні документи ЦК Компартії України, 1943–1959” (К.; Торонто, 2001); тому 4 “Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. 1943–1959” (К.; Торонто, 2002); тому 8 “Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля, 1944–1946” (К.; Торонто, 2006) [337–341]. Характер опублікованих документів різноманітний. Це організаційні документи ОУН та накази Головного командування УПА, директиви та розпорядження ЦК КП(б)У, спрямовані на боротьбу з націоналістичним підпіллям, інформаційні повідомлення про кількість загиблих повстанців, захоплені трофеї та ін. Більшість уміщених до збірки документів зберігаються у фондах ЦДАГО України.

Процес організаційного становлення ОУН відображено в документах, що увійшли до збірника “Документи і матеріали з історії Організації українських націоналістів” (К., 2005), підготованого Інститутом української

археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського (упорядники – Ю. Черченко і О. Кучерук). У першому томі опубліковано документи за 1927–1930 рр., період коли відбувався процес злиття розрізнених організацій і гуртків націоналістичного спрямування в єдину Організацію українських націоналістів. Зокрема, є матеріали про підготовку і проведення конгресу ОУН, статутні документи, дані про поширення організаційної мережі.

Створенню Служби безпеки ОУН присвячено упорядкований О. Лисенком і І. Патриляком збірник “Матеріали і документи СБ ОУН(б) у 1940-х рр.” (К., 2003). Зібрані документи дають змогу простежити процес становлення СБ ОУН(б), визначити її організаційну структуру, керівний склад, основні завдання, характер діяльності.

Важливе значення для дослідження проблеми національно-визвольного руху на Волині мають сучасні спеціалізовані періодичні видання. Серед них слід виокремити журнал “Архіви України”. Тут публікуються не відомі широкому загалу документи різноманітної тематики. Ми використали кілька номерів, у яких розміщено матеріали про роль М. Хрущова в організації боротьби з українським визвольним рухом у повоєнні роки та статутні документи НВРО.

У серпні 1994 р. Інститут історії України НАН України, Служба безпеки України, Державний комітет архівів України і Всеукраїнська спілка краєзнавців започаткували видання журналу “З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ”. Документи та матеріали розміщено за рубриками: “Історія радянського тоталітаризму”, “Особа в контексті історії”, “Історія Другої світової війни”, “Влада і церква”. Більшість опублікованих у виданні документів зберігаються у фондах Держархіву СБ України.

Серед документів іноземного походження, які ми опрацювали, слід виділити польські статистичні збірники за 1919 і 1920 рр., що містять інформацію про адміністративно-територіальний поділ Волинського воєводства, а також багатотомне видання “Армія Крайова в документах 1939–1945 рр.” [376–378]. Зібрані документи підкреслюють визвольний характер боротьби польського націоналістичного підпілля. Український визвольний рух показано як сепаратистський, антидержавний. Як бандитизм визначено діяльність УПА, спрямовану проти АК та польського населення Волині в 1943 р. Аналіз документів цього збірника сприяв розкриттю питань, пов’язаних зі спробою польсько-українського порозуміння в роки Другої світової війни, визначення геополітичних планів Польщі щодо Західної України.

Важливим, хоча і потребуючим ретельної перевірки, джерелом стали мемуари безпосередніх учасників подій: ветеранів Другої світової війни, членів націоналістичного підпілля та вояків УПА. Цікавими для дослідника є спогади командирів партизанських загонів та з’єднань, що діяли на Волині, С. Ковпака “Похід в Карпати” (М., 1944) [666], В. Бегми “Злочини німців і народна боротьба на Ровенщині” (К. ; Х., 1945) [661], О. Федорова “Підпільний обком діє” (М., 1955) [678], Д. Медведєва “Сильні духом” (К., 1978) [672] та ін. У них стверджується злочинна сутність ОУН та УПА, теза

про колабораціонізм українських націоналістів. Незважаючи на радянську апологетику, ці праці створюють загальну уяву про характер стосунків між червоними партизанами і представниками визвольного руху, дають характеристику його політичним складникам, визначають характер бойових операцій УПА та ін.

Серед інших книг мемуарного жанру, присвячених національно-визвольним змаганням, слід відзначити публікації членів ОУН і УПА Г. Стецюка “Чорні дні Волині. 1941–1944 або непоставлений пам’ятник: Спогади колишнього зв’язкового обласного проводу” [677], П. Філоненка “Збройна боротьба на Волині: спомин учасника” [679], П. Шандрука “Це було так” [651], В. Марка “Сім літ визвольних змагань” [671], М. Савчин “Тисяча доріг: спогади жінки учасниці підпільно-визвольної боротьби під час і після Другої світової війни” [675]. У них змальовано загальну картину подій Другої світової війни на Волині, наведено інформація про спроби створити Українську національну армію, діяльність у цьому напрямі Т. Боровця. Ці праці вирізняє надмірна емоційність та категоричність суджень. Залежно від партійної приналежності, звучать обвинувачення у зраді, узурпації влади лідерами ОУН, братовбивстві. Відсутність достовірної джерельної бази, неаргументована позиція авторів значно знижує наукову цінність таких публікацій.

Отже, основу джерельної бази дослідження склали документи і матеріали, що зберігаються в Центральному архіві вищих органів влади та управління України, Центральному державному архіві громадських об’єднань України, Державному архіві СБ України, Державному архіві Волинської області, Державному архіві Рівненської області, Державному архіві Львівської області, Державному архіві Тернопільської області, Архіві управління Служби безпеки України у Волинській області, а також документи опубліковані у радянських, вітчизняних та іноземних збірниках, мемуарна література.

1.3. Теоретико-методологічна основа дослідження

Дослідження проблемних питань, пов’язаних із визвольним рухом, потребує вивчення різноманітних його аспектів, зокрема теоретичних засад

українського націоналізму, специфічної термінології, організаційної структури, ідеології, тактико-стратегічних завдань, засобів їх реалізації, географії поширення, соціальної бази, національного складу, процесу формування і чисельності бойових підрозділів, стосунків з іншими політичними рухами тощо. Всі вони є предметом дослідження історичної та політологічної науки. Кожна акцентує увагу на притаманних їй специфічних аспектах.

Упродовж тривалого часу, насамперед у радянський період, проблеми зародження і розвитку визвольного руху в Україні розглядалися суб'єктивно. Визначені Комуністичною партією ідеологеми формували відповідний характер радянської історіографії. Лише у негативному світлі зображалася діяльність націоналістичних партій та організацій. Збройній боротьбі УПА надавали рис бандитського, профашистського утворення, яке не має нічого спільного з антинімецьким рухом Опору. Націоналістична ідеологія плямувалася як ворожа і принесена іззовні. Такі праці формували однобічний погляд, негативну суспільну думку щодо історії визвольного руху. За словами професора М. Емара, радянська історична наука постійно вводила людей в оману. Вона орієнтувалася на прогрес як мету розвитку цивілізації, тому виявилася безпорадною в розумінні таких явищ як націоналізм, расизм, тероризм [616, 4].

Вивчення вітчизняної історії на якісно новому науковому рівні потребує комплексних студій. Їхні основи вже закладено в історичній науці, яку представляють наукові школи України. До них належать наукові колективи, сформовані навколо відомих учених на базі наукових установ, які досліджують визначені наукові проблеми.

Автор ураховував такі особливості сучасної методології: цільову спрямованість, яка досягається за допомогою відповідних засобів її забезпечення через визначення провідного орієнтира; творчий підхід до дослідження, критичний аналіз поглядів окремих дослідників і висунутих ними теорій, допущення плюралізму думок, єдність принципів об'єктивності та історизму при розв'язанні основних завдань.

Методологічну основу дослідження складає комплекс загальнонаукових, міждисциплінарних, історичних та джерелознавчих методів. До загальнонаукових належать такі методи:

– історичний (історико-генетичний) – вимагає розгляду всіх історичних фактів, явищ і подій відповідно до конкретно-історичних обставин, у їхньому взаємозв'язку і взаємозумовленості. Будь-яке історичне явище потрібно вивчати в розвитку: як воно виникло, які етапи розвитку пройшло, чим у кінцевому підсумку стало. Отже, використання цього методу дало нам змогу здійснити послідовний аналіз фактів і процесів еволюції об'єктів дослідження, зокрема національно-визвольного руху;

– системно-структурний – передбачає вивчення цілого та його частин як взаємопов'язаної системи. Використано для забезпечення комплексного вивчення об'єктів як органічних складових частин українського національно-визвольного руху;

– об’єктивності – забор’язує дослідника опиратися на факти в їх справжньому змісті, не спотворені й не підігнані під авторську схему. Цей метод вимагає розглядати явище в сукупності як позитивних, так і негативних проявів. Застосовуючи його, автор намагався уникнути однобічного, упередженого підходу щодо висвітлення запропонованих проблемних питань;

– історико-порівняльний – дає можливість порівняти об’єкти у часі і просторі, висувати наукові гіпотези, здійснювати прогнози. Його застосування дало можливість простежити зміни в політичній доктрині ОУН і тактиці УПА впродовж Другої світової війни;

– альтернативності – допомагає визначити ступінь вірогідності здійснення тієї чи іншої події, явища, процесу на основі аналізу об’єктивних реалій і можливостей. У запропонованому дослідженні дав змогу по-новому оцінити боротьбу українського народу за відродження національної державності, проаналізувати не використані можливості цього процесу;

– історико-типологічний – дозволяє виявити однотипні властивості та ознаки в різних суспільних явищах і подіях. Завдяки використанню цього методу визначено спільні і відмінні риси націоналізму, поширеного у країнах Європи, з українською теорією 1930–1940-х рр., зробив висновки про самостійний характер ідеологічних напрацювань теоретиків українського націоналізму;

– порівняльно-статистичний – передбачає отримання, обробку, відбір та аналіз історико-статистичної інформації. Застосування статистичних даних дає змогу визначити основні тенденції, що відображаються в кількісних показниках, висувати припущення, будувати гіпотези, робити аналітичні прогнози. Завдяки використанню цього методу вдалося визначити кількісний склад ОУН на Волині в 1930–1939 рр. та УПА навесні 1944 р., відтворити загальну динаміку процесу;

– математичний – дає змогу способом складання системи числових характеристик визначати кількісні показники різноманітних явищ і процесів, підтвердити чи заперечити висунуті гіпотези. Завдяки його використанню автору вдалося прослідкувати динаміку зростання чисельності ОУН та УПА, проаналізувати різноманітні статистичні дані, скласти таблиці, підтвердити тезу про масовий характер національно-визвольного руху та ін.;

– монографічно-дедуктивний – дозволяє визначити об’єкт і предмет дослідження, окреслити коло проблемних питань, з’ясувати загальні закономірності розвитку національно-визвольного руху в регіоні.

Дослідження внутрішніх структурно-функціональних, причинно-наслідкових, ієрархічних, прямих і зворотніх зв’язків можливе завдяки використанню системного підходу. Він дає змогу виявити складні процеси зародження і розвитку визвольного руху, проаналізувати природу політичних процесів та явищ, що мали місце на Волині у 1930–1940-х рр.

Окрім загальнонаукових, у дослідженні широко використовувалися і спеціальні методи. До таких можна віднести метод наукової абстракції, що полягає у виділенні найсуттєвіших сторін процесу, абстрагуванні від усього

другорядного, випадкового. Його використання пов'язано із визначенням загальної характеристики явища та притаманних йому суперечностей і вивченням специфічних проявів. У результаті дослідник отримує не випадкове нагромадження явищ, а цілісну картину суспільно-політичного життя.

Абстрактне мислення із властивими йому прийомами діалектичної логіки охоплює й інші методи пізнання проблемних питань історії визвольного руху, зокрема аналіз і синтез. Аналіз дозволяє розчленувати об'єкт пізнання на відповідні елементи з метою поглибленого вивчення кожного з них. Він передбачає пізнавальний цикл операцій, особливо важливий на етапі вивчення джерельної бази (походження джерела, авторство і мотиви його створення, достовірність інформації та ін.), дослідження структурних підрозділів проблеми, окремих фактів, явищ, подій.

Аналіз дав можливість вивчити окремі складові об'єкта, зробити низку наукових абстракцій, визначити понятійний апарат. Подальше їх поєднання призвело до виявлення глибшої сутності цілого. Системний підхід неможливий без органічної єдності аналізу та синтезу.

Необхідність вільно вживати специфічну термінологію та правильно визначити об'єкт і предмет дослідження ставить перед дослідником завдання сформулювати понятійний апарат. У цьому випадку йдеться про визначення змістового навантаження термінів “нація”, “націоналізм”, “український інтегральний націоналізм”, “національно-визвольний рух”. Зазвичай побутує ненаукове тлумачення цих понять, що його нав'язала радянська історіографія. Традиційно націями вважають великі групи людей, що проживають на спільній території, мають певні історичні й культурні традиції. При цьому не враховується політичний складник цього терміна, адже він характеризує прагнення націй до суверенітету і державності.

Частина українського суспільства і сьогодні вкладає негативний зміст в поняття “націоналізм”, яке асоціюється із міжнаціональними конфліктами та військовими злочинами проти мирних громадян. Досліджуючи цю проблему, автор прийшов до висновку, що подібні інтерпретації пов'язані із публіцистичним, а не науковим тлумаченням терміну. На нашу думку, це лише різновид ідеології, яка пройшла кілька етапів формування – від патріотизму до екстремізму і ксенофобії. Націоналізм притаманний всім націям, але його прояви залежать від форми державності, рівня освіти і культури населення, економічного розвитку, соціального забезпечення.

Суперечки в науковому світі викликає вживання терміна “український національно-визвольний рух”. Частина науковців вважає його тавтологією: таке тлумачення пов'язано із тотожністю понять “український” і “національний”. Це відповідає дійсності, але лише у випадку, коли йдеться про сприйняття нації як етнічно однорідної групи. У нашому випадку населення регіону складалося з представників багатьох національностей. Крім того, нація в УРСР не була сформована, адже єдиної політичної мети громадяни не мали. Етнічні поляки прагнули до відродження Речі Посполитої, українці – до власного суверенітету. Тому, вживаючи термін

“український національно-визвольний рух”, автор підкреслює державницькі прагнення української етнічної групи.

Окремі дослідники заперечують масовий характер боротьби українців за відродження національної державності в роки Другої світової війни, наголошують на локальності цього явища. На їхню думку, вживання терміна “український національно-визвольний рух” є неправомірним, а його використання призводить до фальсифікації вітчизняної історії. Такі гіпотези базуються на емоційному, а не науковому сприйнятті проблеми. Відомо про низький рівень підтримки населенням східних регіонів самостійницьких ідей, вузьку соціальну базу національно-визвольного руху, але заперечувати факт участі цієї частини населення у боротьбі за відродження Української державності неможливо. Документи свідчать, що націоналістичні організації активно діяли на всій території України. У складі ОУН і УПА були представники західних і центральних, східних і південних областей. Відомо, що наддніпрянці становили близько 10 % від загальної кількості вояків УПА станом на початок 1944 р. [21, арк. 63]. Тому, на нашу думку, вживання запропонованого терміна, який підкреслює всенародний і масовий характер явища, є правомірним.

Отже, під терміном “український національно-визвольний рух” автор розуміє: боротьбу українського населення за відродження національної державності у складі або під проводом політичних партій, створених на основі ідеології націоналізму, а також воєнізованих позапартійних формувань, що ставили собі за мету суверенізацію України.

Одним із напрямів дослідження стала характеристика демографічних особливостей регіону, у складі яких потрібно виокремити антропологічний, національний (етнічний) і релігійний аспекти, визначити вплив історичних подій на етнодемографічні зміни. Складність дослідження цих аспектів пов’язана із методологією проведення переписів населення в Польській державі. В її основу було покладено релігійну приналежність громадян. Тому частину українців-католиків ідентифікують як поляків. Навпаки – православні-поляки могли бути зараховані до українського населення. У зв’язку із такою неточністю статистичні дані за 1921–1939 рр. мають відносний характер і не можуть достатньо повно і точно відображати дійсність.

Використання кількісного і якісного аналізу дало теоретичне підґрунтя для визначення темпів зростання чисельності ОУН на різних етапах її розвитку, ідентифікації персонального складу організації, обґрунтування кількісного складу підрозділів УПА. Поєднання кількісного і якісного аналізу здійснювалося за допомогою математичних та статистичних методів. Принцип єдності якісного і кількісного аналізу передбачав чітке виявлення якісної визначеності процесу та виділення тих сторін, елементів, які піддавалися кількісному виміру: вивчення динаміки процесу; виявлення факторів, що впливали на зв’язки елементів у цій системі.

Особливо складним завданням є дослідження процесу організаційного становлення ОУН на Волині. Це пов’язано з існуванням порівняно незначної

джерельної бази. Автор застосовував різноманітні методологічні підходи – просторово-часовий, генетичний, проблемний та ін. Сюди відносять групу питань, що потребують комплексного вивчення, зокрема визначення організаційної структури, кількісного та якісного складу ОУН, особливостей поширення націоналістичної ідеології, тактико-стратегічних завдань організації її соціальної бази, персонального складу, характеру і кількості проведених акцій та ін.

Визначення причинно-наслідкових зв'язків між подіями та їхнього впливу на формування і розвиток визвольного руху в регіоні спонукало до побудови дослідження за проблемно-хронологічним принципом. Він дав змогу проаналізувати причини явища, з'ясувати основні етапи його розвитку, визначити вплив конкретної ситуації на характер подій і явищ. Дослідження охопило період від створення перших осередків ОУН на Волині у 1930 р. до завершення Другої світової війни. Відступ від хронологічних меж обґрунтований необхідністю з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки між подіями та комплексно дослідити об'єкт.

Дослідження запропонованих проблемних питань потребувало використання широкого кола загальнонаукових методів дослідження, серед яких найбільш важливі – критичного аналізу та об'єктивності. Це пов'язано із суперечливим характером джерельної бази, яка в окремих випадках не дає можливість досліднику сформулювати однозначну відповідь чи остаточно визначитися із статистикою. Перевірка фактичного матеріалу є обов'язковою умовою відтворення історичних подій. Використання недостовірної інформації призводить до фальсифікації сутності процесів та явищ, висунення помилкових теорій чи гіпотез.

Ретельного критичного аналізу потребує історіографія, яка часто носить суб'єктивний характер через політичну заангажованість, особисті вподобання автора чи його безпосередню участь в подіях. У документах теж зустрічаються неточності (статистичні дані, назви населених пунктів, прізвища та ін.), а в окремих випадках – фальсифікації. Тому наведена в документах інформація потребує перевірки іншими джерелами. В разі підтвердження вона може бути використана як достовірний матеріал, на який посилається дослідник, обґрунтовує власні висновки, висуває гіпотези.

Таким чином, використовуючи методи критичного аналізу і об'єктивності, автор здійснив спробу відтворити історичні процеси, події та явища, що мали місце на Волині в роки Другої світової війни. Йдеться про рівень суспільно-політичного розвитку регіону, національний і соціальний склад населення, персоналізацію членів ОУН, визначення кількісного складу організації, тактико-стратегічні завдання, зміни в політичній доктрині, методи діяльності, рівень підтримки з боку населення, соціальну базу визвольного руху та ін.

Важливим для формулювання узагальнень є використання методів логічного та історичного підходів. Їх застосування дозволило показати історичний процес у динаміці, оминаючи не характерні для нього явища. При цьому логічний аналіз не обмежувався абстрактним викладом. Отримані

висновки підтверджені фактичним матеріалом.

Для визначення спільних рис і відмінностей між різними політичними силами, що представляли національно-визвольний рух використано метод порівнянь. Будь-яке явище пізнається у порівнянні, а для того, щоб його оцінити, необхідно визначити критерії, сформовані на основі вже пізнаного. Автором використані різноманітні методи порівнянь, зокрема ознак, властивостей, статистичних величин, тактики та стратегії, ідеологій, соціально-економічних умов, динаміки процесів. Цей метод застосовувався для дослідження політичної доктрини ОУН(б) та ОУН(м), форм та методів боротьби УПА, ФУРу, підрозділів Поліської Січі Т. Бульби-Боровця, визначення позицій сторін в польсько-українському конфлікті.

Широко застосовано й такі загальнонаукові методи, як індукція (рух думки від одиничного до загального) та дедукція (рух думки від загального до одиничного), аналогії (дозволяє визначити спільні риси явища, причини виникнення та можливі наслідки). Їхнє використання дає можливість досліднику мислити логічно – це значить точно і послідовно, не припускати суперечностей в своїх міркуваннях, віднаходити помилки, знаходити спільне, робити і обґрунтовувати висновки. Індукція і дедукція є основними засобами доказу правильності чи помилковості висунутих теорій чи гіпотез. Вони дають змогу здійснити комплексне дослідження виділених об'єктів, визначити спільні ознаки і характеристики процесів та явищ, робити висновки на рівні припущень, обґрунтовувати їхню правильність на підставі достовірних фактів.

Завдяки використанню цих методів автор прийшов до висновку про існування специфічної ментальності волинян. Вона проявилася в лояльному ставленні населення до влади, спробах знайти компроміс та еволюційним шляхом досягнути державного суверенітету. Автор виділяє декілька основних причин такої поведінки: багатовікове іноземне панування, пов'язане із жорстоким придушенням будь-яких самостійницьких рухів; традиційне поширення русофільства; низький рівень грамотності населення; відсутність досвіду політичної боротьби; наявність незначної кількості української інтелігенції, здатної очолити національно-визвольний рух в регіоні. Тому носіями націоналістичної ідеології на Волині в 1930–1940-х рр. стала малочисельна студентська і шкільна молодь та місцеве селянство.

Всебічне дослідження історичних проблем вимагає використання спеціальних методів – хронологічного, синхронного і діахронного. Вони забезпечили можливість здійснити періодизацію процесів та явищ, визначити етапи розвитку національно-визвольного руху на Волині. Серед них виділено кілька: організаційного становлення, який охоплює період 1930–1941 рр. пов'язаний із діяльністю УВО та появою перших осередків ОУН в регіоні; активної діяльності – 1941–1944 рр., коли збройну боротьбу вела Поліська Січ–УПА Т. Бульби-Боровця, УПА, сформована ОУН(б), Фронт національної революції Т. Басюка, відбувалися зміни у політичній доктрині ОУН; опору радянській владі – 1944–1945 рр., що набув різноманітних форм ідеологічного та збройного протистояння, часто проявлявся через

терористичну діяльність щодо радянського і партійного активу.

Комплексний характер дослідницьких завдань зумовив використання широкого арсеналу історичних методів. Серед тих, що мають універсальний характер, слід виокремити порівняльно-історичний, компонентний та комплексний метод типологізації. Вони дали змогу виявити схожість і відмінність між явищами, визначити їхню спорідненість, загальне й специфічне в їхньому розвитку. Ми виділили два види порівняльно-історичних методів. Перший – порівняльно-типологічний, що дав змогу визначити схожість генетично не пов'язаних об'єктів. Другий – порівняльно-історичний, що дає можливість фіксувати подібність явищ або різницю між ними (є показником їх спільного чи різного походження).

Специфіка об'єкта дослідження визначила необхідність використання реконструктивного методу. Його застосування зумовлено поступальним характером суспільно-політичних процесів на Волині. Завдяки використанню цього методу ми відтворили процес політизації населення регіону, визначили динаміку поширення націоналістичної ідеології, причини польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни тощо.

Кількісний метод широко використано для вивчення демографічної ситуації на Волині. Автор не обмежився простим підрахунком чисельності населення регіону, а визначив його релігійну приналежність та етнічний склад. Це стало необхідною умовою для розуміння тогочасних суспільно-політичних подій і явищ. Для відтворення історико-демографічних процесів використано переписи населення. Статистичні технології слід розглядати як доповнення до інструментарію історика і піддавати їх ретельній перевірці. Встановлення достовірних кількісних показників є обов'язковою умовою наукового дослідження. Лише після цього їх можна застосовувати для вирішення конкретних дослідницьких завдань.

Часто в джерелах трапляється описова статистика (кількісні показники ОУН і УПА в різні періоди та ін.). Точно визначити ці дані неможливо. Нерідко одні документи суперечать іншим, тому ми робили спробу підтвердити чи заперечити таку неоднозначну інформацію, спираючись на власні підрахунки. Важливим для дослідника є не так зміст самих цифрових даних, як можливість простежити тенденції, висунути гіпотези, зробити узагальнення і висновки. Застосування згаданих методів дозволило відкорегувати окремі кількісні показники, зокрема максимальну чисельність УПА навесні 1944 р. у межах 150 тис. осіб. Це дало змогу стверджувати, що участь волинян у національно-визвольному русі мала масовий, але не завжди добровільний характер.

Отже, у процесі дослідження використано науковий інструментарій, притаманний не лише історичній науці, але й політології, соціально-економічній географії, статистиці тощо. Проаналізована методологія була підґрунтям для відтворення складних суспільно-політичних процесів на Волині в 1930–1940-х рр., способом побудови і обґрунтування знань. Основою для проведення об'єктивного наукового дослідження стала архівна евристика, виявлення, систематизація, критичний відбір джерел. Використані

автором методи та принципи дали змогу дослідити і проаналізувати проблемні питання, визначити особливості процесів, відтворити хроніку подій, висунути власні гіпотези, зробити узагальнення.

Таким чином більшість публікацій дослідників української діаспори лише опосередковано торкаються проблеми появи та розвитку українського національно-визвольного руху на території Волині. Висвітлення діяльності ОУН та збройної боротьби УПА має суперечливий характер і залежить від партійної приналежності автора. Для цієї категорії публікацій характерна яскрава політична заангажованість, суб'єктивність, тенденційний підбір матеріалів та обмежена джерельна база. Використання таких праць вимагає перевірки фактичного матеріалу та глибокого аналізу причинно-наслідкових зв'язків між подіями.

Однобокість у висвітленні проблемних питань історії Другої світової війни, брак ґрунтовних досліджень діяльності ОУН та УПА, тенденційно підібрана джерельна база були характерними ознаками радянської історіографії. Ідеологічний контроль та політичний тиск, який чинився на дослідників, унеможлилював об'єктивне вивчення запропонованої проблематики.

Сучасна вітчизняна історіографія переживає період своєрідної "націоналізації". Значну увагу історики приділяють питанням історії ОУН та УПА, аналізу ідеології національно-визвольного руху. Спостерігається значне розширення джерельної бази праць за рахунок оприлюднення матеріалів колись закритих архівосховищ, можливості працювати з документами, що зберігаються поза межами України. Наукова цінність досліджень вітчизняних істориків постійно зростає завдяки якісно новому рівню підготовки матеріалів, їхньому об'єктивному аналізу, відсутності політичного тиску.

Зарубіжна історіографія, зокрема польська, приділяє значну увагу питанням історії українського національно-визвольного руху. Характерною рисою цих робіт є полемічний характер стосовно "важких" питань спільної історії. У цьому контексті важливим напрямом для досліджень є історія Волині міжвоєнного (1921–1939 рр.) та воєнного (1939–1945 р.) періодів. Спостерігається загальна тенденція до вироблення об'єктивної, узгодженої з українськими істориками позиції у висвітленні проблемних питань.

Сучасній російській історіографії, присвяченій проблемам Другої світової війни, притаманна політична заангажованість. З негативних позицій оцінюється визвольний рух на території СРСР. Основна увага акцентується на злочинах та колаборації націоналістичних організацій. Хоча в окремих розвідках зроблено спроби об'єктивного аналізу історичних подій та явищ.

Основу джерельної бази дослідження склали неопубліковані документи, що зберігаються у фондах ЦДАВОВ України, ЦДАГО України, ДА СБ України, Архіву Управління СБ України у Волинській області, державних архівів Волинської, Рівненської, Тернопільської, Львівської областей.

Серед опублікованих документів найбільш інформативними для дослідження запропонованої проблеми слід назвати праці ідеологів

українського національно-визвольного руху, мемуари безпосередніх учасників подій, опубліковані в Україні та за кордоном.

Комплексне вивчення національно-визвольного руху на Волині в роки Другої світової війни стало можливим завдяки застосуванню комплексу загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Зокрема, історико-генетичного, системно-структурного, об'єктивності, історико-порівняльного, історико-типологічного, порівняльно-статистичного, математичного та ін. Їхнє використання забезпечило можливість відтворення тогочасних суспільно-політичних процесів та явищ, зробило можливим висунення автором власних гіпотез.

Розділ 2. Передумови поширення націоналістичної ідеології та організаційне оформлення національно-визвольного руху на Волині

2.1. Ідеолого-теоретичні засади українського націоналізму

Представники кожної нації намагаються себе самоідентифікувати користуючись рідною мовою, національним одягом, вивчаючи власну історію, виховуючи дітей в дусі патріотизму. Отже, кожній нації притаманний націоналізм, який проявляється не лише на побутовому рівні. Він формує світогляд. На вищому рівні розвитку стимулює створення культурно-просвітницьких організацій і, нарешті, проявляється у створенні політичних партій, які активно включаються у боротьбу за суверенітет. Прагнення української нації до відродження державності втілювалося у створенні Української Народної Республіки в період революції 1917–1920 рр. Однією із причин її поразки вважаються брак єдності українців, що призвело до громадянської війни та хаосу отаманщини. Отже, умовою майбутньої перемоги була необхідність об'єднати націю.

Ідеологи українського націоналізму 1920–1930-х рр. прагнули за будь-яку ціну вибороти державний суверенітет. При цьому вони здебільшого

керувалися емоціями, відмовляючись сприймати об'єктивну реальність. Їхні праці містили заклики та гасла, розраховані на формування певних стереотипів поведінки: пріоритету національних інтересів над особистими та класовими, культу національних героїв, потреби принести себе в жертву заради найвищої мети – відродження української державності. У їхній публіцистиці визначено модель, за якою має формуватися характер українця, запропоновано дотримуватися визначених правил життя [125, арк. 1–5]. Такі публікації знаходили підтримку серед молоді, формували її світогляд, політичну позицію, заохочували до активної боротьби. Поряд із тим, старше покоління, інтелігенція обережно ставилися до радикалізму, віддаючи перевагу більш поміркованим політичним рухам.

Досліджуючи проблему національно-визвольного руху, не можна обминути аналізу понятійного апарату, зокрема термінів „нація”, „націоналізм”, “український інтегральний націоналізм”. Спробуємо окреслити їхнє змістове навантаження.

Один з перших українських дослідників теорії походження нації В. Старосольський (1878–1942) у праці “Теорія нації”, опублікованій в 1922 р., висловив думку про нестійкість окремих прикмет, які вважають визначальними для формування цього поняття, зокрема расову спільність, культурні традиції, мовну ідентичність. Автор наголошує, що чистих рас у приводі не існує, культурні традиції змінюються під впливом зовнішніх чинників (взаємопроникнення культур), діє практика багатомовності населення (використання іноземних мов, існування говірок в українській та інших мовах). Виходячи з такої логіки, дослідник вважав основною ознакою нації її політичні прагнення до створення держави. “Матір’ю” нації В. Старосольський називає політичну боротьбу [631, 156].

Виокремлювали політичний складник як визначальний для характеристики терміна “нація” й ідеологи українського націоналізму, зокрема Д. Донцов. У праці “Підстави нашої політики” він наголошував, що “українці – се ні люд, ні народ, се нація, нація політична, бо перший не має взагалі ніяких історичних традицій, ... другий – має традиції, але одинокі, лише культурницькі”. “Нація, – зазначає Д. Донцов, – в котрій воля до власного політичного ідеалу, до політичного чину ще не розвинена, або розвинена рудаментарно, власне не нація, а тільки народ” [312, 102–103]. Користуючись такою логікою, автор робить висновок, що головна мета української політики – плекати національно-державний, а не національно-культурний ідеал.

Такі ідеї було покладено в основу пропагандистських матеріалів, спрямованих на формування світогляду українського революційного націоналізму, яскравим представником якого стала ОУН. Поширювалася думка про те, що: “Держава – це “нація в однострою”, – це зорганізована нація. Держава, у якій панує нація, – це національна держава. Нація – це чоловік, де тулуб – є селянство, руки і ноги – робітництво, а голова є провід, еліта...” [130, арк. 50].

Подібну позицію відстоював і відомий теоретик українського націоналізму П. Полтава у працях “Чому ми називаємо себе націоналістами” та “Елементи революційності української нації”. Автор стверджував, що “нація – найвищий тип органічної людської спільності, що при найбільшій своїй психологічній та суспільній зрізничкованості має свою одну внутрішню форму, витворену на ґрунті подібного природного положення, спільного пережиття історичної долі та невпинного стремління здійснитися в повноті силової натури”. Отже, визначаючи поняття “нація”, П. Полтава акцентував увагу на двох визначальних чинниках – етнічному (спільні етнічні ознаки, культура, історія) та політичному (прагнення вибороти національну державність) [43, арк. 55; 45, арк. 462].

Серед сучасних дослідників немає єдності у визначенні змісту терміна нація. Г. Касьянов схиляється до думки про багатогранність цього поняття і поряд із культурною та етнічною єдністю наголошує на необхідності існування спільної політичної мети (боротьба за державність, її утвердження та вільний розвиток) [516].

І. Іваненко вважає термін „український народ” тотожним терміну „українська нація” й визначає етносоціальну спільноту, яка ідентифікує себе як власний самобутній етнокультурний та етнополітичний механізм на власній споконвічній етнічній території [479, 634].

У державно-нормативних документах, основним із яких є Конституція України, вжито термін “український народ”, у межах якого об’єднуються громадяни України всіх національностей. Отже, тут визначальним фактором є політичний. Тобто належність до спільноти визначається громадянством, а не етнічною приналежністю. Ця модель відображає домінанту політичних інтересів загалу щодо державного суверенітету. Аналізуючи світові інтеграційні процеси, можна висловити здогад, що в майбутньому “нація” стане поняттям, у якому етнічний складник не буде визначальною характеристикою. У сучасному світі спостерігаються тенденції до формування європейської та азійської націй як наслідок всеохоплюючої глобалізації.

Таким чином, поняття “нація” є дуже містким і охоплює, окрім етнічної ідентичності, політичну спільність інтересів громадян, що можуть належати до різних етнічних груп.

Термін “націоналізм” з’явився в українській публіцистиці приблизно у 80–90-х роках ХІХ ст. й ототожнювався з патріотичними почуттями, діяльністю, спрямованою на захист культурних прав нації. На рубежі ХІХ–ХХ ст. відбувся поділ українського визвольного руху на окремі конкуруючі течії. Боротьба між ними призвела до ідеологізації та поляризації поняття “націоналізм”. Майбутній теоретик українського націоналізму Д. Донцов у молоді роки виступав категорично проти цієї, на його думку шовіністичної ідеології. Подібна позиція простежується і в працях М. Грушевського, який навесні 1917 р. підкреслював, що він та його однодумці завжди виступали проти “національного шовінізму” [450, 106–107].

Поряд із такою позицією існувало й інше розуміння цього поняття. М. Міхновський та інші представники радикально-націоналістичних течій уживали термін “націоналізм” як синонім терміна “національна свідомість”, надаючи йому позитивного змісту.

Після поразки української революції 1917–1920 рр. термін “націоналізм” увійшов до широкого вжитку. Величезна кількість українських політичних діячів почали асоціювати себе з національно-визвольним рухом та націоналізмом. Було визначено кінцеву мету руху, а саме: незалежність, державність, соборність української нації. Публікація у 1926 р. книги Д. Донцова “Націоналізм” і дискусія довкола неї в українській публіцистиці, вихід праць ідеологів ОУН Ю. Вассіяна, М. Сціборського та інших призвели до того, що ідентифікація “українського націоналізму” з ОУН стала усталеною традицією [403; 369].

Слід зауважити, що теорія Д. Донцова дістала назву “чинний націоналізм” і була не програмою до дії, а відображала основні засади побудови світогляду українців. Автор пропонував відмовитися від раціоналізму, прагнув прищепити волю до влади, фанатичну віру у свою правду, харизму вождя, самопожертву та нетерпимість до інших ідеологій. Подібні підходи призвели до асоціації націоналізму з такими поняттями, як культ насильства, ірраціоналізм. Для демократів, соціалістів та комуністів Д. Донцов був і досі є речником “українського фашизму”. Українські націоналісти теж критикували його за брак духовного начала. Однак, поминаючи всі ці закиди й звинувачення, треба ствердити, що праця “Націоналізм” Д. Донцова займає важливе місце в розвитку української політичної думки. Його філософія мала великий вплив на ідейне спрямування українського націоналістичного руху як руху самостійницького, тобто національно-визвольного [586, 53; 311, 4].

Після завершення Другої світової війни з’явився, пропагований радянською владою стереотип, який визначали терміном “українсько-німецькі буржуазні націоналісти”, тим самим підкреслюючи, що український націоналізм – поняття тотожне німецькому фашизму [561; 471].

У сучасному розумінні теж зберігається негативний зміст терміна “націоналізм”, оскільки його пов’язують із міжнаціональними конфліктами на пострадянському просторі, культом сили і війни. Визначальний вплив на формування такого ставлення українців до цього поняття має активна пропаганда, поширена російськими масмедіа та вітчизняними високопосадовцями про виключно шкідливий та небезпечний вплив націоналістичної ідеології. З одного боку, наголошується на тому, що вона розділяє народи, а з іншого – ставить під загрозу територіальну цілісність колишніх радянських республік. Ці інтерпретації є односторонніми і не розкривають сутності цієї категорії адже “націоналізм” – це форма колективної свідомості, політична доктрина (ідеологія), політичний рух, світогляд.

Процес розвитку національної свідомості українців та націоналізму як світогляду ідеологи національно-визвольного руху вважали самодостатнім.

Вони відкидали можливість запозичення теоретичних та практичних засад іззовні, визнавали наявність певного генетичного коду нації, який визначає наперед весь її внутрішній розвиток. Стверджувалося, що закономірним є сам факт розвитку українського націоналізму, а всі зовнішні впливи – це лише низка випадковостей, які заважали чи, навпаки, сприяли його внутрішньому розвитку.

Аналізуючи причини генези українського націоналізму і трансформації його у сепаратистський рух, Р. Шпорлюк висунув теорію “нерівномірного розвитку”. Згідно з нею, Україна була периферією імперій, які, у свою чергу, були периферіями Заходу. Отже, існувала своєрідна “багатоступенева нерівномірність” розвитку, що спровокувала нерівномірний і опосередкований вплив модернізаційних процесів на українське суспільство, яке опинилося в “аутсайдерах” [655, 24; 497, 311].

Індустріальна модернізація викликала кризу в архаїчно-аграрному українському суспільстві, призвела до розбалансування традиційної соціальної структури. Збільшилася кількість політично активної української інтелігенції яка прагнула самореалізуватися, як національна еліта. Таким чином, відбувається трансформація націоналізму із культурницького у політичний, сепаратистський рух.

Процес формування ідеології ОУН слід віднести до першої половини 1920-х років, коли з’явилися теоретичні напрацювання М. Міхновського, а сам термін “український націоналізм” починав уживатися на побутовому рівні. У цей час публікуються засадничі праці, які вплинули на формування націоналістичної ідеології: С. Рудницького “До основ українського націоналізму” (1921 р.), В. Старосольського “Теорія нації” (1922 р.) та ін. Кульмінацією стало формування у 1925 р. Легії українських націоналістів та ОУН у 1929 р., які сповідували радикальний націоналізм [426, 125].

Поширення націоналістичної ідеології на Волині мало власну специфіку, пов’язану з особливостями географічного (наявність великих лісових масивів, непрохідних боліт, погане сполучення між населеними пунктами, близькість кордону із західноєвропейськими країнами), соціально-економічного (низький рівень промислового розвитку, незначний відсоток інтелігенції та пролетаріату, бідність сільського населення, пов’язана із малоземеллям та великою кількістю малородючих ґрунтів) та політичного розвитку регіону (підтримка поміркованих політичних ідей, лояльність більшості населення до влади). Вони сприяли формуванню у волинян певних стереотипів поведінки і, навіть, ментальності, що відрізняла їх від решти українського етносу. Особливо відчутною ця різниця була порівняно з Галичиною, населення якої мало практичний досвід політичної і економічної самоорганізації, перебуваючи в складі конституційної Австро-Угорщини.

Волинь залишалася політично, економічно та культурно відсталою у складі абсолютистської царської Росії. Населення надавало перевагу спокійному, розміреному життю і не бажало підтримувати жодних радикальних ідей. Воно не відрізнялося високим рівнем національної самосвідомості, проявляло лояльність до офіційної влади. Цю інертність

можна пояснити такими основними факторами.

По-перше, ще не завершився процес формування національної еліти, здатної популяризувати власну ідеологію та втілювати її на практиці. Її роль відіграла світська інтелігенція, тісно пов'язана із селянством (за фахом чи походженням). Напередодні Першої світової війни її кількість на Волині була незначною, а отже повноцінно виконувати функції політичного лідера вона не могла через нечисленність та брак досвіду.

Ситуація почала змінюватися у 1920-х рр. Збільшення кількісного складу української інтелігенції відбулося за рахунок лідерів та учасників національно-визвольних змагань, які оселилися в регіоні та продовжили активну політичну діяльність. Станом на 1921 р. (у Волинському воєводстві) вона становила близько 6,1 % від загальної кількості населення [88, арк. 27].

По-друге, політизація населення відбувалася повільно через низький рівень урбанізації та освіти (більшість волинян проживали в селах, навчалися в домашніх умовах або закінчували початкову школу, лише 0,08 % українців мали вищу освіту). Ситуація ускладнювалася високим рівнем неграмотності (на початку 1920-х рр. вона становила 74,9 %) [373, 3–4]. Серед православної частини волинян було 82,1 % неграмотних. Більшість із них становили українці [380, 40–62]. Тому процес поширення ідеологій та організаційного оформлення політичних сил на Волині відбувався повільно.

Масова політична еміграція після поразки української революції призвела до локалізації учасників національно-визвольної боротьби на західноукраїнських землях та в країнах Західної Європи. Під впливом світових тенденцій (поява тоталітарних держав), а також унаслідок аналізу невдалої боротьби за державність, склалася теорія “інтегрального націоналізму”, яка почала відігравати провідну роль в українському націоналізмі 1920–1930-х рр. Як стверджував Ю. Липа, поразка національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. “розбудила великі шукання нових історичних обріїв”, щоб протидіяти “деградації і приниженню значення національної ідеї з боку соціалістичних доктринерів” [556, 4].

Аналізуючи тодішню політичну ситуацію, П. Дорожинський стверджував, що нестабільність у Європі, непопулярність демократичних поглядів та поширення радикальних ідей в Україні пояснювалася поширенням двох авторитарних ідеологій – комуністичної та фашистської. Стабільні демократії англійського і французького типу були далеко від України, водночас тоталітарні держави мали у своєму складі частину українських територій або перебували у безпосередній близькості до її кордонів [468, 203].

Ідеологічні напрацювання прискорили процес організаційного становлення радикальних партій правого спрямування на Галичині й Волині. Провідну роль у поширенні націоналістичної ідеології в 1920-х рр. відіграла Українська військова організація (УВО), створена колишніми вояками армії Української Народної Республіки. Її керівником та організатором став Є. Коновалець. Згідно з твердженням дослідника українського націоналізму О. Бойдуника, УВО ставила за мету утвердити у

свідомості українського населення тезу, що найвищою людською цінністю є нація. “Народ-нація” може жити повноцінним життям лише у власній державі, яку потрібно здобути у безкомпромісній боротьбі, не сподіваючись на сторонню допомогу чи міжнародну підтримку. Для цього не обов’язково вступати до лав УВО, а, передусім, зберігати і плекати українську самобутність, не допускати іноземців до опанування будь-яких життєво важливих ділянок державного життя, незважаючи на переслідування і можливість втрати особистої свободи чи життя [395, 361].

Визнаючи здобуття державності самоціллю української нації, націоналісти виступали за непримиренну боротьбу з усіма іноземними режимами, що існували в межах українських земель. Отже, йшлося про національну революцію проти польської, московської, румунської і чехословацької окупаційної влади. Висувалася теза про “перманентну”, тобто безперервну революцію, яка має тривати до моменту здобуття Україною незалежності.

УВО відіграла роль об’єднувального центру, згуртувавшись навколо якого, праворадикальні партії з націоналістичною ідеологією створили у 1929 р. Організацію українських націоналістів (ОУН). До неї увійшли УВО та Легія українських націоналістів (створена в результаті об’єднання Українського національного об’єднання, Союзу української націоналістичної молоді, Групи української націоналістичної молоді, Союзу українських націоналістів у Німеччині і Союзу визволення України на чолі з М. Сціборським). Новостворена організація швидко поширила свій вплив на Волинь, де в 1930 р. у м. Ковелі з’явилися її перші осередки.

Ідентифікуючи політичні концепції міжвоєнного періоду, Г. Касьянов пропонував урахувати їх ставлення до питання державної суверенності. Кожній відповідала власна модель державного устрою. Зокрема, народницька (М. Грушевський); консервативно-елітаристська (В. Липинський); тоталітарно-елітаристська (Д. Донцов, теоретики Організації українських націоналістів); класово-соціалістична (українські соціалісти та націонал-комуністи). Усіх їх об’єднує прагнення творити українську державність, незважаючи на явне протистояння та протиставлення одна одній [497, 317].

У досліджуваній період теорія українського націоналізму сформувалася як тоталітарно-елітаристська. Особливої уваги заслуговує концепція “інтегрального націоналізму” як уособлення ідеології Організації українських націоналістів. Таку назву традиційно застосовують до українського радикального націоналізму 1920–1930-х рр., хоча самі представники цього напрямку використовували інші назви: “організований націоналізм”, “революційний націоналізм”. Отже, назву “інтегральний націоналізм” слід уживати як умовну. Дослідник Д. Армстронг визначив його характерні ознаки, серед яких [684]:

- віра в те, що нація є найвищою цінністю, якій мають бути підпорядковані усі інші;
- апеляція до містичної ідеї єдності всіх особистостей, що складають націю і мають спільні біологічні характеристики або необоротні

- наслідки спільного розвитку;
- підпорядкування раціональної аналітичної думки “інтуїтивно правильним” емоціям, ірраціональність;
- наявність харизматичного лідера чи еліти націоналістів-ентузіастів, які вважаються уособленням “волі нації”;
- культ дії, війни та насильства, які вважаються вираженням “вищої біологічної життєздатності нації”.

Для українського “інтегрального націоналізму” ці ознаки теж характерні. Отже, він розвивався, беручи за зразок європейські ідеологічні напрацювання, підстосовуючи їх під українські реалії.

Одночасно існував дещо відмінний варіант радикального українського націоналізму, так званий “донцовський”, або “чинний” націоналізм. Між ними було багато спільного, хоча існував ряд суттєвих відмінностей. “Інтегральний націоналізм”, який став офіційною ідеологією ОУН, пропонував певну конструктивну програму і мав риси систематичного світогляду, політичної доктрини, був досить гнучким та з часом трансформувався в бік демократизації. Націоналізм Д. Донцова не був цілісною політичною концепцією і являв собою набір емоційних закликів, які часто не утворювали якоїсь системи. Звичайно, це мало неабиякий вплив на формування світогляду української молоді, готувало ґрунт для майбутньої боротьби за суверенізацію України. Досить часто вони перепліталися, запозичуючи один в одного окремі елементи, формуючи ідеологію українського націоналізму. Радянська історіографія часто ототожнювала їх, називала фашистськими і, не заглиблюючись у сутність, намагалася політично дискредитувати. Чи були в неї підстави вважати український націоналізм фашистським чи націонал-соціалістичним рухом?

Є ціла низка елементів, спільних для цих ідеологій: культ нації та сили, насильницькі методи в досягненні мети, сповідування принципів макіавеллізму (“вища мета виправдовує засоби”), харизма лідера та ін. Як зазначав М. Сціборський, “свою ідеологію націоналізм буде на максималізмі, здоровому егоїзмі, любові до свого, нетерпимості до ворожого й активізмі, здатному бути залізним тараном для розтрощення чужої сили, що хоче стати нації на перешкоді” [369, 78]. Загальнолюдські принципи справедливості, милосердя й гуманізму можливі лише, тоді коли ґрунтуються на взаємності, тому вони не можуть застосовуватися до ворогів, бо інакше стануть джерелом внутрішнього розкладу й причиною національної поразки [445, 191].

Відомо також, що в ідеології ОУН були запозичення з італійського фашизму, політична орієнтація на Б. Муссоліні та А. Гітлера, які виступали з ідеями ревізії Версальської системи й обіцяли новий “справедливий” лад у Європі, а в цьому контексті державність та територіальну цілісність розчленованим внаслідок Першої світової війни країнам, а отже й Україні. М. Сціборський хоча й заперечував наявність спільних рис в українській націоналістичній ідеології та фашизмі, але сам використовував концепцію “корпоративізму” у своїй теорії державного життя в межах “націократії” (

йдеться про ідею створення ієрархічної системи представництва соціальних та професійних груп під суспільним патронатом і контролем держави для забезпечення єдності нації) [369, 50–57].

П. Мірчук зауважував, що італійський фашизм (як антикомуністичний рух) викликав симпатію українських націоналістів, проте вони вважали його чужим витвором, непридатним для практичного використання. Автор наголошував, що фашизм та націонал-соціалізм з'явилися значно пізніше ідеології українського націоналізму, отже, не можна говорити про наслідування чи програмні запозичення з боку ОУН [576, 113].

Спроби ОУН налагодити взаємодію з фашистським урядом Італії, постійні контакти з німецькими спецслужбами напередодні Другої світової війни, тимчасова співпраця з окупаційною адміністрацією провокували сприйняття українських націоналістів як пособників фашистів. Подібні звинувачення пропагувала радянська історіографія, стверджуючи тезу про тотожність понять “фашизм” та “націоналізм”. Такі формулювання не підтверджувалися науково, а констатувалися як факт.

На нашу думку, фашизм – це ідеологія, яка виникла в економічно розвинутих, суверенних державах. Причинами її появи стало погіршення соціально-економічних умов проживання населення, втрата територіальної цілісності, принизливі умови миру після поразки у Першій світовій війні, поширення комуністичної ідеології в Європі. Натомість український варіант націоналізму з'явився значно раніше в аграрному, економічно відсталому суспільстві. Хоча він і зазнав зовнішніх впливів, але не запозичив теорії расизму. Отже, про тотожність понять не йдеться. Подібної думки дотримується С. Кульчицький: “...На відміну від нацизму..., український націоналізм не мав ознак расизму. Його провідний елемент становила любов до нації. Український націоналізм був поняттям, адекватним патріотизмові... Екстремізм українських націоналістів стосувався не стільки ідеології, скільки методів боротьби. Він диктувався тогочасними обставинами життя й дійсності українських політичних сил...” [540, 303–304].

Питаннями ідеології, тактики та стратегії займався Провід українських націоналістів. Для досягнення кінцевої мети – побудови УССД – визначалися революційні методи, в процесі боротьби передбачалося впровадити інститут національної диктатури, а державу мав очолити вождь нації, який передасть владу в державі після ліквідації зовнішньої загрози демократично обраному парламенту. Таким диктатором мав стати голова Проводу ОУН. Передбачалося три етапи державотворення (всеукраїнська революція, диктатура вождя нації, перехід до демократії). На першому етапі голова держави повинен створити умови для створення вищих законодавчих органів влади на основі “організованих суспільних верств з углядненням відмінностей окремих земель, що ввійдуть до Української Держави” [310, 159–160]. На другому етапі новостворений парламент має обрати голову держави, який призначить виконавчу владу, відповідальну перед ним та вищим законодавчим органом влади. Тобто йшлося про парламентсько-президентську республіку. Основою адміністративного устрою УССД мало

стати місцеве самоврядування. На третьому етапі кожен край повинен був створити свій представницький законодавчий орган та систему виконавчої влади, їх мали сформувані “місцеві організовані суспільні групи” [310, 159–160; 513, 105].

На нашу думку подібні проекти не могли бути реалізовані. Авторитарна сутність ОУН не допускала можливості демократичного розвитку українського суспільства. Виключна роль партії та її монополія на владу швидше за все реалізувалася б у створенні тоталітарного суспільства.

Програма ОУН, прийнята у 1929–1939 рр., передбачала побудову держави з монопартійною структурою та елементами корпоративної системи на зразок італійської, однак існували серйозні розбіжності між теорією та практикою. Під час Другої світової війни ідеологія організації формувалася як “демократичний націоналізм”. Така тенденція була виявом внутрішніх суперечностей усередині організації, зміною політичної ситуації в Україні у зв’язку із наступом Червоної армії, виявом внутрішніх тенденцій. Отже про фашистську чи націонал-соціалістичну сутність українського націоналізму не йдеться, а “інтегральний націоналізм” і споріднений із ним “чинний” націоналізм Д. Донцова були специфічними виявами, формами загального явища під назвою “український націоналізм” [499, 456].

Окресливши поняття “нації” та “українського націоналізму”, можна визначити змістове навантаження терміна “український національно-визвольний рух”. Ідеолог українського націоналізму М. Мироненко в праці “Українська національна революція”, яка була опублікована в Мюнхені у 1951 р., так пояснює причини появи національно-визвольного руху: “Спротив нації чужоземному поневоленню, асиміляції і знищенню полягає в тому, що поневолена нація намагається всіма доступними їй засобами зберегти цілісність свого життєвиявлення, з метою утвердити свою владу на своєму просторі...”

Цей процес в поневоленій нації ніколи не вигасає і триває як підсвідома дія, закорінена в традиції поневоленої нації. Коли цей півусвідомлений чин спротиву, що спирається на незабуту ще національну традицію, усвідомлюється в чин активної, свідомої волі, то маємо початок національно-визвольної боротьби” [42, арк. 37].

Отже, на підставі самої лише назви характеризуємо цей рух як такий, що ґрунтується на ідеології українського націоналізму. В нашому випадку йдеться про “інтегральний націоналізм” та “чинний” націоналізм, які займали провідні позиції в ідеології 1930–1940-х рр. На Волині діяли загони Організації українських націоналістів обох спрямувань – бандерівського та мельниківського, Фронт української революції під проводом В. Яворенка (справжнє ім’я Тиміш Басюк), а також підрозділи Поліської Січі – УПА Т. Боровця, які беззаперечно можна віднести до національно-визвольного руху.

У такому разі виникає питання – чи можна розглядати боротьбу українців у лавах червоних партизанів як національно-визвольну? Застереження виникають у зв’язку із фактичною залежністю УРСР від політичного центру в Москві. Слід також зауважити, що більша частина

особового складу партизанських підрозділів формувалася із кадрових військовослужбовців НКВС та Червоної армії, які у переважній більшості не були українцями за національністю, отримували державне грошове утримання і пройшли спецпідготовку для диверсійної роботи. Серед їхніх основних завдань була збройна та ідеологічна боротьба проти українського національно-визвольного руху. Вищим органом, який визначав мету боротьби, був Центральний штаб партизанського руху в Москві, а отже про суверенізацію УРСР у майбутньому не йшлося. Відбувалася підміна понять, коли термін “Батьківщина” вживався стосовно СРСР, нав’язувалося поняття “радянський народ” для власної національної ідентифікації.

Під впливом радянської пропаганди позапартійні члени партизанських загонів кінцевою метою боротьби бачили лише звільнення України від німецько-фашистської окупації. Ніхто не ставив перед собою завдання відродити національну державність чи використати право України на вихід зі складу СРСР у майбутньому. Тому партизанський рух хоча й мав ознаки національно-визвольного, але таким не був, а отже ми розглядатимемо його лише в контексті боротьби з ОУН та УПА.

Таким чином, запропонований категоріальний ряд дає можливість уживати термінологію у визначеному сенсі. Серед основних понять “нація” розглядається, як сукупність індивідів, що проживають на певній етнічній території, мають спільну історичну спадщину і політичну мету.

“Український націоналізм” – сукупність ідеологій, політичних рухів та світогляду, що кінцевою метою визначали здобуття національної державності.

“Національно-визвольний рух” – боротьба політичних партій та позапартійних громадян за утвердження національної державності.

Отже, націоналізм не був інтелектуальним витвором української нації, а виник як європейське явище, напрям в ідеології. Більшість дослідників пов’язують його появу із поширенням ринкових відносин та процесами модернізації. Тому періодом виникнення націоналістичної ідеології можна вважати модерну добу, а місцем – Європу. Починаючи з XIX ст., тут почала з’являтися нова суспільна еліта, яка здебільшого не мала шляхетного походження, але володіла великими капіталами. Амбіції цієї досить численної верстви населення, позбавленої впливу на державне життя, примусили її шукати способи політичної модернізації суспільства. Найбільш повно вони могли реалізувати себе як національна політична еліта. Тому розпочався процес творення партій, які ґрунтувалися на усталеному патріотичному світогляді населення, поступово трансформуючи його в ідеологію націоналізму.

Прикладом для всіх інших країн послужила Західна Європа. Саме звідси націоналістична ідеологія почала потрапляти на українські землі, поділені між двома імперіями. Підпорядкування метрополії робило статус української політичної та інтелектуальної еліти ще більш хитким, невизначеним та вразливим. Тому націоналістична ідеологія розвинулася у своїх найбільш радикальних, тоталітарно-сепаратистських формах.

Значний поштовх до розвитку націоналістична ідеологія отримала внаслідок загальносвітових кризових явищ. Серед них особлива роль належить Першій світовій війні, яка поглибила політичну кризу всередині всіх без винятку країн-учасниць. Вона призвела до розпаду імперій, який супроводжувався революційними рухами. В них міцніла та викристалізувалася ідеологія націоналізму.

Несправедлива система повоєнного устрою Європи, передбачена Версальською угодою, призвела до появи ще більш радикальних течій у націоналізмі, стимулюючи появу фашизму та націонал-соціалізму.

Невдала спроба вибороти державність у період революції та вимушена еміграція української інтелектуальної еліти змусила українських націоналістів шукати причини поразки. Серед них ідеологи українського націоналізму вважали надмірне захоплення демократією представниками соціалістичних партій, що породило хаос отаманщини, роз'єднало націю, зробило її слабкою та вразливою до зовнішніх впливів, передусім – до комуністичної ідеології. Тому в майбутньому було вирішено відмовитися від демократії як принципу державного будівництва.

Водночас, було проаналізовано причини успіхів більшовицької партії. Здійснивши збройний переворот, не маючи підтримки більшості населення, вони змогли втримати владу, знищити політичних опонентів, здолати зовнішню загрозу. Причинами таких успіхів ідеологи українського націоналізму вважали запровадження диктатури пролетаріату та жорстку дисципліну всередині партії. Отже, вони визнавали, що потрібно перейняти цей досвід, пристосувавши його до власної політичної концепції.

Повоєнна Європа теж давала зразки ефективності недемократичних режимів в Італії, а пізніше – в Німеччині. Із переможених вони перетворилися на потужні з усіх поглядів держави. Швидке економічне й політичне зростання цих країн здавалося привабливим для українських націоналістів і стимулювало ідеологічні запозичення.

Таким чином, український націоналізм увібрав у себе європейський досвід політичної боротьби, проаналізував його і пристосував до українських реалій, витворивши власну концепцію “інтегрального” й “чинного” націоналізму. З цього моменту український націоналізм можна вважати не набором світоглядних принципів, а політичною ідеологією.

2.2. Організаційне становлення ОУН

За Ризьким мирним договором, укладеним між РСФРР, БСРР і Польщею 18 березня 1921 р., частина західноукраїнських земель, у тому числі й Західна Волинь, увійшла до складу Польщі. У лютому того ж року

було сформовано Волинське воєводство у складі Володимирського, Горохівського, Дубенського, Ковельського, Костопільського, Крем'янецького, Луцького, Любомльського, Рівненського, Сарненського, Острозького і Здолбунівського повітів [379, 407]. Станом на 1921 р. воно займало площу 30 288 кв. км із населенням 1 438 тис. осіб [88, арк. 4]. За національним складом більшість населення становили українці, а другою за чисельністю етнічною групою були поляки. Загалом населення регіону утворювало конгломерат національностей і вірувань. Проведений у 1921 р. перепис дає можливість конкретизувати співвідношення між різними етнічними групами: українців нараховувалося 984 тис. осіб, поляків – 241 тис., євреїв – 152 тис., росіян – 9 тис., німців – 25 тис., чехів – 25 тис., інших національностей – 1,8 тис. осіб [380, 62]. Отже, більшість населення Волині становили українці, хоч вони мали офіційний статус національної меншини. Політика польської влади викликала незадоволення та осуд волинян. Спроба відстояти власні права призвела до прискорення процесу політизації.

Потужний вплив СРСР проявився у формуванні партій лівого спрямування. Радянське керівництво розглядало Волинь як зручний плацдарм для розгортання соціалістичної революції у Польщі. У зв'язку з цим витрачалися величезні кошти на підтримку Комуністичної партії Польщі, штучно загострювалася суспільно-політична ситуація в регіоні. Для підвищення “революційності” мас використовували різноманітні диверсійні групи та загони. Першими були, Козача рада (створена ОДПУ під керівництвом Ю. Тютюнника), Українська національно-повстанська організація, Організація “Т”, Українська червона повстанча армія та ін. [110, арк. 22]. Члени цих організацій проходили спецпідготовку в радянській Україні. Відомо про диверсійно-шпигунські школи в Олевську, Козятині, Коростені, Слауті, Житомирі та інших містах. Серед завдань таких партизанських загонів були вбивства польських поміщиків, осадників, підпали їхніх господарств. Лише за січень–березень 1923 р. на Волині було зареєстровано 78 підпалів. У документах згадується про знищення десятків селянських хат та господарських будівель під час таких акцій [544, 19–21].

Діяльність терористичних груп викликала зворотню реакцію. Вони провокували репресії, що спрямовувалися проти українського населення. Це викликало незадоволення владою, породжувало антипольські настрої, стимулювало розуміння, що за власні права та державність потрібно боротися. Для багатьох вибір став очевидним. Існування УСРР було доконаним фактом. Конституція гарантувала їй суверенність і право вільного виходу зі складу СРСР, а отже, необізнані із реальним станом речей волиняни вважали її самостійним державним утворенням. Політика непу теж видавалася привабливою. Елементи ринкових відносин, українізація та гарантований державою соціальний захист переконували у правильності вибору. Через це радянофільські настрої поширювалися. Ситуація кардинально змінилася в 1930-ті рр., після оприлюднення фактів голодомору 1932–1933 рр. в УСРР та масових політичних репресій.

Центристські партії формувалися під впливом внутрішніх чинників, зокрема національної політики польських урядів. У 1920-х рр. це – націонал-демократи з концепцією інкорпорації, тобто створення однонаціональної польської держави через примусову асиміляцію національних меншин. У цей час офіційна пропаганда намагалася довести вищість польської культури, місіонерство Речі Посполитої в справі захисту Західної Європи від поширення більшовизму. Стверджувалось, що православні волиняни взагалі не українці, а лише національно несвідомі поляки, які внаслідок історичних обставин були відірвані від батьківщини і забули про свою етнічну приналежність. Силкові методи вирішення національного питання в Польщі формували негативне ставлення українців до уряду та польської держави загалом. Асоціація влади та польського населення з ворожою окупацією стала для українців усталеною.

Поштовхом до політичної самоорганізації волинян стали вибори до парламенту Польщі 1922 р. На відміну від галичан, які бойкотували вибори, волиняни активно долучилися до передвиборчих перегонів. Удало проведена кампанія забезпечила українцям 20 депутатських місць у сеймі та 6 – у сенаті. Було створено Українську парламентську репрезентацію, яка почала піднімати питання дотримання прав національних меншин на державному рівні [111, арк. 1].

У цей час з'явилася низка легальних українських політичних партій, які заявляли про необхідність суверенізації західноукраїнських земель та врегулювання польсько-українських відносин. Активно пропагувався еволюційний шлях досягнення мети. Він передбачав участь у державному житті, підвищення національної самосвідомості волинян через популяризацію національної символіки, українізацію освіти, православної церкви, розвиток театру, поширення української книги, періодики та ін.

Наростання соціально-економічної і політичної кризи в Польщі призвело до державного перевороту в травні 1926 р. Владу захопив Ю. Пілсудський. Його федералістська програма польського прометеїзму передбачала державну асиміляцію нацменшин і визначала примат державних інтересів перед національними [688, 144]. Уособленням нової урядової політики на Волині став Г. Юзевський. Визнаючи специфіку регіону (де проживало 80% українців) і всю складність асиміляційних процесів, він розробив власну політичну стратегію, яка передбачала жорстку боротьбу одночасно проти українського націоналізму, польського шовінізму та комунізму. Робилася спроба ізолювати Волинь від Галичини адміністративним кордоном (сокальський кордон), щоб не допустити проникнення та поширення впливу радикальних політичних партій [306, 1]. Практика довела марність таких заходів. Націоналістична ідеологія все одно проникла на Волинь й оформилася в організований політичний рух. Поняття націоналізму набуло партійного забарвлення.

Підґрунтям для проникнення націоналістичної ідеології з Галичини стала різнопланова робота Української військової організації. Польська державна поліція ідентифікувала цю організацію як терористично-диверсійну

, тісно пов'язану з іноземними розвідслужбами та українським сепаратистським рухом. Серед активних організаторів на Волині називали прізвища Жука і Матвієнка [90, арк. 5–35].

Основними формами боротьби УВО визначала такі: проведення мітингів, терористичних актів, які супроводжувалися вбивствами та підпалами господарств польських поміщиків і осадників, поширення нелегальної літератури (журналу “Сурма”) та ін. Лише в другому півріччі 1930 р. на західноукраїнських землях зафіксовано 191 акт саботажу. Із них 172 було пов'язано з підпалами, 19 – зі спробами знищення державних об'єктів [93, арк. 3]. Важливою ланкою роботи УВО стала пропагандистська робота. Її рідко проводили у вигляді масових акцій. Перевагу віддавали індивідуальним бесідам та поширенню нелегальної літератури, яку постачали на Волинь з Галичини. Для цього використовували кур'єрів УВО, залізничний транспорт (у товарних вагонах літературу ховали серед піску чи цементу), організовували кінні супряги, які таємно перетинали сокальський кордон. Вилучення журналу “Сурма” у населення стало буденним явищем. Польська державна поліція констатувала, що на Волинь щомісяця потрапляє близько 2000 примірників цього видання [99, арк. 44].

Основним об'єктом пропаганди стала молодь. Саме її залучення до Української військової організації мало забезпечити кадрову базу для формування бойових підрозділів, забезпечити майбутню перемогу.

Студентство як найбільш активна та інтелектуально розвинута частина волинської молоді стало носієм націоналістичної ідеології. Навчаючись у вищих навчальних закладах Польщі та Західної Європи, воно потрапляло під вплив радикальних українських організацій. Чисельність політично активного волинського студентства була незначною, але, повертаючись додому, кожен намагався створити невелику підпільну організацію чи гурток. Тут відбувалися політичні дискусії, літературні читання, в окремих випадках планувалися саботажі та терористичні акти.

У 1933 р. за підозрою в поширенні націоналістичної ідеології польська державна поліція взяла під нагляд 47 українських студентів-волинців, які навчалися поза межами воєводства, зокрема в Луцькому повіті – 13 осіб, Ковельському – двох, Володимирському – одну, Гороховському – сім, Сарненському – одну, Костопільському – одну, Рівненському – вісім, Дубенському – п'ять, Здолбунівському – двох, Крем'янецькому – сім осіб [100, арк. 56]. Підозри правоохоронних органів у приналежності їх до сепаратистського руху зазвичай виправдовувалися.

Суспільно-політична ситуація в регіоні стала ще більш напруженою у зв'язку із початком діяльності Організації українських націоналістів. Вона виникла у 1929 р. як революційно-підпільна організація. Головною метою ОУН визначала боротьбу за об'єднання всіх національних сил для національно-визвольної боротьби і побудови Української самостійної соборної держави (УССД). В основу ідеології організації було покладено принципи “інтегрального” націоналізму.

У період 1920–1930-х рр. сформувалася чітка структура організації. Законодавчим органом ОУН став великий збір ОУН, який мав проводитися один раз на два роки, а виконавчим органом – Провід українських націоналістів, до складу якого входили: голова і вісім членів. Кожен член проводу очолював референтуру, звідси і кількість референтур (8), серед яких: організаційна (всі внутрішні справи), політична, військова (вишкіл, плани організації армії і флоту), ідеологічна (культурно-освітня робота), пропаганди, зв'язку, фінансова, секретаріат (канцелярія, архів, історія ОУН, збереження печатки, прапора ОУН) [513, 114–115].

Існував умовний поділ українських земель (у структурі ОУН) на 10 країв, кожен з яких мав власну назву і позначався римським числом та складався з п'яти округ (кожну очолював секретар, якого призначав провідник краю). Низовими ланками стали відділи. Їхня кількість була довільною. ОУН на території іноземних держав поділялась на 10 теренів, які теж мали власну назву та позначалися арабським числом. Межі терену визначалися політичними кордонами країн. Провідник призначався проводом ОУН і мав у підпорядкуванні власний секретаріат [576, 119].

У структурі ОУН існувала судова система, яка передбачала покарання винних членів партії. Голова проводу, провідник, секретарі та голови відділів мали право: виносити особисті і публічні догани, усувати від виконання обов'язків та віддавати під суд ОУН.

Суд ОУН складався з головного судді (його призначав Великий збір українських націоналістів) та двох членів суду, яких призначав провід. Він міг оголосити догану, усунути від виконання обов'язків та позбавити членства в партії. Загалом, принципи побудови партії ґрунтувались на засадах радикалізму й вождизму, які передбачали сувору дисципліну та відсутність будь-якої демократії у внутрішньопартійних стосунках. Це втілювалося у появі головного та крайових революційних трибуналів ОУН (після запровадження змін в устрої організації, які зафіксував II Великий збір українських націоналістів, що відбувся у серпні 1939 р. в Римі) – судових органів, які мали право виносити смертні вироки [576, 579].

Членами ОУН могли стати лише українці. З 8–15 років було дозволено вступ до “Доросту”, із 15–21 року – до “Юнацтва” ОУН, а з 21 року – стати дійсним членом організації. Кожен охочий вступити до ОУН подавав писану заяву з порукою двох дійсних членів і після проходження піврічного випробного терміну ставав повноправним членом організації. Була ще одна категорія – так звані заприсяжні члени ОУН, які повинні були мати вік не менше 25 років та відзначитися особливими заслугами перед організацією. Для цієї категорії існували окремі статутні правила поведінки. Під час вирішення спірних питань голос заприсяжних та дійсних членів мав вирішальне значення, а самі вони мали право призначатися секретарями, провідниками, членами проводу, судових і контрольних органів, носити відзнаки ОУН.

Як уже зазначалося, основним регіоном діяльності Організації українських націоналістів була Галичина. Поряд із цим, велика увага

приділялася поширенню впливу ОУН на Волинь. Перший її осередок створено в 1930 р. у м. Ковелі. Його організатором та натхненником став студент Варшавського університету Ю. Косач – родич Лесі Українки. Під час його арешту 20 листопада 1932 р. поліція виявила націоналістичну літературу, плани розбудови ОУН, особисті листи. На основі цих матеріалів було доведено зв'язок Ю. Косача з членом крайової ексективи ОУН у Львові – Б. Кравцівим (студентом Львівського університету), підтверджено факт неодноразових контактів з відомим ідеологом українського націоналізму Д. Донцовим, співпрацю з редакцією часопису “Новий шлях” [98, арк. 22].

Організаційна робота розпочалася з пошуку патріотично налаштованої молоді в м. Ковелі та налагодженні контактів з членами Української військової організації. Проживаючи в с. Колодяжне Ковельського повіту, Ю. Косач створив у власному будинку нелегальне літературне товариство. На його зібраннях читали націоналістичну літературу, обмінювались думками про майбутнє України, обговорювали методи боротьби за здобуття державності. Було створено драматичну трупку, яка поставила кілька вистав патріотичного змісту. Результатом стало оформлення першого осередку ОУН у складі восьми осіб: П. Вітрук, І. Сідорський, В. Маркевич, М. Онішкевич, З. Самчинський, С. Самчинський, І. Куниця, М. Гілевська [98, арк. 22].

Однією із перших бойових операцій цієї групи став підпал мосту поблизу містечка Ратного в ніч на 11 листопада 1931 р. Окрім згаданих вище членів Ковельського осередку ОУН, у ній брав участь Г. Ліснічевич. Очевидно, він прагнув стати членом організації, а підпал був його завданням – випробуванням. У звіті повітового відділення державної поліції наголошувалося, що саме він здійснив цей акт саботажу. Решта членів групи лише надавала допомогу [97, арк. 7].

Ю. Косачу вдалося налагодити контакт з багатьма симпатиками та членами ОУН на території воєводства, зокрема: Л. Березовським (с. Довгополе Дубенського повіту), Євгенієм та Олександром Новіцькими (м. Торчин Луцького повіту), Ю. Трофімчуком-Охрімівським (м. Біла Криниця Крем'янецького повіту), П. Кравецьким (м. Крем'янець), Н. Хасевичем (с. Деражно Рівненського повіту), О. Садовським (м. Почаїв Крем'янецького повіту), С. Грицюком (с. Селище Ковельського повіту) та ін. [98, арк. 22]. У кожному з цих населених пунктів почали організовуватися невеликі групи та гуртки ОУН (по 3–5 членів).

Активна робота Ю. Косача привернула увагу поліції. Було прийнято рішення про його затримання та арешт, який відбувся 20 листопада 1932 р. у Варшаві. Судовим вироком стало позбавлення волі терміном на один рік. Відбувши покарання, Ю. Косач продовжив започатковану роботу. Загроза нового арешту змусила його покинути територію Польщі та емігрувати в 1933 р. до Франції. Місце повітового провідника ОУН на Ковельщині посів В. Маркевич. Під його керівництвом організація збільшилася чисельно і взяла участь в антишкільній та інших акціях ОУН, що проводилися в 1933–1934 рр. Загроза арешту спонукала до еміграції і його. 30 серпня 1936 р. він теж

виїхав до Франції (де ймовірно зустрівся з Ю. Косачем). З 1935 р. ОУН у Ковельському повіті очолив Є. Супрунюк [109, арк. 8].

У 1932 р. націоналістичне підпілля в м. Ковелі підпорядковувалося М. Онишкевичу. Розуміючи необхідність дотримання суворої конспірації, молоді люди вигадували найрізноманітніші способи проведення зборів. Наприклад, брали човни і впливали на них в обумовлене місце на річці Турії за межами міста. Посеред води читали нелегальну літературу, обговорювали поточні питання, проблеми поширення часописів “Сурма” і “Розбудова нації” та ін. Або виїжджали на велосипедах у с. Колодяжне до вищезгаданої М. Гілевської, бували у маєтку депутата сейму С. Підгірського в с. Любитові, де господарство провадив брат його дружини – симпатик ОУН [102, арк. 20–22].

Пропагандистсько-виховну роботу вважали першочерговим завданням організації. Для цього використовували будь-яку можливість – чергу в магазині, святкові богослужіння в церкві, мітинги, заняття спортивних секцій та ін. Поступово вплив осередків ОУН поширився на громадські та культурно-освітні організації Волині, зокрема “Союз українок”, “Основу”, “Просвіту”, а також кооперативи “Народна торгівля”, “Добробут”, “Господар”, “Злагода” та ін. Важливим завданням стало охопити своїм впливом дитячі військово-спортивні товариства “Сокіл”, “Луг”, “Пласт” та створити власні організації “Юнак” для виховання молоді на основі націоналістичної ідеології і забезпечення кадрового потенціалу ОУН у майбутньому. На Крем’яничині цю ланку роботи очолив гімназист І. Шубський. Йому вдалося залучити членів організації “Пласт” у м. Почаєві до переходу в оунівську – “Юнак” [103, арк. 25].

Перші дві п’ятірки ОУН у м. Крем’янці організував М. Пикалюк у складі: 1-ша – Т. Максимов, Я. Максимов, Р. Ільчук, Т. Кузік, В. Тимошук; 2-га – К. Миколайчик, В. Миколайчик, О. Війтів, О. Андросюк, Ф. Поважук [101, арк. 5].

У Луцькому повіті організаційну роботу розгорнули в 1932 р. І. Скопюк (з Луцька) та А. Закоштуї (із с. Лаврова Луцького повіту). В 1930 р. І. Скопюк вступив до ОУН і активно працював з молоддю як член “кошової команди” “Пласту”. Спілкуючись з дітьми, він намагався виховати в них патріотичні почуття, сформувавши націоналістичний світогляд. Його пропагандистську роботу помітила поліція, що стимулювало прискорення призову І. Скопюка на службу в армію. Повернувшись додому в серпні 1932 р., він створив осередки організації “Юнак” у Луцьку, особисто викладав дітям військоvu справу, організовував практичні заняття в лісових таборах, залучав до відзначення національних свят та пропагував націоналістичну ідеологію [104, арк. 35].

Розбудова осередків ОУН відбувалася доволі швидко і потребувала організаційного оформлення. Її провідником у Луцькому повіті став І. Скопюк (призначений крайовою езекутивною повітовим комендантом у 1932 р.), секретарем – В. Гайдук, скарбником – Б. Бахов. Згідно з вказівками крайового проводу, в 1933 р. на території Луцького повіту пройшла масова

акція проти полонізації шкільної освіти. Зусиллями ОУН було переведено на українську мову навчання школи с. Жидичина поблизу Луцька [104, арк. 37].

У 1931–1933 рр. на Волині спостерігалася тенденція до активізації ОУН. Так, якщо в 1931 р. поліція зафіксувала лише дві акції, то в 1932 р. – 16, а в 1933 р. – понад 100 [92, арк. 26]. До них відносили масові політичні демонстрації, походи на козацькі могили в Берестечку, вивішування української символіки, акти саботажу та ін. Окремі осередки ОУН проводили збір коштів на користь українських політичних в'язнів і голодуючих в УСРР, у бойовий фонд організації.

Активна робота на Волині дала можливість створити осередки організації в кожному повіті воєводства. На 1 січня 1935 р. структура ОУН мала такий вигляд [95, арк. 33]: крайових ексекутив – дві (в Луцьку та Рівному); повітових ексекутив – дев'ять (в Дубно, Горохові, Ковелі, Крем'яніці, Луцьку, Рівному, Володимирі, Здолбунові); районних організацій – вісім; гуртків – 34; п'ятірок – 22; трійок – 67.

Кількісний склад організації постійно змінювався і виглядав таким чином [96, арк. 34]:

Таблиця 1

Дані про кількісний склад ОУН на Волині в 1935 р. та 1936 р.

Повіт	осіб станом на 1. 01. 1935 р.	осіб станом на 1.01. 1936 р
Дубенський	154	73
Горохівський	62	60
Костопільський	67	72
Ковельський	75	75
Крем'янецький	80	76
Любомльський	-	-
Луцький	179	105
Рівненський	185	156
Сарненський	3	-
Володимирський	46	43
Здолбунівський	81	81
УСЬОГО	932	781

Зменшення кількісного складу ОУН було наслідком проведення пацифікаційних (відплатних) акцій та масових арештів. Вони були реакцією на терористичну діяльність українського націоналістичного підпілля в 1935 р. За цей період поліція зафіксувала на Волині 36 акцій ОУН, зокрема: шість убивств, чотири замаху на вбивство, три випадки вимагання грошей на бойовий фонд ОУН, п'ять підпалів, один страйк, чотири випадки псування державного майна (телефонні комунікації) та ін. Їх наслідком став арешт 114 націоналістів [106, арк. 18–23].

Слід відзначити, що терористичні акти на Волині ОУН почала практикувати лише із середини 1930-х рр. Найбільш резонансною була підготовка замаху на волинського воєводу Г. Юзефського. Спроба виявилася

невдалою і спровокувала жорстку реакцію польської влади. Масові арешти активістів організації призвели до порушення зв'язку з крайовим проводом та ліквідації частини крайових і повітових ексекутив.

На 1 січня 1936 р. структура ОУН на Волині мала такий вигляд [95, арк. 33]: крайових ексекутив – одна (Володимирський повіт); повітових ексекутив – три (Луцьк, Рівне, Володимир); районних ексекутив – дев'ять; гуртків – один; п'ятірок – 52; трійок – 23.

Вищевказані причини призвели до зниження активності ОУН на Волині. У 1936 р. поліція зафіксувала на території воєводства вісім терористичних актів (два пов'язані із вбивствами), решта епізодів її діяльності пов'язана з поширенням листівок, псуванням портретів політичних лідерів Польщі, вивішуванням національної символіки. У процесі розслідування цих злочинів заарештовано 77 активістів організації [96, арк. 35].

У другій половині 1930-х рр. масові репресії охопили Галичину. Їхній розмах змусив крайовий провід перенести основну роботу на північно-західні українські землі – Волинь, Полісся та Холмщину. Організаційну роботу очолив В. Сидор, який створив тут окремих провід. У 1937 р. він висунув план організації спеціальних військових підрозділів ОУН, які б стали зародком майбутньої повстанської армії. У зв'язку з цим в липні 1937 р. створено першу військово-бойову групу під назвою “Вовки”. Вона складалася із 25 випробуваних бойовиків ОУН. Другий такий відділ формувався на Горохівщині. Масові арешти, зокрема й В. Сидора, перервали на деякий час цю акцію. Група відновилася лише напередодні Другої світової війни – у липні 1939 р. [544, 36].

У 1937 р. змін зазнала й організаційна структура ОУН на Волині. Згідно з інструкціями центрального проводу, які було передано через кур'єра І. Климів (родом із Сокаля), замість п'ятірок і трійок (осередків організації на селі) пропонувалося створити сільські проводи на чолі з провідником і двома референтами (з культурно-освітньої та бойової роботи) [108, арк. 27].

Організаційні зміни відбулися лише в Луцькому, Горохівському та частково Дубенському повітах. Отже, було визначено два основні напрями роботи організації на найближчий період. З одного боку, це – пропагандистська робота, спрямована на збільшення кількості членів та симпатиків ОУН у регіоні, а з іншого – підготовка до загального повстання, яка передбачала створення бойових дружин ОУН, нагромадження зброї, військову підготовку членів організації.

Заняття зі стрільби відбувалися постійно. Зазвичай, їх проводили у лісових масивах у неділю або святкові дні. Почастішали випадки крадіжок та спроб закупівлі зброї. Під час обшуків, що проводилися в активістів ОУН, поліція виявляла приховані в стінах будинків, споруджених схованках (тунелях), спорудах мостів та інших місцях численні склади зброї та боєприпасів. В одному з поліцейських звітів згадується спроба створити в с. Данилові Рівненського повіту бойовий підрозділ ОУН “Перша бойова

частина”. Його організатором став житель цього села С. Новак і П. Ясінський із с. Запілля Любомльського повіту. Про діяльність цього підрозділу інформації немає, отже можна припустити, що спроба виявилася невдалою [108, арк. 27].

Причинами прискореної мілітаризації організації стала ескалація німецько-польських стосунків та загострення політичної напруженості в Європі. Наближення війни відчували всі. Серед населення поширювалися інструкції крайового проводу, як поводитися у випадку загальної мобілізації до польської армії. Пропонувалося заздалегідь скласти списки державних посадовців, поліцейських та активістів Корпусу охорони прикордоння для негайного їх знищення у випадку, якщо почнуться бойові дії та ін.

Поширення та пропаганда насильства з боку ОУН призвела до її засудження представниками українських центристських партій та церковних діячів. Під впливом громадської думки формувався негативний імідж організації. Тому загальна чисельність ОУН на Волині зростала повільно.

Загалом спостерігалася тенденція до зменшення кількості замахів, убивств, підпалів та побиття польських державних службовців і колоністів. Водночас підвищується активність у справі поширення націоналістичної пропаганди. За період з 1 липня 1938 р. по 1 квітня 1939 р. на Волині було зафіксовано лише 20 акцій, проведених ОУН. Серед них – один підпал, два випадки вимагання, сім – поширення листівок у населених пунктах, один – побиття, п’ять – погроз, чотири – знищення державної символіки [107, арк. 55]. Така тенденція могла бути спровокована потребою зберігати кадри для їх подальшої активізації у випадку війни між Польщею та Німеччиною, вбивством Є. Коновальця та як результат загострення внутрішньопартійної боротьби, відтоком частини кадрів для організації оборони Карпатської України.

Досліджуючи проблему еволюції Організації українських націоналістів, слід враховувати той факт, що від початку свого існування організація складалася із кількох доволі відмінних за ідеологією партій, які діяли в діапазоні від демократичного націоналізму до фашизму. Тому союз цих політичних сил був дещо штучним і став результатом певного компромісу.

Іншою проблемою організації стала відірваність вищого керівництва (проводу ОУН), яке перебувало в еміграції, від роботи безпосередньо на території окупованих українських земель. Непорозуміння між крайовиками (крайовою езекутивою) та керівництвом ставали дедалі загрозливішими і врешті призвели до розмежування повноважень. Протистояння всередині ОУН було настільки очевидним, що стало предметом публічного обговорення в пресі. Зокрема, голова Українського фашистського руху А. Богунець на сторінках часопису “За Україну” висунув теорію про існування двох типів націоналізму в ОУН. Перший – “бойовий, що закінчується в державництві...”, а другий – “вождівський, для якого перший націоналізм є лише тереном для жирування, шкурницьких інтересів, фарисейства та підлості” [105, арк. 73].

Авторитет Є. Коновальця певний час утримував крайовиків від рішучих дій, але із його загибеллю у 1938 р. постало питання про керівництво ОУН. Провід українських націоналістів визнав повноваження А. Мельника, мотивуючи це рішення існуванням міфічного заповіту Є. Коновальця, в якому нібито було названо ім'я його наступника.

На цю посаду претендував і С. Бандера, але в той час він не міг вплинути на рішення проводу, оскільки перебував в ув'язненні. Спроби контролю над крайовиками викликали опір і переросли у неприховану внутрішньопартійну боротьбу.

Події навколо Карпатської України, заборона керівництва ОУН брати активну участь у бойових діях членам організації, яскраво виражена пронімецька політика А. Мельника викликали протест молоді, активної частини організації. Часто, ігноруючи накази проводу, вони переходили кордон та зі зброєю в руках відстоювали власні переконання, намагаючись реалізувати ідею національної державності хоча б на частині українських земель. Одним із таких активістів був 16-річний волинянин Є. Басюк – майбутній полковник УПА, начальник штабу з'єднання “Холодний Яр”. Нелегально перетнувши кордон, він був спочатку затриманий, а пізніше (в лютому 1939 р.) направлений командуванням Січі до підофіцерської школи. Брав участь у боях з угорцями та після поранення потрапив у полон. Пізніше був переданий німецькій стороні, лікувався в Відні, а потім учився в німецькій офіцерській школі.

Вдалося ідентифікувати прізвища ще шести волинян, які брали активну участь у бойових діях на Закарпатті в 1939 р.: М. Ярмолюк (с. Липове Луцького повіту), І. Ткачук (с. Дуже Крем'янецького повіту), М. Ярмолович (Турійськ Ковельського повіту), С. Мельничук (с. Старі Іваничі Луцького повіту), М. Щигельський (с. Гірка Полонка Луцького повіту), С. Затовканюк (с. Гірка Полонка Луцького повіту), Є. Бухало (с. Дермань Здолбунівського повіту). Це були молоді люди 1916–1917 рр. народження. Їхнє рішення вступити до Січі було самостійним і не погоджувалося з проводом [109, арк. 8–9].

Авторитаризм ОУН не допускав проявів власної ініціативи. За невиконання наказу значна частина рядових членів потрапила під суд і була виключена з організації. Така позиція проводу багатьма була сприйнята як зрада національних інтересів та ідеологічних засад ОУН. Надалі конфлікт загострився ще більше. Наступний етап протистояння був пов'язаний із початком Другої світової війни.

Анексію Польщі керівництво Німеччини розглядало як важливе стратегічне завдання. Було кілька варіантів реалізації цих задумів. Серед них – підтримка збройного повстання ОУН на західноукраїнських землях. У зв'язку з такими планами велися переговори між представниками німецької контррозвідки (абвером) та Проводом українських націоналістів. Розглядалася можливість постачання зброї та спецобладнання загонам ОУН, формування українських регулярних частин у складі вермахту (німецька регулярна армія) і, врешті, створення маріонеткової Галицької України. Такі

плани цілком відповідали запропонованим Німеччиною принципам формуванню “нового, справедливого” ладу в Європі, проте, безперечно, провокували конфлікт із Радянським Союзом, до якого А. Гітлер не був готовий. На підставі принципу доцільності було активізовано роботу зовнішньополітичного відомства Німеччини у справі укладення мирної угоди із СРСР. Результатом стало підписання пакту Молотова-Ріббентропа та таємного протоколу до нього. Вище керівництво рейху відмовилося від стимулювання збройного виступу ОУН, хоча й надалі запевняло Провід українських націоналістів у власній лояльності до ідеї відродження української державності. 24 серпня 1939 р. німецький уряд наказав узяти під нагляд всіх відомих українських діячів (включно з П. Скоропадським) й українські установи в Берліні та у Відні (Українське бюро у Відні, український табір у Зауберсдорфі та Р. Ярого, члена ПУН).

Невизначена позиція СРСР у перші два тижні війни спонукала керівництво абверу знову звернутися до А. Мельника з пропозицією сформувати уряд і не допустити ситуації, коли на західноукраїнських землях виникне політичний вакуум. Цей уряд мав такий склад [531, 5]:

- голова, керівник уряду А. Мельник;
- заступник голови уряду О. Сенік;
- міністр закордонних справ Л. Мишуга;
- міністр військових справ В. Курманович;
- міністр внутрішніх справ і поліції Я. Барановський;
- міністр преси і пропаганди М. Сціборський;
- міністр народної освіти та культури О. Кандиба.

Як бачимо, крайовики не увійшли до його складу. Зрозуміло, така ситуація викликала протест. Для того, щоб зміцнити власні позиції в організації, А. Мельник ініціював проведення 27 серпня 1939 р. в Римі Другого великого збору українських націоналістів (II ВЗУН), який визнав його “вождем” ОУН і українського народу. Це зібрання проходило лише три години за присутності 20 провідників, імена яких були законспіровані. Окреме голосування по кандидатурі А. Мельника не проводилося.

Результатом роботи стало ухвалення нових програмних документів, зокрема “Устрою ОУН”. Цей документ наділив керівника проводу надзвичайними повноваженнями, усунувши навіть ті незначні ознаки демократизму, що були наявні в попередньому документі. У частині першій визначалося, що голову проводу проголошує Великий збір українських націоналістів на підставі вказівки чи заповіту попереднього голови ПУН, а якщо таких немає – із власної ініціативи. Голова ототожнювався із вождем нації, який несе відповідальність лише перед Богом, нацією і власним сумлінням та одноосібно призначає час скликання зборів, членів ПУН, генерального суддю.

Учасниками Великого збору українських націоналістів могли стати члени Проводу українських націоналістів, генеральний суддя ОУН, головний контрольний ОУН, провідники еміграційних теренів, особи, покликані “...вождем у признанні їхніх заслуг”. Усі рішення мали прийматися

одноставно, а не через голосування. Якщо такої згоди не було, тоді рішення виносила фахова комісія. Змінилися і формулювання, що визначали роль самого Проводу українських націоналістів. У перших програмних документах він визначався як виконавчий орган ОУН, а тепер – як дорадчий і виконавчий орган голови проводу. Дещо змінилася і система внутрішньопартійного судочинства. Зокрема, було запроваджено Головний та Крайовий революційні трибунали. Всіма судовими інституціями керував генеральний суддя ОУН. Знижувався віковий ценз для вступу в ОУН – до 18 років [576, 577–579].

Прийнятий на II Великому зборі українських націоналістів “Устрій ОУН” підготував М. Сціборський за вказівкою О. Сеніка та Я. Барановського. Він перетворював ОУН на елітарну організацію з типово вождівською системою управління. Не можна вважати простим збігом обставин той факт, що ці зміни збігаються у часі із початком Другої світової війни. Очевидно, А. Мельник не знав про підписання німецько-радянського пакту, за яким західноукраїнські землі потрапляли у сферу впливу Москви, і щиро сподівався, що отримає найближчим часом державну владу із німецьких рук. Тому й поспішав утвердити власну позицію в організації. Переконавання в лояльності Німеччини до справи відродження української державності стимулювали початок роботи Проводу українських націоналістів над проектом основного закону – конституції “Української Західної Держави”. Разом із тим, напруження в організації дедалі наростало. Крайовики вимагали інструкцій від проводу, як їм діяти, якщо почнеться німецько-польська війна, однак він мовчав, зайнявши вичікувальну позицію. Причиною такої поведінки стала невизначеність із позицією Німеччини в цьому питанні.

12 вересня 1939 р. у потязі А. Гітлера в Ільнау міністр закордонних справ Ріббентроп узгоджував три можливі варіанти стратегічних планів щодо польського питання у разі, якщо Радянський Союз не вступить у війну. В пункті 3-Б було сказано, що Галицька Україна буде незалежною (припускалося зовнішнє узгодження з СРСР). Українську революцію в Галичині мав очолити А. Мельник але не допускалося поширення українського національно-визвольного руху в радянську Україну. Український військовий штаб, створений Проводом українських націоналістів, мав перейти під командування 14-ї німецької армії.

Подальші події, зокрема вступ СРСР у війну 17 вересня 1939 р., звели нанівець усі ці плани. Провід українських націоналістів не отримав обіцяної допомоги. Навпаки, було зроблено все можливе, щоб не допустити збройного виступу членів ОУН на західноукраїнських землях. Німецьке керівництво обіцяло повернутися до цього питання в майбутньому, розуміючи невідворотність війни з Радянським Союзом.

Отже, пронимецька позиція проводу із її суперечливим характером знову внесла дезорганізацію в роботу ОУН і в краї, і на еміграції. З одного боку, звучали заклики до збройної боротьби та жертвовності в ім'я відродження української державності, з іншого – крайовиків стримували від

будь-яких активних дій. Укотре рядові члени організації відчували, що їх ошукали. Звинувачення на адресу А. Мельника та Проводу українських націоналістів звучали дедалі переконливіше, врешті вилившись у відвертий опір. Опозицію очолив С. Бандера.

Таким чином, організаційне становлення ОУН на Волині відбувалося під впливом та за дорученням крайової ексекютиви у Львові. Поширення націоналістичної ідеології стало можливим завдяки діяльності Української військової організації, місцевої інтелігенції та студентства. Перші осередки з'явилися в 1930-х рр. на Ковельщині, Крем'янецьчині, Луччині та Рівненщині. Великі втрати ОУН у 1935–1936 рр. пов'язані із проведенням масових пацифікаційних акцій польською державною поліцією. Репресії влади стали реакцією на терористичну та саботажницьку діяльність ОУН. Ситуація дещо змінилася в 1938–1939 рр. Основними засобами боротьби стали політичні акції та пропагандистська робота. Зменшилася питома вага кримінальних злочинів, що їх здійснили члени організації в регіоні, зокрема вбивств, пограбувань, побиттів, підпалів.

Підготовка до збройної боротьби втілювалася на Волині у формуванні (в 1937 р.) першої бойової групи ОУН “Вовки”, яка мала стати основою для розбудови Української повстанської армії в майбутньому. Посилення репресій польської влади, загострення ситуації в Європі та протистояння в середині ОУН призвели до загального зниження активності організації. Початок Другої світової війни вона зустріла ослабленою, перебуваючи в стані незавершеного процесу організаційного становлення.

Отже, націоналістична ідеологія зародилася в Європі у модерну добу. В Україні вона поширилася у вигляді інтегрального націоналізму, який увібрив в себе найбільш радикальні ідеї, носієм яких стала ОУН. Незважаючи на подібність окремих ідеологем, український націоналізм не був тотожним фашизму, оскільки відкидав расизм і був ідеологією бездержавної нації.

Процес організаційного становлення ОУН на Волині розпочався в 1930 р. Перший осередок з'явився у м. Ковелі. Його створив Ю. Косач – студент Варшавського університету. Завдяки його зусиллям організаційна структура поширилася на територію Луччини, Рівненщини та Крем'янецьчини. Основу кадрової бази ОУН склали студентська та шкільна молодь. На відміну від Галичини, в 1930-х рр. на Волині не набули значного поширення терористичні акти, пов'язані з убивствами державних службовців та польських колонізаторів. Основними акціями ОУН стали антишкільні (спроби українізації шкільної освіти), збір коштів на організаційні потреби через пряме вимагання, побиття громадян за антиукраїнські погляди, організація святкувань різноманітних історичних дат, пов'язаних з українською історією, організація військового навчання та медичних курсів для членів організації, пропагандистська робота серед української молоді, організація військово-спортивних секцій, диверсії (підпал мостів, маєтків осадників), нагромадження та зберігання зброї.

Наприкінці 1930-х рр. Волинь стала місцем формування перших бойових сотень ОУН. Керівництво організації розглядало регіон як найбільш

перспективний для створення майбутньої української армії завдяки його географічному розміщенню, природному ландшафту, наявності соціальної бази та можливості поширення національно-визвольної боротьби далі на схід . Командиром першої бойової групи ОУН “Вовки” у 1937 р. став В. Сидор. Після його арешту підрозділ не проявляв активності і був тимчасово розпущений.

Пацифікаційні акції польської влади призвели до дезорганізації роботи націоналістичного підпілля. Спостерігається значне скорочення ОУН у регіоні напередодні війни. Основними причинами цього стали масові арешти, загибель активістів, міграція. Як результат у 1938–1939 рр. поліція фіксує лише поодинокі прояви активності ОУН на Волині, організаційна структура якої перебувала в стані незавершеного процесу формування. Дезорганізації роботи сприяла також відсутність постійних зв’язків між низовими клітинами і крайовим проводом та наростаюча внутрішньопартійна криза, яка загрожувала цілісності організації. Отже, початок Другої світової війни ОУН зустріла ослабленою як іззовні, так і зсередини.

Розділ 3. Національно-визвольний рух і опір радянській тоталітарній системі на початковому етапі Другої світової війни (1939–1941 рр.)

3.1. Упровадження радянської репресивно-каральної системи на Волині

Початок Другої світової війни був прямим наслідком підписання 23 серпня 1939 р. пакту Молотова–Ріббентропа. Згідно з таємним протоколом, західноукраїнські землі, до складу яких входила й Волинь, потрапляли до сфери впливу Радянського Союзу. Відразу після ратифікації угоди, 1 вересня 1939 р., Німеччина розпочала агресію проти Польщі. Англія і Франція, виконуючи союзницькі зобов'язання, 3 вересня оголосили війну Німеччині.

Результатом бойових дій став повний розгром польської армії. До її складу входили 24 піхотні дивізії, вісім кінних і одна моторизована бригади, 781 танк, 407 бойових літаків, майже 4,5 тис. гармат і мінометів, загалом 440 тис. солдатів та офіцерів. У процесі мобілізації, оголошеної 31 серпня, військовому командуванню вдалося сформувати додатково 15 піхотних дивізій і довести чисельність армії до мільйона бійців. Українці йшли на призовні пункти неохоче. На території Волинського воєводства зафіксовано факти відмови від призову, збройні сутички на цьому ґрунті між польською та українською молоддю. Знищення Речі Посполитої сприймалося багатьма як перший крок до відродження незалежної України. Такому тлумаченню ситуації сприяла націоналістична пропаганда ОУН.

А. Гітлер спрямував на Польщу 62 дивізії, з них шість танкових (2,8 тис. танків), понад 2 тис. бойових літаків, 1,8 млн солдатів та офіцерів. Незважаючи на впертий опір, польська армія змушена була відступати. У середині вересня 1939 р. передові частини вермахту підійшли до Львова, Володимира-Волинського, Устилуга та інших західноукраїнських міст [547, 9].

На початку вересня 1939 р. Радянський Союз не поспішав виконувати взяті на себе перед Німеччиною зобов'язання й відтягував з уведенням військ на територію Польщі, намагаючись уникнути негативних для себе наслідків. Відверта агресія могла спровокувати оголошення Радянському Союзові війни з боку Англії та Франції. Натомість у планах Й. Сталіна було розпалити довготривалу війну між Німеччиною та європейськими країнами.

Невизначена позиція Москви спонукала німецьке керівництво звернутися до радянського уряду із вимогою виконати взяті на себе, після підписання пакту Молотова–Ріббентропа зобов'язання. Офіційний Берлін розглядав можливість реалізувати альтернативний варіант вирішення долі західноукраїнських земель, що передбачав створення “Галицької і Польської України”. Такі ідеї були популярні в середовищі проводу Організації українських націоналістів і мали підтримку рядових членів.

Суверенізація Західної України була неприйнятною для сталінського керівництва. Розпочався процес передислокації частин Червоної армії до західного кордону. 15 вересня війська західних округів були приведені в повну бойову готовність. 16 вересня відбулася зустріч народного комісара закордонних справ В. Молотова з послом Німеччини в СРСР В. Шуленбургом, на якій прозвучала вимога зупинити наступ вермахту на схід. Одночасно він був ознайомлений із текстом дипломатичної ноти польському урядові. Цей документ було зачитано уранці 17 вересня 1939 р. польському послу в Москві Гжибовському. 17 вересня 1939 р. о 5.40 ранку за московським часом Червона армія перейшла радянсько-польський кордон [302, 9].

Було розгорнуто широкомасштабну пропагандистську кампанію про вимушеність такого кроку з боку СРСР. Уведення радянських військ у Західну Україну і Західну Білорусію обґрунтовувалося тим, що польський уряд не проявляє ознак життя і через це Польща перетворилася на зручне поле для всіляких випадковостей та несподіванок, які можуть створити загрозу для СРСР. Радянський Союз, зазначалося далі в ноті, не може байдуже ставитися до долі населення Західної України і Західної Білорусії – своїх єдинокровних братів, які залишилися беззахисними. Зважаючи на все це, уряд СРСР дав наказ частинам Червоної армії перейти кордон і взяти під захист життя та майно населення західноукраїнських земель [302, 9; 317, 1].

Польській армії було наказано не чинити опору радянським військам. З цієї причини збройних сутичок між ними було мало. Зафіксовано лише близько 40 випадків незначних боїв під Колками, Володимиром-Волинським, Ковелем, Шацьком. Протягом 17–18 вересня 1939 р. було захоплено залізничний вузол Сарни, міста Луцьк, Рівне, Станіслав, Галич, Красне, Бучач. 23 вересня вся територія Волині була зайнята Червоною армією [351, 1].

Вступ СРСР у війну став стимулом до активізації колишніх членів КПЗУ. Вони створили революційні комітети в Луцьку, Ковелі, Любомлі та інших містах. Завдання цих структур полягало у формуванні збройних загонів, які нападали на польські державні установи, тюрми, арештували представників влади, роззброювали поліційні та військові частини. Ревкоми, що претендували на роль місцевих органів самоврядування, стимулювали проведення різноманітних зборів населення, де ухвалювалися рішення про встановлення радянської влади. Однак ініціативу західноукраїнських комуністів не підтримали в Москві. Розпуск Комуністичної партії Польщі та її складової частини КПЗУ (16 серпня 1938 р.) супроводжувався звинуваченнями її членів у шпигунстві, прихильності до націоналізму та фашизму. Отже, ревкоми не викликали довір'я і не могли уособлювати радянської влади в регіоні [590, 107–124].

Разом із підрозділами Червоної армії на територію Західної України прибули оперативні групи НКВС. На них покладалося завдання в міру просування військових частин створювати в кожному населеному пункті апарат НКВС за рахунок виділених із особового складу основної оперативної

групи невеликих підрозділів, до яких мали входити загони прикордонників. Їхніми основними їх завданнями були такі: захоплення органів зв'язку, банківських установ, друкарень, архівів, арешти підприємців, поміщиків, дворян і капіталістів, оголосивши їх заручниками; арешти членів політичних партій, керівників адміністративного апарату; захоплення тюрем і звільнення в'язнів, засуджених за революційну антипольську діяльність. Ці завдання визначалися наказом наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії "Про роботу особливих відділів НКВС" від 14 січня 1939 р. та директивою "Про завдання оперативних груп НКВС при вступі радянських військ на територію Західної України та Західної Білорусії" від 15 вересня 1939 р. [357, 5; 357, 46].

На територію Західної України було направлено мотострілецький полк НКВС та 726 оперативних працівників. Некомплектність місцевих управлінь НКВС вимагала збільшення чисельності співробітників. У зв'язку із цим 6 листопада 1939 р. поширено наказ № 001359 наркома внутрішніх справ про організацію органів НКВС у Західній Україні, згідно з яким кількість відряджених до регіону оперативників зросла на 600 осіб за рахунок кадрів союзних республік [357, 53–73].

За вказівкою сталінського уряду та ЦК КП(б)У з 18 вересня по 5 жовтня 1939 р. було створено нові органи влади – тимчасові управління в містах і селищах, селянські комітети – в селах. Їх склад затверджувала військова рада Українського фронту. До тимчасових управлінь обов'язково мали увійти: один представник від політуправління армії, НКВС, робітників та лівої інтелігенції. Основними функціями цих структур були: націоналізація та контроль над виробництвом, банківською справою, системою освіти, медицини, постачання продуктів харчування, підготовка виборів до Народних Зборів Західної України [375, 1].

Луцьке тимчасове управління очолив секретар Київського обкому КП(б)У В. Бегма. До його складу входили І. Мартиненко, П. Тульнов, Р. Крутов. Більшість цих посадовців були приїжджими. Нижчі шаблі нової адміністрації – селянські комітети – формувалися на сільських зібраннях у присутності представників тимчасових управлінь або армійських політруків. Контроль виборчого процесу передбачав обрання лояльних до влади представників із числа колишніх політв'язнів та бідного селянства. Часто це були безініціативні особи, які не користувалися авторитетом у односельців.

Більшість волинян, повіривши радянській пропаганді, сприйняла похід Червоної армії як визвольний. Свідчення очевидців підтверджують факти будівництва тріумфальних брам в окремих селах, зустріч передових частин із синьо-жовтими та червоними прапорами. Однак ейфорія тривала недовго. Було запроваджено комендантську годину, населенню заборонялося змінювати місце проживання, давати притулок стороннім особам. Наприкінці вересня 1939 р. в містах було утворено робітничу гвардію, яка підпорядковувалася тимчасовим управлінням, а в селах – озброєні сільські дружини. До їхніх обов'язків входило наведення правопорядку, охорона складів, установ, залізничних станцій, проведення обшуків та арешт громадян [352, 1].

Спираючись на частини Червоної армії та згадані вище воєнізовані формування, тимчасові управління повністю контролювали ситуацію в регіоні. Почалися економічні реформи. На підприємствах було запроваджено восьмигодинний робочий день та робітничий контроль, конфісковувалися землі поміщиків, церков, монастирів і осадників. Настав час вирішити питання про державну владу та суспільний лад [345, 1].

Підготовка виборів до Українських народних зборів супроводжувалася нав'язуванням тільки тих місцевих кандидатів у депутати, які були лояльними до нової влади, або приїжджих партійних функціонерів. Місцеві кандидати проходили обов'язкову перевірку органами НКВС для з'ясування національної приналежності, політичної діяльності в минулому, соціального стану, рівня освіти. Переважна більшість із них була малограмотними робітниками і селянами, колишніми членами КПЗУ, які перебували в польських тюрмах і були звільнені Червоною армією. Такими, зокрема, були М. Васюта, М. Яков'юк, М. Дрожук та ін. [56, арк. 33].

Фактична заборона виявляти будь-яку ініціативу у справі висунення кандидатів у депутати викликала протест волинян, які звикли до більш демократичної виборчої системи. У результаті проведеного голосування 22 жовтня 1939 р. в Луцькому повіті по округах № 131, 172, 173, 326, 345, 354, 365, 433 запропонованих радянськими функціонерами кандидатів не було обрано, тому що вони набрали менше половини голосів [318, 1].

Незважаючи на протести та опір частини населення, владі вдалося забезпечити лояльне депутатське представництво до Народних зборів Західної України, яке 26–28 жовтня 1939 р. прийняло Декларацію про встановлення радянської влади в Західній Україні, рішення про входження Західної України до складу Радянського Союзу та Української РСР.

1 листопада 1939 р. Верховна Рада СРСР прийняла закон про прийняття Західної України до складу СРСР, а 15 листопада позачергова сесія Верховної Ради УРСР прийняла Західну Україну до складу Української РСР. На всій території Західної України набирали чинності конституції УРСР і СРСР.

На новоприєднаних землях негайно розпочалися перетворення, що мали прискорено трансформувати соціально-економічний лад, який тут існував, на аналог того, що утвердився в СРСР. Інтеграційний процес мав охопити всі сфери життя Західної України і передбачав формування державно-політичних структур, соціально-економічні перетворення, зміни в галузі освіти, науки, культури та релігії. Ці перетворення дістали узагальнювальну назву радянзації. Передбачалося запровадження нового територіально-адміністративного поділу, який не враховував етнічних особливостей регіону.

4 грудня 1939 р. Президія Верховної Ради СРСР ухвалила Указ “Про розмежування областей між Українською РСР та Білоруською РСР”, а також затвердила указ “Про організацію Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської і Тернопільської областей у складі Української РСР”. Таким чином, Волинське воєводство припинило існування як

адміністративно-територіальна одиниця. Його землі увійшли до складу новостворених Волинської, Рівненської і Тернопільської областей. До Волинської області увійшли Володимирський, Горохівський, Ковельський, Луцький, Любомльський, Камінь-Каширський повіти з населенням 1 млн 128 тис. осіб [52, арк. 8; 81, арк. 1–17]; до Рівненської – Дубенський, Здолбунівський, Костопільський, Рівненський і Сарненський повіти. До Тернопільської області передано територію Крем'янецького повіту. Частина волинських земель опинилася в складі Білоруської РСР, зокрема Берестейщина та Пінщина [598, 112].

Наступним кроком радянського керівництва стала ліквідація багатопартійної системи і запровадження монополії Комуністичної партії у політичному житті західноукраїнських земель. Наприкінці 1930-х рр. у Польщі діяло близько 90 різноманітних політичних партій. На Волині їхня кількість сягала 20, з них 12 були українськими [90, арк. 3]. Однією з найвпливовіших було Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). Масова підтримка цієї партії волинянами під час виборів до сейму 1930 р. забезпечила їй 17 депутатських місць [111, арк. 1–3]. Її лідери Д. Левицький, В. Мудрий, С. Баран, О. Луцький, І. Кедрин та інші стимулювали розвиток українського кооперативного руху, докладали великих зусиль для підвищення національної самосвідомості українського загалу, видаючи газету “Діло”, політичні тижневики “Свобода”, “Неділя”, долучалися до процесу українізації шкільної освіти та православної церкви на Волині [89, арк. 1–5].

До центристського табору належало і Волинське українське об'єднання (ВУО). Створене в 1931 р., воно мало підтримку польської влади й виступало за внормування українсько-польських стосунків. Першочерговими завданнями в програмі ВУО були культурно-освітні питання, проте не відкидалися й вимоги соціально-економічного характеру. Очолювали ВУО П. Певний, майбутній глава Української автокефальної православної церкви С. Скрипник (митрополит Мстислав), М. Тележинський, С. Тимошенко. Його друкованим органом став тижневик “Українська нива”, а з 1937 р. – “Волинське слово” [546, 19–65].

Чимало прихильників на Волині мала Українська соціалістична радикальна партія (УСРП). Вона теж діяла легально, брала активну участь у виборчому процесі, організовувала селянські з'їзди та віча, проводила культурно-освітню роботу. Провідними діячами були волиняни С. Жук, І. Бондарчук, А. Нівінський, С. Семенюк.

Праві партії теж були репрезентовані досить широко. Серед них виділялися ОУН, Фронт національної єдності, Український національний козацький рух та ін. Потужний лівий політичний спектр очолювала КПЗУ, яка діяла через легальні представництва дочірніх організацій – Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання (“Сельроб”) та Українське селянське об'єднання (УСО).

Після 17 вересня 1939 р. більшість політичних партій припинили діяльність. Частина їхнього складу (близько 30 тис. осіб) виїхала на

окуповану німцями територію Польщі. Представники регіональних партій та місцевих філій склали заяви про саморозпуск. Були й такі, що намагалися внормувати відносини з новою владою, але безуспішно. Більшість активістів було заарештовано органами НКВС і засуджено до тривалих термінів ув'язнення. Монопартійна система не передбачала існування жодних інших політичних партій, окрім ВКП(б).

Створення партійних організацій на Волині розпочалося згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 1 жовтня 1939 р.: “Про створення комуністичних організацій в Західній Україні і Західній Білорусії”. Для виконання цього завдання до регіону прибуло понад 6 тис. партійних і комсомольських працівників. Перші первинні партійні організації були створені переважно на залізничному транспорті, великих промислових підприємствах і установах.

У грудні 1939 р. на Волині почали працювати партійні комітети в містах, районних центрах. Основою кадрового складу стали приїжджі партійні та радянські працівники. Вони їхали на Волинь неохоче й використовували будь-яку нагоду, щоб повернутися додому. Зазвичай серед причин неможливості працювати вказували стан здоров'я. Їх не приваблювали навіть перспективи кар'єрного росту. Західна Україна була для них ворожою територією. Виступаючи на партійних зібраннях, вони постійно підкреслюють: це наші, а це – місцеві. Останні характеризувалися як ворожий радянській владі, несвідомий елемент, вражений націоналістичною ідеологією [59, арк. 20–22].

8 грудня 1939 р. ЦК КП(б)У затвердив склад бюро Волинського обкому партії. Очолив обласну партійну організацію П. Таценко, який прибув з Києва, де працював на посаді завідувача сільськогосподарського відділу ЦК КП(б)У [52, арк. 1]. У Рівненській області на посаду першого секретаря обкому КП(б)У було призначено В. Бегму. Одночасно Президія Верховної Ради УРСР затвердила Волинський обласний комітет ради депутатів трудящих у складі голови – Г. Гришка, заступника, секретаря і семи членів.

Процес запровадження нового адміністративно-територіального поділу в Західній Україні завершився в січні 1940 р. утворенням районів. У Волинській та Рівненській областях їх було по тридцять. Відповідно до кількості районів змінилася і кількість партійних організацій областей, створено міські та районні комітети партії [55, арк. 105]. 19 січня 1940 р. бюро Волинського обкому КП(б)У затвердило склад бюро районних і міських партійних організацій.

Проблема кадрового забезпечення гостро відчувалася на обласному та районному рівнях. На 1 квітня 1941 р. апарат Волинського обкому мав, згідно зі штатним розписом, 86 посад, серед яких 18 залишалися вакантними. Стан укомплектованості міських і районних комітетів КП(б)У був ще гіршим: із 519 посад було укомплектовано 455. Національний склад в партійних установах області був такий: 381 українець, 100 росіян, 42 особи інших національностей. Лише 28 партійних керівників мали вищу освіту [65, арк. 1–2].

За соціальною ознакою в партійних організаціях переважали службовці. Зазвичай, це були вихідці зі східних районів УРСР та інших республік, прислані сюди на керівні посади. Серед 4482 комуністів, зареєстрованих у Волинській області в червні 1941 р., вони становили 44 % [66, арк. 2].

Аналогічно до партійних формувалися і радянські органи влади. За січень-березень 1940 р. у Волинській області створено вісім міських, 855 сільських, 19 селищних і 30 районних рад [52, арк. 26]; у Рівненській – сім міських, 856 сільських, 30 районних рад. Затверджено персональний склад виконавчих комітетів усіх рівнів.

Радянські органи, так само, як і партійні, створено затвердженням їх складу зверху донизу. Вибори місцевих рад депутатів трудящих, які теоретично вважалися органами власне радянської влади, відбулися в Західній Україні лише наприкінці 1940 р. [545, 44].

Особовий склад виконкомів часто формувався із місцевих активістів, колишніх членів КПЗУ, які займали нижчі посади. Керівниками залишалися номенклатурні приїжджі працівники. Їхня чисельність на початку 1940 р. становила 3074 особи. Частина спрямовували на адміністративну роботу – для заповнення вакансій у судах, використовували як інструкторів та пропагандистів партійних комітетів [60, арк. 130].

Важливим чинником політичного життя Волині стали вибори до Верховної Ради СРСР і УРСР, які відбулися 24 березня 1940 р., а також вибори до місцевих рад 15 грудня цього ж року. Їхня підготовка супроводжувалася масовою агітаційно-пропагандистською кампанією. Мітинги, збори, доповіді, лекції, бесіди, кіно, наочна агітація – всі ці форми роботи набули поширення.

У Волинській області було залучено 24 тис. агітаторів. Проведення масових заходів передбачало часті виїзди пропагандистів у села та на хутори. Це було пов'язано з певною небезпекою. У протоколах засідання пленуму обкому КП(б)У згадуються факти вбивств радянських активістів у Цуманському районі, розігнаний передвиборчий мітинг у с. Боголюбах Луцького району, побиття агітаторів, підтверджуються численні замах на радянський актив. Вину за ці терористичні акти покладали на українських націоналістів [53, арк. 83–93]. Однак, незважаючи на опір радикально налаштованої частини волинської молоді, вибори відбулися.

Проведена агітаційно-пропагандистська робота, адміністративний тиск на виборців та виборчі дільниці, а також потужна військова присутність у регіоні дали позитивний для влади результат. За радянськими джерелами, із зареєстрованих у Волинській області 670 013 виборців голосувала 666 131 особа, або 99,5 %. З них 9 302 особи проголосували проти висунутих кандидатів [52, арк. 25].

До Верховної Ради СРСР волиняни обрали начальника обласного відділу НКВС І. Білоцерківського, голову сільськогосподарської артілі ім. Сталіна села Уховецька Ковельського району М. Васюту, робітницю лісопильного заводу м. Устилуга М. Дружок, голову обкому профспілки працівників лісу та сплаву М. Яков'юк, секретаря Волинського обкому КП(б)

У П. Таценка та відомого партійного діяча Л. Корнійця. Депутатами Верховної Ради УРСР стали С. Денисюк, А. Мізюк, Ф. Садошенко та ін. [56, арк. 33–35].

15 грудня 1940 р. відбулися вибори до обласних, міських, селищних і сільських рад. Всього до місцевих органів влади було обрано 12 тис. осіб. За своїм соціальним станом близько 80 % з них становили працівники радянських та партійних органів. Ключові позиції у владних структурах опинилися у руках службовців, серед яких були здебільшого люди, відряджені зі сходу України. Тому вибори до рад усіх рівнів слугували поширенню та зміцненню контролю держави над її громадянами.

Формування державно-політичних структур супроводжувалося процесом створення громадських організацій, насамперед комсомольських і профспілкових. Їхнім основним завданням стало встановлення політичного та ідеологічного контролю над місцевою молоддю. За відпрацьованою схемою всі вищі посадові особи затверджувались ЦК ВЛКСМ і були приїжджими.

У грудні 1939 р. головою Волинського обкому комсомолу призначено О. Усенка. Організаційний процес тривав у регіоні до вересня 1940 р. і завершився створенням обласного, 33 міських та районних комітетів комсомолу. Під їхнім керівництвом працювало 935 первинних організацій, які об'єднували 10 251 комсомольця [65, арк. 3].

Процедура прийому до ВЛКСМ супроводжувалася ретельною перевіркою кандидатів органами НКВС та міліції. Виступаючи на першій обласній партійній конференції (24 квітня 1940 р.), П. Таценка наголошував: “Українські націоналісти широко залучають молоді кадри, використовують їх як базу для повстання, для розповсюдження антирадянських листівок, вони організовують молодь проти радянської влади” [52, арк. 29]. Недовіра до місцевого населення була настільки великою, що перший секретар Волинського обкому комсомолу І. Календюк пропонував скасувати рішення про прийом до ВЛКСМ молоді Любомльського району як ворожого елемента [52, арк. 55].

Потреба політичного контролю над робітничим класом і процесом виробництва спричинила й створення профспілкових організацій радянського зразка. Завдання і сутність цих об'єднань партійне керівництво визначало так: “...школа комунізму, наведення порядку в установах, підприємствах, організація соціалістичних змагань, вчити людей працювати, боротися за культуру, за якість продукції, організувати боротьбу з ворожими елементами...” [52, арк. 27–28]. Отже, профспілки мали виконувати невластиві їм поліцейні і контрольні функції, а про захист економічних прав робітників узагалі не йшлося.

Радянізація відобразилася також у докорінних змінах виробничих відносин. Започаткована реформа в галузі промислового виробництва зводилася передусім до націоналізації великих промислових підприємств та банків. Відповідне рішення прийняли 28 жовтня 1939 р. Народні Збори Західної України [300, 1]. Початок реалізації декларації про націоналізацію

банків та промислових підприємств розпочалося в грудні 1939 р. У переважній більшості це були виробництва, пов'язані з харчовою та деревообробною промисловістю. На території Волинської області розміщувалися 4 955 підприємств, з яких 3 988 були дрібними майстернями. На їхній основі було створено 14 підприємств союзного, 111 – республіканського, 108 – обласного, 15 – районного підпорядкування [660, 108].

За 1940–1941 рр. здійснено примусове кооперування дрібної промисловості. Хоча владі не вдалося повністю витіснити дрібного торговця, однак у регіоні вже домінувала державна та кооперативна торгівля. Асортимент товарів у магазинах різко скоротився. Відчувалася нестача найнеобхіднішого – солі, сірників та ін. Обсяги торгівлі знижувалися. Ці факти стали предметом обговорення на засіданні Волинського обкому КП(б) У від 10 січня 1940 р. Вину за катастрофічний стан у торгівлі та забезпеченні міст партійне керівництво поклало на облторгвідділ та міськторг. Ціни на продукти харчування постійно підвищувалися. В квітні 1940 р. кілограм солі на ринку м. Ковеля коштував 25–30 рублів. У той самий час середня заробітна плата робітника становила 250 рублів [52, арк. 64; 54, арк. 21]. Найвищими були ціни в Луцьку [83, арк. 25]:

- мука пшенична (за 1 кг) – 26 руб.;
- картопля стара (за 1 кг) – 35 коп.;
- картопля молода (за 1 кг) – 40 руб.;
- яловичина 1-го ґатунку (за 1 кг) – 70 руб.;
- свинина (за 1 кг) – 80 руб.;
- масло (за 1 кг) – 220 руб.;
- яйця (10 шт.) – 35 руб.;
- цибуля (1 кг) – 15 руб.

У результаті банківської реформи на території Західної України було націоналізовано 414 банків і 1500 кредитних закладів. Замість них створено шість обласних контор і 50 районних відділень Держбанку СРСР [80, арк. 1–3].

Радикальні зміни відбулися в сільському господарстві. Згідно з декларацією Народних зборів Західної України від 28 жовтня 1939 р., земля, ліси, ріки проголошувалися всенародною, тобто державною власністю. Селянські комітети під керівництвом тимчасових управлінь започаткували конфіскацію поміщицьких, церковних, монастирських та осадницьких земель . Від січня 1940 р. цей процес очолили партійні та державні структури. Для запровадження радянської земельної реформи при сільських радах було створено земельні комісії. Під керівництвом райвиконкомів і районних партійних організацій вони зайнялися переділом конфіскованих земель.

Згідно з довідкою, яку підготували працівники облвиконкому Волинської області в 1940 р., стан сільського господарства в регіоні (у 1931 р .) був таким [84, арк. 2]: загальна кількість сільськогосподарських угідь становила 1 270 506 га землі, з них рільничої землі – 744 099 га; садів та городів – 38 146 га; сінокосів – 307 274 га; випасів – 170 369 га; 75,9 %

селянських господарств мали до 7 га землі, решта 24,1 % більше та менше від цієї кількості.

Загалом із 297 157, 72 га націоналізованих в області 1940 р. земель лише 137 068 га було передано в користування безземельним та малоземельним селянам. Решту використано для створення колгоспів, радгоспів та МТС [87, арк. 3]. Особливість цього процесу на Волині полягала в тому, що було збережено цілісність поміщицьких господарств (як матеріальну базу майбутніх колгоспів), а безземельне селянство отримало наділи за рахунок своїх заможних сусідів – так званих куркулів та польських осадників. На нашу думку, дії влади провокували соціальну напруженість на селі і мали на меті започаткувати протистояння та ворожнечу між заможним і бідним селянством. Штучно нав'язувалося сприйняття кращих господарів як експлуататорів незаможного селянства, непримиренних ворогів трудового народу, яких потрібно знищити. Вводилося політичне означення цієї категорії населення як куркульства. Сюди зараховували селянство, яке володіло механічними засобами обробітку ґрунту, використовувало у власних господарствах найману робочу силу, торгувало на ринку продуктами власного виробництва за ринковими цінами, висловлювало незадоволення радянською владою [86, арк. 30].

Характеризуючи стан сільського господарства Волинської області, 24 квітня 1940 р., перший секретар обкому КП(б)У П. Таценко констатував, що селянських господарств розміром до 2 га налічується 35 138, до 5 га – 71 718, до 10 га – 57 278, до 15 га – 17 854, до 20 га – 6 096, до 25 га – 1 276, понад 25 га – 1 000 господарств. [52, арк. 8]. Отже, безземельне та малоземельне селянство отримало землю лише в межах прожиткового мінімуму. На нашу думку, такі дії влади були викликані потребою забезпечити соціальну базу майбутніх колгоспів.

Інтеграція сільськогосподарського виробництва в загальносоюзний економічний комплекс передбачала колективізацію. Перший колгосп на Волині створено у с. Уховецьку 15 лютого 1940 р. У липні–серпні 1940 р. в області було створено 31 колгосп і 11 радгоспів [83, арк. 6]. На 26 жовтня 1940 р. їх нараховувалося 148, або 4 % загальної кількості господарств [53, арк. 65; 353, 1].

Перші колективні господарства були слабкими й нечисельними. Навесні 1940 р. в області діяло 18 МТС, які забезпечували виконання лише 30 % необхідних робіт. Посівну кампанію та збір врожаю забезпечувала ручна праця колгоспників. Результатом стали низькі показники врожайності зернових культур, які в середньому по області становили: озима пшениця – 11 ц/га, яра пшениця – 9,8 ц/га. Унаслідок цього хлібопоставки було виконано лише на 30 %. [53, арк. 29, 64].

Передбачалася натуральна та грошова оплата праці колгоспників. У Локачинському районі на один трудовень мали видати 6,5 кг зерна і 2,5 руб. грошима [53, арк. 66]. Колгоспники-ударники в найбільш благополучних господарствах отримували близько 2 тис. руб. за сезон. Для прикладу податок з одноосібних (куркульських) господарств становив 3–5 тис. руб. на

рік (тобто одноосібники були краще матеріально забезпечені, ніж колгоспники, і сплачували податки значно більші від найвищих заробітних плат колгоспників) [53, арк. 73].

Економічна неспроможність колгоспів призвела до затримок у виплатах. Натуральна оплата здійснювалася не в повних обсягах. Погіршення матеріального становища стимулювало масові звернення селян із заявами про вихід із колгоспів восени та взимку 1940 р. Такі факти зафіксовано в Маціївському, Локачинському та інших районах Волинської області [53, арк. 68]. Лише жорстке адміністрування та втручання силових структур утримувало колгоспи від розпаду та стимулювало появу нових.

Для посилення колгоспів та прискорення колективізації 21 березня 1941 р. ЦК КП(б)У і Раднарком УРСР видав постанову “Про встановлення граничних норм землекористування на один селянський двір у Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Ровенській, Станіславській і Тернопільській областях УРСР”. Цей документ визначав, що норма землі на один селянський двір у Волинській області не має перевищувати 10 га. Виняток зроблено для Головнянського, Заболоттівського, Камінь-Каширського, Колківського, Любешівського, Любомльського, Маневицького, Ратнівського, Седлищанського та Шацького районів, де максимальна норма сягала 15 га. Рештки землі відчужувалися і передавалися до колгоспу або в державний земельний фонд.

На початок червня 1941 р. у Волинській області вдалося створити 663 колгоспи, що становило 21,5 % від загальної кількості господарств [477, 67]. Початок німецько-радянської війни перешкодив владі завершити колективізацію, незважаючи на форсовані темпи її запровадження. Такі дії влади загострювали суспільно-політичну ситуацію в регіоні, викликали розчарування в середовищі селянства, яке сподівалося отримати землю у власній державі.

Важливим завданням державно-партійних органів стало реформування шкільної освіти регіону. Мабуть, це закономірно, і тому не можна не погодитися з М. Рудницькою, яка писала: “Кожна система, сперта на безправ’ю і насильництві, мусить звертати особливу увагу на справу шкільництва й виховні проблеми. Бо шляхом виховання молодих поколінь в дусі своєї ідеології диктатура надіється витворити серед загалу громадян уніформізм думання, що є найпевнішою запорукою довготривалості режиму” [476, 161].

На 17 вересня 1939 р. на Волині було зареєстровано 739 шкіл I ступеня, 296 – II ступеня, 16 гімназій. Разом 1051 школа, з яких 1003 – польських, 28 – німецьких, 11 – українських і дев’ять – чеських. У них навчалось 130 тис. учнів [52, арк. 19].

4 березня 1940 р. Раднарком УРСР ухвалив постанову, якою констатовалося завершення в основному реорганізації освіти у Західній Україні: народні школи першого ступеня перетворювалися на початкову (чотирирічну) школу, другого і третього ступенів – на неповну середню (семирічну), гімназії та ліцеї – на середню (десятирічну). Окремі педагогічні

ліцеї та ліцеї виховательок (для дошкільних закладів) було реорганізовано в педагогічні училища з трирічним строком навчання. Усі школи переходили на утримання держави, а навчання оголошувалося безкоштовним [367, 85].

Важливі зрушення в системі освіти кардинально змінили ситуацію на Волині. У квітні 1940 р. тут працювало 907 початкових шкіл, 286 неповних середніх і середніх, усього 1193 школи, з яких 907 – українських, 145 – польських, 33 – єврейських, вісім – чеських, сім – російських. Проте збільшення кількості навчальних закладів супроводжувалося зниженням якості навчання. Забезпечити західноукраїнські школи кваліфікованими кадрами було неможливо, адже колишніх учителів відсторонили від роботи, а приїжджих не вистачало. Тому розпочався процес підготовки місцевих педагогічних кадрів. 1 квітня 1940 р. розпочав роботу Луцький учительський інститут, до якого набрали 135 студентів, дві педагогічні школи, вчительські курси (900 осіб) [52, арк. 19–20].

Одна незважаючи на зусилля педагогів, рівень успішності учнів на Волині становив лише 50 %. У сільській місцевості батьки віддавали перевагу фізичній праці дітей у господарстві під час сезонних польових робіт, тому відвідуваність шкіл у цей період була низькою. Важливою проблемою регіону залишалася неграмотність. Починаючи з кінця 1939 р., тут було розгорнуто широкомасштабну кампанію для її ліквідації. У червні 1941 р. заняття у школах “лікнепу” проводили 1575 вчителів і 1356 культармійців [524, 3–17].

Отже, у галузі освіти радянська влада зробила здобуття знань загальнодоступним, а розвиток шкільництва став державною справою. Українська мова стала панівною в навчальних закладах, молодь отримала можливість здобувати вищу освіту. Разом з тим, радянський режим нав’язав власну масову форму освіти, відкинувши регіональні та національні особливості. На основі радянських державних програм упроваджувалися заідеологізовані підручники та посібники, здійснено уніфікацію освіти.

Радянська духовна сфера виявилася майже аналогічною щодо методів перетворень в економіці чи політиці. Нововведення запроваджувалися відразу методами брутального примусу. Слід зазначити, що в житті волинян церква відігравала надзвичайно важливу роль. Священик мав беззаперечний авторитет і виступав у ролі порадника та духовного наставника. Принципи християнської моралі були визначальними в мотивації поведінки населення. Жодна політична партія не мала такого впливу на формування свідомості людей.

Конфесійний склад населення Західної України станом на 17 вересня 1939 р. виглядав так: 2 млн римо-католиків, 1,5 млн православних (переважно на Волині), майже 3,5 млн греко-католиків (здебільшого в Галичині) та 800 тис. іудеїв [545, 96].

Комуністична ідеологія передбачала непримиренну боротьбу з релігійним світоглядом, знищення авторитету церкви та встановлення повного контролю над нею з боку держави. Тому під загрозою знищення опинилися всі конфесії. Спочатку для священнослужителів увели ряд

обмежень, що виокремлювали їх із загалу громадян, зокрема спецпаспорти, у кілька разів збільшили оподаткування їх як нетрудового елементу. Було заборонено викладання релігії в школах. З часом ці обмеження переросли у відвертий терор. У Луцьку було націоналізовано 27 будинків 13-ти різних релігійних та громадських товариств. У кінці 1939 р. у місті налічувалося чотири церкви, два костьоли, каплиця духовної семінарії, кірха, дві кенаси караїмів, 25 синагог. Більшість із них органи влади закрили або знищили [82, арк. 2–17; 519, 97].

Перший удар було спрямовано проти римо-католицької церкви. Костьоли не без підстав вважалися головними осередками антирадянської агітації, тому їх масово закривали. Звинувачені ксьондзи потрапили в тюрми та табори ГУЛАГу.

У нових умовах єпископат колишньої Православної автокефальної церкви Польщі 1 листопада 1939 р. утворив Священний синод Святої Православної церкви в кордонах Західної України і Західної Білорусії. Своїм рішенням він ухвалив зберігати канонічний зв'язок з митрополитом Діонісієм. Церковне життя на Волині і далі залишалося під керівництвом архієпископа Волинського і Кам'янецького Олексія (Громадського). Пізніше, в грудні, Священний синод повернув у відання волинського архієрея парафії Ковельського та Любомльського повітів [562, 618].

Для подолання опору церкви на новоприєднаних землях НКВС отримало доручення створити агентурну мережу. Згідно з таємним наказом наркома внутрішніх справ Української РСР І. Серова № 00211 від 23 листопада 1939 р. “Про недоліки в агентурно-оперативній і слідчій роботі управлінь НКВД Західних областей УРСР”, планувалося “...створити спеціальну агентуру з релігійного активу для розтління і профілактичної роботи серед церковників” [295, 126].

Наступ на церкву викликав обурення віруючих. Свавілья та блюзнірство місцевої влади переходило всі межі. Під час виборчої кампанії до Верховної Ради УРСР третій секретар Любомльського РК КПБ(б)У Ковальчук та начальник паспортного відділу Любомльської райміліції Санін разом із кандидатом у депутати Денисюком 4 березня 1940 р. перед зустрічю з виборцями розстріляли ікону з табельної зброї. Приклади вандалізму мали масовий характер [394, 44].

Наступним кроком радянської влади у боротьбі з автокефальною православною церквою стала спроба підпорядкувати її Московській патріархії. Не останню роль у справі підпорядкування православної церкви відіграло давнє москвофільство місцевих священників та архієпископа Олексія. Він першим у червні 1940 р. приїхав до Москви на поклон, щоб принести покаєння за “гріх” розколу і проситися до “матері-церкви”.

Ознайомившись із релігійною ситуацією на західноукраїнських землях, Москва терміново розпочала висвячення нових владик із числа місцевих кандидатів – твердих москвофілів. На Волинь правлячим єпископом із титулом екзарха Західної України та Західної Білорусії було призначено архієпископа Миколу (Ярушевича), який співпрацював з органами НКВС [

658, 11].

На кафедрі волинського архієрея М. Ярушевич у спілці з владою розпочав спрямовану акцію на ліквідацію українського православ'я. Священиків-патріотів ув'язнювали тому деякі з них змушені були рятуватися за Бугом.

Отже, тоталітарна держава повністю змінила традиційну для волинян економічну структуру суспільства. У процесі радянзації знищувалися соціальні групи та класи, ворожі радянській системі. Усі державні та громадські структури діяли під контролем партії. Система рад, покликана встановлювати народовладдя та стверджувати демократичні принципи побудови суспільства, виявилася фіктивною. Під її прикриттям діяли партійні та радянські функціонери. Безправне становище робітників та селян підтверджувалось неможливістю відстоювати власні інтереси традиційними методами – через профспілкові організації, які було оголошено буржуазними й розпущено. Новостворені спілки повністю контролювалися державою і не виконували своїх функцій.

Суспільно-політична ситуація на території Волині ставала нестабільною. Населення було розчароване діями радянської влади і надії на покращення ситуації пов'язувало з Німеччиною. Про визвольний характер майбутньої війни постійно говорили німецькі засоби масової інформації, долучилися до подібної пропаганди і функціонери ОУН.

Загальне незадоволення населення могло трансформуватися в масовий антирадянський рух. Розуміючи можливі загрози, радянське керівництво створило в регіоні потужну карально-репресивну систему, основою якої стало НКВС, органи суду та прокуратури. На Волині ці структури сформовано в грудні 1939-го – лютому 1940 рр. Керівництво обласними і районними судами здійснювало управління юстиції. У 1940 р. його начальником затверджено В. Ліплявого, а заступником – Д. Любиського. Посади народних суддів комплектувалися переважно працівниками, відрядженими Народним комісаріатом юстиції УРСР. Головою обласного суду призначили М. Школьного, заступниками – С. Алпатова, С. Кутового. Було також затверджено районних та обласних прокурорів Волинської області [545, 106].

Восени 1940 р. передбачалося провести вибори народних засідателів для роботи в обласних та районних судах. Цей процес жорстко контролювався радянсько-партійними органами. У постанові ЦК КП(б)У від 4 вересня 1940 р. зазначалося: “Необхідно партійним організаціям задалегідь підібрати на підприємствах, держустановах та на селах найбільш надійних, відданих справі комуністичної партії та Радянської Влади людей, перевірити ці кандидатури з тим, щоб під час виборів не пролізли в народні засідателі ворожі нам елементи” [61, арк. 2]. Тобто цей процес відбувався за тією ж схемою, що й вибори до Верховної Ради СРСР та УРСР. Кандидатів висувало не населення, а радянські та партійні функціонери. Обиралися вони на безальтернативній основі. Рішення про засудження підсудних приймалися, незважаючи на відсутність доказової бази, з погляду політичної доцільності.

Достатньою підставою визнання вини стало підписане зізнання, яке слідчі органи отримували, застосовуючи методи фізичного впливу.

Згідно з наказом наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії від 6 листопада 1939 р. “Про організацію органів НКВС Західної України” та “Про організацію територіальної і залізничної міліції Західної України та укомплектування її кадрами”, розпочався процес формування регіональних осередків НКВС та міліції [295, 119].

26 лютого 1940 р., у зв'язку з ліквідацією повітів та утворенням районів, наказом наркома внутрішніх справ у Волинській області створено шість міських та 24 районних відділи міліції [452, 41–42]. Кількість новостворених областей та районів перевищувала колишню кількість воєводств і повітів. Подрібнюючи адміністративно-територіальні одиниці, радянська влада мала певні цілі. Зокрема, такий поділ давав можливість збільшити чисельність силових структур на території Західної України, не викликаючи занепокоєння й підозр з боку населення краю (у кожному райцентрі був осередок радянських органів влади, райком партії, НКВС, міліції, дислокувалися військові частини), а також більш оперативно реагувати на антирадянські прояви, оскільки відстань від райцентру до найвіддаленішого села скорочувалася, що мало значення для оперативності реагування в умовах тогочасного бездоріжжя.

Загалом було утворено обласне управління на чолі з І. Білоцерківським, міські й районні відділи, містечкові відділення та дільниці НКВС. Одночасно з обласними УНКВС було створено дорожньо-транспортні відділи (ДТВ) НКВС на Ковельській і Львівській залізницях. Вони підпорядковувалися безпосередньо Головному управлінню державної безпеки (ГУДБ) НКВС СРСР, а не обласним управлінням чи республіканським НКВС. Об'єктами уваги ДТВ були не лише працівники транспорту, а й жителі населених пунктів, що мешкали уздовж залізничних колій [545, 107].

У лютому 1941 р. здійснено спробу реорганізації репресивно-каральних органів. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 3 лютого 1941 р. НКВС СРСР розділено на два наркомати: Наркомат внутрішніх справ і Наркомат державної безпеки [303, 1]. Діяльність цих структур спрямовувалася на запровадження радянської системи влади та управління і придушення будь-якого опору населення. Така позиція сили, відсутність демократії у всіх сферах життя сприяла поширенню антирадянських настроїв серед волинян. Застосування лише репресивних методів радянської призначення призвело до асоціації влади з НКВС та НКДБ. Активізація національно-визвольного руху напередодні німецько-радянської війни, спільність завдань пов'язаних із масовими репресіями, та потреба постійної координації дій стимулювали зворотній процес об'єднання міліції та служби держбезпеки в одну структуру. 20 липня 1941 р. Наркомат внутрішніх справ СРСР було відновлено у попередньому вигляді [304, 1].

Однією з перших масштабних переселенських акцій, яку провело Волинське обласне управління НКВС, стало примусове відселення населення з 800-метрової прикордонної смуги. Згідно з планом, озвученим 22 квітня

1940 р. на засіданні бюро обкому, передбачалося переселити вглиб області та за її межі 3 258 сімей (14 133 особи). У деталях він мав такий вигляд [57, арк. 131]: Володимир-Волинський район – 738 сімей, 2 583 особи, вісім населених пунктів; Устилузький район – 621 сім'я, 3 733 особи, дев'ять населених пунктів; Любомльський район – 660 сімей, 3 001 особа, два населених пункти; Головнянський район – 923 сім'ї, 4 090 осіб, шість населених пунктів; Шацький район – 316 сімей, 1 726 осіб, три населених пункти.

На нашу думку, відселення місцевих жителів мало забезпечити політичну стабільність у прикордонній зоні, ускладнити нелегальний перехід кордону, забезпечити збереження військової таємниці про чисельний склад, розміщення частин, систему охорони кордону.

Примусовий характер цього процесу викликав опір волинян. Недовіра до влади породжувала чутки про те, що їх збираються відправити до Сибіру чи трудтабори ГУЛАГу. Пояснення радянських чиновників, хоч і переконували в протилежному, але мало втішали людей. Жодного бажання кидати власні домівки, майно і худобу селяни не мали. На знак протесту вони вирізали домашніх тварин, яких не могли забрати з собою. Такий випадок, зокрема, зафіксовано в с. Амбукові, де жителі знищили всіх курей і демонстративно залишили їх на селянських подвір'ях [52, арк. 53]. Однак протестами вони не могли змінити ситуацію. Переселення було невідворотним.

Важливою умовою ефективного політичного контролю за населенням стала паспортизація, яка мала на меті ідентифікацію громадян. Цей процес започаткувала постанова Ради народних комісарів СРСР від 30 грудня 1939 р. та наказ НКВС СРСР 5 лютого 1940 р. [295, 123].

Згідно з наказом народного комісара внутрішніх справ Л. Берії від 18 вересня 1940 р. № 0407 передбачалося видачу паспортів розпочати 1 листопада 1940 р. і завершити 15 січня 1941 р. Для окремих місцевостей було запроваджено особливий паспортний режим, який забороняв проживання тут осіб, зазначених у статтях 38 та 39 цього положення. Сюди відносили громадян, що відбули терміни ув'язнення за злочини, передбачені статтями Кримінального кодексу (КК) РСФСР та відповідними статтями КК інших союзних республік: ст. 58 (всі пункти); закон від 7 серпня 1932 р. (розкрадання соціалістичної власності); ст. 59–3 (бандитизм); ст. 74 (хуліганство); ст. 107 (спекуляція); ст. 136 (вбивство); ст. 165, частини 2 і 3 (грабунок); ст. 167 (розбій); ст. 193–24 (шпигунство). Стаття 58-а передбачала покарання “ за злісний, тобто впертий...неплатіж у встановлений строк належних податків та зборів з обов'язкового складного страхування або за відмову виконати загальнодержавного значення повинності чи роботи.... позбавлення волі на строк не менш як шість місяців або примусова праця, з застосуванням в обох випадках штрафу не більш десятикратного розміру несплачених платежів. За те, що куркульські елементи в установлені строки не сплатять податків і зборів, не виконають завдань загальнодержавного значення або за інші форми опору їх соціалістичному будівництву – позбавлення волі на строк не менш як один рік або праця з конфіскацією в

обох випадках усього або частини майна” [452, 53–55].

Отже, будь-яку особу можна було депортувати з прикордонних областей, посилаючись на ці документи. До таких режимних територій потрапило і місто Луцьк. Не викликає сумніву, що паспортизація населення супроводжувалася репресіями. Її прихованою метою була легалізація тої частини громадян, які перебували на території Німеччини, в антирадянських організаціях і підпіллі, були лідерами політичних партій чи працювали в польських державних і силових установах, чия незалежна поведінка чи соціальний статус не задовольняли радянську владу.

Реєстрація громадян відбувалася на підставі метричних книг, вилучених із архівів монастирів, церков, костелів, єврейських та інших общинах і метрикальних конторах. Ці документи передавалися відділам ЗАГСу та НКВС. Процес паспортизації тривав до осені 1940 р. Відмова у видачі паспорта, згідно з рішенням місцевих органів міліції, автоматично призводила до депортації в глиб території СРСР.

Виконання покладених на НКВС завдань вимагало розширення мережі в'язниць у регіоні. Хоча радянська пропаганда свого часу називала Польшу тюрмою народів, але значне збільшення чисельності арештованих призвело до необхідності будівництва нових тюрем. У Волинській області діяли в'язниці у Луцьку (зі штатом 105 осіб і лімітом в'язнів 640 осіб), у Володимирі-Волинському (відповідно – 44/115), Ковелі (68/237). Насправді за даними на 10 червня 1941 р. у Луцькій тюрмі утримувалося 2055 в'язнів, у Ковельській – 836, Володимир-Волинській – 318 [545, 108]. Ці заклади не були пристосовані для утримування такої великої кількості людей, тому умови проживання були жахливими, тут не дотримувалися санітарно-гігієнічних норм, що призводило до постійних спалахів інфекційних хвороб та смертності серед ув'язнених.

Перші масові арешти на Волині розпочались відразу після вступу частин Червоної армії на територію регіону, незважаючи на те, що органи прокуратури та суду офіційно не діяли. Передусім було репресовано представників буржуазії, поміщиків, державних службовців, осадників, представників інтелігенції. За національністю більшість із них була поляками. Згідно з неповними даними, які оприлюднили О. Горланов та А. Рогатинський, за період з вересня 1939 р. по лютий 1941 р. в західних областях УРСР і БРСР було заарештовано 92 500 осіб, серед яких поляки становили 41 059 осіб, а українці – 20 864 особи [388, 419]. Представники інших національностей теж не уникли арештів і навіть страт, зокрема євреї, білоруси, румуни та ін. Каральні функції виконували польові суди та військові трибунали, які виносили стандартні вирoki за надуманими звинуваченнями у підготовці антирадянського повстання в тилу Червоної армії.

Серед репресованої частини населення регіону була велика кількість волинян, які жодним чином не завинили перед радянською владою. Використовуючи великий досвід проведення репресивних заходів, набутий органами НКВС у період 1930-х років, масово фабрикувалися справи проти місцевого населення. Метою таких дій було залякати людей, не допустити

антирадянських виступів, знищити соціальну базу визвольного руху через зменшення кількості “ненадійного” місцевого населення. Фальсифікації справ набули масового характеру. Кількість репресованого населення на Волині швидко зростала, і це вимагало постійного збільшення штатів каральних органів. Відповідно до наказу НКВС СРСР від 13 травня 1940 р. “Заходи для покращення оперативно-чекістської роботи управлінь НКВС західних областей УРСР та БРСР” було організовано так звані відділи для боротьби з бандитизмом і в управліннях державної безпеки НКВС, і в управліннях міліції. Для новоутвореного відділу у Волинській області було визначено 10 осіб оперативного складу НКВС. Відділ комплектувався офіцерськими кадрами, що прибували з інших республік СРСР. Збільшувалися штати слідчих частин. У Волинській області в управлінні НКВС кількість слідчих зросла на 30 осіб. Ці підрозділи поспіхом комплектувалися курсантами Вищої школи НКВС СРСР [545, 111].

Репресії на території західноукраїнського регіону досягли величезних масштабів. Покликані стежити за дотримання норм законів, органи прокуратури та слідства повсякчас їх порушували, використовуючи методи фізичного впливу на заарештованих. Фальсифікації справ стали повсякденною практикою. Слідство в багатьох випадках не велося зовсім або проводилось недбало і поверхово. На нашу думку, однією з причин цього стала недостатня фахова підготовка надісланих до регіону працівників та загальний низький рівень культури співробітників. Цю тезу підтверджує статистика про стан укомплектованості кадрами у прокуратурі Волинської області. На 1 квітня 1941 р. укомплектованість була такою [63, арк. 7]: кількість по штату – 149 осіб; укомплектовано – 143 особи; за рівнем освіти: вища – 10 осіб, середня – 73 особи, початкова – 60 осіб; за національністю: українців – 104 особи, росіян – 26 осіб, євреїв – сім осіб, інших – шість осіб.

Поширилося зловживання владою, у тому числі задля особистого збагачення. Так, у 1940 р. були звинувачені в хабарництві старший слідчий прокуратури Волинської області М. Коваленко, народний слідчий прокуратури Луцького району Л. Баркар, народний слідчий прокуратури м. Луцька Т. Презент. Вони брали гроші за звільнення заарештованих з-під варті та за припинення кримінального переслідування. За низку зловживань (хабарництво, пияцтво, здирництво, морально-побутовий розклад і т. ін.) у 1940 р. нарком юстиції звільнив з роботи: заступника голови облсуду С. Кутового, народного суддю Любомльського району П. Кукурудзу, помічника облпрокурора І. Філоненка, прокурора Луцького району А. Шилова, прокурора Теремнівського району Б. Бергмана, помічника облпрокурора К. Калюжного [63, арк. 43–103; 545, 111–112]. Зловживання владою і корупція вищих посадових осіб області стали повсякденною практикою, однак лише частину з них було покарано. Це викликало справедливе обурення місцевого населення і загальне незадоволення владою.

Політичне протистояння на Волині дедалі більше загострювалося. Часто воно мало характер збройного опору й було прямим наслідком репресій з боку радянської влади. Особливо дошкуляли місцевому населенню

безпідставні арешти, масові депортації, мобілізаційні акції, переміщення трудових резервів, які набули масового і системного характеру. Їхньою організацією займалися державні службовці та партійні керівники всіх рівнів. Таке брутальне ставлення до місцевого населення спричинялося потребою швидше радянізувати регіон, усунути можливих опонентів більшовицькій ідеології, забезпечити стабільність у прикордонній смузі напередодні радянсько-німецької війни через зменшення чисельності корінного населення. Вістря репресій було спрямовано не лише проти місцевих політиків, службовців, офіцерів армії та поліції, землевласників, підприємців, священнослужителів, а й проти їхніх сімей.

Депортації здійснювалися швидкими темпами: у грудні 1939 – березні 1940 р. із західних областей України та Білорусії виселено понад 137 тис. осіб, у квітні 1940 р. – близько 140 тис., у червні–липні цього ж року – 78 тис. поляків, що переселилися з окупованої нацистами Польщі [660, 78]. За підрахунками В. Парсаданової, загальна кількість депортованих у 1939–1940 рр. становить близько 1 млн 170 тис. осіб, або 10 % загальної кількості населення Західної України та Західної Білорусії [591, 38].

У грудні 1939 р. прийнято директиву та розроблено на її основі постанову Ради народних комісарів СРСР № 2122–617, “Положення про спецпереселення і трудове влаштування осадників, виселених із західних областей УРСР і БРСР” [307, 59–61], а також інструкцію НКВС СРСР “Про порядок переселення польських осадників із західних областей УРСР і БРСР” [296, 129–131].

Виселення почалося з польських осадників і службовців лісової охорони. У 1920–1930-х рр. на них покладалося завдання прискорити процес асиміляції місцевого населення, охороняти прикордоння від терористичної діяльності екстремістських організацій, сприяти процесу творення однопольської Польської держави. Значна частина осадників була колишніми вояками польської армії і брала участь у війні проти радянської влади на боці уряду УНР, а тому їх автоматично зараховували до ворогів.

У вищезгаданій інструкції НКВС СРСР від 29 грудня 1939 р. було визначено, що спецпереселенці направляються на лісорозробки в Кіровську, Пермську, Волгоградську, Архангельську, Іванівську, Ярославську, Новосибірську, Свердловську та Омську області, Красноярський і Алтайський краї, Комі АРСР [307, 60].

Згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 4 грудня 1939 р. передбачалася ціла низка каральних заходів для прискорення та синхронізації депортацій. Вище партійне керівництво зобов’язувало брати участь у цих процесах секретарів обласних комітетів партії. Згідно з підрахунками В. Барана, серед учасників операції було: 7 450 оперативних працівників НКВС (з них 1 011 у Волинській обл., 668 – у Рівненській обл., 2 333 – у Тернопільській обл.), 8 593 представники партійно-радянського активу та робітничої гвардії (з них 823 у Волинській обл., 1 433 – у Рівненській обл., 1 336 – у Тернопільській обл.), 5 201 червоноармієць і військовий НКВС (з них 80 у Волинській обл., 619 – у Рівненській обл., 2 617 – у Тернопільській обл.), 32 828 місцевих

сільських активістів (з них 4 671 у Волинській обл., 4 392 – у Рівненській обл., 9 593 – у Тернопільській обл.) [388, 422].

Виселення осадників розпочалися 10 лютого 1940 р. З території Волинської області передбачалося депортувати 1 118 сімей (згідно зі стенограмою виступу першого секретаря обкому КП(б)У П. Таценка на 1-й обласній партконференції 24 квітня 1940 р.). За три дні вивезено 1 670 сімей (близько 10 000 осіб) [52, арк. 22]. Під час проведення цих акцій мали місце факти опору місцевого населення. Уникнути переселення вдалося 115 особам через хворобу та 274 особам, яких не застали вдома (перейшли на нелегальне положення) [397, 2]. Одночасно на територію рейху було вивезено 8 969 німецьких сімей (43 318 осіб) [52, арк. 22]. Із території Рівненської області планувалося виселити 1 673 сім'ї (згідно зі статистичними даними з ДА СБ України, які оприлюднив В. Баран), а виселено 1 603 сім'ї, або близько 8 тис. осіб. Найбільшу кількість депортовано з території Тернопільської області: 6 158 сімей, або 31 640 осіб. Усього з території шести західноукраїнських областей (Волинська, Дрогобицька, Рівненська, Львівська, Станіславська, Тернопільська) було депортовано 17 203 сім'ї, або 89 079 осіб [388, 421].

Другий етап депортацій розпочався 13 квітня 1940 р. Їй підлягали члени сімей репресованих польських офіцерів, поліцейських, жандармів, тюремників, державних службовців, поміщиків, фабрикантів і учасників “контрреволюційних повстанських організацій”. Його характерною особливістю стало завершення формування механізму примусових переселень. Для проведення операцій було створено обласні, районні й дільничні трійки НКВС, до складу яких входили партійні працівники. Відповідальність за проведення спецпереселень покладалася на перших секретарів райкомів і голів райвиконкомів. Третій етап тривав протягом червня–липня 1940 р. За цей період з території Західної України вивезено близько 240 тис. осіб, так званих “спец поселенців-біженців” (особи, які прибули в західні області УРСР і БРСР з територій, окупованих німцями). Останній – четвертий – етап депортації відбувся у червні 1941 р. Її жертвами стали приблизно 300 тис. осіб [545, 124].

Таким чином, усі депортації 1940 р. проведено згідно з розпорядженнями вищих органів влади СРСР – Політбюро ЦК ВКП(б) і Ради народних комісарів. Для прийняття рішень їм надавалися письмові пропозиції НКВС, а після їх прийняття НКВС розробляв нормативні документи та інструкції з переселення і порядку утримання депортованих у місцях розселення.

Отже, процеси радянзації Волині супроводжувалися репресіями влади стосовно місцевого населення. Насамперед постраждали власники підприємств, поміщики, колишні працівники поліції та державного апарату Польщі, полонені військовослужбовці, осадники, економічно самостійне селянство, активні учасники антирадянського підпілля, лідери та члени політичних партій і культурно-освітніх установ. У результаті дій влади значно зменшилася чисельність місцевого населення, ширилося загальне незадоволення і, як наслідок, підтримувалася ідея національно-визвольної

боротьби, яку пов'язували із початком радянсько-німецької війни.

3.2. Розбудова організаційної структури та діяльність націоналістичного підпілля на Волині

Початок Другої світової війни ОУН зустріла ослабленою. Волинський провід не діяв, більшість активних членів організації перебувала під арештом або відбувала тривалі терміни ув'язнення в польських тюрмах. Ті члени ОУН, що залишилися на волі, втратили зв'язок між собою і активної діяльності не провадили. Серед низового членства зростало незадоволення безініціативною, пронімецькою позицією центрального проводу. Спроби А. Мельника сконцентрувати повноту влади у своїх руках утілилися в рішеннях II Вєликого збору. Оголосивши себе “вождем нації”, він на власний розсуд керував організацією і не бажав іти на жодний компроміс у політичних та організаційних питаннях. Позиція та ініціативи крайового проводу ігнорувалися.

Події вересня 1939 р. не виправдали сподівань керівництва ОУН, пов'язаних із відродженням української державності. Вступ СРСР у війну поставив перед організацією цілком нові тактичні і стратегічні завдання. У

складній ситуації опинилися військові формування, які почав створювати крайовий провід. Зі вступом на Берестейщину Червоної армії Поліське лозове козацтво (218 вояків) під командуванням В. Війтюка (“Погоня”), розпочало активні дії. 22 вересня 1939 р. їм удалося зайняти м. Дорогочин. Однак наступного дня після сутички з радянськими регулярними частинами вони змушені були залишити місто. Після цих подій В. Війтюк наказав частину зброї роздати місцевим оунівським активістам і вирушати на південь, зважаючи на безперспективність боротьби [608, 233–234; 536, 43].

Входження західноукраїнських земель до СРСР та УРСР, започатковані тут процеси радянзації докорінно змінили становище ОУН у краї. Радянська влада утверджувалася, як тоталітарний режим, вістря якого спрямовувалося проти визвольного руху. Значна частина активних членів змушена була виїхати на територію німецького рейху. Ті, хто залишився, наражалися на смертельну небезпеку в протистоянні з органами НКВС. Зменшення кількісного складу, розрив зв'язків між осередками організації унеможлилювали ефективну роботу націоналістичного підпілля. Крайовий провід був на межі знищення. Відповідальність за таке становище низове членство поклало на А. Мельника. Зміна керівництва розглядалася, як єдино можливий спосіб виходу з внутрішньопартійної кризи [674].

10 лютого 1940 р. у Кракові було проведено конференцію за участю 30-ти прихильників С. Бандери та створено альтернативний ПУНу революційний провід ОУН під його керівництвом [386, 39; 594, 18]. Конфронтація набувала дедалі загрозливішого характеру. 7 квітня А. Мельник повідомив С. Бандеру, що за узурпування влади він віддає його під головний революційний трибунал ОУН. У відповідь революційний провід заявив, що А. Мельник перестав бути головою Проводу українських націоналістів [210, арк. 37].

Рішучі дії крайовиків засвідчили, що вони відчували за собою підтримку найбільш активної, дійової та впливової частини організації і намагалися посісти власне місце в керівній ієрархії ОУН. Не слід розуміти це як спробу захоплення влади заради особистих амбіцій. До такої інтерпретації схилявся Провід українських націоналістів. Реалії вказують на бажання революційного проводу змінити політичний курс ОУН, який викликав нерозуміння та незадоволення у більшості й обмежувався орієнтацією на виключність ролі Німеччини в справі відродження української державності. Заради збереження єдності визвольного руху С. Бандера був готовий піти на компроміс з А. Мельником. Результатом стало рішення про участь у роботі Окремої комісії для полагодження конфлікту.

Ініціатива її створення виходила від члена ПУН Р. Ярого. А. Мельник теж погодився із потребою вноرمувати відносини всередині ОУН. До складу цієї комісії увійшли Р. Ярий і О. Сенік-Грибівський – від ПУН та Габрусевич, С. Ленкавський і Р. Шухевич – від революційного проводу. Компромісним рішенням могла стати угода про вихід із ПУНу А. Баранівського, О. Сеніка-Грибівського і Чучмана та зарахування до його складу членів революційного проводу. Ці вимоги не знайшли загальної підтримки. С. Бандера згадував, що

А. Мельник “відкинув нашу вимогу, щоб плянування революційно-визвольної протибільшовицької боротьби не зв’язувати з Німеччиною, не узалежнювати її від німецьких воєнних плянів. Тимчій-Лопатинський і я обстоювали становище крайового активу, що боротьба ОУН в Україні мусить бути достосована передусім до внутрішньої ситуації в СРСР, а передусім в Україні, і що не маємо таких союзників, щоб здійснювати наші пляни з їхніми. Якби більшовики розпочали масове винищення чи виловлювання національного активу на окупованих землях, щоб знищити головну базу організованого руху, тоді ОУН повинна розгорнути широку революційно-партизанську боротьбу, не дивлячись на міжнародне становище” [293, 11].

Різниця в стратегічних розрахунках між поміркованими мельниківцями та “революційними” молодими оунівськими діячами була очевидною. Боячись втратити низову сітку в Західній Україні в результаті репресій радянської влади після вересня 1939 р., мельниківці пропонували уникати збройних виступів і тимчасово перейти до легальних форм існування. З іншого боку, німецькі спецслужби (з якими контактував ПУН) забороняли чинити будь-які акції проти СРСР, аби не провокувати напруження в німецько-радянських стосунках.

Прихильники А. Мельника негативно поставилися до намагання С. Бандери розширити склад ПУН на вісім осіб, наголошуючи, що це не демократична партія, і визнаючи виключне право вождя формувати персональний склад проводу [501, 130].

Надалі події набрали надзвичайного динамізму. У червні 1940 р. голова ПУНу відкинув пропозиції окремої комісії, вимагаючи, щоб С. Бандера визнав рішення II Великого збору ОУН та розпустив революційний провід. За свідченнями Я. Гайваса, тодішнього визначного провідника ОУН(м), вплинув на це рішення З. Книш, який переконав полковника А. Мельника в необхідності протидіяти об’єднавчим тенденціям. Він організував захоплення в Кракові центрального приміщення Революційного проводу з архівом та технікою. В таких умовах гострого протистояння почалася історія існування двох окремих ОУН, з окремим керівництвом, членами, політикою та тактикою [531, 11].

Попри доволі агресивну та непоступливу позицію ПУНу, 10 серпня 1940 р. С. Бандера вкотре звертається до А. Мельника з довгим листом про внормування відносин. В. Косик наводить повний текст цього звернення. Воно містить звинувачення А. Мельника у небажанні йти на компроміс, закидах у слабкості позиції ПУНу, але завершується словами: “Якщо завтра Ви приймете слухну справу за свою і знову станете на чолі боротьби, і я буду за Вами знову так щиро і вповні, як усе в службі добрій справі. Те саме виявляю Вам в імені цілого Революційного Проводу ОУН та всіх членських кадрів, яких ми проводимо” [531, 87–100]. Тобто допускалася можливість об’єднання організації під проводом А. Мельника, але порозуміння не було досягнуто і цього разу. 13 серпня з’явилося звернення А. Мельника з вимогою до українських націоналістів відмежуватися від позиції С. Бандери під загрозою виключення з ОУН.

У вересні 1940 р. головний революційний трибунал виключив С. Бандеру з ОУН за порушення організаційної дисципліни. Пізніше засудили Р. Ярого без права реабілітації за підтримку Революційного проводу. Для Я. Стецька та С. Бандери З. Книш вимагав навіть смертної кари, але такі крайнощі не підтримав А. Мельник. Отже, розкол став dokonаним фактом.

Історики української діаспори з різних позицій оцінюють ці процеси. Залежно від партійної приналежності звучать звинувачення один одного в порушенні внутрішньопартійної дисципліни, відході від основоположних нормативних документів – “Статуту” та “Устрою” ОУН, узурпації влади, відмови від революційної боротьби та порушенні принципу перманентності національної революції [663; 531; 575].

В. Косик стверджує, що розколу взагалі не було: “... у 1940 р. ОУН не розкололася, а тільки провід над нею перебрав Революційний провід під керівництвом Степана Бандери. Внаслідок цього Провід українських націоналістів (ПУН) А. Мельника почав творити свою ОУН, яка існує до сьогодні та, доволі часто, хоче приписувати собі події, в яких вона участі не брала...” [531, 3–32]. На нашу думку, позиція автора є помилковою, оскільки не має документального підтвердження.

Бандерівська ОУН претендувала на керівництво не лише організацією, а й усім визвольним рухом. Головною метою так званих “розкольників” було створення організації “з більш радикальним програмним профілем, організаційною і ідеологічною стрункністю, активною оперативною дієздатністю” [496, 60]. Саме тому молоді західноукраїнські радикали наприкінці 1940 р. окреслили власну програму дій на перспективу. В грудні 1940 р. у “Маніфесті Організації Українських Націоналістів” уперше було висвітлено ідейно-політичні позиції бандерівців. У преамбулі документа проголошувалося, що світ, заснований на насильстві, перебуває на грані краху від ударів визвольних рухів. Трансформована в СРСР Російська імперія як складовий елемент цього несправедливого устрою має зникнути. Українці взяли ініціативу в “боротьбі за свободу народів і за свободу людини” і прагнуть здобувати нове суспільство на руїнах Радянського Союзу, що є “тюрмою народів”. Маніфест містив заклик до всіх інших народів спільно вести боротьбу за незалежність і самовизначення. Поряд із національним документ містив і соціальний аспект: націоналісти заявляли про боротьбу проти “приниження людини”, зубожіння громадян, утисків прав жінок, таврували депортації, економічне виснаження України, низьку оплату праці в колгоспах тощо. Гуманітарні вимоги бандерівців зводилися до свободи совісті, мислення, релігії, дотримання прав і гідності людини [529, 84].

Отже, свою основну мету революційна ОУН визначала так: “Боремося проти московського імперіалізму всіх видів, а зокрема, проти більшовизму... Через повний розвал Московської імперії і шляхом Української національної Революції та збройних повстань усіх поневолених народів здобудемо Українську державу та визволемо поневолені Москвою народи” [346, 21].

Ставлячи себе над іншими партіями й громадськими об'єднаннями, ОУН(б) закликала до революційної боротьби за самостійну українську державу “вояків усіх бувших українських армій, усіх козаків, стрільців, запорожців і гайдамаків, усіх українських повстанців, усіх політв'язнів і засланців”, “всіх українських комуністів, членів і прихильників націоналістичної організації”, “всіх українських комсомольців-націоналістів”, “членів і прихильників усіх бувших українських партій” [489, 140].

Коли з'ясувалося, що “мельниківці” не бажають іти на компроміс, бандерівці відмовилися від стратегії консолідації всіх патріотичних сил під своїми прапорами і повернулися на позиції несприйняття й поборення всіх “опортуністичних” партій і груп.

Отже, у Маніфесті було окреслено мету ОУН(б) – здобуття незалежної Української держави. Шлях для досягнення мети – українська національна революція. Методи – збройна боротьба. Пізніше, враховуючи суспільно-політичні зміни в світі, ОУН(б) змінювала свою тактику, але стратегічна лінія залишалася незмінною [629, 23].

Щоб узаконити роботу нового керівництва та затвердити тактико-стратегічні завдання, Революційний провід скликав Великий збір, називаючи його другим, щоб підкреслити невизнання римського зібрання, який затвердив А. Мельника на посаді голови Проводу українських націоналістів. Він проходив від 1 по 3 квітня 1941 р. у Кракові. У його роботі взяло участь 65 провідних членів ОУН, з яких 16 щойно прибули з українських земель. Одноставним рішенням С. Бандеру визнали головою проводу ОУН і поставили тим самим крапку в дискусії про можливість збереження цілісності у визвольному русі.

Програмні документи, ухвалені на обох зборах ОУН – у Римі та Кракові, не містили принципових ідеологічних розбіжностей. Із тактичного погляду програма майбутніх “мельниківців” мала більш загальний, розпливчастий характер, у той час як “бандерівські” документи були фактично інструкціями до дії у конкретних умовах. Головною метою боротьби визначалося здобуття державності шляхом національної революції. Щоправда, у “бандерівській” програмі додавався новий елемент: ішлося про українську революцію “в московській імперії ССРСР в парі з визвольною боротьбою поневолених Москвою народів під гаслом: “«Свобода народам і людині»” [183, арк. 1–40].

Можна погодитися із твердженням Г. Касьянова, що спільними і незмінними для обох програм були основні світоглядні принципи: ідеалізм, волюнтаризм, ідея створення людини нового типу, месіанізм, ідея органічності нації та вищості її інтересів. Це ж стосується формулювань про головну мету руху та методи її досягнення. Спільними для обох програм був радикальний мілітаризм, який конкретизувався в планах створення збройних сил [499, 455].

Обидві програми заперечували принцип конкуренції між суспільними верствами. Держава та поєднані з нею корпоративно-професійні об'єднання мали стати тими органами, які б забезпечували соціальну злагоду в

суспільстві. Особливий наголос робився на ролі селянства як основі української нації. Соціально-економічний блок програмних настанов ОУН залишався найменш виробленим і опрацьованим. Він містив суміш соціалістичних, соціал-демократичних і народницьких ідей, яка мала забезпечити принцип надкласової побудови української нації. На нашу думку, основні розходження в програмах “мельниківців” і “бандерівців” стосувалися принципів керівництва організацією. В одному випадку констатувалася абсолютна влада голови ПУНу, а в іншому вона формально обмежувалася колегіальними органами – Проводом і Великою радою.

Основним фронтом боротьби для ОУН стала радянська тоталітарна система. Яскраво виражена антирадянська сутність українських націоналістів визначила відносини між ними як непримиренну боротьбу на знищення, у процесі якої використовувалися будь-які засоби без огляду на їх моральність чи невинуватість жорстокість.

На Волині ОУН успішно поширювала свої ідеї ще в міжвоєнний період. Саме тут створювали перші бойові сотні, що стало можливим через природні особливості краю (наявність великих лісових масивів, важкодоступні заболочені території, відсутність шосейних доріг) та лояльність місцевого населення. У нових умовах регіону теж відводилася одна із провідних ролей у справі національно-визвольної боротьби. Хоча місцевий осередок організації зазнав болючих і дуже відчутних втрат у період проведення передвоєнних пацифікаційних акцій польської влади, а пізніше – під час бойових дій на Волині, все ж знищити ОУН у регіоні ні польській, ні радянській владі не вдалося. Попри вихід декількох тисяч українських націоналістів до німецького Генерального губернаторства на території УРСР залишилося, за різними оцінками, від 10 до 44 тис. підпільників і симпатиків ОУН [594, 15].

Складна ситуація, що виникла в організації у зв'язку із розколом та репресіями радянської влади, вносила безлад у роботу націоналістичного підпілля на Волині. Масові арешти провідних членів у краї розірвали і без того хиткі зв'язки з керівництвом. Відсутність вказівок, неможливість координації дій та нерозуміння, як потрібно діяти в нових умовах, поставили першочергове завдання – відновити мережу ОУН за рахунок звільнених із тюрем активістів організації та нових місцевих кадрів.

У вересні–жовтні 1939 р. організаційну роботу на Волині започаткував із власної ініціативи І. Скопюк. Засуджений у 1934 р. польським судом до 10 років тюремного ув'язнення як активний член ОУН, він змушений був перейти на нелегальне становище відразу після звільнення [3, арк. 5].

Починаючи з грудня 1939 р., він переховувався в м. Луцьку на конспіративних квартирах О. Гайдюка та Ю. Харченка, але загроза чергового арешту змусила його залишити місто і проживати в розташованих неподалік селах. Важливе значення для початку організаційної роботи мала зустріч І. Скопюка з Я. Шевчуком (житель с. Забороля Волинської області), який познайомив його з К. Швердою (член ОУН, уник арешту й особисто знав адреси значної частини законспірованих членів організації). Він відіграв роль

зв'язкового між І. Скопюком та відомими йому членами організації. Через К. Шверду вдалося налагодити контакт з активістами ОУН у с. Жидичині (М. Кушнір), містечку Ківерцях (Є. Никитюк), с. Лаврові (А. Закоштуй), м. Луцьку (З. Бахова) [3, арк. 48–60].

Переховуючись у с. Піддубцях у будинку І. Дзюни, І. Скопюк познайомився із жителем цього села – членом ОУН С. Качинським, який став активно допомагати у відновленні зв'язку із первинними осередками організації (трійки та п'ятірки ОУН). Завдяки його зусиллям налагодився контакт із В. Гаврилюком (у 1930-х рр. провідник “Пласту” на Рівненщині), що проживав у с. Ботині. Через нього вдалося налагодити зв'язок із В. Робітницьким, який теж відновлював організаційну структуру ОУН на Рівненщині [3, арк. 48–49].

Отже, у січні 1940 р., використовуючи особисті знайомства, І. Скопюк відновив мережу організації в селах неподалік від Луцька: Вишкові, Піддубцях, Заборолі, Жидичині, Княгинінку, містечку Ківерцях, налагодив контакт із Рівненськими осередками. Кількісний склад ОУН на Волині невпинно зростає. Цьому сприяло використання не лише особистих знайомств, а й родинних зв'язків. Для прикладу, І. Скопюк звертався до свого брата Г. Скопюка (священника с. Забороля) з проханням провести бесіду з єпископом УАПЦ Полікарпом (Сікорським) про можливість залучення священнослужителів і мирян до націоналістичного підпілля [3, арк. 92]. Найімовірніше, ця зустріч відбулася і було отримано позитивну відповідь єпископа, але документального підтвердження цьому ми не знайшли. Здогад ґрунтується лише на свідченнях І. Скопюка, запротокольованих слідчими під час допитів.

Важливим завданням волинського націоналістичного підпілля стало налагодження зв'язку із Львівським проводом, який міг забезпечити зв'язок із центральним проводом, надати інструкції з організаційної роботи, визначити завдання на найближчий час. Спробу відновити контакт із центральним проводом було доручено В. Гайдюку (на початку 1940 р. він мав нелегально перейти кордон і зустрітися із членами проводу на території Німеччини) та К. Швецю, але обидві спроби виявилися невдалими. Після повернення з Німеччини В. Гайдюк був заарештований органами НКВС, а від К. Швеця повідомлень не надійшло [3, арк. 90].

У налагодженні контакту І. Скопюку допоміг житель с. Зміїнця О. Дитьковський, який виконував роль зв'язкового між луцьким проводом ОУН і крайовою ексекutiveю. У грудні 1939 р. він передав І. Скопюку адресу Є. Могильницької-Ткачук, яка тимчасово проживала у Володимирі-Волинському і була представником Львівського крайового проводу. І. Скопюк відрядив до неї власного представника – З. Бахову, яка домовилася про особисту зустріч у січні 1940 р. Вона відбулася у с. Вишкові у будинку Ф. Кушніра. У результаті переговорів І. Скопюк отримав рекомендації поширити власну організаційну роботу на всю територію Волині й організувати військову підготовку низового членства, а також налагодити контакт із Богуславським у Ковелі, Сторозумом у Крем'янци та

націоналістичним підпіллям на Рівненщині. Після отримання паролів та адрес явочних квартир було встановлено контакт між розрізненими осередками ОУН. Роль координатора і фактичного голови проводу на Волині відігравав І. Скопюк. Йому підпорядковувалися керівники місцевих осередків ОУН. На Горохівщині, Володимир-Волинщині і Ковельщині це були А. Закоштуї і Л. Гураль, Крем'яничині – Сторозум, Рівненщині й Костопільщині – В. Робітницький та С. Качинський, Дубенщині – Соловей і П. Душак. Загальними зусиллями їм вдалося не лише відновити мережу ОУН на Волині, а й значно збільшити чисельність організації [3, арк. 336–353].

У березні 1940 р. стан організаційних справ на Волині був таким: Луцький окружний провід охоплював 100 сіл, у яких нараховувалося 250–300 дійсних членів ОУН, які мали 50 одиниць зброї і касу близько 20 тис. руб.; Рівненський окружний провід – відповідно 50 сіл, 150 дійсних членів, 5 тис. руб., 30 одиниць зброї; Дубенський окружний провід – 40 сіл, 130–150 дійсних членів, 6 тис. руб., 30 одиниць зброї; Костопільський окружний провід – 30 сіл, 100 дійсних членів, кількість зброї і фінансів невідома (цю інформацію відтворено згідно з протоколом допитів І. Скопюка, який давав свідчення по пам'яті) [3, арк. 135].

Завдяки зусиллям І. Скопюка та С. Качинського відрядженого на Рівненщину для посилення організаційної роботи, вдалося значно розширити підпільну мережу організації. Радянські джерела констатують, що в 1940 р. 25 із 30 районів області були охоплені антирадянською оунівською діяльністю. Наголошується на існуванні трьох окружних проводів – Дубенського, Рівненського і Костопільського. Перший очолював Соловей (“Птах”) – охоплював 8 районів південної частини Рівненської області, другий – В. Робітницький (“Степан”) – охоплював Рівненський, Клеванський, Здолбунівський, Олександрійський, Гошанський, Тучинський, Межиріцький і Острозький райони), третій – Г. Рибак (“Юрко”, “Данило”) – охоплював 8 районів північної частини Рівненської області [32, арк. 124–125]. За нашими підрахунками, на Волині діяло близько 700 дійсних членів ОУН, створено націоналістичне підпілля в 220 селах з озброєнням 130 одиниць.

Внутрішньопартійне протистояння в ОУН і спроби підпорядкувати низове членство спонукали С. Бандеру наповнити націоналістичне підпілля в УРСР своїми однодумцями. З цією метою з найкраще вишколених з військового погляду бойовиків було сформовано ударні (пробоеві) групи чисельністю від 5 до 20 осіб, які мали очолити підпілля, створити повстанські та диверсійні загони. Ці підрозділи поділялися на дві частини. Перша мала організаційне призначення на території України, а друга, менш численна, – здійснювала охорону при перетині кордону й одразу ж поверталася назад [594, 19]. Пріоритетним напрямом руху цих підрозділів стала Волинь, оскільки місцева організація зазнала найбільших втрат кадрового складу, а вплив революційного проводу тут був мінімальний.

Перша група в складі 12 бойовиків під керівництвом С. Пшеничного вирушила з Генерального губернаторства всередині січня 1940 р. і перетнула кордон в районі Кристинополя біля с. Бендюги. Їхнім завданням було

дістатися на Волинь. Ця спроба виявилася невдалою. У результаті бою з радянськими прикордонниками частина оунівців загинула, а решта потрапила в полон. Через декілька днів через кордон успішно пройшла наступна ударна група на чолі з І. Климівим (“Мармаш”, “Легенда”). Його відділ дістався до Галичини, а потім – на Волинь, де замінив знищену групу С. Пшеничного. До 20 березня 1940 р. в Україну перебазувалася частина провідних кадрів ОУН, які на місці мали визначити прерогативи організаційної роботи на найближче майбутнє. Планувалося, що новоприбулі кадри стануть організаторами штабів національного повстання на території Галичини та Волині [594, 20].

Основними завданнями, які стояли перед членами організації на території УРСР, були такі: протягом двох місяців вивчити територію, скласти чітке уявлення про наявність повстанських сил і зброї, з’ясувати настрої місцевого населення, його ставлення до ОУН і можливої зміни влади. Передбачалося, що основну підготовчу роботу крайові повстанські штаби завершать до середини травня 1940 р., після чого у повній бойовій готовності очікуватимуть сигналу від революційного проводу. Однак реальна ситуація була набагато складнішою, ніж це здавалося краківським лідерам ОУН [594, 21].

У березні 1940 р. до І. Скопюка звернувся К. Шеверда з с. Забороль і повідомив, що з ним шукає зустрічі представник центрального проводу на псевдо “Нидзя”. Він прибув від імені І. Климів (”Мармаш”) і домовився про їхню зустріч на березі річки Стир під Берестечком.

Розмова з І. Скопюком переконала І. Климів у необхідності впорядкування організаційної структури ОУН на Волині. Він запропонував створити в кожному населеному пункті первинну організацію – “трійку” або станичний провід – “п’ятірку” в складі станичного провідника, заступника станичного провідника, референта з військової підготовки, суспільного референта та розвідника. Пропонувалося скоротити активність у справі залучення до ОУН нових членів, у зв’язку із небезпекою розконспірації всієї мережі підпілля в разі їхнього арешту або проникнення агентів НКВС. І. Климів наголошував на тому, що потрібно регулярно проводити заняття з політпідготовки, військової справи та медицини. Важливим завданням залишалося проведення диверсійної роботи, збір коштів на бойовий фонд ОУН [3, арк. 95].

Інструкції, які І. Скопюк отримав від центрального проводу, передбачали формування диверсійно-терористичних груп для діяльності в тилу Червоної армії в разі початку війни. Загалом передбачалося створення трьох таких підрозділів: 1-ша підгрупа мала забезпечити диверсії на автошляхах, мостах, пошкодження ліній електропостачання та зв’язку, 2-га – унеможливити роботу залізничного транспорту, 3-я – знищити радянський та партійний актив відповідно до заздалегідь підготованих списків [3, арк. 98].

Для координації дій та встановлення чіткої системи звітності перед центральним проводом І. Климів запропонував створити чотири окружні проводи ОУН на Волині. Луцький (у межах колишнього Луцького повіту) під

назвою “Модест”, Дубенський (в межах Дубенського повіту) – “Бульба”, Рівненський (у межах Костопільського і Рівненського повіту) – “Гора”, Володимир-Волинський (у межах Горохівського, Володимирського і Ковельського повітів) – “Владко”. Територія окружних проводів визначалася станом організаційних справ (чим менше осередків ОУН, тим більша територія) [3, арк. 99]. Передбачалося також створення первинних організацій ОУН на Поліссі та українських землях, що відійшли до Білорусії. Таким чином, підпільна мережа поширювалася з півдня на північ Волині, поступово охоплюючи все більше населених пунктів [3, арк. 261].

Підтримка зв'язку між осередками організації здійснювалася за чітко визначеними маршрутами. Перший: Модест – Бульба – Гора (Луцьк – Дубно – Крем'янець); другий: Модест – Ярмарок – Корець (Луцьк – Рівне – Корець); третій: Модест – Леся (Луцьк – Ковель); четвертий: Модест – Владко (Луцьк – Володимир-Волинський); п'ятий: Модест – Копальки – Сарни (Луцьк – Костопіль – Сарни); шостий: Модест – Сокаль (Луцьк – Сокаль). Було визначено осіб, що виконуватимуть роль зв'язкових, шифри та коди для листування, час, потрібний для подолання маршруту [3, арк. 225].

Важливим завданням Луцького окружного проводу стала організація нелегального переходу кордону для членів ОУН, які мали пройти спецпідготовку на території німецького рейху або намагалися уникнути арешту органами НКВС. Цю роботу було покладено на О. Степаненка. Спочатку збиралася невелика група в 10–15 осіб неподалік с. Жидичина, яку переправляли човнами через р. Стир між селами Княгининим і Німецьким. На протилежному березі проводився інструктаж, під час якого присутніх попереджали про дотримання суворої конспірації. Проводився огляд особистих речей. Із собою заборонялося мати будь-які документи, фотокартки, пропагандистську літературу. Дозволялося нести зброю, але її застосування допускалося лише в крайньому випадку для захисту власного життя. Після детального ознайомлення з правилами поведінки група у супроводі провідника рухалась у напрямку с. Усичі, до А. Закоштуя, який виводив її до кордону. Загалом було сформовано чотири таких групи. Провідником перших двох був І. Скопюк, а двох наступних – О. Степаненко [3, арк. 168–169]. Великі втрати серед нелегалів під час перетину радянсько-німецького кордону примусили відмовитися від такої практики в 1941 р.

Важливу роль відводили агітаційно-пропагандистській роботі. Задля більшої її ефективності членам організації рекомендували вступати до комсомолу, партійних організацій, по можливості, ставати радянськими державними службовцями. Важливим завданням для членів підпілля було вивчення радянської літератури – і наукової, і художньої. Це робилося для того, щоб краще зрозуміти прагнення і ментальність населення, пристосувати плани на майбутнє під радянську дійсність, знайти слабкі місця ворожої пропаганди і відповідно посилити власні аргументи.

Активність організації не залишилася поза увагою НКВС. Радянські спецслужби отримували повідомлення від своєї закордонної агентурної мережі про підготовку націоналістами загального повстання, яке планувалося

на квітень–травень 1940 р., і тому діяли швидко і рішуче. Основного удару зазнали підпільники у Львові, Тернопільській, Рівненській і Волинській областях: було заарештовано 658 членів ОУН, серед яких шестеро членів крайової екзекутиви, члени обласних і районних проводів. Звичайно, оперативно-чекістські заходи проводилися постійно. Ще у грудні 1939 р. Волинський провід – через арешти утратив 30 активних членів ОУН. Було вбито районного провідника М. Микитюка і підрайонних провідників Ю. Марченко та І. Гайдюка. Ці втрати не були такими відчутними, і мережа швидко відновилася. У результаті активних дій НКВС у другій половині 1940 р. було повністю знищено Володимир-Волинський надрайонний провід, арештовано майже весь провід Устилузького району [545, 116].

За період з кінця 1940 р. до початку 1941 р. лише органи держбезпеки Рівненської області вбили й заарештували шість районних, дев'ять підрайонних, 14 станичних комендантів ОУН, вісім бойовиків і 38 активістів [32, арк. 125–126]. У Волинській області знищено осередки організації в десяти районах [4, арк. 87]. Таку ефективність спричинили арешти районних комендантів ОУН Дубенського (Д. Лебеда) та Демидівського районів, а також зв'язкового окружного проводу ОУН – П. Шука. При них виявлено документи про розміщення націоналістичного підпілля, схеми зв'язку та ін. Їх розшифровка дала можливість легалізувати значну частину активу організації [32, арк. 125–126].

Значно погіршилося становище ОУН після перехоплення органами НКВС зв'язкового від краківського революційного проводу Т. Мельника. У нього вилучили детальні військові інструкції для крайової екзекутиви. Ці документи свідчили про підготовку загального повстання на осінь 1940 р. Пізніше затримано “інспектора” від бандерівського проводу “Максима”, який під час допитів надав розгорнуту інформацію про керівництво підпілля та розшифрував знайдені при ньому записи. Ця інформація дала можливість провести нову масовану атаку на ОУН. Було розкрито 96 націоналістичних груп і низових організацій, арештовано 107 провідників різного рівня, 1108 підпільників, захоплено 2070 гвинтівок, 43 кулемети, 600 револьверів, 80 тис. набоїв та інше військове спорядження [594, 23].

Негативно відбилосся на роботі Волинської організації протистояння між С. Бандерою та А. Мельником. Центральний провід перестав бути авторитетом для значної частини низового членства регіону.

І. Климів був представником Революційного проводу ОУН і тому докладав великих зусиль, проводячи агітаційно-пропагандистську роботу у волинських осередках ОУН, схилиючи їхніх членів до підпорядкування бандерівському проводу. З цією метою розповсюджували літературу, що заплямовувала мельниківців як зрадників і представників німецьких спецслужб, проводили індивідуальні бесіди з керівним складом місцевих організацій, під час яких вимагали визначитися, до якої ОУН вони себе відносять. Ситуація поступово загострювалася. Тиск відчували всі члени націоналістичного підпілля. Відмова визнати зверхність Революційного проводу означала поставити під загрозу власне життя.

Восени 1940 р. І. Климів видав розпорядження розстрілювати всіх, хто співпрацює з НКВС або може становити загрозу для ОУН. Поширилися теракти проти членів організації. Першою жертвою стала жителька с. Піддубців Л. Дарницька. Санкцію на її вбивство дав І. Скопюк, підозрюючи Дарницьку у співпраці з НКВС, без огляду на відсутність прямих доказів і на те, що вона була нареченою С. Качинського – активного організатора осередків ОУН на Рівненщині. Загалом у документах НКВС лише по Волинській області з червня по грудень 1940 р. зафіксовано 16 випадків, пов'язаних із вбивствами та замахами на зрадників – членів ОУН та радянських активістів [3, арк. 488].

Зростало напруження і в стосунках між І. Климівим та І. Скопюком. Приводом до погіршення відносин стала заява І. Скопюка про збереження нейтралітету в справі визнання С. Бандери провідником ОУН. Він хотів вислухати аргументи обох сторін і лише після цього прийняти рішення. Суперечки викликало розпорядження І. Климівя щодо проведення релігійної пропаганди серед членів організації. І. Скопюк категорично відмовився його виконувати, вважаючи, що ставлення до релігії – це справа особиста і не терпить втручання ззовні. Між ними зростала неприязнь. Хоча “Мармаш” і призначив І. Скопюка провідником ОУН на Волині, але Володимир-Волинську організацію підпорядкував собі.

Необхідність визначитись, до якого проводу пристати, стала нагальною. З ініціативи І. Скопюка в жовтні 1940 р. скликано нараду керівників волинських окружних проводів ОУН. Вона відбулася у с. Княгининому в будинку М. Королюка. Серед присутніх були М. Колтонюк (“Щупак”), В. Робітницький (“Степан”), Соловей (“Пташка”), А. Закоштуй (“Василь”), С. Мазурець (“Сатана”), Степаненко (“Коцмолук”), Б. Пукса (“Бурбурун”). Між ними виникла запальна дискусія. І. Скопюк закликав до збереження нейтралітету, вважаючи розкол в ОУН боротьбою за владу, а взаємні звинувачення надуманими. А. Закоштуй палко підтримував Революційний провід, вважаючи позицію А. Мельника зрадницькою. У результаті було прийнято рішення про збереження зв'язку із І. Климівим, тобто бандерівським проводом, однак ухвалено до остаточного з'ясування обставин не виконувати його інструкцій. Одночасно рішенням наради було сформовано Волинську крайову ексекутиву ОУН у складі: І. Скопюка (провідник), С. Мазурця (заступник провідника), А. Закоштуя (організаційний референт), Солов'я (військовий референт), М. Колтонюка (адміністративно-фінансовий референт), В. Робітницького (суспільний референт) [3, арк. 422–425].

Було ухвалено повідомити І. Климівя листом про результати наради. Письмова відповідь прийшла на початку листопада 1940 р. “Мармаш” категорично засудив позицію Волинської крайової ексекутиви і її рішення про збереження нейтральної позиції до Революційного проводу. Поряд з тим, він схвалював ініціативу створення керівного органу і пропонував продублювати крайову ексекутиву запасною. Таку потребу І. Климів пояснював масовими арештами членів ОУН і небезпекою втрати зв'язків із

низовими ланками організації в разі знищення діючого проводу. На нашу думку, ця ініціатива була пов'язана з небажанням волинських провідників визнавати зверхність бандерівського проводу, а отже, його планували знищити. Зробити це можна було лише за умови створення альтернативного проводу, який перебере на себе всі організаційні зв'язки.

Оскільки позиція більшості волинських керівників ОУН залишалася невизначеною, І. Климів пропонував провести розширене засідання крайової ексекютиви з його участю й ухвалити виважене рішення. Нарада відбулася в кінці грудня 1940 р. на хуторі біля с. Антонівки. Дискусія переросла в ультимативні вимоги визнати С. Бандеру провідником ОУН. У разі прийняття іншого рішення "Мармаш" погрожував усунути всіх незгідних від роботи і взяти керівництво у свої руки. Непоступлива позиція І. Скопюка спровокувала звинувачення в його адресу у порушенні конспірації під час організації навчальних курсів (що наражало на небезпеку всю мережу підпілля), небажанні виконувати розпорядження Центрального проводу про релігійну пропаганду та ін. Результатом суперечки стала заява І. Скопюка про добровільне зняття повноважень та вихід з ОУН [3, арк. 425–426].

Намагаючись розрядити обстановку, І. Климів запросив І. Скопюка до іншої кімнати, де у приватній розмові закликав його не гарячкувати і запропонував йому роботу в будь-якому іншому проводі на посаді організаційного референта або в Центральному проводі за кордоном. І. Скопюк вирішив виїхати, хоча згоди на посаду не дав. Таким чином, контроль над крайовою ексекютивою перейшов до Револьюційного проводу [3, арк. 182].

Перебравши на себе всі зв'язки І. Скопюка, І. Климів отримав санкцію Центрального проводу на його вбивство. Замах планувалося здійснити в січні 1941 р. Знищити передбачалось також його заступника С. Мазурця, але ці плани не було реалізовано у зв'язку із арештом І. Скопюка 7 січня 1941 р. Він розділив долю сотень засуджених військовими трибуналами націоналістів і був розстріляний 30 липня 1941 р. [3, арк. 429].

Згідно з поширеним у 1941 р. наказом, що його склав невідомий оунівець у зв'язку зі смертю провідника ОУН(б) на ПЗУЗ В. Робітницького, у 1939–1940 рр. в тюрмах НКВС було знищено близько 9 тис. активних членів організації [208, арк. 36].

Процес формування структури ОУН на Волині був тісно пов'язаний із новими реаліями життя в умовах радянської дійсності. Висока професійність органів держбезпеки УРСР ставила під сумнів можливість реалізації програмних документів організації щодо підготовки та початку збройного виступу. Розгалужена радянська агентурна мережа всередині ОУН зводила нанівець усі зусилля, спрямовані на розбудову підпілля, забезпечення ефективного функціонування низових клітин організації.

Можна стверджувати, що без належного розвідувального й контррозвідувального забезпечення націоналістичний рух був приречений на цілковите знищення. Перші спроби створити розвідувальну спецслужбу належать до періоду діяльності УВО. Однак як окремий орган Служба

безпеки (СБ) ОУН сформувалася в лютому 1939 р. з ініціативи керівника крайової ексективи ОУН на ЗУЗ М. Трубаша (“Грабовський”) [382, 5]. Очолив її Б. Рибачук. 20 березня 1939 р. у Львові під час проведення в Національному музеї Конгресу українського студентства він був заарештований, і на цьому процес формування СБ зупинився [709].

Оперативні потреби, пов’язані з початком Другої світової війни, стимулювали створення спецслужби в 1940 р. Тому на вже згаданому краківському ВЗ ОУН формується Служба безпеки ОУН(б). До її складу увійшли провідні члени організації, морально та психологічно підготовані для виконання спецзавдань. Головою СБ став М. Лебідь, а його заступником – М. Арсенич. Крім того, залучено І. Равлика, Є. Врецьону, В. Турковського, П. Федоріва, Я. Пришляка, Г. Пришляка [407, 365–386].

Виняткову роль СБ у структурі ОУН(б) відображено у концепції державного будівництва. Передбачалося перетворити її у майбутньому на державний орган влади. Планувалося у кожному районі та невеличких містечках запровадити посади керівників Української державної служби безпеки (УДСБ), які разом із районними провідниками мали створити нову адміністрацію і налагодити мирне життя. При УДСБ мала діяти українська поліція у складі трьох відділів: 1) розвідувально-слідчого; 2) кримінального; 3)) порядкового. Отже, основною метою СБ у майбутньому мала стати державотворча діяльність з явними та таємними функціями контролю [406, 4–5].

Мельниківська організація теж планувала формування подібної структури. Було створено підрозділи спецпризначення у складі військової та розвідувальної референтур під керівництвом полковника армії УНР Р. Сушка . Серед основних завдань цих структур було знищення лідерів бандерівського руху, але ефективність роботи була вкрай низькою [407, 408].

Події осені 1940 р. поставили ОУН перед потребою відновити крайову ексективу та місцеві осередки. Посаду провідника знову очолив Д. Мирон, а до її складу ввійшли: К. Цмоц – заступник провідника, О. Луцький – керівник Станіславської обласної організації ОУН, І. Климів – лідер ОУН на Волині, Ю. Гуляк – провідник Тернопільської обласної організації ОУН. Структура організації вчергове почала відновлюватися. Однак ці процеси тривали недовго. Наприкінці грудня 1940 р. НКВС розпочала операцію з остаточної ліквідації націоналістичного підпілля [383, 20].

У світлі цих подій революційний провід віддав наказ посилити конспірацію, відсторонивши від роботи в організації всіх, хто потрапив у поле зору НКВС. Існували вказівки фізично знищувати членів та симпатиків ОУН, які порушують партійну дисципліну і нехтують цими вимогами. Більшу частину провідного та рядового членства вирішено було переправити на територію Генерального губернаторства. З цією метою формувалися групи чисельністю від 10 до 200 осіб. Усі вони, озброєні легкою стрілецькою зброєю, намагалися прорватися через кордон. Радянські джерела фіксують за зиму 1940–1941 рр. 86 таких спроб. ОУН стверджувала, що їх було понад 100

[640, 70–71].

Одним з основних завдань, визначених бандерівським проводом, була підготовка особового складу ОУН до майбутньої збройної боротьби на території України. Створено розгалужену мережу військових вишколів та курсів. Пройти спеціальну підготовку зобов'язувалися всі члени організації. У вилученому під час ліквідації бункера Волинського обласного проводу документі від 27 червня 1940 р. на ім'я “Уласа” від І. Климівка йшлося про організацію Р. Шухевичем навчання 10 тис. старшин і підстаршин (у тому числі 2 тис. волинян) на території Генерального губернаторства [5, арк. 135]. Вивчалися окремі елементи військової та ідеологічної підготовки, зокрема стрійова підготовка, зброєзнавство, захист від газової атаки, надання першої медичної допомоги, орієнтація на місцевості за допомогою компаса, топографія, склад та організація армії, ідеологія українського націоналізму. Найбільш здібних курсантів відбирали для продовження навчання у Кракові, де вони поглиблено вивчали військові дисципліни, організацію підпільної діяльності, проведення пропаганди, розвідки та контрозвідки, системи організації державної влади в СРСР, структуру органів держбезпеки та Червоної армії, методику проведення допитів, поліцейної роботи та ін. Лекційні курси ґрунтувалися на матеріалах військових і поліцейних академій Німеччини, Польщі та Радянського Союзу. Заняття були щоденними й тривали по вісім годин, а випускники здавали іспит у вигляді виконання творчого завдання, яке передбачало певні дії на території конкретного району. Це могла бути підготовка плану збройного повстання, опис схеми організації державного життя на території якоїсь області та подібні завдання. Окремі курси відвідували члени організації з військовими званнями, на них підготовку проводили за зразком програм кращих іноземних армій. Отже, теоретична підготовка до майбутньої збройної боротьби велася досить ефективно і не натрапляла на перешкоди з боку німецького керівництва Генерального губернаторства. Складніше було організувати практичне навчання, пов'язане зі стрільбами, будівництвом оборонних укріплень тощо. Для реалізації цих завдань потрібна була згода та підтримка німецької влади. Допомогу ОУН надав абвер, який був зацікавлений у використанні організації як агентурної мережі на території СРСР. Хоча така співпраця справді мала місце, однак, за твердженням І. Патриляка, агентура ОУН у 1939–1941 рр. становила лише 30 % загальної її кількості в Західній Україні. Практичні заняття націоналістів проходили у воєнізованих робітничих командах, школах поліції в Холмі та Перемишлі. Декілька сотень бандерівців проходили спецпідготовку з диверсійної роботи в абверівських таборах у Закопаному, Криниці, Команчі. Складалося враження про надзвичайно тісну співпрацю і підготовку Німеччини до позитивного вирішення “українського” питання [594, 27].

Весна 1941 р. стала періодом чергового відновлення структури ОУН на території України за рахунок добре підготованих на території Генерального губернаторства бойовиків. Важливе значення для майбутнього кадрового забезпечення ОУН мало поширення підпільної мережі молодіжної організації

“Січ”. На території Волинської області цю роботу проводив майбутній окружний провідник ОУН Г. Максимчук. Йому вдалося створити її осередки в більшості населених пунктів регіону [121, арк. 11]. Значно активізувала свою роботу референтура розвідки в краї. У кожному районі працювало від п’яти до 20 оунівських розвідників, які збирали й передавали інформацію про частини Червоної армії, внутрішніх військ НКВС, їхнє озброєння, дислокацію, командний склад, військові об’єкти, можливі диверсії на них тощо. Ці дані використовували для підготовки планів збройного повстання, їх передавали німецьким спецслужбам як оплату за лояльність.

Відбулися значні зміни і всередині організації, в якій силами СБ було проведено чистку. У кожній низовій клітині ОУН працював таємний інформатор есбістів, а все підпілля опинилося у сталевих лещатах дисципліни.

Значно активізувалися націоналісти після проведення у квітні 1941 р. II Великого збору ОУН у Кракові. Вироблені там інструкції стали керівництвом до дії для оунівських груп в УРСР. Протягом квітня 1941 р. було вбито 38 радянських функціонерів, здійснено десятки диверсій на транспорті, промислових та сільськогосподарських об’єктах. Хоча за березень-червень 1941 р. НКВС вдалося знищити 38 оунівських повстансько-диверсійних груп, у яких налічувалося 273 учасники, однак ліквідувати ОУН влада не змогла. Більше того, організація розпочала реалізацію плану антирадянського повстання [594, 29].

Директиви, які надходили з Кракова, вимагали початку загального збройного виступу по всій території Західної України одночасно з початком німецько-радянської війни. Одномоментного зриву, який супроводжувався б захопленням великих міст чи розгромом значних формувань Червоної армії, не відбулося.

Збройні виступи ОУН відбувалися перед лінією радянсько-німецького фронту. Така тактика давала змогу завдавати найбільш ефективних ударів у тилу Червоної армії і при цьому максимально зберегти власні сили. Першими розпочали збройний виступ підпільники на Галичині та Волині. І. Патриляк, спираючись на свідчення секретаря Рівненського обкому КП(б)У В. Бегми, стверджує, що при відступі частин Червоної армії на схід націоналісти влаштовували засідки на окремі групи бійців, знищували їх, унаслідок чого озброювалися; повідомляє про цілеспрямовані напади окремих повстанських підрозділів на в’язниці НКВС у Бережанах, Львові, Крем’янці, Луцьку й інших містах. У луцькій тюрмі 22 червня 1941 р. заарештовані оунівці підняли повстання, яке було жорстоко придушене і закінчилося розстрілом 200 в’язнів [594, 32].

Найбільш запеклі зіткнення між повстанцями і частинами Червоної армії та НКВС, які відступали, відбувалися на Волині в червні–липні 1941 р. Напередодні німецького вторгнення в багатьох селах Рівненщини було організовано підрозділи ОУН, які з перших днів війни розпочали активні бойові дії. У звіті заступника крайового провідника ОУН(б) на ПЗУЗ М. Мостовича (написаному влітку 1941 р.) зазначалося: “Організація

Українських Націоналістів мала опанованих біля 1 тис. осель, 7 тис. членів, прихильників 80 % населення” [175, арк. 74–75; 594, 37].

На Волині юнацтвом ОУН було опановано всі середні школи. Цією ділянкою організаційної роботи опікувався С. Мазурець, про якого згадувалося вище. Підтримка з боку місцевого населення давала можливість робити реальні кроки у справі підготовки загального повстання в регіоні. Провід призначив керівників повстання в окремих регіонах Волині, а саме: для Луцька – Д. Чупрука, для Рівного – Р. Волошина, для Берестя – С. Ілюка, для Пінська – О. Бусела [175, арк. 75].

З кінця травня 1941 р. волинські активісти ОУН почали шити прапори куренів, а також нарукавні пов’язки з написом “Українське військо”. У перші дні війни було розгорнуто масову агітаційно-пропагандистську роботу серед військовослужбовців Червоної армії з метою переходу останніх до лав повстанців. Поширилися збройні напади на підрозділи НКВС. Окремі сутички набували характеру масштабних, зокрема у місті Дубно вуличні бої тривали три доби. У Луцьку діяв загін із 300 підпільників, у ряді місць партизани зуміли захопити стратегічно важливі мости й залізничні станції, утримуючи їх до приходу німців. Лише в с. Красному в боях із повстанцями загинуло 40 червоноармійців [594, 37].

Спроби українських націоналістів сформувати місцеву адміністрацію та органи правопорядку зустріли негативну реакцію з німецького боку. Щоб запобігти процесам українського державотворення на окупованих територіях, розпочалося роззброєння цих підрозділів.

Одночасно з активізацією оунівського підпілля в липні–серпні 1941 р. на Волині почали активно діяти озброєні загони Т. Боровця, зорієнтованого на уряд УНР в екзилі. Їм удалося захопити територію біля м. Олевська, завладіти містом і створити тут “Олевську республіку”, яка пізніше дістала назву Поліська Січ. Німці спочатку досить лояльно ставилися до діяльності Т. Боровця. До листопада 1941 р. тут існувало українське управління. Але пізніше окупанти взяли ситуацію під власний контроль і розпустили ці підрозділи.

Отже, перші повстання та диверсії українських націоналістів відбувалися вздовж усієї прикордонної смуги, в тому числі й на Волині, але найактивнішу діяльність повстанці розгорнули в місцях головного удару німецької групи армій “Південь”. Її стратегічним завданням було виступити з району польського м. Любліна і через Волинську область просуватися в напрямку м. Рівного. Наймасштабніші бойові дії розгорнулися в районі старого сокальського кордону, тобто на півночі Львівської та півдні Волинської областей. Тому відомостей про активний повстанський рух на півночі Волині практично немає.

Активізація бандерівців спостерігалася у районі Берестечка, Верби, Дубна, Рівного. Метою збройних виступів було забезпечити швидке просування частинам першої танкової групи генерала Е. фон Клейста.

Про масштаби боїв із частинами Червоної армії, яка відступала, свідчать такі цифри (за підрахунками І. Патриляка): на Волині в сутичках з

червоноармійцями в червні–липні 1941 р. загинули 500 оунівців, а втрати Червоної армії в цих зіткненнях становили 2100 осіб убитими й 900 полоненими. Повстанські загони українських націоналістів діяли на території 70 районів Львівської, Дрогобицької, Станіславської, Тернопільської, Волинської, Рівненської, Чернівецької та Житомирської областей. Сутички відбулися в 26 містах, встановлено контроль над 19 містечками, захоплено значні трофеї. Націоналістам удалося встановити українське управління в 187 із 200 районів західноукраїнських областей і 26 районах Правобережної України, створити обласні управління в Тернополі, Львові, Рівному, Дрогобичі, Станіславові та Луцьку [594, 44–48].

Таким чином, організаційна робота ОУН у 1939–1941 рр. спрямовувалася на відновлення та розширення підпільної мережі, формування кадрового складу ОУН(б) та ОУН(м), створення ефективної Служби безпеки, військової підготовки активних членів на території Генерального губернаторства.

Серед тактичних завдань головним стала підготовка антирадянського повстання та захоплення адміністративної влади в регіонах України. Реалізація цих планів тісно пов'язувалася із початком радянсько-німецької війни, що дало підстави радянській історіографії стверджувати про колабораціоналізм ОУН.

Безперечним є факт багаторічної тактичної співпраці ОУН із німецькими військовими колами та спецслужбами. Але українських збройних виступів в плані “Барбаросса” не передбачено. Вони відбулися б незалежно від позиції Німеччини чи зміни політичної ситуації в Європі.

Отже, початок Другої світової війни докорінно змінив суспільно-політичну ситуацію на Волині. Входження Західної України до СРСР та УРСР супроводжувався процесом ліквідації польських державних установ. Їх функції виконували створені за вказівкою ЦК КП(б)У у кінці вересня – на початку жовтня 1939 р. тимчасові управління в містах і селянські комітети в селах. Більшість волинян прихильно поставилося до радянської влади, допомагали відновити правопорядок на місцях, сприймали УРСР як українську незалежну державу.

Започатковані процеси радянізації призвели до зміни територіально-адміністративного поділу регіону. На землях, що входили до Волинського воєводства, було створено Волинську, Рівненську та Тернопільську області. Їх поділили на райони, які не відповідали межам колишніх повітів. Збільшення кількості територіально-адміністративних одиниць було неодмінною умовою запровадження жорсткого контролю за населенням з боку державно-партійних органів.

Відбулися радикальні зміни в системі виробничих відносин. Промислові підприємства та землю держава націоналізувала. Робітники втратили важелі впливу на адміністрацію підприємств, оскільки профспілкові організації радянського зразка не виконували функцій захисту соціальних прав. Матеріальне стимулювання виробництва було замінено моральним, що негативно позначилося на кількості та якості виробленої

продукції.

Націоналізація землі призвела до перетворення селянина-власника в землекористувача. Встановлені державою норми землекористування зменшили площі наділів. Лишки передавалися малоземельному селянству, яке не мало можливості їх ефективно обробляти. Поміщицькі маєтки, реманент та земельні площі стали основою для створення перших колгоспів та радгоспів на Волині. Вони об'єднали сільську бідноту і були малоефективними. Спостерігалось загальне погіршення матеріального становища селянства в регіоні та загальне незадоволення радянською владою

Визначальним чинником, який змінив ставлення волинян до влади, стала діяльність органів НКВС та міліції. Розгорнуті ними репресії набули велетенських масштабів. За 1939–1941 рр. було репресовано близько 10 % населення західноукраїнських земель. Передусім постраждали польські поміщики, державні службовці, осадники, представники силових структур, військові офіцери. Значного удару було завдано українській інтелігенції та селянству. В результаті місце соціальної еліти на Волині посіли приїжджі представники партійної та радянської номенклатури, які не користувалися авторитетом і повагою місцевого населення, всіляко дистанціювали себе, поводитися зверхньо і зневажливо. Страх перед репресіями, почуття незахищеності стимулювали антирадянські настрої волинян, сприяли усвідомленню потреби боротися із системою. Єдиною силою, здатною очолити і спрямувати цю боротьбу, стала ОУН. У регіоні почала зростати кількість її членів і симпатиків, готових до збройної боротьби за незалежну Українську державу.

Відновленням організаційної структури ОУН на Волині зайнявся звільнений з польської тюрми в 1939 р. І. Скопюк. Завдяки його особистим зусиллям за короткий термін вдалося відновити колишні зв'язки між низовими клітинами організації, поширити її вплив на територію Рівненської і Тернопільської областей, переправити частину членства до Генерального губернаторства. Негативне ставлення І. Скопюка до розколу в ОУН втілювалося у стійкому небажанні визнавати зверхність бандерівського проводу. Це протистояння мало негативні наслідки не лише для нього особисто, а й послаблювало організацію в цілому. Поступово керівництво крайовим проводом перебрав на себе І. Климів, усунувши з керівних посад прихильників збереження єдності організації. Арешт І. Скопюка органами НКВС запобіг його вбивству, ініційованому І. Климівим, хоча це не врятувало волинського провідника від розстрілу в 1941 р.

Основним тактичним завданням ОУН у цей період стала підготовка антирадянського повстання. Було напрацьовано плани знищення радянського і партійного активу на місцях, визначено склад диверсійних груп для проведення масштабних операцій на лініях зв'язку та транспорті, коло осіб, що мали сформувати органи влади. Розуміючи власну слабкість і безперспективність початку загального повстання самотужки, керівництво ОУН пішло на тактичну співпрацю із спецслужбами Німеччини, які обіцяли

посприяти відродженню української державності. Отже, початок німецько-радянської війни мав стати часом повстання ОУН і захоплення нею адміністративної влади на місцях.

Розділ 4. Визвольний рух у період нацистської окупації (1941–1944 рр.)

4.1. Політика окупаційної влади на Волині та засоби її реалізації

Готуватись до блискавичного прориву через Волинь до Києва німецьке командування почало після несподівано швидкої перемоги у Франції. Ретельно вивчався район південніше від річки Прип'ять. Військові підрозділи комплектувалися офіцерами, які мали досвід боїв на Поліссі під час Першої світової війни. У лютому 1941 р. у Сен-Жермені (Франція) під керівництвом начальника генерального штабу Ф. Гальдера і начальника штабу групи армії „Південь” Зоденштерна (обидва – співавтори плану „Барбаросса”) відбулося велике штабне навчання для відпрацювання організаторських і тактичних питань оперативного прориву ударного угруповання групи армії „Південь” через Луцьк на Рівне – Житомир – Київ.

Кордони Волинської і частини Львівської областей від Володави до Кристинополя (Червоноград) протяжністю 174 км захищала 5-та армія, сформована у вересні 1939 р. Із 17 січня 1941 р. її очолював генерал-майор танкових військ М. Потапов. До складу армії входили дві стрілецькі дивізії, два механізованих корпуси, два укріпрайони, три зенітно-артилерійські дивізіони. В оперативному підпорядкуванні армії були 14-й змішаний і 62-й бомбардувальний авіадивізіони. З оголошенням мобілізації у підпорядкування командувача поступили також 1-ша артилерійська протитанкова бригада, 589-й гаубичний полк, 90-й і 98-й прикордонні загони.

Готуючись до нападу, Німеччина зосередила на цій ділянці фронту угруповання військ у складі 17-го, 29-го, 55-го, 44-го армійських корпусів, 6-ї армії та 3-го, 48-го, 14-го – моторизованих корпусів першої групи генерал-полковника Клейста. Загалом армія складалася із 21 дивізії. Ці підрозділи були укомплектовані особовим складом і матеріальною частиною за штатом військового часу.

Стрілецькі дивізії 5-ї армії мали у своєму складі близько 10 тис. вояків замість 14 483 за штатом. Укомплектованість середнім командним складом становила 68–70 %, сержантами – 70–72 %, рядовими 66 %. Бронетанкові та механізовані війська формувалися з квітня 1941 р. і перебували на стадії організації та переозброєння. Не повністю були готові до війни і укріпрайони

Наближення німецько-радянської війни змусило ОУН розробляти плани захоплення політичної влади на українських землях. На цьому етапі суттєвої різниці між діями мельниківців і бандерівців не було. Обидві організації сподівалися на лояльність Німеччини і намагалися максимально використати її військовий потенціал для створення зародка майбутньої української армії у складі стройових формувань абверу та вермахту. Відсутність реальних можливостей для реалізації ідеї української самостійності підштовхувала ОУН до пошуку союзника, інтереси якого хоча б побічно торкалися їхніх. Такою силою у тогочасній Європі була Німеччина. “Керівники ОУН... сподівалися, що, оскільки Німеччина розпочинає боротьбу проти головного, на їхню думку, ворога українського народу – Радянського Союзу, то все ж таки вдасться, якщо не повністю реалізувати українську національну ідею, то хоча б створити кращі умови для національно-політичного розвою України” [622, 23]. Подібні думки спонукали С. Бандеру розробити концепцію “природного союзництва”, згідно з якою боротьба проти спільного ворога є визначальним фактором співпраці з Німеччиною [293, 552–553].

Такі дії організації дали змогу радянській пропаганді використовувати тезу про колабораціоналізм ОУН і можливість ставити її в один ряд із фашистськими партіями. Чи насправді ці звинувачення мали під собою ґрунт? Як склалися стосунки з керівництвом націонал-соціалістичної Німеччини?

Керівництво Третього рейху не було одностайним в оцінці “українського питання”. Головним спеціалістом з проблем Сходу вважався А. Розенберг, який свого часу навчався в Росії і добре знав її історію та культуру. 2 квітня 1941 р. він подав на ім’я А. Гітлера “Пам’ятну записку № 1”, у якій викладено засади німецької політичної доктрини на радянських землях після того, як їх займуть німецькі війська. Територія Радянського Союзу підлягала розчленуванню на сім частин, у тому числі й Україна з Кримом, щодо якої відзначалося: “Політичним завданням для цієї області мала б бути вимога національної самостійності аж до наступного утворення власної державності з метою самій або в об’єднанні з Донською областю та Кавказом у чорноморський союз, постійно тримати під загрозою Москву та прикривати зі Сходу великонімецький життєвий простір. А економічно ця область одночасно мала б утворити потужну сировинну та харчову базу для “Великонімецького рейху” [447, 333; 516, 203].

Звичайно, А. Розенберг не відрізнявся особливими симпатіями до українців, незважаючи на те, що допускав можливість існування маріонеткової держави. Його концепція ґрунтувалася на прагненні нейтралізувати перевагу СРСР у живій силі, економічних ресурсах. Таку позицію категорично не сприймало політичне керівництво Німеччини в особі Г. Герінга та Г. Гімлера. Вони виступили з гострою критикою позиції А. Розенберга й домоглися підтримки А. Гітлера. Майбутнє Росії він бачив у її розчленуванні на окремі частини, які існували б у вигляді адміністративних одиниць і були б невід’ємною частиною рейху. Розглядалася можливість

створення протекторатів в Україні, Прибалтиці та Білорусії, але про суверенізацію цих територій не йшлося [516, 204].

Реалізувати концепцію А. Гітлера у сфері теоретичних напрацювань було доручено А. Розенбергу. 7 квітня 1941 р. в меморандумі № 2 він запропонував поділити територію СРСР на рейхскомісаріати і подав персональний склад їх керівників (для рейхскомісаріату Україна це був штабслайтер А. Шікенданц). Усі рейхскомісаріати мали підпорядковуватися Центральному бюро “генерального протекторату окупованих східних територій” у Берліні, а рейхскомісарів “призначатиме й відкликатиме фюрер на пропозицію генерального протекторату” [315, 238–239].

Переконавання А. Розенберга в потребі залучення українців, білорусів та прибалтів до антирадянської боротьби втілювалося у намаганні підтримати ідею суверенізації цих територій. 7 травня 1941 р. А. Розенберг видав інструкцію для рейхскомісара України, в якій наголошувалося, що “мета роботи рейхскомісара в Україні полягає, по-перше, в одержанні для німецького Рейху продовольства й сировини і, таким чином, полегшенні ведення війни. А потім у створенні вільної Української держави, тісно зв’язаної з Німеччиною” [529, 92]. Отже, серед найвищого німецького керівництва не було єдності щодо доцільності підтримки українського національно-визвольного руху. Зокрема, партійне керівництво було категорично проти такої співпраці. Більше того, вносилися пропозиції ліквідувати ОУН як політичну силу, що загрожує державній безпеці рейху. Натомість військова розвідка на чолі з адміралом В. Канарісом, виступала за співпрацю з націоналістами, намагаючись використати їхні можливості та підпільну мережу на території УРСР проти Червоної армії – як диверсійні групи та партизанські загони. Результатом суперечок став компроміс.

Влітку 1940 р. А. Мельник (після погодження з німцями) наказав тереновим провідникам у Генерал-губернаторстві розпочати “підготовку до створення збройної сили ОУН”. Формування військових загонів і військове навчання здійснювалися під керівництвом члена ПУНу генерал-хорунжого М. Капустянського. Вже на період початку агресії Німеччини проти СРСР вони склали основу так званих похідних груп [447, 334].

Навесні 1941 р. обидві ОУН і надалі активно намагаються переконати німецьке керівництво в необхідності українсько-німецької співпраці. Нацистські лідери зі свого боку теж докладали чимало зусиль, “аби ... всілякими пропагандистськими і демагогічними заходами переконати керівників українських громадських політичних організацій, що Німеччина має щирі наміри забезпечити державну незалежність, якщо не всієї України, то хоча би її західного регіону” [622, 15]. Можна погодитися з думкою С. Кульчицького, що через безвихідність становища, в якому опинилися українські націоналісти в червоно-коричневій Європі, їхня пронимецька орієнтація була цілком зрозумілою, хоча, як показав час, помилковою [538, 72].

Активізували власні зусилля у цьому напрямі й бандерівці. Згідно з показаннями німецького військовополоненого капітана абверу Й. Лазарека, в

березні–квітні 1941 р. між його керівником Е. Айкерном і М. Лебедем відбулася зустріч. Результатом переговорів стала угода, скріплена доктором Маркертом (співробітник другого відділу абверу) та С. Бандерою про використання ОУН(б) як агентурної мережі на території СРСР для виконання шпигунських і диверсійних завдань. Німецька сторона надавала можливість членам ОУН пройти спецпідготовку у своїх школах та зобов'язувалася виплачувати організації по 2,5 млн марок щороку. Підготовані диверсанти надходили в розпорядження представників абверу – майора Вайнера і капітана Вербейка. Перший займався їх відправкою на територію Галичини, а другий – на Волинь [37, арк. 12].

Німецька розвідка, яку очолював адмірал В. Канаріс, схилилася до співпраці з ОУН у справі боротьби з більшовизмом. Тому бандерівська організація отримала санкцію на формування Легіону українських націоналістів загальною чисельністю 700 солдатів. Це з'єднання складалося із двох батальйонів – “Нахтігаль” та “Роланд” [537, 15].

Українські підрозділи мали використовувати лише на радянсько-німецькому фронті, вони не склали німецької присяги, зберігали власний внутрішній порядок і, за задумом керівництва ОУН, повинні були забезпечити підготовку керівного складу для Української повстанської армії. Незважаючи на те, що німці принципово відмовлялися обговорювати політичні питання, які торкалися майбутнього України, дозвіл на створення власних бойових підрозділів вважався успіхом ОУН [291, 305].

Завданням перших днів війни для націоналістів стало захоплення адміністративної влади на місцях та проголошення самостійності до вступу німецьких військ на українську територію [189, арк. 5–6].

Реалізація військової доктрини ОУН призвела до створення похідних груп, які мали проникнути на українські землі слідом за німецькою армією, очолити адміністративні органи влади на окупованих територіях і взяти Україну під власний контроль. Ці плани були спільними для ОУН(м) та ОУН(б). Тому в контексті міжпартійного конфлікту постало питання, хто першим зможе реалізувати задум і очолити визвольний рух. У цих своєрідних змаганнях першість лишилася за бандерівською організацією.

Створені ще до початку бойових дій, похідні групи ОУН(б) налічували від 3 до 5 тис. осіб кожна. До складу груп входили: провідник (член Центрального проводу), штаб у складі п'яти референтів (організаційний, пропаганди, військовий, зв'язку, господарчий), секретар-машиністка. Штабу похідної групи підпорядковувалися “рої”, що склалися із 7–12 членів ОУН. Кожен мав керівника, референта пропаганди, СБ, фінансів, адміністративної влади. Рух цих угруповувань на територію України розпочався в червні 1941 р. і тривав до вересня 1941 р. [8, арк. 130].

Похідні групи мали власні назви, залежно від регіону, в який просувалися: “Північ”, “Південь”, “Центр”. Їхні завдання, викладені в окремих інструкціях, передбачали захоплення адміністративної влади на місцях, урочисте проголошення незалежності Української держави, представлення німецькій владі та налагодження співпраці з нею [181, арк. 18

]. Серед повноважень провідника групи було надане ЦП ОУН(б) право призначати особовий склад крайового та обласного проводів після закінчення рейду. Тобто ставилося завдання охопити власним впливом всю територію України, створивши та налагодивши діяльність низових клітин організації в зазначених вище регіонах [7, арк. 85].

Спеціальна група з 15 осіб направлялася до м. Львова із завданням – проголосити Акт відродження української державності. Для надання власним діям більшої політичної ваги, з ініціативи ОУН(б), 26 червня 1941 р. у Кракові було створено Український національний комітет (УНК). Його керівником став генерал В. Петрів, а першим заступником – В. Горбовий. До складу комітету увійшли представники українських політичних сил еміграції, попри суттєві розходження в їхніх програмах. Метою такої коаліції було показати, що ОУН діє не від власного імені, а здійснює волю всього українського народу і його політичної еліти. Текст цього документа готувався навесні 1941 р. У травні Я. Стецько особисто коригував зміст Акту, замінивши слова про проголошення української державності на тезу про її відродження. Тим самим підкреслювалася єдність традицій національно-визвольної боротьби 1917–1920-х рр. із сьогоденням. Проти діяльності УНК різко виступив А. Мельник. На його думку, “не комітети, не демократично об’єднавщина спекулянтів і збанкрутованих політиканів і не бунт проти єдиного Вождя і Проводу, а з’єднання всіх українців доброї думки і волі навколо Андрія Мельника врятує Україну” [188, арк. 5].

Подальші події показали, що революційна ОУН(б) діяла самостійно. Інтенсивна підготовка до майбутньої війни вже навесні 1941 р. показувала, що ОУН була поінформована про плани Німеччини щодо СРСР. Можливо провід ОУН знав навіть точний час та дату початку німецько-радянської війни, інакше важко пояснити таку оперативність організації в реалізації власних планів.

22 червня 1941 р. німецька армія перейшла радянський кордон і розпочала широкомасштабний наступ від Балтійського до Чорного моря. Він супроводжувався пропагандистською кампанією і поширенням відозви А. Гітлера, у якій ішлося про необхідність знищити більшовизм, однак не згадувалося про долю народів СРСР.

О 3-й годині ранку на окремих ділянках кордону німецька армія розпочала обстріл з гармат, а о 4-й розпочався наступ. У перші ж години війни удари ворожої авіації було спрямовано проти частин 45-ї стрілецької дивізії в Піщі, Шацьку, Любомлі, 87-ї і 41-ї танкової дивізій у м. Володимирі-Волинському і Когильному, 124-ї стрілецької дивізії у Порицьку, Тартакові, Горохові. Бомбардували Луцьк, Ковель, Дубно, Рівне, а також аеродроми 14-ї і 62-ї авіадивізій.

Першими удар прийняли на себе прикордонники. Це, зокрема, бійці 128-го залізничного полку, що охороняли залізничний міст через р. Буг, прикордонники 3-ї, 6-ї, 7-ї, 10-ї та Устилузької застав, воїни 13-ї застави під командуванням О. Лопатіна [418, 107].

Генерал армії С. Штеменко в книзі “Генеральний штаб в роки війни” підкреслював, що очолювана генерал-майором М. Потаповим 5-та армія стійко утримувала Волинь. Вона завдала ворогу значних втрат, відтіснила його від дороги Луцьк – Рівне – Житомир, змусивши відмовитися від блискавичного удару на Київ. Їй удалося відкинути загарбників на Ковельському напрямку і зупинити лівофланговий ударний клин у районі Володимира-Волинського. Проте незважаючи на масовий героїзм радянських солдатів та офіцерів, 8 липня 1941 р. вся територія Волині опинилася під німецькою окупацією.

ОУН відразу зреагувала на початок війни і направила меморандуми – звернення до націонал-соціалістичного керівництва та уряду Німеччини. 14 квітня 1941 р. провід ОУН(м) передав свій меморандум відповідним німецьким інституціям. У червні того ж року свої меморандуми до міністерства закордонних справ Німеччини передав голова Українського національного об’єднання (УНО) в Берліні Т. Омельченко, який згодом підписав ще один меморандум спільно з головою Українського центрального комітету (УЦК) у Кракові В. Кубійовичем. І УНО, й УЦК були ідейно споріднені з мельниківською організацією. Зрештою, думки й твердження, висловлені в останніх двох меморандумах, цілком співзвучні з тими, що їх викладено в меморандумі ПУНу. 23 червня 1941 р. свій меморандум до імперської канцелярії передала бандерівська ОУН. Жоден із цих документів не передали безпосередньо А. Гітлерові. Невідомо також, чи канцлерові рейху доповідали про їхній основний зміст [594, 80].

Мельниківський меморандум пропонував визначити кордони майбутньої Української держави в межах території між Дунаєм, Карпатами і Каспійським морем. Територіальні надбання обґрунтовувалися потребою створити економічно потужну країну, здатну забезпечити стабільність і безпеку на східних кордонах рейху. Фактично пропонувалась відмова від суверенності в економічній сфері в обмін на визнання політичної суверенності [319, 17].

Подібну позицію озвучено і в меморандумі УЦК та УНО, що його направили до Берліна 10 червня 1941 р. В. Кубійович і Т. Омельченко. У ньому послідовно обґрунтовувалася “вигідність” для Німеччини створення Української держави. Укладачі меморандуму пропонували створити своєрідну буферну зону, що стримуватиме російську експансію та забезпечить продовольчі й сировинні потреби рейху. Прагнення створити власну державу за всяку ціну та отримати політичну владу змусили їх шукати компроміс з керівництвом Німеччини [594, 81; 319, 44; 540, 19].

Відмінну позицію зайняла бандерівська організація. Їхній меморандум, переданий до рейхсканцелярії В. Стахівом 24 червня 1941 р., вирізнявся формулюванням ультимативних вимог. Основою для конструктивного діалогу визначалося ставлення Німеччини до Української держави. У разі несприятливого вирішення цього питання ОУН(б) погрожувала чинити збройний опір окупаційному режиму. Ставилася вимога будувати стосунки з українцями на принципах поваги, визнати право на власну державність.

Підсумовуючи свої роздуми, автори документа зазначали: “Військова окупація не може триматися довгий час у Східній Європі. Тільки новий державний лад, збудований за національним принципом, може забезпечити там здоровий розвиток. Тільки українська держава могла б забезпечити такий новий лад” [319, 67]. Всі ці звернення залишилися без відповіді. Виявити ставлення німецького керівництва до ідеї суверенізації України могли лише рішучі дії проводу ОУН(б).

30 червня 1941 р. похідна група на чолі з Я. Стецьком у м. Львові проголосила Акт відродження Української держави від імені бандерівської організації. У першій його частині сказано: “Волею українського народу ОУН під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української державності, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України...”. А в другій частині: “На західних землях України твориться українська влада, яка підпорядкується українському національному урядові, що створиться в столиці України – Києві” [172, арк. 1–7]. У третьому пункті цього документа відображено концепцію С. Бандери про природне союзництво. Проголошувалася тісна співпраця з “Великонімецьчиною”, що “під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад у Європі” та про “союзну німецьку армію” [172, арк. 3].

Появу цих виразів у тексті пояснюють по-різному. Радянська історіографія вважає це підтвердженням маріонетковості новопроголошеної держави та оунівського колабораціоналізму, а лідери ОУН(б) – реалізацією власної політичної доктрини, безкомпромісністю боротьби, потребою мати уряд для укладання міждержавних угод [325, 19].

На нашу думку, причиною появи таких формулювань була невизначеність у відносинах та обіцянки німецької сторони позитивно вирішити українське питання. Зрештою, негативної відповіді на власний меморандум ОУН(б) не отримала і могла зрозуміти мовчання як згоду. Важливим фактором стала й німецька військова присутність у Львові. Розвиток подальших подій, пов’язаних з арештами лідерів ОУН(б), чітко продемонстрував, що про колабораціонізм не йшлося.

Після оприлюднення Акта було сформовано уряд – Тимчасове державне правління (ТДП), яке очолив Я. Стецько. Військовими справами керував В. Петрів, В. Стахів виконував роль очільника закордонних справ, М. Лебідь відповідав за безпеку, В. Горбів – був тимчасовим головою ТДП [174, арк. 13]. Для створення видимості демократичності процесу відродження української державності з представників політичних партій, присутніх у Львові, громадських і культурно-просвітницьких організацій створили так звану Раду сеньйорів. Вона не мала законодавчих прав, але могла піднімати перед урядом різноманітні питання про майбутній устрій та форми державної влади. Президентом було обрано доктора К. Левицького – колишнього голову Національно-демократичної партії, посла австрійського представництва у Відні, в 1918 р. голову уряду Державного секретаріату ЗУНР. Членами президіуму стали Й. Сліпий – єпископ УГКЦ, Ю. Дзерович – священник УГКЦ, Турчин і Біленський – львівські професори, а членами ради:

Федусевич – колишній суддя, Г. Костельник – священник УГКЦ, С. Хруцький – член УНДО, Р. Заячковський – нотаріус, В. Радзикович – директор Львівської гімназії, Степанович – інженер, Філіпович – директор Центросоюзу. Для налагодження контролю над роботою цього органу з боку ОУН(б) до його складу ввели власного представника. Спочатку це був Л. Ребет, а після розпуску уряду Я. Стецька – М. Степаняк. Причиною такої заміни стала здатність останнього до переконання опонентів та вміння згладжувати конфліктні ситуації, які почали виникати у зв'язку із прагненням Ради сеньйорів створити власний уряд на понадпартійній основі. У серпні 1941 р. цю структуру реорганізували в Національну раду на чолі із почесним головою митрополитом УГКЦ А. Шептицьким (у зв'язку із включенням 1 серпня 1941 р. Галичини до Генерал-губернаторства). Вона проіснувала до кінця листопада 1941 р., коли була розпущена німцями [6, арк. 23–27].

Дії ОУН(б) дістали підтримку церкви в особі митрополита А. Шептицького та єпископа Полікарпа. В Україні, де це було можливо, відбулися всенародні плебісцити, насипалися могили слави, відправлялися святкові богослужіння. Намагання діяти від власного імені викликали протест Українського національного комітету, але політичного впливу на подальший перебіг подій це не мало. Більше того, невдовзі він був розпущений німецькою владою.

Керівництво ОУН(б) пояснювало власний сепаратизм потребою відвернути можливі репресії з німецького боку від еміграційних лідерів українського національно-визвольного руху, які діяли за кордоном легально і могли бути фізично знищені. У разі визнання А. Гітлером Акта 30 червня як правового документа міг бути активізований і УНК. У цьому випадку він був би покликаний виконувати роль центру всеукраїнської політичної консолідації. Але визнання української державності суперечило планам націонал-соціалістичної Німеччини [41, арк. 8].

Справжню причину проголошення Акта відродження Української держави окреслено в таємному документі ОУН(б) “До положень”, де наголошувалося: “В цей спосіб здійснилася, з одного боку, вимога всеобіймаючості українського націоналізму як науки, що має змогу просякнути у всі сектори життя, з другого боку теж зовнішньо – навіть в теперішніх умовах – ОУН стає визнаванню як одинокий вирішний чинник. Є це своєрідний спосіб легалізації, себто здобуття зовнішнього визнання ОУН цілим оточенням. Крім того, участь в працях органічного сектора дає ОУН змогу впливати на зміну потягнень, що можуть вдаряти в українські інтереси” [173, арк. 10]. Тобто підкреслюється прагнення ОУН(б) відігравати провідну роль у державницьких змаганнях, закріпити за собою право єдиного громадсько-політичного репрезентанта українського народу.

Населення Західної України у переважній більшості вітало Акт. Процес просування похідних груп ОУН супроводжувався мітингами та зборами, на яких формувалися місцеві органи влади – державні управи. У заздалегідь підготованих проектах резолюцій віталосся проголошення Української

держави, містилися здравиці на честь лідерів ОУН та німецького керівництва. В архівосховищах зберігаються численні бланки таких документів, і друкованих, і написаних від руки, що переконує в масовості акцій [179, арк. 1–6]. Молодь зголошувалася до товариства “Січ”, відроджувалися “Просвіти”, аматорські гуртки та інші молодіжні організації. Свідчення цього знаходимо в звітах ОУН про “організацію української влади на західноукраїнських землях” [176, арк. 1–7].

У німецьких повідомленнях із окупованих східних територій наголошувалося, що ОУН проводила регулярні заняття з молоддю в об’єднаннях “Юнацтво” і “Просвіта”. Визначався військово-спортивний і політичний характер підготовки української молоді, під час якої пропала думка про те, що створення суверенної національної держави є вищою політичною метою нації [223, арк. 3].

Згідно з твердженням крайового провідника І. Климів, ОУН(б) вдалося утвердитися у 184 із 200 районів західноукраїнських областей. Лише в чотирьох активно працювали мельниківці. Обласну владу було сформовано в Станіславові, Тернополі, Луцьку, Рівному, Львові [180, арк. 1–3].

Категорично засудили дії ОУН(б) її опоненти з мельниківської організації, вважаючи цей виступ передчасним. Похідні групи ОУН(м) діяли під загальним керівництвом О. Сеника-Грибівського та М. Сціборського, а після їх убивства в Житомирі – О. Кандиби-Ольжича. Основним пунктом призначення цих підрозділів став Київ. Сюди прибуло близько 200 членів організації та 500 вояків Буковинського куреня під командуванням П. Войновського. Звідси невеликі групи мельниківців продовжили шлях до Харкова, на Слобожанщину, Донбас і Крим. До місць призначення дійшла лише третина особового складу загонів. Причиною стало жорстоке суперництво із бандерівцями, які використовували будь-які можливості для послаблення та знищення політичних опонентів [437, 38; 653, 24; 657, 44].

Прибувши у вересні 1941 р. до Києва, О. Ольжич сконцентрував зусилля на формуванні майбутнього українського парламенту – Ради загальнонаціонального характеру. За словами Л. Череватенка, “мельниківська концепція схилилася до того, щоб на місцях розбудувати Народні Ради, котрі через Ради повітові й обласні мали б вивершитися в Українську Національну Раду. Ймовірний склад Уккради було намічено ще у Львові: очолити її мав академік А. Кримський. Але радянська резидентура непогано діяла: і А. Кримського, й більшість запланованих на членів майбутнього парламенту було заарештовано, а невдовзі й ліквідовано” [649, 396–397]. 5 жовтня у Києві відбулися перші збори Української національної ради, у декларації якої зазначалося: “Нав’язуючи до традицій визвольних змагань і державного будівництва під проводом сл. п. Симона Петлюри, покликано до життя Українську Національну Раду в Києві для продукування над життям українського народу” [193, арк. 91]. Головою ради було обрано ректора Київського політехнічного інституту проф. М. Величковського, а до її складу увійшло близько 130 осіб різної політичної орієнтації (гетьманці, республіканці, оунівці, безпартійні), в тому числі генерал М. Омелянович-

Павленко, професор К. Мацієвич, інженер О. Байдуник, письменники У. Самчук та О. Теліга, сестра Лесі Українки – І. Косач-Борисова. Як легальна інституція української громадськості Національна рада не могла продукувати антинімецькі заклики, однак намагалася всіма засобами відстоювати право українців на окремі прояви суспільної діяльності [447, 414].

Реакція німців була дещо запізненою, але категоричною. УНК було розпущено, оскільки він мав політичний характер і висловив підтримку самостійницьким деклараціям ОУН. Натомість активним залишився Український центральний комітет (УЦК), створений у тому ж Кракові з німецької ініціативи на чолі з професором В. Кубійовичем. До його повноважень належали питання гуманітарної допомоги на окупованих українських територіях, яку надавали через мережу допомогових комітетів.

Розпочалися репресії проти активних членів ОУН та її проводу. 5 липня 1941 р. в день арешту С. Бандери в Кракові Управління надіслало до німецького та інших державних урядів Європи декларацію незалежності, але вона залишилася без відповіді. До головної квартири вермахту у Варшаві виїхала делегація ОУН(б), але не отримала підтримки. Інші переговори теж були безрезультатними. Німецька сторона вимагала офіційно відкликати Акт 30 червня 1941 р. й обіцяла, що після переможного завершення війни А. Гітлер підтримає ідею створення “великої України” аж до Волги. Факти стверджували хибність таких сподівань. 7 липня було підготовлено заяву Я. Стецька до міністра закордонних справ Німеччини, в якій прем’єр українського уряду відмовився відкликати Акт. Звичайно, німецьке керівництво проігнорувало цей демарш. Листи голови Українського державного правління до А. Гітлера, А. Ріббентропа, Г. Герінга, Б. Муссоліні та генерала Франко теж були залишені без відповіді [178, арк. 1–23].

10 липня 1941 р. відбулося засідання Центрального проводу ОУН(б), у якому брали участь, крім Я. Стецька: М. Лебідь, І. Легенда, Я. Старух, І. Равлик, В. Турковський, Л. Ребет, О. Гасин і особистий секретар Р. Ільницький. На цьому зібранні ще раз підтверджено рішення про непоступливість німецьким вимогам. 11 липня 1941 р. було заарештовано і відправлено до Берліна Я. Стецька. Лідери ОУН(б) деякий час утримувалися під домашнім арештом [177, арк. 1–3].

Позиція офіційного Берліна відобразилася у рішенні ставки фюрера від 16 липня 1941 р. про розчленування України та включення частини її земель до польського Генерал-губернаторства і Королівства Румунії, а на іншій – більшій частині української території створення рейхскомісаріату Україна.

Усі окуповані землі було поділено на дві частини: зону військового і зону цивільного управління. Перша, за винятком питань економічного характеру, підлягала Головному командуванню сухопутних військ вермахту. Її структуру було визначено “Особливими вказівками щодо забезпечення. Частина С” від 3 квітня 1941 р., а також наказом головнокомандувача вермахту В. Кейтеля від 22 червня 1941 р. “Про управління в зайнятих областях СРСР”. У зоні бойових дій особливі управлінські структури не створювалися. Оперативні тилові райони армій поділялися на території, які

керувалися польовими і місцевими комендатурами. Тиловий район груп армій управлявся дивізіями охорони тилів або головними польовими комендатурами. Тут працювали представники таємної польової поліції (функції гестапо), розвідвідділи абверу (військова контррозвідка), охоронна поліція (охорона концтаборів та тюрем), польова жандармерія (контроль за складом та переміщенням військовослужбовців), українська допомогова поліція на службі німецького вермахту (забезпечення громадського порядку) [614, 121–125].

Згідно з угодою, укладеною у травні 1941 р. між Головним командуванням сухопутних військ і начальником Головного імперського управління безпеки Р. Гейдріхом, при групах армій і арміях було створено спецпідрозділи (айнзацгрупи) для придушення опору населення і проведення каральних акцій. На території України діяли дві групи – “С” і “Д”. Кожна з них складалася із 4–5 айнзацкоманд по 500–1000 солдатів. Загальновживаним є позначення цих підрозділів абрєвіатурою “СД”.

Зона цивільного управління у політико-адміністративному відношенні підпорядковувалася імперському міністерству у справах окупованих областей, яке офіційно почало діяти 17 липня 1941 р. [475, 127].

Рейхскомісаріат Україна утворено 20 серпня 1941 р. Землі Волині потрапили до складу цього адміністративного утворення, яке очолив гауляйтер і обер-президент Е. Кох, резиденція якого розміщувалася в м. Рівному. Територія рейхскомісаріату постійно змінювалася у зв'язку із віддаленням чи наближенням фронту. На 1 серпня 1941 р. його площа становила 71 тис. км, 15 листопада того ж року – 235 тис. км., а 1 січня 1943 р. – 392 275 тис. км [400, 175]. Ці території поділялися на шість генеральних округів (генерал-бецирків):

- 1). округ “Волинь-Поділля” (центр – м. Луцьк) охоплював територію Рівненської, Волинської, Кам’янець-Подільської (нині Хмельницької) областей, а також південні райони Брестської і Пінської областей Білорусії;
- 2). “Житомир” (центр – м. Житомир). До нього відійшли Житомирська, північні райони Вінницької (з м. Вінницею) і південні райони Поліської області Білорусії з Мозирем;
- 3). “Київ” (центр – м. Київ). До цього округу увійшли Київська і Полтавська області;
- 4). “Миколаїв” (центр – м. Миколаїв), куди входили Миколаївська (без західних районів) і Кіровоградська області;
- 5). “Таврія” (центр – м. Мелітополь) – лівобережні південні райони Херсонської, Запорізької областей і Крим;
- 6). “Дніпропетровськ” (центр – м. Дніпропетровськ): Дніпропетровська і частина Запорізької областей.

Генеральні округи поділялися на 114 округів (крайзгебітів), до складу яких входив 431 район. У свою чергу райони поділялися на села, селища та колонії. Право адміністративних одиниць встановлювалося за ними обласною управою. У кожній адміністративній одиниці створювалася

громадська управа [79, арк. 10–58]. Таким чином, Волинь опинилася в складі нового територіально-адміністративного утворення – рейхскомісаріату Україна з адміністративним центром у м. Рівному. Генеральним комісаром Волині і Поділля А. Гітлер призначив генерала Шене [113, арк. 22].

Структура центрального управлінського апарату рейхскомісаріату мала такий вигляд. Рейхскомісару підпорядковувалися: його заступник, референт, ад'ютант, начальник інформаційної служби, приватканцелярія. До апарату були прикомандировані: вищий СС і поліцайфюрер, моторизована рота, зв'язковий офіцер військового командування, уповноважені з іноземних справ, пошт та залізниць. Організація адміністративного апарату рейхскомісара в основному повторювала структуру міністерства А. Розенберга і складалася з чотирьох головних управлінь: центрального, політичного, господарського та технічного [614, 93].

Окрім німецького окупаційного апарату, на захопленій території України було створено органи місцевого управління (самоуправління). Їх організація у військовій зоні спиралася на колишній адміністративний поділ, обмежуючись районом, общиною (сільською чи міською) і селом. Польові комендатури контролювали по кілька колишніх районів, які після передачі цивільній адміністрації рейхскомісаріату становили основу округ чи генеральних округ.

Українцям відводилася роль виконавців у системі німецької окупаційної адміністрації. Було створено посади директорів округів, керівників районів, міських бургомістрів, сільських старост, шкільних інспекторів. Діяли місцеві суди, які розглядали цивільні справи про дрібні правопорушення та кримінальні справи, якщо злочин було скоєно стосовно до українських громадян. Решта справ була в компетенції слідчих органів гестапо та імперських судів [322, 15–20].

Керівник району призначався та звільнявся з посади за пропозицією польової комендатури, командувача оперативного тилового району армії чи груп армій, а у рейхскомісаріаті – коменданта місцевої комендатури чи гебітскомісара. При комплектуванні виконавчого апарату (відділів і управлінь) перевагу надавали працівникам з колишніх службовців чи осіб, які були ознайомлені з роботою цих органів. Загалом місцеві службовці поділялися на вісім груп [72, арк. 52–55]:

- 1) науковці і технічні службовці з вищою освітою на керівній посаді (оплата – 1200 руб.);
- 2) наукові і технічні службовці з досвідом відповідної діяльності (оплата – 950 руб.);
- 3) наукові і технічні службовці із набутими фаховими здібностями (оплата – 750 руб.);
- 4) службовці із самостійною діяльністю на керівних посадах (оплата – 600 руб.);
- 5) службовці з основними фаховими знаннями службових обов'язків: начальники канцелярій, бухгалтери, технічні урядовці із закінченою середньою освітою, начальники магазинів і складів (оплата – 480 руб.);

- 6) працівники нижчого службового рівня (оплата – 400 руб.);
- 7) працівники звичайної праці (оплата – 340 руб.);
- 8) робітники переважно механічної праці (оплата – 280 руб.).

Кожен працездатний громадянин забор'язувався зареєструватися та звернутися до уряду праці. Термін подання документів обмежувався до 30 листопада 1942 р. Заведені облікові картки давали змогу влаштуватися на роботу за спеціальністю, а в разі їх відсутності громадян спрямовували на роботу без урахування їхнього фаху [68, арк. 20].

Служба в поліції, незважаючи на небезпеку, була низькооплачуваною для українців. При нарахуванні платні брали до уваги сімейний стан особи. Якщо рядовий поліцай був холостяком, він отримував 240 руб., одружений – 540 руб.; командир взводу – відповідно 340 або 640 руб.; одружений командир роти – 690 руб. Оплату здійснювали в радянських рублях, які були в обігу поряд з карбованцями лише на території рейхскомісаріату [215, арк. 11].

Структура міських та районних управ складалася з таких відділів: загального управління, поліцейного, шкіл і культурних закладів, охорони здоров'я, ветеринарного, фінансового, будуправління, промислового, постачання і забезпечення робочою силою. Їхніх керівників призначав начальник районної управи за згодою польової чи місцевої комендатури [614, 94–95].

Другою за значенням особою органів місцевого самоврядування був бургомістр. Як і керівники районів, бургомістри підлягали перевірці на політичну благонадійність, яку проводила польова жандармерія, гестапо чи безпосередньо комендатура. У його обов'язки входило керівництво управою і втілення в життя всіх наказів вищих органів влади. Бургомістр мав власну канцелярію, в штаті якої були секретар і два перекладачі.

У Луцьку міська управа почала працювати 2 липня 1941 р. Бургомістром було призначено М. Єрмолаєва. Його робота не задовольняла окупаційну владу, тому, згідно з розпорядження гебітскомісара Ліндера від 4 грудня 1941 р., цей пост зайняв Є. Тиравський, а з 21 січня 1943 р. – П. Скоробогатов. Міська управа складалася з дев'яти відділів: бургомістр, загальний, адміністративний, апровізаційний, фінансовий, житловий, технічний, господарський, охорони здоров'я. Розглянувши функції цих підрозділів, можна окреслити сферу діяльності міського самоврядування в період німецької окупації [69, арк. 1–5].

Загальний відділ мав власну канцелярію, секретаріат, підвідділи (персональний і статистичний). До його функцій належав контроль за контингентом жителів міста.

Адміністративний відділ також мав власну канцелярію та підвідділи (реєстраційний, суспільної опіки). Він контролював склади та міський театр. У свою чергу реєстраційний підвідділ відповідав за реєстрацію громадян із відміткою місця роботи, примусові роботи громадян, штрафи. Підвідділ суспільної опіки тісно співпрацював з українськими товариствами взаємодопомоги, надавав матеріальну підтримку сім'ям тих осіб, що

добровільно виїхали на роботу в Німеччину. Функціонував до 1943 р. (пізніше переведений до загального відділу).

Господарський відділ мав земельний, господарський, шкільний підвідділи. У його функції входив контроль над будівництвом, школами, базарами, банями (переведений до житлового відділу в 1943 р.).

Житловий відділ мав власну канцелярію, бухгалтерію, підвідділи (житловий і охорони майна). Займався питаннями обліку та відновлення житлового фонду міст.

Технічний – відповідав за ремонт і будівництво будинків та мостів.

Апровізаційний відділ мав підвідділи – калькулятивний, контролю, продовольчий. Контролював видачу продовольчих карток, роботу перукарень.

Відділ охорони здоров'я контролював медичні заклади, вів особові справи всіх медичних працівників.

Фінансовий – контролював отримання податків.

Нижчою ланкою місцевого управління була сільська управа на чолі із старостою, якого призначав бургомістр. У його підпорядкуванні перебували помічник, бухгалтер та місцевий підрозділ української допомогової поліції. До основних обов'язків цих органів належали: реєстрація та облік населення, стягнення податків, надання робочої сили, розшук червоноармійців та партизанів, вилучення в населення зброї, боєприпасів, радіоприймачів, контроль за дотриманням світломаскування, проведення сільськогосподарських робіт та ін. [79, арк. 1–57].

Основні правові, економічні й територіальні основи окупаційної політики окреслено в генеральному плані “Ост”. Загалом його зміст визначав принципи поведінки німців на окупованих територіях, ставив завдання економічного грабунку України, скорочення чисельності місцевого населення, змальовував перспективи німецької колонізації [353, 4].

У директиві від 6 вересня 1941 р. Г. Герінг наголошував, що основним завданням окупаційної влади є вивезення сировини зі східних територій для забезпечення зростаючих потреб німецької промисловості. Важливе місце відводилося й проблемі забезпечення вермахту та німецького населення продовольством. 2 грудня 1941 р. видано закон про доведення норм споживання продовольства населенням рейхскомісаріату до мінімуму. Для працюючих міських жителів норма становила 250 г хліба на добу. Довозити продовольство із сіл було заборонено [122, арк. 4].

Українським громадянам похилого віку, які не працювали, виплачували пенсію в розмірі 75 руб., до якої додавалися продовольчі картки на право купувати 100 г м'яса, 1000 г хліба, 2000 г картоплі на тиждень. Проте зазначеної суми не вистачало (згідно зі звітом керівника охорони служб СС у рейхскомісаріаті) не тільки для викупу продовольчого пайка, а й навіть для купівлі шматка мила. Більшість пенсіонерів змушені були жебракувати й часто вмирали від голоду на вулицях міст та у власних оселях [231, арк. 12–23].

Про ціни на продукти харчування в період окупації можна скласти уяву за свідченнями очевидців. На міському ринку склянка муки коштувала 15 крб, пшона – 10 крб, 1 л молока – 30–40 крб, склянка сметани – 15–25 крб, 1 кг сала – 400 крб, 1 кг картоплі – 15–25 крб, мило – 200–300 крб [116, арк. 10].

Серед засобів для зменшення споживання продуктів місцевими жителями окупаційна влада пропонувала фізичне знищення зайвих їдців та скорочення продовольчих норм для жителів міст. Стосовно сільського населення обмеження мали бути менш жорсткими, адже виморивши голодом селян, окупаційна влада залишилася б без робочих рук, здатних виробляти сільськогосподарську продукцію [628, 308–309].

Яскравим прикладом ставлення нацистів до слов'янського населення є публікації офіційної преси з описами життя та побуту українців. Зокрема, в статті “Обітованна земля на Сході”, що була опублікована у газеті “Фількішер Беобахтер” (ч. 312), зазначалося: “Честь, вірність, охайність – це невідомі тут поняття. Лінива і схильна до анархії, ця людська раса виявляє сильний егоїзм, що веде до... зарозумілості ... живуть серед неописаного нехлюйства в своїх помешканнях, – на час спання взагалі не скидають убрання...” [123, арк. 19]. Тим самим стверджувалося, що слов'яни відносяться до примітивної, нерозвиненої раси й поводження з ними має бути відповідне.

Для Волині особливо важливе значення мало запровадження нового “аграрного порядку”. На підставі постанови нацистського уряду “про новий земельний лад”, яка передбачала передачу селянам ділянок у “постійне особисте користування” від 15 лютого 1942 р. та розпорядження А. Розенберга від 27 лютого 1942 р. про розпуск колективних господарств на окупованій території СРСР і створення громадських господарств, було оприлюднено розпорядження рейхскомісара про початок реформ на селі (від 19 червня 1942 р.). Передбачалося збільшення розмірів присадибних ділянок, збереження колективних форм господарювання, утворення спілки землевласників, які до кінця 1942 р. мали охопити десять відсотків господарств. Основним завданням реформи було забезпечення безперебійного постачання продуктів сільськогосподарського виробництва до Німеччини. Ефективність колгоспів і радгоспів довела радянська практика, тому їх залишили, перейменувавши відповідно на Gemeinolewirtschaften (громадське господарство) та Domanen (державне господарство) [120, арк. 35; 325, 14]. Колективні форми господарювання передбачали і в майбутньому, але у вигляді землеробських кооперативів, заснованих на принципі індивідуального землекористування.

Громадське господарство передбачало створення трудових громад, які об'єднувалися в трудові бригади (20–30 родин). Їм виділялося не менше 200 га землі для обробітку. Кожна бригада обирала собі керівника, якого затверджував комунальний агроном. Оплата праці була натуральною й обчислювалася залежно від видатків, пов'язаних з обробітком землі: закупівля посівного зерна, ремонт сільськогосподарського реманенту, споживання кормів для тяглової скотини та ін. Розподіл врожаю проводили

комунальний агроном, керівник трудової бригади та сільський староста. Кожен член трудової бригади отримував зароблену частину врожаю залежно від кількості затраченого робочого часу та якості роботи. Частину виробленої продукції, яка сплачувалася державі, відвозили на склади громадського державного фонду. Посівне насіння, отримане навесні, у вигляді позики поверталось восени з доплатою 25 % [117, арк. 19].

У державних господарствах практикували дві форми діяльності. Перша – примусове залучення до обробітку ґрунтів усього сільського населення, що проживало в 20 кілометровій зоні довкола. Друга передбачала розпаювання земель і передачу їх в оренду родинам. При цьому передавався колишній колгоспний реманент та худоба з розрахунку по одній корові, одній свині та 10 овець на сім'ю. Селянин мав щоденно здавати від 3 до 6 л молока від голови великої рогатої худоби та забезпечувати різноманітні поставки (яйця, масло, сир, м'ясо та ін.) [117, арк. 19; 118, арк. 25]. Після збору врожаю, згідно з розпорядженням рейхскомісара від 20 травня 1942 р., конфісковувалося все отримане збіжжя, крім продовольчої пайки (з розрахунку на один місяць) у розмірі 10 кг зерна на кожного члена родини [71, арк. 46].

3 червня 1943 р. видано декларацію німецького уряду за підписом А. Розенберга про приватну власність селян на землю у рейхскомісаріаті Україна. Згідно з цим документом земля, передана селянам для постійного особистого користування, визнавалася їхньою приватною власністю. Право на землю визнавалося за кожним, хто її обробляє власною працею. Земельні наділи мали отримати й тимчасово відсутні особи: які виїхали на роботу до Німеччини, перебувають у війську (Червоній армії), військовополонені, заслані радянською владою. На літо 1943 р. лише десять відсотків сільських родин отримали наділи. Питання повного розподілу землі між селянством серйозно навіть не обговорювалося. Ці кроки окупаційної влади мали пропагандистський характер і розглядалися як тимчасові заходи до моменту передачі землі німецьким колоністам [230, арк. 1–15].

Реалії значно відрізнялися від пропагандистських агіток. Відразу із приходом німців було встановлено комендантську годину з 18 години вечора до 8 години ранку (в осінньо-весняний період) та з 22 години до 4 години (влітку) [114, арк. 35]. Заборонено переміщення населення між населеними пунктами, у зв'язку із цим всі індивідуальні транспортні засоби (в тому числі й велосипеди) підлягали реєстрації, встановлено 12-годинний робочий день, за будь-яку непокору або опір передбачалася смертна кара [79, арк. 57]. За проваджувався принцип колективної відповідальності, що передбачав репресії проти всіх жителів населеного пункту за порушення встановлених правил поведінки, самовільне зберігання зброї чи військової амуніції, невиконання доведених окупаційною владою завдань господарського або військового значення, антинімецькі прояви тощо.

Важким був і податковий тиск. Згідно з розпорядженням Е. Коха про збір податків, грошових данин на території рейхскомісаріату від 21 жовтня 1941 р., населення зобов'язувалося сплачувати податок за житло (місячна

оплата за 1 кв. м коливалася в межах від 1 руб. 10 коп. за приміщення з каналізацією та водогоном, до 80 коп. за прохідне помешкання без вікон), за особистий транспорт (велосипед – 50 руб., мотоцикл – 200 руб., авто – 500 руб. на рік), собак, податок з прибутку із обігу та ін. [75, арк. 1–3; 77, арк. 12]. У Торчинському районі на Волині кожне село повинне було здавати окупаційній владі щотижнево одну корову, одну свиню, нитки, полотно, мідь. Було конфісковано навіть церковні звони [199, арк. 7]. Крім того, був податок для одноосібних господарств. На Волині в 1943 р. він мав такий вигляд [78, арк. 1]:

Таблиця 2

Податкові ставки (в крб.) від 1 га уживаної площі доведені окупаційною владою для одноосібних господарств на Волині в 1943 р.

№	Площі під	1 група	2 група	3 група
1	сади, городи, хміль, виноградники	200–250	160–200	130–160
2	пшеницю і цукровий буряк	100–130	90–110	80–100
3	ячмінь, конюшину, пасовиська	80–110	70–90	50–70
4	пустища	-	10–20	-

Примітка: до 1-ї групи належать території округ Крем'янець, Дубно, Рівне, Здолбунів; 2-ї – Луцьк (без р-ну Колок), Володимир-Волинський, Ковель, р-н Турійськ, Костопільська округа; 3-ї – усі інші волинські округи).

Отже, податкова політика стимулювала зернове виробництво та цукроваріння – традиційні для Волині галузі сільського господарства. Очевидно, що саме цих продуктів найбільше потребувала Німеччина, а їх виробництво та вилучення було стратегічним завданням окупаційної адміністрації.

Відвертий грабунок, нехтування потребами селян, жорстокий терор спонукали українців до опору. У відповідь нацисти застосовували масові репресії. За зрив поставок сільськогосподарської продукції та підтримку визвольного руху 15 червня 1943 р. в с. Навозі Рожищенського району розстріляно вісім осіб та спалено 25 господарств, знищено с. Красний Сад Сенківчівського району, відбулися масові розстріли в с. Михлині, 19 листопада 1943 р. спалено 60 будинків в с. Котові, здійснено напади і обстріляно з танків села Ботин, Романів, Воротнів Луцького району [112, арк. 60]. З 2 квітня по 28 червня 1943 р. в Сенкевичівському (зараз Горохівський) районі було спалено 600 господарств, убито 550 осіб. Такі акції проводилися систематично, викликаючи справедливу ненависть до окупантів [199, арк. 7–14].

Поширення визвольного руху в 1942–1943 рр. призвело до зриву запланованих поставок продуктів харчування з України. Напади загонів Т. Боровця та сформованої бандерівською ОУН Української повстанської армії на сільськогосподарські підприємства й заготівельні пункти змусили окупантів вдатися до надзвичайних заходів. У повідомленні крайового

проводу ОУН(б) з території Луцької округи (восени 1943 р.) зазначалося, що німці провели підготовку до перевезення і оборони зібраного врожаю. З цією метою залучили допомогую поліцію (поляків) та німецькі частини по 50–80 осіб для охорони одного фільварку [199, арк. 6].

Ситуація на Волині настільки загострилася, що забезпечити збір врожаю німецька адміністрація могла лише в селах, розміщених неподалік міст, під охороною військових та поліційних частин. Для забезпечення швидкого збору врожаю масово залучалося міське населення, яке примусово вивозили на сільськогосподарські роботи. Невиконання планів заготівлі продуктів харчування частково компенсували зменшенням норм споживання для міського населення та стимулюванням обробітку землі в межах міст і самозабезпеченням місцевого населення продуктами харчування. Третину виробленого в межах міст продовольства населення мусило здати окупаційній владі у вигляді натурального податку.

Важливу роль у пограбуванні окупованої України відіграла створена в липні 1941 р., згідно з розпорядженням Г. Герінга, центральна торгова організація “Схід”. Вона займалася заготівлею і збутом сільськогосподарської продукції, а також постачанням сільського господарства. Першочерговим завданням цієї структури було забезпечення вермахту та рейху сільськогосподарською продукцією і запуск в дію підприємств харчової промисловості. Контроль за її діяльністю здійснював А. Розенберг. Філії організації було відкрито у всіх місцевих органах окупаційної адміністрації [475, 154–156]. Можливість узяти участь у пограбуванні окупованих радянських територій було надано і приватним німецьким підприємцям, які здебільшого виступали у ролі німецьких колоністів.

Невід’ємною частиною адміністративного та економічного апарату на окупованій території поряд з офіційними представниками великих монополій були банки, які кредитували і здійснювали банківське обслуговування торговельних та промислових підприємств. На території рейхскомісаріату було відкрито 17 галузевих господарських банків, об’єднаних у Союз господарських банків. Очолював цю структуру Генеральний господарський банк, який розміщувався в м. Рівному і мав філії в Києві та Дніпропетровську. До середини 1942 р. розрахунки між місцевими підприємцями й організаціями проводилися через кредитні каси у містах та їхні філіали на селі. З 1 липня 1942 р. в Рівному почав діяти Центральний німецький емісійний банк України, а кредитні каси було перекваліфіковано в його відділи [475, 159–160].

Створена банківська система стала інструментом пограбування українського населення у процесі запровадження грошової реформи на території рейхскомісаріату Україна. До липня 1942 р. в обігу зберігалися банкноти СРСР номіналом 1 і 3 рублі, а також розмінні монети. 25 липня 1942 р. було поширено наказ рейхскомісара Е. Коха про обмін радянських грошей у купюрах номіналом по 5 руб. і більше на карбованці (1 карбованець прирівнювався до 1 рубля). Процес обміну грошей здійснювався через

Центральний німецький емісійний банк. Якщо обмінна сума була більшою за 20 руб, готівку на руки не видавали, а зараховували на безпроцентний рахунок збереження. Фактично це була конфіскація радянської валюти в населення, що призвело до загального зубожіння і погіршення рівня життя [475, 160].

Важким було становище і в системі української освіти, культури та релігії. Нацистський підхід був цілком неоднозначним. Як зауважив А. Гітлер під час свого візиту до України в 1942 р., "...українцям буде дано найпримітивніший вид освіти, потрібний лише для спілкування між ними та їхніми німецькими панами" [324, 215].

Шкільне навчання дозволялось окупаційною владою з 1 лютого 1942 р. в початкових чотирикласних народних школах для дітей віком до 11 років. Запроваджувався ряд обмежень для відкриття шкіл [76, арк. 1–2]: наявність необхідного палива після покриття потреб вермахту та цивільних німецьких службових інституцій; відсутність загрози поширення інфекційних хвороб; наявність достатньої кількості учителів, політично благонадійних та спеціально підготованих; відсутність потреби використання шкільних будинків для інших цілей.

На утримання шкіл запроваджувався податок у розмірі 15 дойч марок на рік з кожного учня. Згідно з обмінним курсом 1942 р. це становило 300 крб і було досить значною сумою для сільського населення [117, арк. 20]. Обмежувалася кількість учителів з розрахунку один учитель на 50 учнів. Учителі старших класів середньої школи звільнялися. Для тимчасового заміщення цих посад віддавали перевагу тим особам, які потерпіли від радянського режиму. Крім того заборонялося використовувати запроваджені за радянської влади навчальні плани, підручники, учнівські та викладацькі бібліотеки. Навчання обмежувалося читанням, письмом, рахуванням, фізкультурою, іграми, виробничою і ручною працею. Мовою навчання була українська, яка поряд з німецькою, вважалася державною мовою в рейхскомісаріаті "Україна" [199, арк. 5; 73, арк. 45].

Наказом від 21 січня 1942 р. більшість навчальних закладів у рейхскомісаріаті Україна закривалися. Це розпорядження стосувалося окремих факультетів, робітничих університетів, самостійних інститутів, філій Академії наук, вищих професійних шкіл і всіх подібних установ. Виняток становили медичні, ветеринарні, сільськогосподарські і технічні факультети. Вони вважалися і організаційно, і професійно самостійними. Те ж саме стосувалося вищих професійних шкіл, інститутів, академій та інших установ, які належали до вищезгаданих галузей. Студентам вищих семестрів, які не належали до названих факультетів, що ліквідовувалися, надавалась можливість закінчити своє навчання пізніше. Право на це вони мали заслужити зразковою поведінкою [530, 107]. Персонал навчальних закладів звільнявся з роботи, а нове працевлаштування викладачів було пов'язано із докладною перевіркою їх політичної благонадійності. Подальша робота здійснювалася під пильним наглядом.

Забезпечення трудовими ресурсами промисловості та сільського господарства Німеччини за рахунок окупованих східних територій генеральний план “Ост” визначав як одне із пріоритетних. З літа 1941 р. по осінь 1942 р. цей процес супроводжувався агітаційно-пропагандистською кампанією, яка обіцяла українцям пристойні умови проживання, високу заробітню плату. Часто визначальним фактором подачі добровільних заяв на виїзд до Німеччини стала обіцяна матеріальна допомога залишеним родинам. Вона передбачала щомісячну виплату 150 крб, 4 кг хліба та 12 кг круп, що могло значно покращити матеріальне становище в умовах голоду [120, арк. 33]. Повіривши обіцянкам, кілька тисяч волинян добровільно зголосилися на виїзд, але ситуація докорінно змінилася, коли стало відомо про умови утримання та праці українців в Німеччині. Кількість охочих різко скоротилася – заяви подавали одиниці. Водночас потреби промисловості у робочих руках постійно зростали у зв’язку із необхідністю матеріально-технічного забезпечення вермахту. В таких умовах окупаційна влада прийняла рішення про примусову депортацію українців віком від 18 до 45 років для роботи в Німеччині. 24 жовтня 1942 р. рейхскомісар Е. Кох видав наказ про закриття шкіл та інститутів і відправку викладачів та учнів. 26 травня 1943 р. в Луцьку відбувся з’їзд гебітскомісарів генеральної округи Волинь–Поділля, на якому озвучено рішення рейхскомісара про відмову від добровільного принципу подачі українцями заяв на виїзд. Віднині це був обов’язковий закон. Збільшити кількість оstarбайтерів передбачалося за рахунок працівників українських допоміжних установ. Загалом, передбачалося вивезти 15 % таких службовців [199, арк. 1–2].

Виконання цього рішення втілювали поліцейні структури, підрозділи СД та СС шляхом проведення облав на міських ринках, у громадських та на робочих місцях. У селах старости складали списки згідно з отриманими квотами і під конвоєм відправляли молодь на залізничні станції, де були спеціальні збірні пункти. Загалом окупаційній владі вдалося вивезти на примусові роботи до Німеччини понад 50 тис. волинян (мається на увазі лише Волинська і Рівненська області).

У рейхскомісаріаті Україна було дозволено діяльність двох церков. Функціонувала Українська автокефальна православна церква (Автокефальна греко-ортодоксальна церква) на чолі з канонічним главою митрополитом Діонісієм і Російська православна церква (Автономна православна церква) на чолі з екзархом архієпископом Олексієм (Громадським) та московським патріархом Сергієм [231, арк. 23]. На Волині “Автономну” православну церкву очолювали: в Ковелі – єпископ Дамаскін, Крем’янецьку катедру посів єпископ Ковельський і Луцький Іов (Кресович) [199, арк. 5]. Українську автокефальну православну церкву в регіоні очолював архієпископ Луцький і Ковельський Полікарп (Сікорський), висвячений у Києві у травні 1942 р. Слід зазначити, що обидві церкви конфліктували між собою, претендуючи на роль єдиної канонічної конфесії. Їхню діяльність регламентувала постанова рейхскомісара Е. Коха від 16 червня 1942 р. [119, арк. 25–33].

Окупаційна влада стежила за різноманітними релігійними ініціативами, вивчала їх. Період доволі лояльного ставлення тривав до літа 1942 р. А. Розенберг підкреслював, що можна дозволити релігійним громадам діяти, але з умовою, що вони не втручатимуться в політику і не стануть небезпечними для окупаційної влади.

Для посилення контролю за православною церквою Е. Кох спеціальним розпорядженням від 1 березня 1942 р. розмежував функції відповідних служб: “Матеріальні церковні справи здійснюються головним відділом міністерства, виконавчі заходи проти церковної інстанції і осіб, що відносяться до церкви, здійснюються поліцією безпеки”. Передбачалося зосередити всю повноту адміністративної влади в церкві у руках генерал-комісарів [449, 7].

Важливим напрямом роботи Української автокефальної православної церкви стало відродження шкільної освіти на Волині. З цією метою 17 березня 1942 р. в м. Рівному відбулося засідання церковної ради. Результатом стало колективне прохання до керівництва рейхскомісаріату Україна відкрити чотири учительські семінарії – в Острозі, Крем’янці, Луцьку і Ковелі. Цю ініціативу окупаційна влада не підтримала [221, арк. 23].

Зустріла опір також ініціатива архієпископа Полікарпа щодо воз’єднання православних церков. Попри на німецьку заборону в жовтні 1942 р. в Луцьку було проведено збори єпископів УАПЦ. Згідно з ухваленим рішенням архієпископ Никанор і єпископ Мстислав вирушили як делегати до митрополита Олексія у Почаїв. Їхнім завданням було переконати митрополита у потребі воз’єднання церков. Переговори пройшли вдало і 8 жовтня 1942 р. було підписано Акт поєднання на основі Української автокефальної православної церкви під зверхністю митрополита Діонісія. Однак проти Акта рішуче виступила група єпископів Автономної православної церкви на чолі з єпископом Пантелеймоном (Рудиком). Очевидно, їхню позицію підтримала окупаційна адміністрація, яка вважала існування української церкви кроком до суверенізації України. Під тиском єпископів митрополит Олексій відкликав своє рішення. Воз’єднання церков не відбулося [714, 2].

Убачаючи в діяльності церкви політичний чинник, німецька адміністрація поступово підпорядкувала її діяльність власним інституціям. Було обмежено права духовенства та релігійних громад. Згідно з розпорядженням рейхскомісара Е. Коха та окружного комісара Волині і Поділля Ліндера від 17 лютого 1942 р. населенню заборонялося святкувати релігійні свята, крім Різдва (7–8 січня), Нового року (14 січня) і Великодня (два дні), всі решта днів визначалися як робочі [74, арк. 57]. Навіть проведення богослужіння було перенесено на дуже ранній час, щоб не заважати початку робочого дня.

Підтримка церквою українського визвольного руху спричинила до поширення репресій окупаційної влади проти священнослужителів. За період від грудня по травень 1943 р. в Луцько-Ковельській єпархії загинуло 18 духовних осіб, що належали до Української автокефальної православної

церкви. Частину духовенства було вивезено на примусові роботи до Німеччини, зокрема протоієрей із с. Цегів Омелян Денисюк та ін. [199, арк. 5].

Характерною рисою “нового порядку”, який вводився на окупованих територіях, був кривавий терор. У жовтні 1941 р. Україна спізнала свою першу Хатинь – село Обухівку. Пізніше практика спалення сіл стала регулярною. Серед 250 знищених населених пунктів були і села Волині, зокрема Кортеліси на Ратнівщині. Операція дістала назву “Трикутник” і передбачала знищення сіл Бірки, Заболоття, Борисівка, Кортеліси. 23 вересня 1942 р. підрозділ “Нюрнберг” оточив Кортеліси подвійним кільцем. Населення зігнали до церкви, в приміщення школи та кількох сусідніх будинків, після чого всі були розстріляні, а село спалено. У вогні та від куль загинуло 2892 кортелісці, серед яких були чоловіки, жінки, старики і діти. Було спалено 715 хат. Разом із Кортелісами карателі знищили села Запоківне, Ягідкове, Тепечець, Косиці, Сніжки, Дорошів, Тарасове, Соснівку, Хомут та ін. Поступово гітлерівський терор набув систематичності [488, 596].

Нацистську теорію про расову зверхність було реалізовано у розробці технології знищення цілих етнічних груп. Окупаційна влада створила 50 гетто і 180 великих таборів. Технічний бік холокосту апробовано на території Німеччини ще до початку німецько-радянської війни.

Спочатку на державному рівні ухвалювалися дискримінаційні закони, спрямовані на ізоляцію, пізніше обмеження, а потім і на повне знищення єврейської громади. Німеччиною прокотилася хвиля погромів, євреїв позбавляли їхньої власності, громадянських прав і врешті зігнали до спеціально створених концтаборів. Цю технологію, доведено до крайнощів у своїй жорстокості, сповна було реалізовано на території України.

Єврейська громада на Волині була досить потужною і становила значну частину місцевого міського населення: Володимир-Волинський – 20000 осіб (станом на 1942 р.); Камінь-Каширський – 3399 осіб (червень 1941 р.); Колки – 860 осіб (грудень 1937 р.); Ковель – 15000 осіб (станом на 1942 р.); Любомль – 8000 осіб (станом на 1942 р.); Маневичі – 1000 осіб (станом на 1942 р.); Ратно – 2500 осіб (станом на 1942 р.); Турійск – 1500 осіб (станом на 1942 р.); Устилуг – 3000 осіб (станом на 1942 р.) [582, 3].

Усі сфери життєдіяльності єврейського населення окупаційна влада відразу регламентувала спеціальною директивою окупаційної влади від 13 серпня 1941 р. Їм наказувалося постійно носити на верхньому одязі жовті шестиконечні зірки – і спереду, і ззаду, заборонялося ходити по тротуарах та вулицях міст, їздити у громадському транспорті, відвідувати школи, бібліотеки, музеї, купувати на базарах до 10 години ранку.

Кожен єврей-ремісник повинен був вивішувати спеціальну табличку з написом: “Єврейське підприємство”. При оформленні на роботу також існувала дискримінація. Зазвичай євреїв не брали на роботу або переводили на нижчі посади, оплачували їхню працю удвічі дешевше. Кожен хто претендував на будь-яку посаду, заповнював документ, у якому зазначав, чи не походить від батьків-євреїв його дружина, чи не одружені з євреями діти.

Окупаційна влада чинила всілякі перепони переходу євреїв з іудейської віри у православ'я, уніатство чи католицизм, адже це могло сприяти порятунку окремих громадян від смерті.

У містах створювалися своєрідні резервації для єврейського населення – гетто. Їх звозили сюди із навколишніх сіл. Територію огороджували колючим дротом. Зовнішню охорону здійснювала німецька охоронна поліція, а всередині діяли створені окупаційною владою органи управління із числа самих євреїв – юденрати та спеціальна “жовта” поліція. Всі аспекти життя у гетто регламентувалися німцями.

З євреїв, які мали фахову підготовку, формувалися окремі команди. Вони проживали у спеціальних таборах і залучалися до робіт, що вимагали знань та навичок. Для цієї категорії існувала відстрочка і їх знищували в міру виконання поставлених завдань.

У населених пунктах Волині було створено широку мережу гетто: Володимир-Волинський – гетто створено 5–14 жовтня 1941 р.; у Камені-Каширському – 1 червня 1942 р.; Ковелі – 21 травня 1942 р.; Любешові – у травні 1942 р.; Любомлі – 6 грудня 1941р.; Маневичах – 2 вересня 1942 р.; Ратному – березень 1942 р.; Турійську – в березні 1942 р.; Устилузі – в березні 1942 р. [582, 9].

Становище євреїв було жахливим. Постійні приниження, терор, невпевненість у завтрашньому дні, очікування смерті поглиблювалися постійною виснажливою працею, голодом, холодом або, навпаки, нестерпною спекою. Антисанітарія та поширення хвороб призводили до масової смертності. Трупи загиблих по декілька днів не ховали, це стимулювало поширення нових недуг та нових смертей.

Темпи знищення єврейського населення в регіоні не задовольняли німецьке керівництво, тому влітку 1942 р. надійшов наказ із Берліна про остаточне „вирішення” єврейського питання. З цього моменту розпочалися криваві акції з ліквідації гетто. Багатотисячні колони їх мешканців під охороною німецьких розстрільних команд прямували до найближчих лісових масивів, урочищ. Самі копали для себе величезні братські могили, після чого їх розстрілювали.

Розстріли стали систематичними та проводилися із німецькою педантичністю: у Володимирі-Волинському гетто знищено 1–15 вересня 1942 р.; у Камені-Каширському – 10 серпня 1942 р.; Ковелі – 19 серпня 1942 р.; Колках – у вересні 1942 р.; Любомлі – 1–7 жовтня 1942 р.; Любешові – 28 серпня 1942 р.; у Маневичах – 5 вересня 1942 р.; Ратному – в серпні 1942 р.; у Турійську – в серпні 1942 р.; Устилузі – 1–15 вересня 1942 р. [582, 11].

Покінчивши з гетто, німецька окупаційна влада й надалі проводила зачистки у містах та селах Волині. Зокрема, було ліквідовано трудові табори. Так, у Володимирі-Волинському поряд з основним гетто (де влітку 1942 р. утримувалося 15 тис. євреїв) було створено вторинне. Сюди зігнали євреїв, які володіли цінними для окупаційної влади спеціальностями. Їх знищили значно пізніше – навесні 1943 р. Внаслідок тотального знищення єврейської громади значно скоротилася її чисельність. На Волині лише 2000 євреїв

змогли пережити жахи окупації [222, арк. 67].

Отже, основи східної політики рейху, закладені напередодні Другої світової війни, відображали дві політичні концепції. Перша передбачала співіснування зі слов'янськими народами Східної Європи. В цьому випадку визнавалося за можливе створення маріонеткової Української держави, яка слугуватиме противагою Росії і стане сировинною базою рейху. Її підтримував А. Розенберг, який розробляв майбутню окупаційну політику, та начальник штабу Верховного головнокомандування вермахту В. Кейтель. Друга концепція відображала ідею здобуття “життєвого простору”, а також ідею “расової теорії” щодо місцевих жителів. Останній надали перевагу, оскільки її прихильниками були представники політичної еліти Німеччини – А. Гітлер, рейхсляйтер М. Борман та ін.

Німецьку окупаційну систему на території України було сформовано у вигляді зон військового управління та цивільної адміністрації. Волинь потрапила до складу сформованої за територіальним принципом адміністративної одиниці у вигляді генеральної округи Волинь–Поділля. Реалізація німецької східної політики мала для регіону катастрофічні наслідки. Величезними були людські втрати серед мирного українського населення Волинської області. Згідно з радянськими документами вбито 165 тис. осіб, понад 30 тис. осіб вивезено на роботи в Німеччину. Лише у Камінь-Каширському районі розстріляно, замучено, повішено, спалено живими 5095 осіб, у Колківському – 3949 осіб, майже повністю знищено населення м. Ковеля. Спалено 422 населені пункти, 35 тис. селянських будинків. Населення м. Луцька скоротилося з 50 тис. на початку війни до 30 тис. на момент визволення Червоною армією [253, арк. 6].

Ця інформація, на нашу думку, є неповною. Адже у списку виборців Волинської області (станом на 1947 р.) залишилося лише 362 680 повнолітніх осіб, а кількість населення регіону на 1939 р. становила 1млн 128 тис. осіб [52, арк. 8; 85, арк. 1–92]. Тобто можна припустити, що внаслідок бойових дій, репресій, депортаційно-переселенських процесів, хвороб загинуло або емігрувало близько 600 тис. волинян.

Загалом за час окупації населення України скоротилося на 13,6 млн осіб. Жорстокий терор проти мирного населення мав на меті не тільки придушення будь-якого опору нацистам. Він став кривавим інструментом для виконання головного завдання Генерального плану “Ост” – обезлюднення східних територій для переселення сюди німецьких колоністів. Такі дії окупаційного режиму викликали опір населення, який переростав у всенародний антифашистський рух.

4.2. Поліська Січ Т. Бульби-Боровця

Початок німецько-радянської війни активізував націоналістичне підпілля. Спроба збройного повстання ОУН та Акт 30 червня 1941 р. були не єдиними політичними чинниками, які визначали ситуацію на Волині. Важливим фактором став так званий новопетлюрівський рух за відродження Української Народної Республіки (УНР). Його опорою стали загони Поліської Січі, до створення яких був причетний Т. Боровець (псевдо – Бульба). Народився він 9 березня 1908 р. в с. Бистричах Костопільського району на Рівненщині [298, 7].

Вирішальну роль у його залученні до політики зіграв сотник В. Раєвський, який у 1932 р. познайомив Т. Боровця з полковником Армії УНР І. Литвиненком. Він входив до складу розвідувального відділу штабу УНР у той час, коли військовим міністром та начальником штабу був генерал В. Сальський [551, 23].

Завданням відділу була підготовка підпільних груп на території України, які за сприятливих обставин розпочали б збройну боротьбу за відродження УНР. До обов'язків І. Литвиненка належали: організація підпільної мережі, налагодження зв'язку, координація дій підпільних осередків [551, 27].

І. Литвиненко спонукав Т. Боровця до створення підпільної організації під назвою “Українське національне відродження”. Польська поліція помилково зараховувала його до членів ОУН і відзначала у звітах, що Т. Боровець створив гурток у кількості п'яти осіб в с. Бистричах Костопільського повіту [570, 138]. Головним завданням групи, за словами майбутнього отамана, була пропагандистсько-агітаційна робота серед населення. На нашу думку, це було виконання завдань розвідувального характеру, які ставив перед ним полковник І. Литвиненко.

Політична активність Т. Боровця не залишилася поза увагою поліції. Влітку 1934 р. його заарештували. На суді йому інкримінували зв'язки з ОУН. Згідно з вироком, Т. Боровця було ув'язнено на три роки в концентраційний табір Березу-Картузьку. Цей досвід виявився для нього досить корисним, адже дав можливість познайомитися із провідними діячами українського визвольного руху.

На думку члена ОУН(б) Р. Петренка, Т. Боровець за своєю вдачею не був людиною, здатною підпорядковувати своє особисте колективному і не тільки наказувати, а й виконувати накази. Це й було основною причиною, чому він формально не став до лав ОУН, в якій провідником себе не бачив. Обертаючись у середовищі поліських просвітян, він почував себе вільно і незалежно, а знайомство з деякими старшинами УНР йому імпонувало і ніби

зближувало з цим середовищем. Однак це зближення було формальним. Т. Боровець майже нічого не знав про уряд УНР, президента А. Лівницького, як не знали й вони про нього. Це підтверджує й син президента М. Лівницький [596, 21].

Т. Бульба пояснював власну позицію так: “Якби український націоналістичний рух тотально не заперечував всіх інших світоглядів і базував свою ідеологію та програмову дію не на авторитарному вождівстві, а на основі ширшої репрезентації на зразок західних вільних країн, то тоді напевно всі українці були б влилися в його ряди” [298, 32].

Вибір Т. Боровця був на користь уряду УНР. Його приваблювала ідея відродження української державності у формі демократичного суспільства. Існування еміграційного уряду, що заявляв про наданий йому всеукраїнський мандат, перетворювала останній у політичний центр, навколо якого мали б згуртуватися націонал-патріотичні сили. Майбутня боротьба за відродження Української держави передбачала збройне протистояння, тому Т. Боровець бачив себе організатором національної армії.

Після дострокового звільнення із концтабору, яке відбулося за досить загадкових обставин у 1935 р., Т. Боровець змушений був переселитися до Варшави, де й зустрів початок Другої світової війни [462, 56].

В. Дзьобак у праці “Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.)” стверджує, що причиною дострокового звільнення Т. Боровця стала зразкова поведінка. На нашу думку, ця не підтверджена документально теза викликає певні сумніви. Після вбивства членами ОУН міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького (в червні 1934 р.) країною прокотилася хвиля репресій, спрямованих проти право та ліворадикальних партій. Більшість заарештованих отримували довгострокові терміни ув’язнення (в межах десяти років позбавлення волі) і не потрапляли під амністію чи дострокове звільнення за зразкову поведінку. Більш вірогідним було втручання німецьких спецслужб, з якими мав тісний зв’язок І. Литвиненко. Такої ж думки дотримується і рівненський історик О. Слободянюк, стверджуючи, що в 1935 р. Т. Боровця було завербовано як агента абверу [623, 2].

Після звільнення Т. Боровець працював секретарем в Українському допомоговому комітеті (УДК) у Варшаві. Займався влаштуванням втікачів з СРСР та забезпеченням їх роботою. Через напружені стосунки з керівництвом він змушений був звільнитися і виїхав до Кракова, де зайнявся підприємництвом.

Згідно з твердженням Т. Боровця, у листопаді 1939 р. у м. Холмі відбулася нарада уенерівського керівництва, на якій її учасники дійшли згоди щодо подальших дій та участі в них майбутнього отамана. За його словами, план дій було подано генералу В. Сальському, але у зв’язку з його смертю затверджувався президентом А. Лівницьким. Він передбачав перевірку стану активного підпілля УНР в Україні та його підготовку до повстанських акцій у випадку якщо почнеться війна.

С. Стельникович стверджує, що до 20 червня 1940 р. Т. Боровець підтримував тісні контакти з керівництвом ДЦ УНР [635, 274]. На нашу думку, це не відповідає дійсності. Підтвердженням цього є спогади М. Лівіцького, який категорично заперечував причетність Генерального штабу УНР чи свого батька до вироблення персонального плану для Т. Боровця, як і сам факт їхнього знайомства на той час [551, 28–29].

Йому можна вірити хоча б тому, що активного уенерівського підпілля в Україні не існувало. Можливо, залишилися окремі симпатички, але зібрати їх та активізувати в умовах підрадянської дійсності було неможливо. Мабуть, думка вислати Т. Боровця в УРСР вийшла не від президента чи міністерства військових справ УНР, а була приватною ініціативою І. Литвиненка.

На нашу думку, вибір кандидатури мали стимулювати німецькі спецслужби, з якими співпрацював І. Литвиненко. Це підтверджується процесом підготовки до переходу німецько-радянського кордону. Останні місяці перед відправкою Т. Боровець проживав у м. Холмі на так званій Данилової горі, в єпархіальному будинку православної церкви. У цьому приміщенні була школа німецького розвідцентру абвера. Можливо, і майбутній отаман пройшов у ній курс спецпідготовки. Без допомоги німців вдала спроба перетину кордону навряд чи була б можливою. Відомо, що місцем переходу було обрано містечко Володаву, приблизно за 50 км від Холму. Для вивчення обстановки на місці Т. Боровець мусив багато разів бувати тут, знати розміщення радянських прикордонних застав, час патрулювання, знайти кращі місця переправи через р. Буг. Кордон був під повсякчасним наглядом, існувала заборона наближатися до прикордонної смуги на певну відстань. Тому без спеціального дозволу німецьких спецслужб підготовка переходу була неможлива.

Операція розпочалася вночі 1 серпня 1940 р., ймовірно, за її проведення відповідали німецькі військові чиновники, які мали б супроводжувати Т. Боровця та полковника І. Литвиненка, надаючи їм посильну допомогу. Попри кропітку підготовку, не обійшлося без втрат – загинула зв'язкова В. Кульчинська (дочка Є. Кульчинського з Дермані, відомого діяча визвольних змагань 1917–1920 рр.). Сам Т. Боровець не постраждав [596, 42–49].

Факт переходу підтверджують німецькі документи. Зокрема, у звіті поліції служби безпеки на окупованих територіях згадується про організаційну роботу Т. Боровця перед початком війни та спробу створити підпільну групу “Вільне козацтво”. Відзначено також його організаційні здібності та зафіксовано зростання кількості його симпатиків на Волині [528, 1062].

З обережністю потрібно сприймати спогади Т. Боровця про значну активізацію “петлюрівського руху” в Україні з його появою, про двомісячну інспекцію центральних та східних районів, де йому ніби вдалося відновити підпільну мережу, про виняткову роль Українського національного відродження (УНВ) у підготовці збройної антирадянської боротьби. Насправді неможливо було з підробними документами пересуватися територією України. Для перетину колишнього (до 1939 р.) радянсько-

польського кордону потрібно було мати офіційне відрядження державних установ і окремих дозвіл НКВС, це були непереборні перешкоди для нелегала, тому твердження Т. Боровця викликають сумнів. Стосовно УНВ, то цю організацію, було створено як культурно-просвітницьку, вона припинила своє існування з виїздом Т. Боровця та І. Литвиненка. Жодного досвіду антирадянської боротьби у колишніх її членів не могло бути. Достеменно відомо, що із серпня по вересень 1940 р. Т. Боровець переховувався в будинку Г. Кудрі – жителя села Погулянки, що поблизу містечка Степань, і використовував його родину для виконання доручень з налагодження зв'язку. В цей період майбутній отаман вивчав тактику партизанської боротьби на прикладі діяльності загонів Н. Махна, вважаючи її найбільш прийнятною. Зводилася вона до однієї фрази, яку Т. Боровець висловив так: “З-під землі та під землею. В блискавичному наступі та ще блискавичнішому відступі полягає вся суть партизанської війни” [298, 35].

Жодного із “поставлених” мегазавдань у політичній чи військовій сфері не було виконано до початку війни, однак Т. Боровцю вдалося згуртувати навколо себе значну кількість симпатиків. Причини невдач були об'єктивними. По-перше, одна людина навіть за відповідної підготовки не могла охопити всі завдання організаційного, військового й політичного характеру, та ще в умовах підрадянської дійсності. По-друге, від початку Т. Боровець переоцінював власні можливості, вважав себе провідником і здібним військовим командиром, не маючи військової підготовки. По-третє, на території України не було соціальної та матеріальної бази, на основі якої можна було б розбудувати унерівське підпілля. По-четверте, недооцінка змін, що відбулися у психології населення внаслідок репресій радянської влади. З цих причин жодне із так званих доручень президента А. Лівичького не було виконано.

Початок війни дав можливість націоналістичним силам вийти з підпілля. Проголошення Акта відродження української державності 30 червня 1941 р., діяльність похідних груп та військових формувань поставило ОУН(б) в авангарді визвольного руху. У нових політичних умовах решта організацій зайняла вичікувальну позицію, погоджуючись на співробітництво з німецькою окупаційною владою на її умовах. Позиція Т. Боровця була такою ж.

Вийшовши з підпілля і не маючи власної потужної організації, Т. Боровець почав шукати потенційного союзника – спочатку в середовищі ОУН(б) (спроба вступити до міліції м. Рівного, створеної похідною групою ОУН(б)), а пізніше – в окупаційної влади.

Про активність і водночас слабкість сформованого Т. Боровцем підпілля свідчить факт захоплення ним м. Сарни напередодні зайняття його німцями. Під час проведення операції група мала на озброєнні лише один пістолет. Отже, спостерігалася проблема з кадрами та озброєнням, хоча було й велике бажання діяти [620, 75].

Відводячи для себе роль провідника в українському визвольному русі, Т. Боровець змінив своє псевдо “Байда” на “отаман Тарас Бульба”,

“Українське національне відродження” перейменував в “Українську повстанську армію”, надаючи їй статус національного війська.

У праці “Армія без держави” знаходимо неправдоподібну інформацію про надзвичайну активність його загонів у перші дні війни на Волині. Бурхлива фантазія отамана змальовує картини, в яких тисячі мобілізованих та в’язнів, під охороною військ НКВС “гонять” колонами через волинські ліси на схід. Отже, серед власних операцій він виділяє бої з підрозділами НКВС, звільнення в’язнів, мобілізованих та репресованих, знищення “трудтаборів”. Насправді ні на Костопільщині, ні на Сарненщині в’язниць як таких не було. При осередках НКВС у Костополі та Сарнах існували пересильні пункти барачного типу для проведення попереднього слідства, але постійних тюремних приміщень не було в жодному з шістнадцяти районних містечок. Не було й так званих “трудтаборів”, тобто місць, де засуджені відбували покарання. Відомо лише про табір польських військовополонених, яких використовували як робочу силу в каменоломнях Іванової Долини.

Загальновідомими є також факти масових страт у тюрмах Західної України, брак часу для проведення мобілізації населення до Червоної армії, а отже ніяких колон із мобілізованими чи заарештованими не могло бути. Зрештою потрібно було мати у власному розпорядженні численну, добре озброєну та навчену армію, щоб виконувати такі завдання. Документально підтверджено лише факт нападу на м. Сарни (інформацію зафіксовано у німецьких звітах з окупованих східних областей) та звільнення невеликої групи мобілізованих в околицях м. Рокитного (про це згадують у спогадах члени похідної групи ОУН(б)) [596, 71–72].

Намагання Т. Боровця організувати власними силами армію на основі УНВ було приречене на невдачу. Відсутність політичного керівництва, кадрової та матеріальної бази спонукали його до пошуків союзника. Після 5 липня 1941 р., коли окупаційна влада розпочала репресії щодо представників ОУН і засвідчила власне негативне ставлення до ідеї відродження української державності, таким союзником могли стати лише німецькі спецслужби. Раніше згадувалося про ймовірну співпрацю з ними ще до початку війни. Тільки так можна пояснити лояльність окупаційної влади до Т. Боровця.

Щоб зацікавити німців у створенні українських збройних формувань, потрібно було переконати їх у доцільності такого кроку. Присутність червоних партизанів та червоноармійців у регіоні і, в зв’язку із цим, неможливість налагодити адміністративну владу, стали основними аргументами отамана. Саме тому територією для власної діяльності Т. Боровець обрав так звану Поліську котловину. Її територію отаман визначав у межах Берестейщини, Пінщини, Гомельщини і Житомирщини [146, арк. 19]. Це був важкодоступний для німців регіон унаслідок відсутності шляхів із твердим покриттям. Наявність великих лісових масивів та заболочена місцевість робили його потенційно партизанським краєм. Достовірної інформації про стан на Поліссі окупаційна влада не мала, тому генерал

Кіцінгер (командир 213-ї дивізії, виконував функції керівника окупаційної адміністрації у військовій зоні управління на Волині) погодився на формування напіввійськової української поліції на чолі з Т. Боровцем.

Отримавши дозвіл від німецького командування, 8 серпня 1941 р. отаман почав формування власних підрозділів, які отримали назву “Поліська Січ”. Бажання очолювати визвольний рух та відсутність реальних можливостей для цього підштовхнули Т. Боровця до тісної співпраці з німецькою окупаційною адміністрацією.

Важливою проблемою організаційного оформлення Поліської Січі став брак кваліфікованих військових кадрів. Задля її вирішення отаман вирушив до Львова на переговори з представниками ОУН(б), але домовленості досягнути не вдалося, оскільки він відмовився підпорядкуватися проводу. Т. Боровець звернувся за допомогою до свого земляка О. Штуля-Ждановича, який організував йому зустріч з О. Сенником-Грибівським та М. Сціборським. Результатом стала угода про військову співпрацю. Провід мельниківської ОУН зобов’язувався допомагати Поліській Січі старшинськими кадрами. За словами Т. Боровця, 10 старшин та підстаршин – членів ОУН(м) – виїхали з ним на “лісовий” фронт [298, 46].

Існування таких домовленостей підтверджує О. Штуль-Жданович. Він згадує, що на Полісся до отамана виїжджали поручики О. Домазар, П. Дяченко, Кедюлич, сотник Терлиця. У Львові готувалася друга група старшин. На нашу думку, кадрова підтримка з боку мельниківців була можливою з огляду на їхню слабку позицію у визвольному русі та відсутність власних збройних формувань. У разі співпраці з Поліською Січчю з’являлася можливість перехопити в ОУН(б) ініціативу в справі створення Української повстанської армії, а отже посісти перше місце в самостійницькому русі, підпорядкувавши собі загони Т. Боровця через контрольований командний склад.

Беззаперечний талант організатора та вміння отамана переконувати співрозмовників створювали ілюзію формування на Поліссі потужної військової формації, здатної вплинути на подальшу долю України. Реальний стан речей, який побачили прибулі старшини, переконав їх у протилежному. Покинув Поліську Січ начальник штабу – полковник армії УНР П. Дяченко, який згадував про військову невідготованість загонів та брак необхідного озброєння.

Штаб Поліської Січі на деякий час залишився без кваліфікованого керівника. На цю посаду було запрошено полковника армії УНР П. Смородського. Його військовий досвід підказував, що плани вироблені Т. Боровцем, нереальні, тому з цього приводу вони з отаманом не могли порозумітися. З часом функції начальника штабу звелися до адміністративної роботи. Тактичні та стратегічні плани складав отаман. Призначення П. Смородського збіглося в часі із захопленням м. Олевська.

Стосовно стратегічних планів Т. Боровця, то вони передбачали спільні з білоруськими загонами самооборони бойові дії проти радянських партизанів та решток Червоної армії на Поліссі. Білоруськими підрозділами

командували капітан В. Родзька та поручник М. Витушка. Вони діяли під політичним керівництвом Р. Островського, а військові формування, що їх санкціонувала німецька окупаційна влада, були поліційними підрозділами. Т. Боровець висвітлює підготовку до спільних бойових дій як співпрацю українського та білоруського визвольних рухів проти спільного ворога. Насправді координацію їхніх дій ініціювали німці, які здійснювали каральні акції.

Початок загального наступу, за твердженням Т. Боровця, було призначено на 20 серпня. Ця дата не узгоджується із повідомленням офіційного видання Поліської Січі – “Гайдамаки”, яка видавалася на території так званої Олевської республіки. Зокрема, там зазначено, що тодішній командир штабу полковник П. Дяченко дав наказ поручнику О. Домазару прискорити виступ. 12 серпня було зроблено розвідку, а 15 серпня без бою зайнято м. Олевськ. Т. Боровець же описує ці події як ширококомасштабну фронтову операцію, що не відповідає дійсності [298, 147].

Слід наголосити, що після захоплення Олевська отаман видав наказ № 19 від 10 вересня 1941 р., в якому за успішно проведену бойову операцію нагородив черговими військовими званнями командний склад власних підрозділів, надаючи неабиякого значення цій перемозі [143, арк. 1–3].

Із захопленням Олевська завершено структурне оформлення збройних загонів Поліської Січі. Командиром штабу було призначено П. Смородського, а підрозділи нараховували п'ять куренів: Гарнізонний (у м. Олевську); Олевський; Рокитнинський; Людвипольський; відділ міліції.

За сприяння полковника П. Смородського було розроблено першу політичну концепцію “бульбівського” руху – “За що бореться УПА”. Серед основних положень є й бачення майбутньої Української держави у вигляді демократичної республіки, яка забезпечує свободу думки, слова, віросповідання, захищає права національних меншин. Серед соціалістичних елементів програми слід відзначити твердження про потребу націоналізації більшості ресурсів, безкоштовну освіту та медицину. Поряд з тим передбачалося існування комунальної, кооперативної та приватної власності, які визнавалися рівними перед законом [298, 90–91].

Із зайняттям Т. Боровцем м. Олевська було організовано районний комітет народної міліції і відділ безпеки. В селах створено станиці народної міліції. Місцева українська влада існувала у вигляді районної та сільських управ, які мали відповідні відділи. Основна робота зосереджувалася на ремонті шляхів, будівництві мостів, відновленні залізничного сполучення з Рокитним. Районна управа створила комісію для боротьби з антисанітарним станом, протипожежну охорону. Відновлено роботу міської лазні, фарфорового заводу, меблевої фабрики, будовано електростанцію, відкрито кооперативну їдальню. З ініціативи капелана Поліської Січі отця М. Семеновича відремонтовано церковний будинок і запроваджено недільні богослужіння. Велику увагу приділяли пропаганді та інформованості жителів Полісся в поточних справах. Було налагоджено видавництво щотижневика “Гайдамаки”. Найціннішою частиною видання стала рубрика “Хроніка

Поліської січі”, в якій докладно (з наведенням дат) відображено всі військові операції. Часопис містив адміністративні оголошення, статті історично-виховного змісту, оповідання, вірші, гуморески. Часто зміст цього журналу суперечить спогадам Т. Боровця, однак підтверджується іншими джерелами. Отже, його можна вважати більш достовірним джерелом. Зокрема, наведена в другому номері щотижневика інформація про прибуття 15 вересня до Олевська німецької сотні піхоти під командою гауптмана Шульце і звіт перед ним Т. Боровця, а також спільні бойові операції з німцями заперечують популярну тезу про самостійний характер бульбівського руху. На цьому етапі Поліська Січ тісно співпрацювала та координувала власні дії з окупаційною владою, була їй підзвітна й контролювалася нею [297, 1–2]. Сам отаман стверджував, що німці визнали його адміністративну владу в районі Олевська і не втручалися у процес формування адміністративних органів та планування бойових операцій [10, арк. 8].

Суперечливий характер мають твердження Т. Боровця про кількісний склад УПА. На час початку Олевської операції він твердить про 10 тис. січовиків та 5 тис. білоруських союзників [10, арк. 8]. Ймовірно, що справжня чисельність підрозділів не перевищувала 3 тис. вояків. Саме від 2 до 3 тис. оцінюють сили Поліської Січі німецькі джерела. До такої версії схиляються В. Дзьобак та В. Косик [462, 76; 529, 239]. Це підтверджують свідчення настоятеля Української православної церкви отця А. Селепина (записав Р. Петренко), який служив у відділі міліції в Олевську. З його слів, загальна чисельність підрозділу не перевищувала 200 осіб [596, 138]. Тобто, якщо існувало п'ять підрозділів, та, припустивши, що вони мали однакову кількість вояків (близько 200), отримаємо цифру в 1 тис. стрільців.

На нашу думку, чисельність загонів Т. Боровця не могла значно перевищувати офіційно дозволену окупаційною владою і коливалася в межах 1–3 тис. Про це свідчать і радянські документи, зокрема довідка “Про діяльність українсько-німецьких націоналістів в Західних областях Української РСР за період 1941–1944 рр.”, що її підготував (у березні 1944 р.) начальник управління Держархіву НКВС УРСР старший лейтенант Гудзенко для комісара держбезпеки Рясного, в якій визначено кількісний склад перших загонів Т. Боровця в 3 тис. осіб [35, арк. 197]. Пізніше, в період підпільної боротьби, задекларованої як антинімецька, УПА(Б-Б) могла сягати 10 тис. вояків. Цю інформацію підтверджує спецповідомлення секретарю ЦК КП(б) У Д. Коротченку від Т. Строкача, датоване серпнем 1943 р., в якому вказано саме таку кількість січовиків [217, арк. 90].

Незважаючи на тісне співробітництво Т. Бульби-Боровця з окупаційними військами, німецька цивільна адміністрація вирішила ліквідувати своєрідну українську автономію. 16 вересня 1941 р. Головна команда Поліської Січі поширила наказ № 20 про розпуск підрозділів у зв'язку “...із виконанням поставленого завдання – знищенням більшовицьких партизан” [144, арк. 3–4]. Про німецький наказ у документі не було жодного слова. Створювалося враження, що отаман прийняв самостійне рішення.

Спроби Т. Боровця переконати німецьку адміністрацію у доцільності існування УПА призвели до затягування процесу її розпуску. 9 листопада 1941 р. на переговорах з генералом Кіцінгером у Рівному отаман пропонував визнати Поліську Січ як військову частину, що забезпечить боротьбу з партизанським рухом на Чернігівщині, однак дістав відмову [474, 57]. У Берліні було прийнято рішення про розформування всіх національних військових формувань. Це стосувалося батальйонів “Нахтігаль”, “Роланд”, Буковинського куреня та Поліської Січі. Щоб уникнути репресій, Т. Боровець змушений був погодитися на роззброєння власних загонів.

16 листопада відбулася формальна демобілізація козаків Поліської Січі. За свідченням очевидців, на початку листопада до Олевська прибуло 10 представників німецької цивільної адміністрації та п'ять – гестапо. В цей час Т. Боровця вже не було в місті. Роззброєння міліції проводили увечері один німецький офіцер та двоє помічників. Не було списків передачі зброї – її склали на три купи в коридорі казарми. Після цієї принизливої процедури, яка супроводжувалася брутальними лайками, козакам наказали тієї ж ночі покинути Олевськ.

Безславний кінець Олевської республіки супроводжувався прикритим фактом. Згідно з протоколом наради старшин УПА від 18 листопада 1941 р. до штабу Поліської Січі з Житомира прибув капітан СС Гічке із завданням знищити єврейське населення Олевська до 19 листопада 1941 р. На вимогу виділити козаків для проведення масових розстрілів він отримав відмову, після чого, погрожуючи фізичною розправою, змусив сотника К. Сиголенка виділити двох старшин і 60 козаків, які розстріляли 535 євреїв. Приїзд лише одного офіцера (без зондеркоманди) для виконання згаданої вище операції яскраво характеризує ставлення окупаційної влади до УПА як до поліцейного спецпідрозділу, призначеного для виконання подібних акцій. Ці події і брутальне ставлення окупантів спонукали Т. Боровця прискорити розпуск Поліської Січі, що й було зроблено наприкінці листопада. Проте фактично зброю склала лише Олевська залога, решта бульбівців розійшлися по домівках озброєні [145, арк. 9].

Одним із останніх своїх наказів Рада старшин надала Т. Боровцю військовий чин генерала-хорунжого, після чого отаман із групою в 300 осіб перейшов на нелегальне становище. Його загін дислокувався поблизу сіл Корнілівки і Борового Заріччянського району Рівненської області, а пізніше в Людвипільському і Костопільському районах [271, арк. 95]. Штаб залишився без керівництва, оскільки полковник П. Смородський відмовився його очолювати нібито за станом здоров'я. Найближчим соратникам – сотникам В. Раєвському, К. Сиголенку, поручнику Л. Ковальчуку та хорунжому Г. Володику – Т. Боровець віддав наказ вступити на службу до німецько-української поліції в Рівному та інших містах і там виконувати розвідувальні завдання [298, 110].

Отже, перед отаманом постало багато проблем з комплектування командного складу, нових загонів, створення матеріальної бази, пошуку політичного проводу та концепції власного руху. Вирішити ці питання

самотужки він не міг, тому звернувся по допомогу до полковника І. Литвиненка, який переїхав на постійне проживання на Крем'яччину. Напевне, наслідком їхніх переговорів стала організація зустрічі Т. Боровця з президентом УНР А. Лівіцьким, яка відбулася у Варшаві 2 січня 1942 р. у помешканні інженера Я. Винника. Серед присутніх були також полковники Садовський, Чоботарів, Валійський і сотник Шевченко. Згідно зі спогадами отамана, це була звітна зустріч, а насправді – перше знайомство з президентом, якого цікавив реальний стан справ в Україні. Тому основні теми розмови точилися навколо становища населення в умовах окупації, його ставлення до відновлення УНР, доцільності збройної антинімецької боротьби

Стосовно останнього пункту, то Т. Боровець намагався переконати присутніх у потребі такої боротьби та підтримки її з боку еміграційного уряду. Очевидно, він просив надіслати в його розпорядження досвідчених старшин та офіційної згоди очолити боротьбу. Незважаючи на красномовство, отаман отримав відмову, хоча сам факт зустрічі з президентом А. Лівіцьким підвищив його авторитет серед симпатиків та підніс його у власних очах.

Дії отамана, спрямовані на створення власної армії і опір німецьким окупантам, суперечили позиції Державного центру УНР, оскільки його провідні діячі на чолі з А. Лівіцьким виступали за співпрацю з гітлерівською Німеччиною. Можна погодитися з думкою А. Кенія, що вони сподівалися отримати дозвіл від німецького керівництва сформуванню український уряд у разі позитивного вирішення питання про українську державність Берліном [502, 110].

Негативний результат зустрічі змусив Т. Боровця знову звернутися до полковника І. Литвиненка з проханням про допомогу. Лишалася вакансія начальника штабу УПА. Сам полковник відмовився, посилаючись на слабе здоров'я. Натомість зголосився поручник польської армії Л. Щербатюк (‘‘Зубатий’’). Характеризуючи поручника, Т. Боровець наділяє його всілякими чеснотами, але спеціальних знань чи вмінь для такої відповідальної роботи у Л. Щербатюка не було [298, 114].

Навесні 1942 р. було завершено реорганізацію загонів Т. Боровця і сформовано новий штаб. Почався антинімецький період боротьби. Репресії німецької окупаційної влади щодо колишніх членів Поліської Січі спонукали їх до переходу на нелегальне становище. Чисельність УПА в березні 1942 р. сягнула 700 вояків [282, арк. 209; 283, арк. 184; 284, арк. 192;]. Отаман робив спроби мобілізації українського населення в Людвипільському районі [286, арк. 13]. Ця акція мала примусовий характер – під загрозою розстрілу в разі непокори. В усякому разі загальна чисельність підрозділів Т. Боровця невпинно зростала за рахунок місцевого населення.

Відсутність центрального політичного керівництва примусила отамана шукати власний шлях боротьби. З цією метою було створено Українську народно-демократичну партію (УНДП), яка проголосила себе партією українських трудівників, що бореться за перебудову Європи і Азії згідно з

принципами самовизначення націй [263, арк. 6; 217, арк. 89]. Намагання ідеологічно зблизитися з ОУН підштовхнуло Т. Боровця до запозичень основних тез бандерівської організації про “Росію – тюрму народів”, “необхідність української національної революції”, “єдиний фронт поневоленних народів”. Це було неодмінною умовою майбутніх переговорів про об’єднання визвольного руху та створення єдиного (міжпартійного) політичного центру [198, арк. 1].

Розуміючи безперспективність широкомасштабних військових операцій проти окупантів, отаман зайняв вичікувальну позицію. Відмовляючись від активних дій, нагромаджував зброю, збільшував чисельність підрозділів і бажав забезпечити нейтралітет з боку потенційних ворогів. Передусім це стосувалося радянських партизанів і польського націоналістичного підпілля. Можна погодитися з думкою В. Дзьобака, що використовуючи власні підрозділи як засіб шантажу, Т. Боровець намагався здобути прихильність німецької влади, тому обмежувався грабунком складів та звільненням українців, яких відправляли на роботу в Німеччину. Під час цих операцій вістря удару спрямовувалося проти поліційних структур та цивільної адміністрації. Загалом Т. Боровець намагався зберегти відносини з окупаційною владою доброзичливими, адже сподівався на зміни в ставленні Берліна до українського питання. Отаман ініціював переговорний процес з окупаційною адміністрацією. Свої умови він виклав у листі до рейхскомісара Е. Коха, написаному 15 серпня 1942 р. Вони зводилися до вимог послабити податковий тиск на населення, припинити вивіз волинської молоді на примусові роботи в Німеччину, зупинити репресії щодо учасників визвольного руху [348, 14–15].

Звернення Т. Боровця залишили без уваги, тому для демонстрації власної сили отаман провів кілька військових операцій. Найбільш масштабну здійснено в ніч на 19 серпня. На вузловій залізничній станції Шепетівка було розвантажено чотири ешелони з різним майном та звільнено два ешелони з людьми, яких везли на роботу до Німеччини [298, 128].

Визнаючи окупаційну владу ворогом, Т. Боровець стримував власні загони від активних бойових дій, аби максимально зберегти сили. Цю позицію відображено в документі, що його затвердив отаман 15 вересня, під назвою “Закон українського партизана”. У ньому, зокрема, зазначалося, що використання зброї дозволено лише за умов вимушеної самооборони. Іншою підставою міг бути наказ командира [206, арк. 1].

Значна увага приділялася військовому навчанню особового складу, проведенню антиалкогольної кампанії серед населення і в лавах УПА. Покарання за зловживання алкоголем були жорстокими: перший випадок – 25 ударів шомполами, другий – 50, третій – розстріл. Такі дії нагадують відродження звичаєвого права запорізького козацтва [264, арк. 11].

Активізація бульбівців як антифашистського руху, а також неможливість власними силами опанувати територію Волині спонукали Т. Боровця до пошуку компромісу з червоними партизанами. Перші контакти спробувала започаткувати радянська сторона ще в лютому–березні 1942 р., та

більш інтенсивно цей процес відбувався восени. Наприкінці червня в район Мозирських лісів було закинута загін особливого призначення на чолі з Д. Медведєвим. У складі загону був представник Генерального штабу Червоної армії О. Лукін, який проводив переговори з отаманом. Зустріч відбулася 16 вересня поблизу сіл Бельчаки – Глушків. Згадуючи про неї у мемуарах, Д. Медведєв та Т. Боровець по-різному описують загальну атмосферу переговорів: від зверхнього ставлення представників радянської сторони (спогади Д. Медведєва) до повної лояльності із дотриманням всіх неодмінних процедур взаємних привітань та демонстрування взаємоповаги (спогади Т. Боровця) [672, 82; 298, 137].

Під час цієї зустрічі Т. Боровець не дав однозначної відповіді щодо спільної боротьби проти німецьких окупантів. 28 жовтня відбувся новий раунд переговорів. О. Лукін наполягав на спільних антинімецьких діях. Як першочергове завдання ставилася вимога ліквідувати Е. Коха та інших представників окупаційної адміністрації. Такі кроки означали б для Т. Боровця остаточний розрив з німцями і неможливість порозумітися з ними у майбутньому, крім того, вони могли спровокувати жорстоку розправу над українським населенням міста. Тому ці пропозиції були відхилені. Результатом стала взаємна домовленість про дотримання нейтралітету, який зберігався до 1 березня 1943 р. Тоді на мосту через річку Случ поблизу села Хотина (тодішнього Людвипільського району) був обстріляний разом з іншими членами загону радянський розвідник М. Кузнецов. Ця подія стала початком жорстокої боротьби між бульбівцями та радянськими партизанами і спонукала отамана відмовитися від антинімецької боротьби [462, 113–119].

Радянські документи визначають причини конфлікту між підрозділами Т. Боровця і червоними партизанами як провокацію німецьких спецслужб (перевдягнуті у радянську форму поліцейні підрозділи нападали на бульбівські загони). У зв'язку із цим згадуються неодноразові безуспішні спроби командира партизанського загону полковника А. Лук'янова відновити домовленості про нейтралітет [35, арк. 199].

Контакти Т. Боровця із командуванням партизанських загонів занепокоїли німецьку адміністрацію. 23 листопада 1942 р. в селі Моквині Березнівського району на Рівненщині у помешканні С. Рудницького відбулася зустріч начальника поліції безпеки і служби безпеки генеральної округи Волинь–Поділля оберштурмбанфюрера Пютца та шефа політичного відділу служби безпеки (СД) Йоргенса з полковником П. Смородським. Німецька сторона запропонувала Т. Боровцю перейти на службу і розпочати спільну боротьбу з червоними партизанами, тобто легалізуватися. Прямої відповіді Пютц не отримав. Можна погодитися з думкою В. Дзьобака, що отаман прагнув не підпорядковуватися окупаційній владі, а домогтися визнання ситуації двовладдя на Волині, рівноправних, а не підпорядкованих відносин. Не справили враження на отамана і вимоги єпископа Мстислава, який підштовхував Т. Боровця до прийняття німецьких пропозицій. Угоди досягти не вдалося [461, 66–70].

Не дали позитивних результатів і наступні переговори, які ініціював Т. Боровець улітку 1943 р. В цей період німецька сторона оцінювала кількісний склад УПА(Б-Б) у 10–20 тис. вояків, очевидно, помилково зараховуючи до них УПА, створену ОУН(б) у 1942 р. У доповідній записці одного з командирів партизанського загону В. Бегми начальникові УШПР Т. Строкачу від 28 травня 1943 р. вказувалася чисельність у 6 тис. вояків [218, арк. 38]. В. Косик оцінює їхню кількість близько 4 тис. повстанців [529, 330]. У будь-якому разі це була потужна сила, яка становила потенційну загрозу окупаційній владі. Не маючи можливості контролювати отамана та його армію, восени 1943 р. німці розпочали активні дії для знищення цих загонів.

Невдало склалися стосунки отамана і з бандерівським рухом. Згідно з твердженням В. Дзьобака, спроби консолідації всіх націоналістичних сил, що діяли в Україні, ініціював саме Т. Боровець у кінці грудня 1942 р. Він запропонував створити революційну раду (представницький, координаційний міжпартійний орган) та генеральний штаб повстанських збройних сил України. Насправді цю пропозицію отаман озвучив восени 1942 р (згідно з документами, що зберігаються в ДА СБ України) [11, арк. 20]. Ініціативу підтримали мельниківські бойові групи, визнаючи популярність бульбівців серед місцевого населення та можливість створити на базі УПА(Б-Б) український повстанський рух під керівництвом усіх політичних сил націоналістичного спрямування.

Відмінну позицію займала ОУН(б), відкидаючи потребу та можливість широкого політичного представництва. На їхню думку, керувати визвольною боротьбою мала одна, найбільш впливова та досвідчена політична партія, яка здатна консолідувати народ, повести за собою та здобути перемогу. Таким чином, лише провід ОУН(б) може очолити рух, а Т. Боровець, коли визнає це, то може розраховувати на лідерство в об'єднаній УПА. Така позиція не влаштувала отамана, зачіпала його амбіційність. Відлякувала й тоталітарна сутність бандерівцівського руху, але він і далі шукав шляхів для співпраці якщо не в політичній, то хоча б у військовій сфері.

22 лютого 1943 р. до штабу УПА(Б-Б) прибув член проводу ОУН(б) Я. Бусел – колишній приятель Т. Боровця. Основні домовленості стосувалися підготовки переговорів, збільшення кількості повстанських загонів, розробки єдиної політичної лінії, створення спільного штабу та керівництва [198, арк. 5].

Згідно з планом боротьби з червоними партизанами на Волині і Поліссі, який штаб Поліської Січі розробив у березні 1943 р., передбачалося збільшення чисельності УПА до 50 тис. козаків (за рахунок бандерівських і мельниківських формувань). Саме таку кількість було визначено у зв'язку із підрахунками чисельності партизанських загонів у регіоні (10–13 тис.) і потребою забезпечити чисельну перевагу над добре озброєним і підготованим ворогом у співвідношенні 1 : 5. Про антинімецьку боротьбу в документі не йшлося. Передбачалося, що німецька адміністрація неофіційно підтримає УПА і надасть матеріальну допомогу [146, арк. 19].

Заплановані переговори розпочалися 9 квітня 1943 р. УПА(Б-Б) представляв Т. Боровець (“Бульба”) і Л. Щербатюк (“Зубатий”), з боку ОУН(б) Р. Петренко (“Юрко”, “Омелько”). Серед висунутих пропозицій з боку бандерівського проводу були такі: визнати ОУН(б) політичним проводом, визнати Акт 30 червня 1941 р. як єдину державну концепцію України, створити спільну армію під назвою УПА з єдиним штабом під командуванням Т. Боровця, запровадити в УПА інститут партійних комісарів та службу безпеки, провести примусову мобілізацію населення, звільнити територію від поляків.

Згідно з твердженнями Т. Боровця, було досягнуто домовленості про вироблення єдиного плану військових дій, спільної назви військових формувань – УПА та створення спільного військового штабу. Боротьба мала бути антинімецькою та антирадянською [11, арк. 21].

Практична реалізація домовленостей затягувалася. Наступна зустріч за участю представників обох ОУН і волинського отамана мала відбутися через декілька тижнів, але її перенесли на 22 червня 1943 р. Як і попередній раз, делегація бандерівців не з’явилася. Відтоді контакти між цими організаціями припинилися, а домовленості залишилися нереалізованими [11, арк. 21; 463, 149].

Таку поведінку можна пояснити лише відчуттям власної сили і провідної ролі, яку посіла ОУН(б) у визвольному русі. Рівноправні стосунки з місцевим отаманом чи слабкою мельниківською організацією були для них неприйнятні. Лише позиція сили, на думку провідників ОУН(б), могла консолідувати визвольний рух. Демократичні принципи формування політичного проводу руху, які запропонували мельниківці та бульбівці, були у розумінні Проводу ОУН(б) шкідливими і повторювали помилки, допущені у 1917–1920 рр.

Наприкінці червня 1943 р. з’явилася листівка, в якій усім націоналістичним відділам було наказано підпорядкуватися Головному штабові бандерівської УПА. Під листівкою стояв підпис Р. Шухевича. Прагнучи залагодити конфлікт, Т. Боровець звернувся до командування УПА -Південь, де високі посади займали Я. Бусел і Р. Волошин – його знайомі по Березі-Картузській, але знову зазнав невдачі [364, 150]. Таким чином, консолідація сил для бандерівського руху означала не загальне демократичне представництво націоналістичних партій у коаліційному політичному центрі, а силове об’єднання під власною зверхністю. Така позиція призвела до збройного протистояння та навіть вбивства потенційних союзників.

20 липня 1943 р. Т. Боровець вирішив перейменувати власні загони на Українську народно-революційну армію (УНРА), тим самим демонструючи небажання підпорядковуватися бандерівському проводу. Почалися взаємні звинувачення. З одного боку, отаману дорікали в поширенні анархії через небажання підпорядкуватися проводу ОУН(б), з другого – бандерівцям закидали прагнення до диктатури однієї партії, початок непотрібної боротьби проти національних меншин, терор та провокації передчасного збройного виступу [330, 43; 128, арк. 6–7].

Приводом до початку збройного протистояння слугувала публікація 10 серпня 1943 р. в часописі “Оборона України” (видавався при Головній команді УНРА) відкритого листа командувача Української народно-революційної армії (УНРА) Т. Боровця до членів проводу Організації українських націоналістів під проводом С. Бандери, в якому й було озвучено основні звинувачення [11, арк. 21].

Поступово протистояння набуло характеру збройної боротьби. У другій половині серпня поширилися акції з роззброєння та примусового приєднання загонів отамана до УПА в Сарненському районі та на Крем’янецьчині, де було знищено спільний штаб мельниківців і бульбівців. У результаті було роззброєно близько трьох сотень вояків. Інший напад на бульбівський загін неподалік с. Борожниця ледь не закінчився розстрілом козаків (завадив напад червоних партизанів на сусіднє село Верб’ятин) та ін. [11, арк. 21].

Найбільш відчутного удару загонам Т. Боровця завдано 18 серпня 1943 р. на хуторах біля села Хмелівки, що на Костопільщині. У цей день отаман відвідував свою людвипільську сотню. Вночі бульбівський підрозділ був оточений підрозділом УПА. У результаті в полон потрапило понад 100 козаків УНРА, троє старшин та дружина Т. Боровця – Г. Опочинська. Загинуло п’ять командирів УНРА [656, 27–28].

Через одного із полонених (М. Крука) отаману передали пропозицію ультимативного змісту про відновлення переговорів та залагодження конфлікту через повне підпорядкування командуванню УПА [198, арк. 5]. Відмова Т. Боровця призвела до загибелі його дружини, яку через кілька тижнів розстріляла Служба безпеки ОУН(б). Усвідомлюючи, що порозуміння неможливе та зважаючи на загострення відносин з німецькою окупаційною владою, Т. Боровець прийняв рішення про тимчасове розформування власних відділів та перехід у підпілля. Наказ № 105 від 5 жовтня 1943 р. передбачав залишити діючими штаб, друкарню та загін для їхньої охорони. Воякам заборонялося виявляти будь-яку активність, особливо щодо регулярних частин Червоної армії. Це означало згортання активної діяльності бульбівців [35, арк. 200].

Важка ситуація на фронті створювала сприятливі умови для відновлення переговорів з німецьким керівництвом, яке, на думку отамана, мало б переглянути власне ставлення до ідеї створення української армії.

Згідно зі спецповідомленням виконувача обов’язків керівника УШПР полковника В. Соколова, адресованого М. Хрущову від 5 жовтня 1943 р., 5–6 серпня в м. Рівному відбулися переговори між представниками німецької влади та українськими націоналістами. Далі повідомлялося, що командир УПА Т. Боровець, згідно досягнутих домовленостей, повністю припинив боротьбу проти німців (детальніше див. додаток Н) [228, арк. 1].

Зважаючи на колишню співпрацю з окупаційною владою, Т. Боровець 15 листопада 1943 р. написав листа до німецького уряду в Берліні. У цьому зверненні він пропонував визнати Українську самостійну державу із законним урядом – УНР, звільнити з в’язниць українських революціонерів, провести підготовку української армії. Проте це звернення теж лишилося без

відповіді. Отаман вирішив особисто провести переговори з німецькою стороною. З цією метою він і його ад'ютант О. Штуль-Жданович прибули до Рівного, попередньо надіславши меморандум під назвою “До уряду німецького рейху в Берліні”. Вимоги Т. Боровця мали політичний характер. Тому під охороною служби безпеки його відправили до Варшави, а звідти до Берліна. Порозуміння не вдалося досягти і цього разу. 1 грудня 1943 р. отамана разом із його ад'ютантом заарештували і відправили до концтабору Заксенхаузен, де на той час перебували А. Мельник, С. Бандера та багато інших відомих українських націоналістів. Новим командиром УНРА став отаман Л. Щербатюк (“Зубатий”), проте невдовзі армія припинила своє існування [348, 32].

Зміна політичної ситуації в Європі та невдачі на фронті змусили німецьке керівництво шукати можливість поповнення армії. Такою кадровою базою могли стати вивезені оstarбайтери та військовополонені Червоної армії. У 1944 р. на території Німеччини перебувало понад 3 міл. 700 тис. робітників і 200 тис. військовополонених українців [651, 37]. Значна частина цього загалу підтримувала ідею антирадянської боротьби. Рейхсміністерство висловило власну думку з цього приводу в листі від 16 вересня 1944 р.: “Тоді, як в Україні не існує ніякої цивільної німецької адміністрації і, отже, не існує жодної можливості ведення військових дій проти німецьких цивільних осіб, немає жодного заперечення проти встановлення контакту з українськими національними бандами для їх підтримки в боротьбі проти Росії” [529, 441].

Щодо залучення народів СРСР до боротьби з Червоною армією у верхівки націонал-соціалістичної Німеччини існувало два тактичних підходи. Г. Гімmlер вважав, що потрібно об'єднати націоналістичні сили навколо армії генерала А. Власова, а відповідно створити рух “народів Росії”. А. Розенберг дотримувався іншої думки – про потребу створення національних комітетів народів СРСР та формування національних підрозділів, у тому числі й українського, як самостійних.

Восени 1944 р. Г. Гімmlеру вдалося переконати А. Гітлера у тому, що потрібно сформувати боєздатну армію з представників “народів Росії” під загальним командуванням генерала А. Власова, який проголошувався головою Комітету визволення народів Росії. Однак протидія з боку українських націоналістів та підтримка А. Розенберга змусили керівництво Третього рейху переглянути власну позицію.

На початку 1944 р. вирішено звільнити українських лідерів. Першим отримав свободу Т. Боровець (19 серпня 1944 р.) [10, арк. 12]. 25 вересня 1944 р. звільнили С. Бандеру та Я. Стецька, а 17 жовтня – А. Мельника. Їм запропонували роботу в Українському національному комітеті (УНК), але тимчасово в ньому працював лише А. Мельник. Інші лідери визвольного руху відмовилися від пропозиції, відчуваючи швидку поразку Німеччини у війні та не бажаючи себе дискредитувати. Роботу зі створення УНК призупинили до зими 1945 р., коли зі згоди керівників українських політичних партій головою УНК А. Розенберг призначив генерала УНР П.

Шандрука [461, 168–169].

12 березня А. Розенберг (без погодження з А. Гітлером) листом повідомив П. Шандрука, що німецький уряд визнає УНК як єдиного представника українського народу. У листі містилися обіцянки підтримати ідею формування єдиної української визвольної армії і його призначення командувачем [526, 127].

Т. Боровець, попри велике бажання очолити УНК, не отримав пропозицій від німецьких владців. Очевидно, його кандидатура не відповідала основній вимозі – її не підтримали представники українських політичних партій. Тому він не вів активної політичної діяльності, хоча підтримував тісні зв'язки із керівництвом УНК. Часто зустрічаючись із П. Шандруком, Т. Боровець був добре обізнаний у справах. Найбільше його цікавило питання формування української армії та визначення її ролі у майбутній боротьбі. У своїх мемуарах отаман зазначає, що нова армія мала складатися з двох частин:

“1. Регулярної наземної армії, що мала завдання боротись на Східному фронті проти ворога України – СРСР.

2. Іррегулярної частини, що мала офіційну назву – група “Б” УНА. Група “Б” мала завдання перекинутись на Східний фронт для диверсійно-партизанської акції проти комуністів в Україні” [298, 307].

До складу регулярної армії мали входити: Перша дивізія СС “Галичина” та добровольчі частини, що були при різних німецьких з'єднаннях. До складу групи “Б” – добровольці у кількості 5 тис. вояків на чолі з Т. Боровцем [462, 175].

Паралельно отаман займався й іншою діяльністю. Згідно з твердженням В. Дзьобака, в жовтні 1944 р. він став співпрацювати з організацією “Ваффен – СС Ягдфербанд – Ост”, що її створило в другій половині 1944 р. Управління імперської безпеки і військ СС. Завдання цієї організації полягало в диверсійно-шпигунській діяльності на території СРСР і Польщі. Особовий склад формувався із солдатів військ СС, дивізії особливого призначення “Бранденбург”, працівників СД, українських та польських добровольців. Т. Боровця під псевдонімом “Кононенко” призначили керівником української групи “Ягдфербанду”, загальна чисельність якої становила 50 осіб. Планувалося, що цю групу буде закинуто повітряним десантом у район Прип'яті. Однак ці задуми не було реалізовано внаслідок швидкого наступу Червоної армії [462, 176; 567, 99–100].

Отже, важливим чинником політичного життя Волині в період окупації став визвольний рух, що його очолював місцевий отаман Т. Боровець. Його визначальними особливостями були: відсутність політичного проводу, власної оригінальної концепції майбутнього державного устрою, тісна співпраця з німецькою владою, брак порозуміння з іншими націоналістичними рухами, регіональний характер діяльності, демократичні підходи у питаннях формування коаліції самостійницьких сил, поширення отаманщини, характерної для революції 1917–1920-х рр.

Можна виділити кілька періодів у бульбівському русі. Перший тривав від липня–серпня 1941 р. до листопада 1941 р., коли було створено перші збройні загони із людей, вороже налаштованих до радянської влади (про це свідчить спрямованість діяльності Поліської Січі – суто антирадянська). Їх формували за згоди командування 213-ї дивізії вермахту як поліційні підрозділи для знищення частин Червоної армії, що потрапили в оточення на Волині, та партизанських груп, які залишилися в тилу німецької армії. Підтримка з боку німецького командування була викликана потребою забезпечити стабільність у тиловому й оперативному тиловому районі армій та груп армій. Військове формування дістало назву “Поліська Січ”, що мало символізувати зв’язок бульбівців із запорізьким козацтвом та традицією національно-визвольної боротьби 1917–1920-х рр. До листопада 1941 р. отаман контролював досить велику територію з адміністративним центром у м. Олевську. Запровадження окупаційної адміністрації призвело до ліквідації своєрідного українського самоуправління та офіційного розпуску загонів Т. Боровця.

Другий період почався в березні 1942 р. і тривав до жовтня 1943 р. Він характеризувався антинімецькою спрямованістю боротьби. У цей час було сформовано УПА(Б-Б), робилися спроби пошуку політичного проводу та потенційних союзників в особі червоних партизанів, польського націоналістичного підпілля, ОУН. Неспроможність домовитися і спроба ОУН(б) силою приєднати загони УПА(Б-Б) до власних збройних підрозділів призвели до неприхованого протистояння та фактичного знищення загонів отамана, рештки яких взяли назву “Українська народно-революційна армія”. Непорозуміння з ОУН(б) та попередній досвід співпраці з окупаційною владою спонукали волинського отамана до пошуку компромісу з нацистами. Профашистська орієнтація Т. Боровця відштовхнула значну частину підпорядкованого йому козацтва, стимулювавши його перехід до бандерівських загонів УПА та радянських партизан.

Третій період, який тривав із серпня 1944 р. до травня 1945 р., характеризувався тісною співпрацею отамана з німецькою владою, що сприяло дискредитації Т. Боровця в очах українського загалу.

4.3. Збройна боротьба УПА

На початку 1942 р. в структурі українського визвольного руху на Волині починають виокремлюватися кілька політичних сил, які формують опозицію до окупаційної влади. Серед них – Поліська Січ – УПА Т. Боровця, ОУН під керівництвом С. Бандери, ОУН на чолі з А. Мельником та Фронт української революції (ФУР) під керівництвом Т. Басюка (“Яворенка”) [615, 114–129].

Перехід до збройної протинімецької боротьби для українських націоналістів був болісним і довготривалим процесом. Рішення 1-ї конференції ОУН(б), що відбулася восени 1941 р., визначали тактико-стратегічні завдання організації на найближчий час. Вони передбачали перехід членів ОУН на нелегальне становище, збереження нейтралітету щодо окупаційної влади, заборону вести відкриту антинімецьку пропаганду, використання усіх можливостей легальної роботи (проникати в установи, організації, влаштовуватися на підприємства, оселятися в містах тощо), підготовку матеріальної та кадрової бази для загального повстання [20, арк. 1–3].

До середини 1942 р. керівництво бандерівської течії негативно ставилося до партизанських методів боротьби, вважаючи цей шлях безперспективним і шкідливим для національно-визвольного руху. Це зафіксовано в листівці “Боротьба партизанів та наше ставлення до неї” (червень 1942 р.). У ній сказано: “Ми ставимося до партизанки вороже і рішуче її поборюємо. Сталін і Сікорський хотіли вбити одним пострілом двох зайців: знешкодити німців і з німецькою допомогою розбити українців. Ми мусимо берегти наші сили... Наш шлях – це не партизанська війна кількох сотень чи навіть тисяч, а народна революція мільйонних мас України” [115, арк. 1; 192, арк. 24]. Тому пропозиції крайового проводу ПЗУЗ негайно розпочати формування бойових підрозділів на Волині викликали опір урядуючого провідника організації М. Лебеда, що спричинило палкі дискусії та взаємні звинувачення.

Мельниківська організація теж негативно сприйняла ідею збройної боротьби, адже сподівалася на допомогу Німеччини у справі відродження української державності. У пропагандистській листівці, датованій червнем 1941 р., відверто говорилося про співпрацю та союзницьке ставлення П роводу ОУН(м) до окупаційної влади: “Провід українських націоналістів певний, що майбутня співпраця України й Німеччини складеться в обопільній доброзичливості та пошані для добра обидвох народів” [190, арк. 2]. Мельниківці проголошували своєю метою створити державу між Дунаєм, Карпатами і Каспійським морем. За устроєм вона мала нагадувати Німеччину й бути очолена вождем нації А. Мельником [372, 38–49].

Пасивність мельниківської організації була наслідком протинімецької орієнтації та фізичного знищення більшості активістів у 1941 р. Це підтверджують і німецькі джерела. Зокрема, у звіті начальника поліції безпеки і служби безпеки в Україні від 22 травня 1942 р. повідомлялося: “...У результаті затримання значної кількості мельниківців у Києві, активність мельниківського руху далі не розвивається” [220, арк. 12].

Позиція проводу ОУН(м) аргументувалася фізичним знищенням їхніх активістів та потребою збереження сил. Часопис “Сурма” звинувачував бандерівців у вбивстві членів похідних груп, що рухалися на Волинь. Зокрема, на Сокальщині загинули Пукса, Мисковець, Шуйський, Шульга, провідник Волині О. Куц, крайовий провідник на західноукраїнських землях І. Мисик. Згадується про вбивство О. Сеника й М. Сціборського в Житомирі та ін. Ці звинувачення ґрунтувалися на свідченнях очевидців і мали під собою підстави, незважаючи на категоричне заперечення керівництва ОУН(б) [191, арк. 36–37].

Втрати ОУН(м) значно зросли із початком репресій окупаційної влади щодо українських націоналістів. Перші масові розстріли мельниківців розпочалися в грудні 1941 р. в Житомирі. У Києві загинули: член Центрального проводу Я. Чемеринський-Оршан, П. Олійник, І. Рогач, О. Теліга, М. Теліга, І. Кошик та багато інших активістів [191, арк. 37].

Небезпека втратити ініціативу, другорядна позиція у визвольному русі та неприховане протистояння з бандерівською ОУН змусили організацію розпочати формування власних збройних підрозділів, хоча провід і надалі дотримувався тактики політичного “конструктивізму” і “довгодистанційності”, що на практиці означало збереження нейтралітету щодо окупаційної влади та пасивність у справі підготовки національної революції в Україні [117, арк. 22]. Активізація мельниківців припала на серпень 1942 р. Теоретичною і практичною підготовкою воєнізованих формувань керував О. Кандиба (“Ольжич”), якого А. Мельник призначив заступником голови ПУНу та головою Проводу на українських землях. Відповідальним за проведення організаційної роботи у східних областях призначено П. Онуфрика (“Коник”), а в західних – В. Штуля [35, арк. 194].

Організацію військової роботи на території південної Волині доручили обласному бойовому коменданту О. Бабію (“Арієць”, “Білий”). Функції бойового коменданта Крем’янецького повіту виконував М. Данилюк (“Блакитний”), Дубенського – Р. Кивелюк (“Ворон”). У процесі створення бойових одиниць виникла проблема їх фактичного підпорядкування. Створена бойова сітка могла стати складовою частиною політичної сітки ОУН(м), що звузило б її соціальну базу. Формальна незалежність структури давала змогу залучати позапартійний загаль, зробити рух загальнонародним. Тому 19 серпня 1942 р. на організаційній нараді у Крем’янці ухвалено рішення про підпорядкування військового коменданта лише військовому керівництву [456, 60].

Організаційні зусилля згаданих вище бойових комендантів дали змогу створити нечисленні військові підрозділи на Крем’яничині, у Торчинському, Луцькому і Ківерцівському районах Волині. Панівної ролі у визвольному русі вони не відігравали – лише створювали ілюзію збройної боротьби ОУН(м) проти окупаційної влади [199, арк. 11].

На нашу думку, основною причиною формування бойових підрозділів ОУН(м) стало прагнення одержати підтримку українського населення, подолавши імідж партії пронимецької орієнтації. Ймовірно, що в планах

організації передбачалося створення єдиного військового штабу з УПА(Б-Б) і поступове підпорядкування бульбівських підрозділів провідові мельниківської організації через контрольований командний склад (про це йшлося вище). У разі реалізації це дало б змогу заявити про себе окупаційній владі як про силу, на яку слід зважати, та забезпечило б провідні позиції ОУН(м) у визвольному русі.

До причин, які спонукали початок збройного опору ОУН(б), можна віднести негативне ставлення німецької влади до відродження української державності, масові арешти провідників організації, початок жорстокої окупаційної політики, поширення польського націоналістичного підпілля та радянського партизанського руху.

У квітні 1942 р. на околицях Львова (4–5 км від шосе Львів – Київ, біля с. Яричева-Нового) члени ОУН(б) провели конференцію, присвячену аналізу ситуації та визначенню стратегії організації в нових умовах. На засіданні були присутні 10 осіб, зокрема: М. Лебідь (“Максим Рубан”), І. Климів (“Легенда”), Д. Мирон (“Орлик”), Я. Старух (“Синій”), З. Матла (“Дніпровий”), Д. Клячківський (“Клим Савур”), М. Степняк (“Сергій”), Турчинович, Р. Петренко (“Юрко”, “Косар”) [20, арк. 16].

Основними рішеннями цього зібрання стали: підтвердження законності Акта 30 червня 1941 р., визнання за ОУН(б) монопольного права бути єдиним політичним центром визвольної боротьби, визнавалася потреба потреба збройного опору окупаційній владі але лише у випадку поразки СРСР у війні або виснаження Німеччини. Центральний провід обмежився критикою нацистської окупаційної влади і відтермінував початок формування власних збройних підрозділів. Вкотре підтверджено, що основним фронтом для ОУН(б) залишається “фронт боротьби з московським імперіалізмом”, тому передбачалося створення “союзу поневолених народів СРСР”. Першим кроком у цьому напрямі мали стати домовленості з польською стороною про спільну боротьбу проти СРСР або забезпечення їхнього нейтралітету [124, арк. 28–30; 335, 48–52].

Під час цієї конференції виникла конфліктна ситуація. Фактично йшлося про заколот, який очолив І. Климів, намагаючись заарештувати М. Лебеда та інших членів проводу та самому очолити організацію. Причиною такої поведінки стала непоступлива позиція урядуючого провідника ОУН(б) стосовно потреби негайно розпочати формування збройних підрозділів на Волині (на цьому наполягав Крайовий провід). Спроба виявилася невдалою. І. Климів усунули з посади організаційного референта і вивели зі складу Центрального проводу [20, арк. 19].

Крайовий провід на Північно-західних українських землях найбільш активно готувався до збройної боротьби. На нашу думку, це було викликано низкою причин. По-перше, ініціативу на Волині перехопив Т. Боровець, тому потрібно було негайно повернути собі лідерську позицію, а отже, готуватися до антинімецького виступу. По-друге, важливим чинником стало зростання кількості радянських партизанських загонів на Волині. У разі відмови чи затягування початку антинімецької боротьби населення регіону могло їх

підтримати, а це загрожувало втратою контролю над великими лісовими масивами (потенційними базами повстанських підрозділів), звуженням соціальної бази визвольного руху.

Члени крайового проводу підготували три основні тактичні концепції: 1) “мілітарна” передбачала створення 300-тисячної армії та боротьбу проти радянської влади, яка буде ослаблена війною, одночасно – підготовка революції поневолених народів СРСР; 2) “еміграційна” ґрунтувалася на твердженні, що більшовики ще сильні і створення збройних загонів спровокує репресії та невинуваті втрати, тому основному складові ОУН слід емігрувати, обмежитися політичною боротьбою і дочекатися розпаду Радянського Союзу; 3) “визвольна” – концепція пропонувала розпочати створення та розбудову армії, яка з позиції сили дала б можливість впливати на політику європейських держав, демонструвати наміри, обороняти населення від сваволі та терору окупаційної влади, польського підпілля, червоних партизанів [506, 161]. Не чекаючи рішення ЦП ОУН(б), Крайовий провід ПЗУЗ почав самостійно реалізовувати “визвольну” концепцію на Волині з весни 1942 р.

Г. Стародубець у праці “ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943 рр.)” стверджує, що навесні 1942 р. ОУН(б) була цілком лояльною до німецької окупаційної влади, посилаючись на спогади Р. Петренко, С. Мудрика-Мечника, Є. Стахіва, які пояснюють пасивність організації внутрішньопартійною неузгодженістю в питанні щодо потреби антинімецької боротьби [336; 568; 676].

На нашу думку, ця теза може бути правильною лише у разі визначення позиції представників Центрального проводу ОУН(б). Стосовно Волинського проводу – вона не відповідає дійсності. Згідно з німецькими документами, вже у травні 1942 р. спостерігалася активізація бандерівської організації в справі творення збройних підрозділів на Волині, проведення військової підготовки кадрів, антинімецької пропаганди, саботажу розпоряджень окупаційної адміністрації. У донесенні начальника поліції і служби СД від 22 травня 1942 р. наголошувалося, що на Волині бандерівці активно готувалися до національної революції, їхня діяльність мала антинімецький характер; основою ж для майбутньої української армії могла стати українська поліція та міліція, в якій проводилася активна пропагандистська робота, здійснювався військовий вишкіл у нелегальних школах. Згадано одну з них, розміщену в Клевани, де наприкінці 1941 р. проходили спецпідготовку 25 осіб [220, арк. 8–9].

Волинські реалії відрізнялися від галицьких більш жорстоким окупаційним режимом, наявністю збройних загонів Т. Боровця, який задекларував власну боротьбу як антинімецьку і здобував дедалі більшу прихильність населення, а також поширенням впливу червоних партизан. Ці фактори стимулювали КП ПЗУЗ до початку активних дій. У 1942 р. на Волині сформувалися збройні підрозділи ОУН(б), які були схожі на стихійно створені групи самооборони. Для надання організованості цьому рухові,

відповідно до рішення військової конференції, проведеної на початку грудня 1942 р. у Львові, крайовому провідникові Д. Клячківському було доручено зайнятися створенням військових відділів на Волині – Поліссі. Вибір регіону був не випадковим, адже, окрім сприятливих природних умов, населення було втягнуте до збройної боротьби в лавах Поліської Січі, підтримувало ОУН і зазнавало репресій з боку окупаційної влади (знищено с. Кортеліси на Ковельщині, масові розстріли в Цумані й Клубочині на Луччині та ін.), тероризувалося польським підпіллям. Це був етап створення самооборонних кущових відділів (СКВ). Основу цих загонів складали члени ОУН(б) та симпатичні з місцевого населення, які здійснювали мобілізаційні заходи, організовувалися старшинські та підстаршинські курси, нагромаджували зброю, закладали бази продовольства, будували бункери та криївки [520, 152].

Окрім названих заходів, великого значення надавали підготовці членів ОУН у навчальних командах української допомогової поліції. Це убезпечувало членів організації від вивезення на роботу в Німеччину, давало можливість пройти військовий вишкіл та отримати зброю. Їх активно використовувала Служба безпеки ОУН у ролі інформаторів. Масштабно була поставлена робота серед молоді. Провідники юнаків та юнок регулярно проводили заняття з історії України, української літератури, розповсюджували підпільну літературу. Згідно з даними радянського спецповідомлення від 16 січня 1942 р. у Луцьку оунівці відродили молодіжну українську організацію “Січовий курінь”. Її учасники вивчали програму і присягу ОУН [272, арк. 1].

Важливе значення для виховання молоді мали вивчення “Декалогу”, який містив 10 основних заповідей українського націоналіста, політичних постанов ОУН(б), організація та проведення національних свят. Ці заходи сприяли поширенню патріотичних настроїв та забезпеченню націоналістичного підпілля новими кадрами, здатними на самопожертву. Пропагандистська діяльність налагоджена чи не в кожному населеному пункті Волині. Вона набирала різноманітних форм: створення лекторських груп, розповсюдження друкованих матеріалів (журнали “Ідея і чин”, “До зброї”, листівок, плакатів). Більшість цих видань публікувалися в підпільних друкарнях Рівного та Сарн [275, арк. 100]. Отже чисельність ОУН у регіоні невпинно зростала, було закладено ідеологічну основу майбутньої армії.

Восени 1942 р. Крайовий провід ПЗУЗ звернувся до Проводу ОУН(б) із пропозицією розширити самооборонні кущові відділи до рівня мобільних збройних відділів, які могли б оперативно переміщуватися в ті райони, де виникала потреба. Для налагодження цієї роботи направлено поручника В. Івахіва (“Сонар”, “Сом”), що був до цього часу командиром підпільної підстаршинської школи в Поморянах. Восени 1942 р. з найкраще вишколених вояків самооборонних відділів Сарненщини створено перший військовий підрозділ ОУН(б) [492, 509].

Дискусійним залишається питання про дату створення загону. На думку М. Лебеда, це грудень 1942 р. Л. Шанковський вважає, що загін

створено восени 1942 р. Волинський дослідник В. Дмитрук зазначає, що перший відділ на чолі з С. Качинським (“Остапом”) сформовано 14 жовтня 1942 р., а наступний – під командуванням І. Перегійняка (“Довбешки”, “Коробки”) через кілька днів, згодом з’явилися відділи у районі Колок – Степані (командир “Ярема”), в Пустомитівських лісах (“Дорош”) і на Крем’янецьчині (командир “Крук”). Ми схилиємося до останньої версії, оскільки її частково підтверджують німецькі документи. В них зазначено, що 16 жовтня 1942 р. українські націоналісти зібрали велике збройне формування в районі Сарн, а також наказ генерала Р. Шухевича (“Тараса Чупринки”) від 14 жовтня 1947 р., в якому зазначалося: “Минає п’ять років з того часу, як член ОУН Остап почав на Поліссі організовувати збройні групи для боротьби з окупантами України. Маленькі ці групки, борючись рівночасно з німцями й більшовицькими партизанами, дали початок новим формам революційно-визвольного руху – Українській Повстанській Армії” [464, 68; 593, 87].

Перемога радянських військ під Сталінградом, а відтак активізація партизанських загонів, які прибули з Білорусії і намагалися взяти під свій контроль територію Волині, діяльність польських формувань АК, загострення стосунків між польськими колоністами й українцями стали тими суспільно-політичними та військовими факторами зими 1942–1943 рр., які пришвидшили рішення Центрального проводу ОУН(б) перейти до підготовки збройного виступу. Ініціативу Крайового проводу ПЗУЗ, яку підтримав тодішній “урядуючий” провідник ОУН(б) М. Лебідь (“Максим Рубан”), було оприлюднено в спеціальному зверненні. Гостро постало питання про потребу об’єднання націоналістичних сил в умовах двофронтної боротьби. Серед потенційних союзників були загони Т. Боровця, підрозділи ОУН(м), сформовані на південній Крем’янецьчині – під керівництвом поручника М. Данилюка (“Блакитного”), Володимирщині – під командуванням поручника О. Бабія (“Білого”), на Рівненщині – під командуванням поручника Волинця та загони під проводом Т. Басюка (родом із с. Борсуки Лановецького району Тернопільської області), який діяв на південній Крем’янецьчині, переважно в Лановецькому районі [571, 42–50].

Щодо останнього, то за своїми політичними переконаннями Т. Басюк належав радше до демократичного табору, оскільки був прихильником відродження УНР. Саме тому його загін певний час діяв як самостійна бойова одиниця. Серед організаторів підрозділу слід назвати і “доктора Славіна” (ім’я встановити не вдалося) – жителя одного із сіл Лановецького району Тернопільської області. Ці молоді люди (віком 28 і 24 роки відповідно) сформували бойовий підрозділ чисельністю близько 80 осіб і напали на невеликі німецькі гарнізони з метою захопити зброю, амуніцію і продовольство. Під впливом націоналістичної пропаганди Т. Басюк виробив власну політичну концепцію, близьку до бульбівської, і гучно назвав власний підрозділ Фронтом української революції. Штаб підрозділу знаходився неподалік хутора Червоного і с. Шпипоколоси (Крем’янецький район Тернопільської області). Сюди було перевезено викрадену у Крем’янці

друкарню разом з кількома її співробітниками і налагоджено випуск листівок, у яких фурівці називали себе українськими націоналістами, закликали населення до боротьби проти німців і наголошували, що створили організацію та загін для боротьби з окупантами [36, арк. 67–68; 157, арк. 1].

Таким чином, саме події на Волині та Поліссі стимулювали керівництво організації остаточно визначитися у питанні збройного опору окупаційній владі. Переломним моментом стала III конференція ОУН(б), яка проходила 17–21 лютого 1943 р. поблизу Олеська. У ній взяли участь вісім осіб: М. Лебідь, Р. Шухевич, В. Охримович, “Гармаш”, “Косар”, З. Матла, Р. Кравчук, М. Степняк [20, арк. 17]. Основним рішенням стало визнання потреби активних дій, хоча тактичні аспекти викликали бурхливу дискусію. Крайовий провідник ОУН на західноукраїнських землях М. Степняк пропонував об’єднати зусилля з іншими націоналістичними силами й організувати протинімецьке повстання, створивши коаліційний уряд. П еремогла позиція крайового провідника ПЗУЗ Д. Клячківського і військового референта проводу Р. Шухевича про потребу спрямувати основні зусилля на боротьбу проти червоних партизанів та поляків, а щодо німців зайняти позицію самооборони. У будь-якому випадку діяльність бандерівської організації значно активізувалася [194, арк. 1–6].

Підготована заздалегідь матеріальна база, нагромаджені запаси зброї робили можливим початок формування повстанської армії. Згідно з німецькими джерелами (які оприлюднив А. Кентій [503]) у березні 1943 р. в розпорядженні бандерівської організації було близько 15 тис. гвинтівок, 1550 пістолетів, 45 тис. гранат. Особовий склад уже наявних на Волині підрозділів планувалося поповнити в передусім активними членами ОУН(б), які служили в лавах української поліції, та через мобілізацію місцевого українського населення. Поштовхом до активних дій став таємний наказ Центрального проводу ОУН(б) від 20 березня 1943 р. про негайний перехід у лісові масиви та приєднання до повстанських загонів поліційних підрозділів, дислокованих на Волині і Поліссі [277, арк. 62]. Уже наступного тижня Луцьк залишили районна та частина обласної поліції – разом 182 особи зі зброєю під командуванням С. Коваля (“Рубашенка”). Із м. Матієва комендант поліції І. Климчак (“Лисий”) вивів близько 200 озброєних людей. Аналогічна картина спостерігалася й в інших районах Волині, а також в окремих місцевостях Галичини. Поліцією, що дислокувалася в Горохові було захоплено місто, звільнено в’язнів з тюрми та концтабору. Ковельська поліція в період 20–30 березня 1943 р. перейшла до УПА. 20 березня 1943 р. в містечку Бережанах Крем’янецького району місцева поліція знищила німецький гарнізон (10 осіб) і перейшла на нелегальне становище, приєднавшись до повстанських загонів [154, арк. 2]. Спроби запобігти таким діям призводили до збройних сутичок з німцями, але зупинити процес формування підрозділів УПА їм не вдалося. Повстанські частини поповнилися 4–5 тис. добре озброєних та вишколених вояків [506, 165].

Підтверджують інформацію про активне формування української національної армії в цей період і радянські джерела. Зокрема, в

спецповідомленні керівника УШПР Т. Строкача про діяльність українських націоналістів на окупованій території зазначено: “Отримані Українським штабом партизанського руху розвіддані про діяльність українських націоналістів за останній час відзначають великий рух націоналістів в районах Ковель, Голоби, Колки, Рожище, Маневичі / Волинської та Ровенської областей /. Штаб українських націоналістів, прихильників Бандери ..., в двадцятих числах березня місяця ц. р. вислав вказівку про формування української національної армії за рахунок поліцейських, козаків і місцевих українців бандерівського та бульбівського спрямувань. Головне завдання національної української армії – здійснити революцію на Україні. В першу чергу захопити всі міста і залізничні вузли... Німецьке командування дізнавшись про вказівки бандерівського штабу, почало роззброювати, проводити арешти і розстріли української поліції. У с. Павурині Маневицького району Волинської області поліцію двох постерунків заарештовано і розстріляно. При спробі німців роззброїти поліцію в м. Ковелі остання вступила з німцями у бій. Вбито 18 осіб німців. Поліцією звільнено всіх заарештованих, а табори трудовинностей розпущено.” [273, арк. 25–27]. Серед основних місць дислокації загонів українських націоналістів визначалися Волинські ліси. Саме в цьому напрямку відбувався рух поліційних підрозділів та цивільних осіб. Партизанський загін І. Шитова, що рухався із с. Косинки, кожної ночі зустрічав групи по 50, 150 і навіть 400 осіб (детальніше див. додаток Д).

Німецька окупаційна влада, яка і раніше ставилася з недовірою до українських воєнізованих та поліційних підрозділів, переконалася у небезпеці їх існування. Проведення масштабних репресій на Волині та брак достатньої кількості каральних підрозділів змусили окупантів шукати альтернативу кадрового поповнення поліції. Знаючи про зростаюче напруження в українсько-польських відносинах, німці вирішили залучити поляків до антиукраїнських акцій. Використовувалися і місцеві, і сформовані на території етнічної Польщі підрозділи. Зокрема, в розвіддонесенні Українського штабу партизанського руху № 58 від 15 червня 1943 р. повідомлялося про прибуття до Почаєва 1500 озброєних поляків для боротьби з партизанами та українськими націоналістами. Такі підрозділи німці відправляли до Межиріччя, Тучина, Рокитного, Словечного і Костополя (Рівненщина) [214, арк. 26–27].

Провокаційні дії окупантів мали на меті відвернути населення від організації потужного руху опору німецькій владі та стимулювали загострення міжнаціонального конфлікту. Розрахунок виявився правильним. Жорстокі вбивства українців на Волині почали асоціюватися з поляками, що призвело до поширення ненависті, збройного протистояння і масового знищення мирного населення обох національностей, послаблення українського та польського визвольних рухів [276, арк. 56–72].

Процес формування збройних відділів ОУН у перші місяці відбувався швидко і масово. Підрозділи об’єднувалися в сотні, загони, групи. Наприкінці весни 1943 р. вже існували порівняно великі повстанські

формування у 500–800 вояків. Повстанські загони ділилися за територіальним принципом. Їхня структура і командний склад мали такий вигляд: 1-ша група УПА (охоплювала Сарненщину; командир І. Литвинчук (“Дубовий”)) діяла у складі сотень – Н. Семенка (“Яреми”), “Пугача”, “Ворона”, А. Рудика (“Шаули”) та підстаршинської школи “Вовки”; 2-га група “Енея” (охоплювала південну Рівненщину та Крем’янецьчину; командир П. Олійник (“Еней”)) діяла у складі загонів Д. Казвана (“Черника”) на Дубенщині, І. Климишина (“Крука”) на Крем’янецьчині, Є. Басюка (“Чорноморця”) в Острожчині; 3-я група – українська повстанча група “Озеро” (охоплювала Ковельщину; командир Ю. Стельмашук (“Рудий”)) діяла у складі загонів О. Шума (“Вовчака”) біля м. Ковеля, І. Климчака (“Лисого”) на Любомльщині, “Бистрого” – на Голобщині. Серед менших формувань відомо про підрозділи: С. Ковалья (“Рубашенка”) на Колківщині, М. Горобця (“Славка”) на Горохівщині, П. Антонюка (“Сосненка”) на Володимир-Волинщині, С. Заковтанюка (“Пташки”) на Луччині [409, 220].

Ставши на шлях творення власної повстанської армії, бандерівське керівництво мусило визначити своє ставлення до загонів УПА – Поліська Січ Т. Боровця, адже вони намагалися опанувати територію Волині. Результатом зустрічей, про які йшлося вище, стали домовленості про можливість об’єднання та спільну назву збройних підрозділів – УПА. Однак небажання визнати ОУН(б) єдиним проводом українського народу призвело до протистояння і намагань бандерівської організації силою приєднати бульбівські та мельниківські загони.

Більш продуктивним був переговорний процес із повстанцями загону Т. Басюка. Восени 1942 р. відбулася зустріч із головою Крем’янецької повітової управи, членом окружного проводу ОУН(б) І. Міщенком. Пропозиція про створення єдиного фронту зустріла схвалення фурівців. Відверту ж антимельниківську та антибульбівську агітацію вони засудили. І все ж таки, від початку свого створення і до кінця весни 1943 р. відділ “Яворенка” тісно співпрацював з ОУН(б) [629, 82; 571, 45].

А. Баюк у праці “В шумських лісах” описує загони Т. Басюка як форму народного руху, що мала своїм завданням відродження української державності. На нашу думку, такий підхід є помилковим і радше видає бажане за дійсне. Один підрозділ без жодного політичного проводу не міг ставити перед собою таких глобальних завдань, тим більше – виконати їх. “Яворенко” не був прихильником залучення широкого українського загалу до збройної боротьби, вважаючи, що це спричинить великі жертви. Отже, він не прагнув до кількісного зростання власного загону. Це було локальне явище, породжене жорстоким окупаційним режимом, а головною метою збройної боротьби стала оборона мирного населення [384, 14].

Німецькі звіти фіксують окремі наступальні операції фурівців. Зокрема, у повідомленні з окупованих східних територій № 44 від 5 березня 1943 р. начальник поліції і служби безпеки в Україні відзначає, що останнім часом у районі Крем’янця з’явилися групи “бандитів”, які здійснюють збройні напади на сільськогосподарські підприємства. Далі йшлося: “це справа рук

оунівського загону бандерівців, так званого ««Фронту українських революціонерів»» [225, арк. 37]. У цьому ж документі згадано успішні напади українських націоналістів на тюрми в Пінську, Дубно та невдалий напад на тюрму в Крем'янці.

Упродовж березня–квітня 1943 р. відбулося об'єднання збройних відділів ОУН(б) і колишніх поліцейських підрозділів в єдину військову структуру – УПА під керівництвом Головної команди (ГК УПА). У травні 1943 р. її очолив військовий референт проводу ОУН(б) на ПЗУЗ В. Івахів («Сом», «Сонар»), а після його загибелі (13 травня 1943 р. біля с. Деражного на Рівненщині) – крайовий провідник Д. Клячківський («Охрім», «Клим Савур»). Військовим штабом упродовж весни–зими 1943 р. керував В. Сидор («Ростислав Вишитий», «Шелест», «Конрад», «Крегул», «Кравс»), а потім – Л. Ступницький («Гончаренко») [506, 168].

Кількісне збільшення бандерівських загонів на території Волинської і Рівненської областей до 20 тис. вояків та оперативна необхідність вимагали вдосконалення управління підрозділами УПА, забезпечення їх взаємодії, підвищення боєздатності [274, арк. 30]. Задля цього у середині серпня 1943 р. діючі територіальні військові групи реорганізовано у нові військово-територіальні одиниці. Західна група, або військова округа «Турів» (командири «Олег» і Ю. Стельмашук), дислокувалася в Колківському, Ковельському, Седлищанському, Турійському, Камінь-Каширському, Ратнівському, Маціївському, районах Волинської області, Сокальському, Радехівському і Кам'янка-Струмиловському районах Львівської області, у районі Холма та Грубешова [27, арк. 4].

Північна група, або військова округа «Заграва», на чолі з І. Литвинчуком («Дубовим») діяла в Домбровицькому, Сарненському, Клесівському, Людвипільському, Морочанському, Рафалівському, Володимирецькому, Степанському, Костопільському, Деражненському районах Рівненської області і Цуманському районі Волинської області. У південній частині Рівненщини (Дубенському, Мизоцькому, Острозькому районах) та на півночі Тернопільської області (Крем'янецькому, Шумському районах) оперували формування Південної групи, або військової округи «Еней» (потім «Богун»), якою керував П. Олійник («Еней», «Роман»). З часом у північно-східному регіоні Рівненщини на кордоні з Житомирщиною (Корецький, Межиріцький, Тучинський, Гоцанський райони) було створено Східну групу, або військову округу «Верещаки» (пізніше «Тютюнник»), під командуванням Ф. Воробця («Верещаки») [27, арк. 4].

Поряд з військовими округами УПА створювалися військові надрайони та райони, які очолювали коменданти. Командирам військових округ підпорядковувалися коменданти запілля, які керували тереновими справами, сільською самообороною. Ми підтримуємо думку А. Кентія, що система військових надрайонів і районів забезпечувала організаційний зв'язок УПА з територіальними структурами ОУН(б) [506, 169]. Це було неодмінною умовою оперативного реагування підрозділів УПА на антиукраїнські акції з боку окупаційної влади та польського націоналістичного підпілля.

Успішні бої з німцями підвищили авторитет повстанців, додали бійцям належного досвіду. Отже сили УПА швидко зростали, і вже влітку 1943 р. вони сконцентрувалися в північній частині Волині. Цьому сприяло створення розгалуженої мережі військових вишколів для патріотично налаштованої української молоді. Зокрема, в Луцьку діяла школа, в якій навчалося близько 600 слухачів віком від 18 до 24 років. Офіційним прикриттям діяльності оунівських інструкторів була підготовка сільськогосподарських робітників. Аналогічні школи розміщувалися в с. Кричильську Домбровицького району, де проходили спецпідготовку 500 осіб, с. Ровенці того ж району – 200 осіб, с. Шпанові Ровенського району – 200 осіб. Серед учнів було багато жінок. З огляду на антинімецьку агітацію, що її проводили слухачі цих шкіл, невдовзі їх закрили, а частина учнів потрапила до німецьких концтаборів [274, арк. 28].

Збільшення особового складу військових підрозділів відбувалося надзвичайно швидко. Якщо у квітні 1943 р. нараховулося близько 10 тис. повстанців, то в червні 1943 р. – 20 тис. вояків (саме таку кількість визначив Т. Строкач у доповідній записці, адресованій М. Хрущову, від 15 вересня 1943 р.) [227, арк. 92]. Очевидно, така динаміка пов'язана з процесом примусового приєднання до УПА загонів Т. Боровця та ОУН(м).

Щодо загальної чисельності УПА точаться суперечки. Дослідник із США П. Содоль називає цифру у 25–30 тис. вояків у 1944 р. Такої ж думки дотримується і А. Кентій. Головний командир УПА В. Кук стверджував, що чисельний склад сягав понад 100 тис. повстанців [505, 83; 626, 48]. Заарештований органами НКВС Є. Басюк на допиті 28–29 вересня 1944 р. дав свідчення про 150 тис. вояків УПА в кінці 1943 р. та близько 100 тис. влітку 1944 р. Різницю в 50 тис. він пояснював втратами повстанців у боях з регулярними частинами Червоної армії та спецпідрозділами НКВС навесні–влітку 1944 р. [21, арк. 55].

Ми схиляємося до думки, що особовий склад загонів УПА становив близько 30 тис. вояків наприкінці 1943 р. та 150 тис. осіб у період найбільшої чисельності армії у 1944 р. Підстави для обґрунтування саме такої кількості дають радянські документи, зокрема матеріали НКВС (довідка, яку підготував полковник держбезпеки Задоя в 1944 р., та ін.), в яких ідентифіковано близько 120 повнокомплектних сотень УПА (не враховано об'єднаних загонів та боївки), згадані вище свідчення Є. Басюка, а також звіти органів держбезпеки УРСР про кількість заарештованих і вбитих повстанців, членів ОУН та їхніх родин у повоєнні роки [27, арк. 7–17].

Найбільшою тактичною одиницею УПА був курінь (500–700 вояків), до якого входило три–чотири сотні. Кожна з них нараховувала 100–150 бійців і мала три стрілецькі чоти та одну чоту важких кулеметів. Чота (30–50 бійців) складалася з трьох–чотирьох роїв, по 10–14 бійців у кожному. Нерідко з оперативною метою три і більше куренів об'єднувалися в загони або бригади (два полки), що характерно, зокрема для УПА-Північ. Поширеним було зведення різних бойових одиниць у формування непостійного складу і неусталеної чисельності: відділи і підвідділи [28, арк. 29].

Поштовхом до подальшої реорганізації територіальних структур повстанської армії став III Надзвичайний великий збір ОУН(б), що відбувся 3–25 серпня 1943 р. Рішення цього зібрання про поширення діяльності УПА на територію Галичини стимулювало процес реорганізації відділів Української народної самооборони, створених у липні–серпні 1943 р. У дистрикті Галичина, створено УПА-Захід (включала шість військових округ, які охоплювали територію Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Тернопільської і Чернівецької областей). Відповідно, повстанські загони дислоковані на Волині та Поліссі, утворили на початку 1944 р. УПА-Північ [195, арк. 1–30; 269, арк. 16–27]. Це військове угруповання складалося з трьох військових округ (ВО), які мали назви, що відповідали районам дислокації: 1) ВО “Північ” охоплювала територію Полісся, північну частину Рівненської та Житомирської областей і південну частину Пінської області Білорусії (командир – І. Литвинчук (“Дубовий”)); 2) ВО “Південь” – охоплювала південну частину Рівненської і Тернопільської областей (командир – (“Еней”)); 3) ВО “Захід” – територія Волинської області (командир – (“Рудий”)) [21, арк. 63–65]. Згідно з наказом Головної команди УПА від 26 січня 1944 р. командиром УПА-Північ було призначено Д. Клячківського, а УПА-Захід – В. Сидора [329, 160–162].

Третю групу – УПА-Схід – очолив “Леміш”. До її складу ввійшли Київська генеральна ВО у складі Київської, Вінницької, Кам’янець-Подільської ВО. Командуванню цього угруповання підпорядковувалися також Донецька та Чернігівська ВО [21, арк. 64].

Рішення про створення військових підрозділів УПА в Галичині збігається в часі із періодом загострення польсько-українських стосунків на Волині та появою великих партизанських з’єднань. Отже, можна припустити, що, по-перше, цей крок мав на меті посилити повстанську армію в боротьбі з польськими воєнізованими формуваннями, а, по-друге, великі підрозділи УПА могли успішно протистояти просуванню партизанських з’єднань. Малоімовірною виглядає версія про потребу посилення УПА для боротьби проти окупаційної влади, адже Центральний провід ОУН(б) схилився до позиції самооборони щодо німців. Це припущення частково підтверджує документ німецького командування від 9 лютого 1944 р., що його опублікував В. Косик у праці “Україна і Німеччина в Другій світовій війні”. Зокрема, в ньому підкреслюється, що у разі відступу німців із Галичини УПА готується повністю усунути поляків і самій узяти владу.

Отже, антипольська та антирадянська спрямованість УПА, бажання опанувати територію всієї України стимулювали подальше збільшення її чисельності. Географічні назви військових округ мали символізувати майбутні фронти – Північний, Західний і Південний. І хоча повноцінну УПА-Південь не вдалося створити через брак соціальної підтримки, матеріальної бази, великих лісових масивів, усе ж окремі загони діяли на території Кам’янець-Подільської, Вінницької, півдні Житомирської та Київської областей.

Таку географію поширення УПА можна пояснити стратегічними планами, що їх затвердило керівництво ОУН(б) у 1942 р. на II військовій конференції. Вони передбачали, що Росія буде розчленована в результаті ударів зовнішніх ворогів (англо-американські війська або Японія), а також ослаблена діями внутрішнього ворога (український і білоруський визвольні рухи, повстання на Кавказі та Уралі тощо). Росія надішле до України війська, щоб забезпечити собі контроль над продовольчою та енергетичною базою регіону. Для цього їй знадобиться 2–3 місяці. За цей час українські збройні сили мають вийти на лінію Мозир – Воронеж – Ростов і, використовуючи поліські ліси і болота Чернігівської та Сумської областей, налагодити оборону. Для виконання цього завдання потрібно було провести мобілізацію населення таким чином, щоб на марш до визначеної лінії оборони залишалось 1–1,5 місяця. Для виконання цього завдання було розроблено детальний план із визначеними термінами мобілізації на рівні сіл, районів, областей та військових округ. Зазначалося, що Волинь і Галичина мають забезпечити не менше як по 500 тис. вояків, у той час, як східні області – лише 300 тис. Така нерівномірність пояснювалася неготовністю населення воювати за незалежну Україну. Передбачалося створення ліній оборони і на західних кордонах (проти поляків та румунів), однак висловлювалася думка, що характер цих боїв матиме локальний характер і не становитиме серйозної загрози (детальніше див. додаток В) [29, арк. 29–35].

Організаційна розбудова УПА супроводжувалася напрацюванням оперативних документів, які визначали стосунки між вояками, мали характер навчальних посібників із тактики та стратегії ведення бойових дій та розвідувальної роботи. Серед таких слід відзначити: проект Дисциплінарного статуту УПА (1943 р.), який визначав коло обов'язків вояка та систему покарань у вигляді кількогодинних занять стройовою підготовкою, арешту або смертної кари. Запровадження цього документа мало на меті встановити жорстку дисципліну, запобігти проявам бандитизму чи непокори вищим командирам. Систему військової субординації всередині УПА встановлювала “Інструкція Ч.3/11 про військові ступені і функції” (19 грудня 1943 р.). Відповідно до цього документа весь особовий склад УПА становили рядові, підстаршини, старшини та генерали. Були такі старшинські й генеральські чини: хорунжий, поручник, сотник, майор, підполковник, полковник, генерал-хорунжий, генерал-поручник, генерал-полковник [207, арк. 1–69].

Тактика ведення бойових дій вивчалася згідно з “Бойовим правильником піхоти” (1944 р.), для розвідників існувала “Інструкція розвідчої і контрозвідчої служби”. В основу цих документів було покладено аналогічні – розроблені для Червоної армії та вермахту – найпотужніших армій світу. Для відзнаки заслуг вояків вводилися бойові нагороди. Серед них Бронзовий хрест Бойової заслуги, Срібний хрест Бойової заслуги (I і II класу), Золотий хрест Бойової заслуги (I і II класу) [207, арк. 1–69].

Робилися спроби запровадити єдиний стандарт військової форми і налагодити її виробництво. Недостатня матеріальна база та відсутність промислового виробництва не дали змоги реалізувати це завдання. Зазвичай

використовувалися трофейні однострої, на які нашивалися упівські відзнаки. Грунтовна підготовча робота засвідчує прагнення бандерівського проводу створити регулярну армію, здатну виконувати військово-стратегічні завдання, пов'язані зі звільненням території України та її подальшим захистом.

Волинсько-поліський період УПА, який тривав з березня до грудня 1943 р., став часом становлення і нелегких випробувань для новоствореної військової організації. Реалізація повстанської тактики передбачала визволення великих територій і встановлення української адміністрації. Поступове розширення визволених районів мало призвести до звільнення території України. Реалізація цього завдання передбачала проведення масштабних військових операцій. За свідченням П. Мірчука, перший бій з фашистами провів загін під командуванням І. Перегійняка (“Довбешки-Коробки”) 7 лютого 1943 р. за м. Володимирець. Повстанцям вдалося на короткий час захопити місто, але згодом їм довелося відступити, оскільки сили ворога переважали [575, 33].

У березні–квітні 1943 р. між УПА та німецькою окупаційною адміністрацією розпочалась відкрита боротьба. Військові підрозділи ОУН(б) атакували німецькі гарнізони в містах Бережниці, Ланівцях (20 березня), Степань, Висоцьку, Дубровиці, Людвиполі (28 березня), Деражному, Олиці (27 березня), Цумані, Горохові (2 квітня), Острозі, Шумську, Крем'янці, Мізочі, Вербі та ін. Результатом цих нападів став тимчасовий перехід населених пунктів під контроль повстанців, захоплення зброї, продовольства та боєприпасів, потрібних в умовах чисельного зростання УПА, звільнення в'язнів із тюрем і таборів. У січні 1943 р. серед найбільш небезпечних окупованих східних територій німецька адміністрація називала Волинь і Поділля, де за один місяць було зафіксовано 78 нападів на населені пункти та 39 нападів на шляхи сполучення (сюди зараховано й напади червоних партизанів) [224, арк. 2].

Потенційною кадровою базою для повстанських відділів стали радянські військовополонені, тому було здійснено напади на концтабір у Любачівці (Горохівщина), табір військовополонених і в'язницю в Ковелі. За період між 15 березням і 10 квітням 1943 р. знищено тюрми та звільнено в'язнів у Крем'янці, Луцьку, Людвиполі, Цумані, Горохові [301, 1]. У містечку Ківерцях було розбито пункти, де перебували особи, призначені для вивозу на роботу в Німеччину. Багато звільнених вступили до військових підрозділів ОУН(б) [360, 309–312; 593, 88–89].

Г. Стародубець стверджує, що головна мета військових операцій УПА в лютому–березні 1943 р. “...полягала в обмеженні тотального німецького контролю над українськими територіями і зупиненні методичного винищення мирного населення...” [629, 97]. Правильність цього висновку видається нам сумнівною. Утримати захоплені території повстанські відділи не могли, а отже захистити населення не мали можливості. Активізація визвольного руху провокувала жорстокі каральні акції та репресії з боку окупаційної влади. Ймовірно, що основною метою цих операцій було матеріальне та кадрове забезпечення повстанських загонів, демонстрація

власної сили, яка могла стати аргументом у разі початку переговорного процесу з окупаційною владою. Втрати мирного населення сприймалися, як вимушена жертва, а його захист на Волині став можливим лише влітку 1943 р., коли чисельність УПА дала змогу контролювати великі території та встановлювати там власну адміністрацію.

Щодо мельниківців, то вони не виявляли воєнної активності. Наприкінці березня 1943 р., коли бандерівський командир “Крук” запропонував їм розпочати спільні антинімецькі виступи на Крем’янецьчині, останні відмовилися. Командир загону ОУН(м) М. Данилюк (“Блакитний”) заявив про недоцільність таких акцій у межах однієї Волині, вважаючи боротьбу безперспективною та шкідливою для визвольного руху [503, 116]. Натомість мельниківці активізували власну пропагандистську роботу в регіоні. Вони взяли під контроль редакцію газети “Волинь” у м. Рівному, обласну друкарню, театр та осередки “Просвіти”. До складу штабу ОУН(м), який контролював організаційні справи в західному регіоні України, увійшли: В. Штуль (родом із Крем’янецького району), У. Самчук (письменник із с. Дермані, Острозького району), А. Демо-Довгопільський (директор обласного театру), А. Мисечко (відповідальний редактор газети “Волинь”, родом із Крем’янецького району), І. Тиктор (директор обласної друкарні), Н. Кабальюк (професор Крем’янецької духовної семінарії, керівник обласної “Просвіти”), Польовий (організатор окружної “Просвіти”, родом з Крем’янця), А. Бондарук (завгосп театру), М. Корнійчук (референт пропаганди окружної “Просвіти”) [35, арк. 194].

Серед основних напрямів роботи мельниківців можна визначити такі: поширення націоналістичної ідеології серед населення регіону через розгалужену мережу організації “Просвіта” (її осередки було створено у всіх селах Рівненської області), постановка патріотичних вистав та видавнича діяльність. Наприкінці 1942 р. публікації У. Самчука і А. Демо-Довгопільського почали наповнюватися антинімецьким змістом, незважаючи на те, що друкувалися в офіційно зареєстрованому окупаційною владою виданні – газеті “Волинь”. Навесні 1943 р. в ній розміщено статтю У. Самчука “Так було, так і буде”, яка стала підставою для його арешту. Одночасно відбулося затримання А. Демо-Довгопільського, що спричинило припинення роботи мельниківської організації в регіоні [35, арк. 194].

На протипагу пасивності ОУН(м), весна 1943 р. для бандерівської організації та сформованих нею бойових підрозділів стала періодом активних дій. Серед вдалих операцій повстанців (у травні 1943 р.) слід відзначити бій загону “Помста Полісся” під командуванням О. Шума (“Вовчака”), який відбувся неподалік спаленого села Кортелісів на шосе Брест–Ковель. У результаті загинув шеф СА, особистий друг А. Гітлера – генерал В. Лютце. У німецьких зведеннях цей факт згадувався як автокатастрофа. Про те, що автомобіль В. Лютце підірвався на міні, встановленій повстанцями, не повідомлялося. Адже в такому випадку слід було визнати існування українського визвольного руху і власну неспроможність його знищити та у безпечити навіть вищий командний склад.

Тривалий час українські повстанці намагалися вбити крем'янецького габітскомісара Мюллера, знаного своєю жорстокістю. 7 травня біля села Смиги, на шляху з Крем'янця в Дубно, було знищено його службовий автомобіль. Мюллера в ньому не виявилось, натомість загинув митрополит Автономної православної церкви Олексій (Громадський) [492, 517].

Зазнавали втрат і повстанці. У часописі “До зброї” за липень 1943 р. є повідомлення про загибель командирів перших загонів УПА – С. Качинського (“Остапа”), який загинув у бою за фабрику в с. Оржеві на Рівненщині, та І. Перегійняка (“Коробки”) – в бою біля Висоцького [329, 19].

Цей період характеризувався не лише антинімецьким спрямуванням УПА. Боротьба з червоними партизанами стала неодмінною умовою існування визвольного руху. Вона обґрунтовувалася кількома основними завданнями: не допустити каральних акцій німецької окупаційної влади у відповідь на терористичні акти червоних партизанів, унеможливити радянську агітаційно-пропагандистську роботу на підконтрольних УПА територіях, забезпечити район для дислокації повстанських підрозділів та оперативний простір для їхньої діяльності.

Один із перших боїв відбувся 20 лютого 1943 р. між сотнею УПА І. Перегійняка (“Коробки”) і партизанським загonom біля села Заморочене на Сарненщині [154, арк. 1]. З того часу бойові сутички відбувалися постійно, хоча й не мали характеру широкомасштабних операцій, спрямованих на знищення великих формувань. Ситуація змінилася в кінці 1943 р. – на початку 1944 р., коли наступ Червоної армії активізував радянське та польське підпілля, а територію Волині заповнили партизанські з'єднання. За жовтень–листопад 1943 р. українські повстанці провели з ними 54 бої [653, 46].

Головна команда і провід ОУН(б) усвідомлювали потребу залучення до лав повстанської армії представників різних національностей, що відповідало загальній концепції створення єдиного фронту. Вважається, що першими до УПА приєдналися татарські відділи, сформовані навесні 1943 р. Влітку того ж року – вірменські, грузинські, узбецькі підрозділи (усього 15 національних відділів). Більшість особового складу цих загонів складали військовополонені солдати Червоної армії, звільнені вояками УПА. Вони не розуміли власної ролі у визвольній боротьбі. Виникла нагальна потреба сформувавши політичну концепцію, яка надала б сенс їхньому перебуванню в УПА та спонукала б до збільшення чисельності цих підрозділів у майбутньому за рахунок червоноармійців.

З ініціативи керівництва ОУН(б) 21–22 листопада 1943 р. на Волині відбулася конференція поневолених народів Сходу Європи і Азії. За розрахунками її організаторів, серед яких був і головний командир УПА Р. Шухевич, зазначене зібрання мало сприяти створенню “могутнього протибільшовицького фронту”. Однак зміни військово-політичного становища, яке склалося внаслідок прориву німецької оборони на Дніпрі й закріплення частин Червоної армії на Правобережжі, робили цю ідею не популярною серед представників народів СРСР. Більшість із них сприймала

власне перебування в УПА як тимчасове – до моменту наближення фронту [333, 244].

Ставлення керівництва УПА до представників інших національностей у лавах повстанців визначалося недовірою. Багато з них приєдналися до українського визвольного руху, вважаючи його спрямованість анти німецькою, і не бажали брати участі у боротьбі проти радянських партизанів та польських націоналістичних організацій. Тому з них створювали лише невеликі підрозділи з легким озброєнням. Вони дислокувалися окремо від основних сил УПА і перебували під посиленним контролем Служби безпеки ОУН(б). У період переходу фронтів (січень 1944 р.) ці загоны здебільшого саморозпустилися, були знищені або перейшли на радянський бік.

Загальна чисельність іноземних підрозділів в УПА становила (за П. Мірчуком) 20 тис. вояків. Велику кількість неукраїнського складу повстанців відзначали у звітах й партизанські командири. Зокрема, О. Сабуров 15 лютого 1944 р. доповідав УШПР, що 40 % вояків УПА не є українцями. Серед них називалися інгуші, осетини, черкеси, татари і навіть росіяни [278, арк. 251]. Щодо українського складу повстанської армії, то, згідно зі свідченням одного з командирів УПА Є. Басюка (“Чорноморець”), станом на 1944 р. галичани становили 60 %, волиняни і поліщуки – 30 %, наддніпрянці – 10 % [21, арк. 63].

За своїм соціальним походженням більшість були селянами. Це підтверджують дослідження Одеського інституту політології та управління. Із проаналізованих анкет 1285 учасників УПА: 77,6 % – селяни, 18,2 % – робітники, 4,2 % – інтелігенти. Отже, основна маса вояків була саме селянами, що й визначало соціальну базу визвольного руху [418, 56].

Активність УПА на Волині була зумовлена тактикою оперування великими підрозділами та стратегією створення визволених районів, задекларованих проводом ОУН(б) та ГК УПА. Згідно з інформацією УШПР, на 19 квітня 1943 р. лише в районі Луцька оперував підрозділ УПА чисельністю понад 1 500 вояків [216, арк. 43].

Концентрація повстанських загонів відбувалася навколо районних центрів Волині – Ковеля, Колок, Маневичів, Ківерців, Рожища та ін. Боячись втратити контроль над містами регіону, окупаційна влада терміново збільшувала кількісний склад військових гарнізонів. Так, якщо до 1 квітня 1943 р. в м. Колках перебувало три німецькі солдати, то в квітні їх стало 400, у с. Голобах було два, а стало 14 німецьких солдатів, у м. Рожищі – кількість збільшилася відповідно з 25 до 150 німецьких солдатів, у с. Переспі – з 3 до 10 малярських солдатів, у м. Ковелі – з 300 до 4 000 німецьких солдатів, у м. Костополі – з 50 до 500 німецьких солдатів [273, арк. 27]. На всіх залізничних станціях та підступах до залізничних мостів було встановлено доти з кулеметами і гарматами. Ці заходи окупаційної влади мали на меті запобігти нападам на комунікації і забезпечити безперебійне постачання фронтових частин.

Результатом реалізації повстанської тактики УПА стало звільнення окремих населених пунктів Маневицького, Цуманського, Рожищенського,

Ківерцівського, Степанського та інших районів Волині. У чотирикутнику Дубно – Остріг – Шумськ – Крем’янець утворилась територія, контрольована націоналістами [460, 45].

На відміну від Волині, ситуація в Галичині була дещо спокійнішою. Нам вдалося віднайти лише один документ (доповідна записка командира партизанських загонів Житомирської області генерал-майора О. Сабурова), у якому згадується про невдалу спробу повстання українських націоналістів у м. Львові восени 1943 р. (імовірно, в жовтні). У ньому зазначається, що для повернення контролю над містом німці використали два власних батальйони і близько 5 000 озброєних поляків. У результаті боїв було вбито близько 2 000 поляків, 5 000 націоналістів і близько 800 німців [229, арк. 11]. Кількість втрат говорить про масштабність події, але підтвердження цієї інформації не знаходимо в інших джерелах.

Встановити власний контроль над Волинню було пріоритетним завданням для ГК УПА. Великі лісові масиви, підтримка місцевого населення та слабкі німецькі гарнізони робили можливим не лише захоплення населених пунктів, а й утримування їх за допомогою потужної оборони.

У березні–листопаді 1943 р. важливим осередком повстанського руху стало містечко Колки. Тут утворилася вільна від німецької адміністрації та червоних партизанів територія, яка увійшла в історію під назвою “Колківська республіка”. Її кордони проходили по р. Горині, залізниці Костопіль – Сарни, р. Стир, а також по шосейній дорозі Клевань – Рівне –Александрія. Тут було налагоджено систему охорони території у вигляді спеціальних застав, які запобігали проникненню німецьких частин [22, арк. 80].

На визволених територіях було організовано систему цивільної влади. Керівництво УПА відрядило сюди командира Північно-західної групи Ю. Стельмашука (“Рудий”) зі штабом та людьми з територіальної адміністрації. У місті створено поліційну станицю, командиром якої став Є. Басюк (“Чорноморець”), жандармерію очолив сотник “Моряк” [455, 2].

Навколо містечка дислокувалися підрозділи УПА. Зокрема, у районі старосільських хуторів – сотня під командуванням Н. Лопохи (“Горошка”). Неповна сотня (50 повстанців) на чолі з Д. Нагорним (“Босий”) діяла поряд із хуторами села Ситниці; біля Рудки-Козинської – близько 200 вояків під командуванням сотника П. Германюка (“Богун”). На території Ківерцівського, Колківського і Цуманського районів діяла військова група “Котловина” у складі 300 бійців, якою командував С. Коваль (“Рубашенко”, “Бурлака”, “Юрко”). У середині червня прибуло два відділи постанців із Галичини. За даними Українського штабу партизанського руху, станом на 9 липня 1943 р. на території Колківської республіки діяли ще загони “Берези” (400 осіб), “Легенди” (450 осіб), “Єромщеня” (325 осіб), “Орла” (100 осіб), “Махорки” (300 осіб) [587, 98].

У цей час у Колках, а згодом і в найближчих селах, розміщувався штаб командира Північної групи УПА І. Литвинчука (“Дубового”). Його охороняла сотня “Бескиди”. Особисто “Дубовому” підпорядковувалися сотні

“Цигана”, “Ворона”, “Недолі”, “Шаули” (практикували називати загони відповідно до псевдонімів їхніх командирів). Отже, у районі містечка було сконцентровано понад 3 000 повстанців [588, 75].

Згідно з розпорядженням про встановлення адміністративного поділу на території України, виданого Головною командою УПА 1 вересня 1943 р. та наказу Д. Клячківського (“К. Савура”), у визволених районах встановлювалася цивільна адміністрація. Усі підконтрольні території поділялися на села і міста, райони, повіти (округи), області. Органами адміністративної влади мали стати виборні ради та управи різних рівнів (сільські, міські, повітові, обласні) [182, арк. 15; 129, арк. 10]. У Колках створено революційний суд. Його головою був уродженець села Старосілля Т. Регешук. До складу суду входили Г. Лавренчук (заступник судді), А. Васюхник (секретар), І. Терешко (член суду). Судові присуди виконував уродженець села Старосілля В. Маркевич [587, 99].

Розпочалося відродження господарського життя. Згідно з розпорядженням ГК УПА, підписаним Д. Клячківським (“К. Савуром”) 15 серпня 1943 р., зроблено спробу вирішити земельне питання. Скасовувалася колгоспна система та відроджувалося право приватної власності на землю. Всі господарства німецьких і польських колоністів переходили у власність українських селян. Розподіляли землю громадські управи й земельні комісії, вибрані загальними зборами громадян. Допускалося наділення селян землею в кількості, яку зможе обробити одна сім’я, або збереження колективних форм господарювання за бажанням населення. У разі загибелі власника землі та його сім’ї наділ переходив у спадок родині до четвертого покоління включно [182, арк. 1–8; 153, арк. 1–3]. Величина земельного наділу залежала від родючості ґрунтів та здатності господаря ефективно його використовувати. Зазвичай виділялося 5–7 га на одну родину. В разі наявності у господарів 10–15 га землі питання про виділення цієї норми розглядалося індивідуально [141, арк. 39–40].

Повстанська адміністрація відновила виробництво товарів першої потреби: мила, паперу, воску, медичного спирту тощо. У той час у Колках функціонував пункт з переробки м’яса, молочарня, млин, було відкрито дві їдальні та шпиталь. Запроваджено натуральний щомісячний податок. Якщо господарство мало 5 га землі й більше, то власник здавав 5 кг м’яса, 2 кг смальцю, 10 кг муки і ярини. Бідне населення робило внески добровільно, хоча факти свідчать про часте порушення цього принципу. Наприклад у с. Ковильному Корецького району на Рівненщині за відмову селянами здавати молоко для УПА 23 жовтня 1943 р. було демонстративно забито шість корів, після чого постачання відновилося [127, арк. 23; 681, 111].

Недостатня кількість грошової маси змусила оунівських керівників запровадити своєрідні облігації – бофони (скорочення від словосполучення “бойовий фонд”). Зазвичай це були однобічні грошові документи з національною символікою. Написи на них дублювали пропагандистські заклики ОУН і УПА та містили фіксований номінал. На Волині і Поліссі бофони з’явилися у 1943 р. Ескізи їхнього зовнішнього вигляду розробив

відомий художник Н. Хасевич. Уповноважені особи (господарчі референти) від імені ОУН чи УПА видавали їх населенню за добровільно внесені, стягнуті як податки, реквізовані кошти, у вигляді готівки, іноді продуктів харчування, одягу тощо. Крім суто фінансової ролі, бофони виконували функцію наочної агітації. Їхнє поширення серед населення часто пов'язувалося із проведенням агітаційно-пропагандистських заходів: мітингів, святкування пам'ятних історичних дат національної історії та ін. [393, 7; 659, 131; 156, арк. 1–22].

У містечку Колках було відновлено роботу середньої школи, яку контролював шкільний інспектор, підзвітний суспільно-політичній референтурі. Велику увагу місцева адміністрація приділяла культурно-освітній та пропагандистській роботі. З липня 1943 року в Колках раз на місяць виходив часопис для партизанів, розповсюджувався журнал “До зброї” та гумористичний часопис “Український перець”. У райцентрі працював клуб, виступали аматорський драматичний гурток, хор та оркестр [512, 64; 680, 135].

Для поповнення кадрового складу УПА на території Колківської республіки відкрили військові курси та підстаршинську школу, якою керував “Босий”, було сформовано кавалерійську сотню. Відкривалися санітарні пункти для лікування хворих та поранених повстанців, а в с. Куликовичах розгорнуто польовий шпиталь. Санітарною та медичною службою керував Український червоний хрест. Допомогу надавали не лише пораненим повстанцям, а й місцевому населенню. З цією метою було створено санітарні пункти та амбулаторії, в яких приймали хворих у зазначені години. Ліки можна було придбати в аптечних відділах. Забезпечували медичними кадрами ці установи організовані курси медсестер у с. Куликовичах [399, 2].

Створення Колківської республіки та активізація червоних партизанів унеможливлювали реалізацію планів окупаційної влади щодо економічного грабунку регіону, дестабілізували роботу тилу. Проводячи послідовну політику ліквідації всіх антинацистських чинників в Україні, німці розпочали навесні 1943 р. низку каральних акцій – і проти червоних партизанів, і проти УПА (на Житомирщині, Чернігівщині, Сумщині). 7 червня командувач СС і поліції в генеральній окрузі Волинь–Поділля бригаденфюрер СС Гінцлер видав наказ про придушення національних заворушень у районах Волинської і Рівненської областей. Ставилось завдання мобільними ударами підрозділів СС знищити великі підрозділи та штаби руху Опору [196, арк. 1].

Операція розпочалася 7 червня 1943 р. на Горохівщині, поступово поширюючись на всю територію Волині. За липень–серпень відбулося відповідно 35 і 24 бої з повстанцями. Для ліквідації УПА було залучено 10 тис. жандармів, 10 моторизованих батальйонів з артилерією, 50 танків, 27 літаків. Загальне командування здійснював обергрупенфюрер Е. фон дем Бах-Зелевський. Згідно зі звітом політичної референтури крайового проводу за дві доби 13–14 липня 1943 р. німецькі карателі разом із польськими поліцейськими вбили в Луцькому та Островському районах 789 мирних жителів. За той же період спалено 20 сіл Сенкевичівського району і вбито

342 особи [199, арк. 18]. Ці акції мали на меті залякати населення та знищити підпілля ОУН, тому основним завданням для УПА стала оборона українського населення. Слід зауважити, що у більшості випадків зашкодити каральним операціям не вдалося. Основними причинами стали брак потрібного технічного і військового оснащення, запізніле надходження розвідданих та як результат недостатня оперативність реагування і зневіра населення у здатності УПА його захистити. Восени 1943 р. політична референтура ВО “Заграва” (охоплювала територію Костопільського, Сарненського, Столинського і Пінського районів) зазначала, що хоч населення і підтримує самостійницькі ідеї, але не вірить у можливість перемоги [201, арк. 6].

Такі настрої поступово передавалися і стрільцям. Задля підняття бойового духу, а відповідно й боєздатності підрозділів УПА 5 серпня 1943 р. Головна команда і штаб УПА видають наказ про посилення політико-пропагандистської і виховної роботи. Згідно з документом, запроваджувався інститут політвиховників, які за будь-яких обставин мали щоденно проводити заняття з особовим складом, виховувати з кожного військовика патріота-державника [171, арк. 11]. Поряд з цим Головна команда намагалася розгорнути масову військову підготовку, здійснити повну мілітаризацію українського населення. Згадані вище заходи дали позитивний результат. Відбувалося кількісне зростання загонів УПА, підвищувалася бойова майстерність старшин та стрільців, з’явилося розуміння кінцевої мети боротьби.

Поряд із оборонними боями повстанці проводили наступальні операції, намагаючись розширити підконтрольний їм регіон. Зокрема, кровопролитними були бої за райцентри Степань і Володимирець на Рівненщині. Організація засідок на дорогах унеможлиблювала рух німецького транспорту на відтинках Дубно – Рівне та Дубно – Крем’янець. Розпочалось планомірне знищення польських колоній, які мали потужні воєнізовані формування, здійснювали напади на українські села та брали участь в антиукраїнських каральних акціях. Серед них, зокрема, в Яновій Долині (Костопільського району, Рівненської області) було знищено близько 600 поляків [274, арк. 29].

Жорстока боротьба за Колківську республіку призвела до значних втрат з обох боків. Л. Шанковський визначає їх у кількості понад 3 тис. вбитих і поранених з німецького боку та 1237 стрільців УПА. Постраждало понад 5 тис. осіб цивільного населення. Загалом літній німецький наступ не досягнув поставленої мети – знищення антифашистських збройних формувань та відновлення окупаційної адміністрації на Волині. Неспроможність фон дем Бах-Зелевського виконати поставлене завдання призвело до його заміни командиром СС і поліції регіону Росія–Південь обергрупенфюрером СС Г. Прюцманом.

Наприкінці жовтня – на початку листопада 1943 р. німецьке командування вирішило остаточно знищити український самостійницький рух у регіоні. За цей період зафіксовано 47 боїв, результатом яких стала

загибель та поранення 1500 німецьких солдатів і офіцерів. УПА втратила 414 повстанців [506, 188].

У наступ на Колки було кинуте дивізію при підтримці літаків та артилерії. Унаслідок бойових дій містечко було майже повністю зруйновано, загинуло близько 800 цивільних осіб, було спалено ряд сіл, зокрема Мар'янівку, Старосілля, частково зруйновано Розничі. 1 листопада 1943 р. упівську “столицю” було захоплено. Хвиля німецького терору охопила села, розміщені між річками Горинню і Стиром. Масові страти українського населення супроводжувалися повсюдним грабунком, конфіскацією і вивозом зібраного врожаю. Хоча Колківську республіку було знищено, але досягти повного контролю на Волині окупаційній владі не вдалося. Кількісний склад УПА і надалі зростав.

Аналізуючи причини поразки на нараді командирів підрозділів, Д. Клячківський (“Клим Савур”) зауважив низьку ефективність тактики дій великими підрозділами, оскільки ворог мав змогу застосувати всі види озброєнь, включно з танками та літаками. Це змусило ГК УПА переглянути методи боротьби і зменшити великі військові одиниці до рівня сотень та невеликих боївок. Про часткову демобілізацію, проведену УПА восени 1943 р., згадує начальник Рівненського обласного штабу партизанського руху В. Бегма: “Націоналісти... розпустили по домівках всю примусово мобілізовану і виведену до лісів молодь, наприклад, в Дубровицькому районі Ровенської області” [279, арк. 45].

Досвід бойових дій 1943 р. свідчив, що неможливо вести широкомасштабну успішну боротьбу проти німецьких регулярних частин, а зміни на фронті робили німецьку загрозу другорядною. Радянський контрнаступ у липні 1943 р. на Курській дузі перейшов у загальний наступ. Напрямок головного удару Червоної армії була Україна. На півночі і на сході одне за одним звільнялися міста. Станом на 30 вересня лінія фронту проходила по берегу Дніпра від півночі України до Запоріжжя. Зміни на радянсько-німецькому фронті та загроза повернення сталінського режиму змусили командування УПА та провід ОУН(б) переглянути відносини з окупаційною владою.

Серед перших спроб внормувати стосунки був “Відкритий лист українських націоналістів німецькому націоналісту” від 1 жовтня 1943 р., адресований від імені Крайового проводу ЗУЗ губернатору Галичини доктору О. Вехтеру. Антинімецьку боротьбу УПА пояснювала непоступливістю керівництва рейху в справі створення національних держав на окупованих територіях та злочинною політикою Е. Коха на Волині та Поліссі [287, арк. 41–42; 247, арк. 22]. Офіційної відповіді на це звернення не було. Натомість почала ширитися пропагандистська кампанія в україномовній пресі, спрямована на засудження антинімецьких проявів та звинувачення націоналістів у допомозі Червоній армії, а отже у зраді ОУН (б) українських національних інтересів. Об’єктивна реальність підштовхувала обидві сторони до співпраці, неофіційної, мовчазної, але спрямованої проти Москви. У зв’язку із цим 28 жовтня 1943 р. було видано наказ Д.

Клячківського “Про збереження нейтралітету по відношенню до німців, мадяр, литовців”. Підрозділам УПА заборонялося вести бойові дії проти окупаційної влади [126, арк. 1–5].

Хоча в цей період порозуміння між німецькою адміністрацією та керівництвом ОУН(б) і УПА не було досягнуто, але на рівні місцевих підрозділів домовленості існували. Це непокоїло керівництво визвольного руху, адже пряма співпраця з нацистами, які масово нищили українців, була неприпустима. У зв’язку із цим 25 листопада 1943 р. було розповсюджено “Повідомлення у справі провокації німців щодо переговорів з місцевими чинниками ОУН чи УПА”. Згідно з цим документом командирам загонів УПА заборонялося вступати у переговори та укласти угоди з окупантом. Про всі факти звернень німецької сторони слід було негайно повідомляти вище командування [170, арк. 6].

Упродовж березня–липня 1944 р. в Тернополі і Львові відбулася низка зустрічей уповноважених поліції безпеки і СД дистрикту Галичина з чільним діячем ОУН(б) І. Гриньохом, котрий діяв під псевдонімом “Герасимовський”. Переговори були таємними, щоб не дати формального приводу радянській владі вважати націоналістичне підпілля агентами німецьких спецслужб. Серед основних вимог були такі: звільнити українських націоналістів з ув’язнення, припинити переслідування українських націоналістів, надати озброєння і потрібне спорядження для посилення боєздатності УПА. Натомість ОУН(б) пропонувала надавати оперативну розвідувальну інформацію про переміщення частин Червоної армії, проводити диверсії в радянському тилу.

Подібні переговори відбувались і на Волині взимку 1943 р. в районі Деражного та були продовжені навесні 1944 р., в районі с. Верби (Рівненська область). У віднайденому нами документі не вказано, хто представляв сторони, але з німецького боку угоду погоджено зі згаданим вище обергрупенфюрером СС Г. Прюцманом. Результатом цих домовленостей мало стати встановлення нейтралітету між УПА і німецькими частинами. УПА забов’язувалася надсилати розвідників у райони, зайняті Червоною армією, і надавати отриману інформацію командуванню вермахту. Для безперешкодного пропуску цих агентів через німецькі застави було узгоджено умовний сигнал – піднята до обличчя рука з розчепіреними пальцями. Зі свого боку німецька сторона обіцяла припинити каральні операції щодо українського населення і залишати склади зі зброєю та обладнанням для підрозділів УПА в разі відступу [197, арк. 1–8].

Підтверджує достовірність цієї інформації і німецький документ із грифом “Бойова група Прюцман”, захоплений червоноармійцями під час розгрому однієї з частин вермахту в Західній Україні. Документ, датований 12 лютого 1944 р., підписав генерал-майор СС, бригаденфюрер Бренер. Згідно з його змістом, існувала домовленість між німецьким командуванням і УПА про налагодження розвідувальної роботи в тилу Червоної армії. Вся інформація мала надходити до розвідвідділу бойової групи “Прюцман”. У своєму наказі Бренер розпоряджається всіляко сприяти воякам УПА, які

мають посвідчення за підписом капітана Фелікса, або тим, хто називає себе учасником УПА. Їм дозволялося переходити лінію фронту, залишати при собі зброю, на першу вимогу отримувати швидкий доступ до розвідвідділу. Вказувався також пароль для розпізнавання учасників УПА (очевидно, саме про нього йшлося вище, хоча в документі пароль не вказано) [37, арк. 15].

Обережне ставлення німців до українського визвольного руху загальмувало реалізацію взаємовигідних контактів. Репресії нацистів не припинилися, а озброєння повстанці отримували, роззброюючи дрібні німецькі підрозділи, грабуючи склади боєприпасів. Радянські документи (протоколи допитів полонених військовослужбовців абверу) вказують на інше джерело матеріального забезпечення УПА. Достовірність наведеної в них інформації викликає певні сумніви, бо не підтверджується іншими джерелами. Наприклад, німецький капітан Й. Лазарек стверджував, що він особисто вів переговори з керівництвом УПА про спільні дії проти Червоної армії і що від березня до грудня 1944 р. повстанці отримали 20 тис. одиниць озброєння. Крім того, німці нібито заклали 40 баз зі зброєю на території Галичини, які передали УПА. Сумнівно, що в такий важкий для вермахту час віднаходилися ресурси для забезпечення озброєнням українських націоналістів у таких великих обсягах. На нашу думку, ці свідчення мали на меті дискредитувати УПА в очах громадськості і були сфальшовані співробітниками НКВС [37, арк. 13].

Отже, незважаючи на численні збройні сутички з частинами вермахту, які відступали, антинімецька боротьба втратила для ОУН(б) і УПА актуальність. Основним завданням стало збереження сил, розбудова націоналістичного підпілля та підготовка до тривалої боротьби з радянською владою. Позиція українських націоналістів ґрунтувалася на переконанні, що Радянський Союз – це тюрма народів, а отже для реалізації власних програмних документів щодо побудови Української самостійної соборної держави саме радянська влада була основною загрозою та ворогом національно-визвольного руху. Поява другого (антинімецького) фронту стала вимушеною потребою, спровокованою ставленням офіційного Берліна до ідеї відновлення української державності та необхідністю захисту мирного населення від фізичного знищення, депортацій та економічного пограбування

До факторів, що стимулювали це рішення, можна віднести такі: по-перше – негативне ставлення окупаційної влади до ідеї відродження української державності, що проявилось у вимозі відкликати Акт 30 червня 1941 р., масових арештах лідерів ОУН, виданні таємних наказів про фізичне знищення націоналістів; по-друге – утвердження жорстокого окупаційного режиму і потреба захисту населення; по-третє – побоювання втратити лідерство у визвольному русі, на яке почав претендувати волинський отаман Т. Боровець і його військово формування – Поліська Січ.

Остаточне рішення про початок антифашистської збройної боротьби було прийнято 17–21 лютого 1943 р. на III конференції ОУН(б). Відповідно до її рішень, визначалися два основні вороги організації в особі німецької

окупаційної та радянської влади, тому реалізовувалася повстанська тактика “двофронтвої” боротьби.

Процес формування УПА відбувався в кілька етапів. Перший тривав до осені 1942 р. і характеризувався створенням самооборонних кущових відділів ОУН(б). Другий – охоплював період від жовтня 1942 р. до весни 1943 р., коли відбувалося стрімке кількісне зростання підрозділів ОУН(б) до рівня мобільних загонів унаслідок переходу на нелегальне становище частин української поліції. Третій – весна–літо 1943 р., коли було здійснено примусове приєднання загонів Поліської Січі та ОУН(м) до підрозділів ОУН(б) та їхнє об’єднання в єдину армію під загальною назвою УПА. Її створення стало надзвичайно важливим фактором, який докорінно змінив розстановку сил у визвольному русі на користь ОУН(б).

Основним завданням створеної армії визначалося визволення України від німецької окупації через реалізацію повстанської тактики, тобто оперування великими підрозділами, створення визволених від окупаційної влади районів з подальшим їх злиттям у єдине державне утворення. Неспроможність виконати таке надзавдання показали військові невдачі літа–осені 1943 р. на протинімецькому фронті. УПА зайняла позицію самооборони щодо окупаційної влади і перейшла до суто партизанської тактики боротьби.

Бойові операції повстанців обмежували можливості окупаційної адміністрації стосовно економічного грабунку Волині–Полісся, перешкоджали проведенню каральних операцій нацистів та масовому вивозу населення на роботу до Німеччини. Наближення лінії фронту спонукали ОУН(б) відмовитися від активної протинімецької боротьби. Пошук компромісу з окупаційною владою спричинив укладання низки угод про нейтралітет і військову співпрацю. Від весни 1944 р. основним фронтом для УПА стає антирадянський.

4.4. Позиція ОУН у польсько-українському конфлікті

Особливе місце в історії польсько-українських відносин займають події Другої світової війни, які часто мали характер неприхованого протистояння і навіть збройної боротьби. Є діаметрально протилежні оцінки діяльності польських та українських націоналістичних організацій у сучасному науковому світі. Відсутність єдиної наукової концепції в Україні і Польщі, потреба узгодити кількість жертв, породжує взаємні звинувачення у фальсифікації історичного минулого. Волинь стала ареною безкомпромісної збройної боротьби, спрямованої на фізичне знищення політичних опонентів та мирного населення обох національностей. Тому ці питання і сьогодні є найболючішими у відносинах двох народів-сусідів. Це підтверджує перебіг дискусій між українськими та польськими істориками, які започаткували в 1994 р. наукові семінари, присвячені вивченню складних питань історії цих країн. Результатом став пошук компромісу, зняття політичного напруження у стосунках і на державному, і на побутовому рівні.

Унаслідок низки обставин конфлікт на Волині набув найбільш жорстоких і кривавих форм. Причини такого непримиренного ставлення мали глибокі історичні коріння. З одного боку, це спроби полонізації та окатоличення українського населення в періоди існування Польської держави, а з другого – прагнення до відродження державності як засобу самореалізації, забезпечення вільного розвитку національної культури і православної церкви.

У міжвоєнний період польські уряди реалізовували тезу “Польща для поляків”, прагнучи примусово асимілювати українське населення, тлумачили його як меншовартісне, несвідоме, позбавляючи права навіть називатися українцями. Відповіддю польській владі став масовий опір полонізації. Розпочався процес творення політичних партій, які намагалися організувати волинян, домогтися від польського уряду визнання права українців на власне державне життя і культурну самобутність. Центристські партії ставили собі за мету створення територіальної автономії в складі Речі Посполитої і опікувалися українізацією Української православної церкви, культурно-просвітницькою роботою. Право радикальні сподівалися на збройне вирішення конфлікту, спрямовуючи зусилля на військову підготовку власних членів, практикуючи вбивства політичних діячів та польських колоністів. Зрештою протистояння з польською адміністрацією покликало до життя ОУН як організацію, що об’єднала розрізнені партії з націоналістичною

ідеологією, перетворивши їх на потужну силу, здатну впливати на політичну ситуацію в Польщі.

Поширення націоналістичної та комуністичної ідеології серед населення Західної України, підтримка українцями самостійницьких гасел напередодні війни спонукали польський уряд до радикальних заходів. На Волині ширилися пацифікаційні акції, що часто супроводжувались убивствами місцевого населення. Українців виселяли з прикордонної смуги, масово звільняли із поштових служб, установ зв'язку, арештовували національно свідому інтелігенцію. У 1938–1939 рр. головнокомандувач Війська польського маршал Е. Ридз-Смігли і міністр військових справ генерал Т. Каспшицький підготували плани депортації українського населення з південно-східних територій углиб Польщі. Реалізація цих проектів стала неможливою, оскільки почалася Друга світова війна. Поразку Польщі українці сприйняли як початок власного державного життя у складі радянської України, намагалися усунути поляків від адміністративних посад і політичного життя. Український дослідник І. Іллюшин у праці “Бойові дії ОУН і УПА на антипольському фронті” [483, 224] стверджує, що в цей час на Волині і Східній Галичині сталися перші випадки грабунку, вбивств та спалення маєтків польських осадників. На нашу думку, подібні акції практикувалися на Волині ще на початку 1920-х рр. право- та ліворадикальними партіями (КПЗУ, УВО та ін.).

Розгортання репресій, націоналізація та початок колективізації стимулювали антирадянські настрої населення і робили теоретично можливим об'єднання зусиль українського визвольного руху та створеного польського підпілля. Останнє ставило собі за мету – відродження незалежності, захист самостійності та неподільності Польської держави у довоєнних кордонах. Реалізація цього завдання покладалася на різноманітні підпільні організації, провідну роль серед яких відігравав Союз збройної боротьби та Армія крайова (СЗБ–АК) (сформована у листопаді 1939 р. під керівництвом уряду Польщі в екзилі). На Волині діяла експозитура Головного командування СЗБ–АК під кодовою назвою “Волинь–Схід”, яка мала власні розвідувальні осередки в Ковелі, Рівному, Здолбунові, Костополі та Луцьку [710, 142–145].

Територіальна структура СЗБ–АК охоплювала області, округи, підокруги, інспекторати, обводи, райони і осередки, що значною мірою збігалось з довоєнним адміністративним поділом [599, 173; 621, 139–140].

Перші спроби об'єднати зусилля з українськими націоналістами зробила польська сторона в особі так званого Комітету міністрів у справах краю (діяв нелегально і виконував функцію координаційного центру для польського підпілля, керувався вказівками Лондонського уряду), який на засіданні 28 листопада 1939 р. ухвалив резолюцію щодо українського питання. Вона не відображала офіційної позиції еміграційного уряду, а лише була пропозицією, в якому напрямі може рухатися переговорний процес. Цей документ був засекреченим і використовувався для внутрішнього користування у польському підпіллі. Основними тезами для порозуміння

стали такі: буде створено Українську державу (в межах кордонів, узгоджених з польським урядом), яка існуватиме на засадах рівності з Польською Республікою в єдиній федерації; на території цих утворень буде забезпечено широкі культурно-автономні права нацменшинам. Ця інструкція, потрапивши на затвердження до прем'єра уряду В. Сікорського, була відхилена, а офіційну позицію було озвучено в декларації від 18 грудня 1939 р. Загалом вона проголошувала боротьбу поляків “за повернення втрачених східних кресів” [703, 101; 687, 34].

Командування АК розробило тактику визвольної боротьби. Вона передбачала три етапи, залежно від ситуації на фронтах і в самій окупованій країні. Це були: підпільна боротьба, період перед повстанням та загальне повстання. Найбільші організаційні зусилля були спрямовані на підготовку сил та засобів до збройного виступу. Цій меті підпорядковувалися основні форми роботи. Повстання мало не лише визволити країну, а й забезпечити її територіальну неподільність (очевидно, малася на увазі військова допомога Англії та Франції, адже нечисленне і погано організоване польське підпілля не могло самотужки забезпечити перемогу в боротьбі проти Німеччини та СРСР).

У цей період сподівання польського уряду були пов'язані з Англією та Францією. Радянський Союз вважали таким же окупантом, як і Німеччину, однак поразка Франції спонукала до перегляду польсько-радянських відносин.

Ці зміни відобразилися в інструкції прем'єр-міністра В. Сікорського, надісланій у липні 1940 р. у Варшаву до генерала С. Ровецького – командувача польським підпіллям. У ній зазначалося, що ставлення до Радянського Союзу має визначатися військово-політичною ситуацією в Європі. У разі створення широкої антигітлерівської коаліції слід переглянути власні гасла про ворога польського народу – Росію та відкласти територіальні суперечки з нею. В той же час пропонувалося таємне зближення з українськими націоналістами, але всі заяви та ініціативи слід було залишати без надання будь-яких політичних гарантій. Стверджувалося, що лише уряд має право ухвалювати рішення щодо українського питання.

Таким чином, польське підпілля було позбавлене можливості проявляти ініціативу під час переговорів з українськими самостійницькими організаціями. Небажання визнати право на самовизначення населення і категоричне заперечення щодо входження Галичини та Волині до складу незалежної Української держави в майбутньому стали основною причиною ухиляння від переговорного процесу з боку ОУН та еміграційних політичних інституцій.

В українській політичній думці польське питання розглядалося з точки зору: ставлення польської сторони до відродження Української держави та приналежності до неї західних земель; припинення польсько-українського протистояння та нормалізації взаємин; створення спільного фронту двох народів у боротьбі проти окупантів – Німеччини та СРСР. Домінуючою стала позиція ОУН(б), сформульована на II Надзвичайному великому зборі у

Кракові: “ОУН поборює акцію тих польських угруповань, що змагаються за відновлення польської окупації українських земель. Ліквідація антиукраїнських акцій з боку поляків є передумовою нормування взаємин між українською і польською націями” [183, арк. 32–40].

Політична криза всередині ОУН (наприкінці 1930-х – на початку 1940-х рр.) і подальший її розкол унеможлилювали вироблення єдиної позиції щодо польського питання. Ревізіоністська течія, яку очолював І. Мітринга, вбачала у визвольному русі польського народу важливий чинник у війні в Східній Європі. У лютому 1940 р. у Кракові, рекомендувала не лише рахуватися з ним, а й досягнути порозуміння і співробітництва, як проти Німеччини, так і проти СРСР. І. Мітринга категорично заперечував позицію берлінської групи бандерівців про те, що місце України у фашистській “новій Європі”. Спільну боротьбу з поляками, французами, народами СРСР за вільну Європу без А. Гітлера та Й. Сталіна він визначав як єдино можливий шлях відродження незалежної Української держави [641, 238].

Важливу роль у налагодженні українсько-польських стосунків відіграв митрополит А. Шептицький. Він неодноразово звертався до греко-католицької громади з проханням припинити насильства і виступав у ролі посередника під час підготовки та проведення переговорів. Відомо, що навесні і влітку 1940 р. у присутності А. Шептицького і представника Союзу збройної боротьби В. Пеховської відбулися дві зустрічі, на яких сторони намагалися узгодити власні позиції, обговорювали питання, як пом’якшити гостроту українсько-польських відносин [641, 238].

З. Матла у спогадах підкреслював, що митрополит відстоював позиції української сторони, хоча й засуджував радикалізм бандерівців, пропонуючи об’єднати зусилля перед лицем спільного ворога [566, 1454–1455]. Переговори не дали конкретних результатів. Досягнути компромісу заважала непоступлива позиція польської сторони у питаннях статусу Галичини та Волині, а також орієнтація ОУН на допомогу Німеччини у вирішенні українського питання.

Початок німецько-радянської війни докорінно змінив ситуацію. Спроби відродити національну державність Актом 30 червня 1941 р. у Львові та реакція офіційного Берліна на такі дії спонукали ОУН(б) до пошуку нових союзників. Відновилися спроби українсько-польського порозуміння. На одній із таких зустрічей між С. Ровецьким та членом ліквідованого німцями українського уряду В. Горбовим у серпні 1941 р. останній заявив, що українські націоналісти ніколи не відмовляться від західноукраїнських земель на користь Польщі. Наголошував на моральній неготовності поляків піти на поступки в цьому питанні та зробив висновок про єдиноможливий шлях розв’язання питання – збройну боротьбу [621, 38; 443, 37].

Чергову спробу домовитися з представниками польського підпілля було здійснено керівництвом ОУН(б) після завершення роботи І конференції (вересень 1941 р.). Провід організації ініціював проведення переговорів які відбулися у Варшаві. ОУН(б) представляв колишній головний редактор газети “Нове село” (1936–1939 рр.) у Львові, один з мітрингівців Б.

Левицький. Як впливає зі звіту про польсько-українські відносини, що його надіслав 11 листопада 1941 р. генерал С. Ровецький (“Грот”) В. Сікорському, офіційний представник бандерівців прибув, аби підготувати умови для переговорів, про вироблення спільної політики щодо німців. Від імені організації Б. Левицький обіцяв вплинути на антипольські настрої українського населення, якщо буде припинено антиукраїнську кампанію. Він запропонував полякам на майбутніх переговорах виходити з того, що Україна має стати незалежною, а проблема польсько-українського кордону обговорюватиметься після війни [641, 240].

Б. Левицький висловив переконання, що Англія буде основним чинником у вирішенні питання відродження польської та української державності та їх територіального розмежування. У зв’язку із цим засуджувалася позиція проводу ОУН(м) та керівництва інших українських партій, які орієнтувалися на підтримку Німеччини в цьому питанні [376, 141–145].

Позиція української сторони дала можливість С. Ровецькому стверджувати, що єдиною політичною силою, з якою можливе порозуміння на ґрунті “Великої України”, є “безкомпромісна незалежна молодь” (бандерівці), які стали на шлях антинімецької боротьби і готові домовлятися з польським урядом [376, 141–145; 641, 241]. Роль посередника в переговорному процесі генерал відводив митрополиту УГКЦ А. Шептицькому, зазначаючи, що від моменту німецької окупації “...він впливав примирливо на антипольські настрої населення... бачить майбутнє українського народу у співробітництві з Польщею” [604, 110].

Переговорний процес 1941 р. не дав бажаних результатів. Важкий період переходу на антинімецькі позиції потребував нових політичних концепцій, розвитку стратегії і тактики боротьби українського визвольного руху. У квітні 1942 р. відбулася II конференція ОУН(б), яка спробувала дати відповіді на ці питання, окреслила політичну позицію організації до німецької окупаційної влади та більшовизму. У постанові її озвучено так: “Московсько-більшовицькій міжнародній концепції інтернаціоналізму й німецькій концепції т. зв. “нової Європи” ми протиставляємо міжнародну концепцію справедливої національно-політично-господарської перебудови Європи на засаді вільних національних держав під гаслом «Свобода народам і людині»” [346, 62–63].

Щодо українсько-польських відносин позиція ОУН(б) залишалася незмінною: лише визнання принципу існування суверенних держав та український статус Галичини, Волині, Холмщини та Підляшшя відкривали перспективу до продовження конструктивного переговорного процесу.

Контакти було поновлено за допомогою митрополита А. Шептицького. Зустрічі відбулися у Львові навесні і влітку 1942 р., а також узимку у Варшаві. Найчастіше ОУН(б) представляли Є. Врецьона, З. Матла, М. Степняк, В. Охрімівч [641, 241; 639, 287–292]. Як попередню умову українсько-польської співпраці, а також її гарантію бандерівці вимагали від лондонського еміграційного уряду публічної заяви про визнання права

українців на незалежну державу в межах української етнографічної території. Цю заяву мали підтвердити союзники Польщі [641, 242].

Серед основних спільних стратегічних завдань на жовтневих переговорах визначено потребу спільних дій на антинімецькому фронті. Питання спільного кордону не повинно було стояти на заваді співпраці. ОУН (б) пропонувала розширити територію Польщі за рахунок німецьких земель, зокрема Сілезії. Основний принцип повоєнного устрою мав ґрунтуватися на етнічній приналежності територій: кількісна перевага етнічних груп визначатиме межі кордонів країн. На нашу думку, саме виходячи з таких принципів, у майбутньому буде зроблено спроби деполонізувати західноукраїнські землі й тим самим переконати Англію та Францію у суто українському статусі цих територій. Унаслідок непоступливості з обох сторін переговори були перервані, хоча ОУН(б) погодилася укласти угоду про військову і пропагандистську співпрацю проти Німеччини та СРСР.

Крім бандерівської організації, до переговорного процесу долучився А. Шептицький і представники УЦК, зокрема В. Кубійович. Він закликав польську сторону виявити ініціативу в здійсненні політики порозуміння, докласти зусиль, щоб уникнути протистояння. В. Кубійович у цьому випадку висловлював не лише власну думку, а й ОУН(м), наголошуючи, що остання розуміє делікатність ситуації для польської сторони. Однак і ці намагання не мали позитивного результату. Українсько-польські переговори 1940–1942 рр. зазнали невдачі. Відбувалася подальша ескалація відносин, з'явилися перші тривожні сигнали про вбивства мирного населення, наростання збройного протистояння [641, 243].

Осередки польських військових формувань існували у вигляді місцевої сільської самооборони і партизанських відділів. Вони слугували опорними пунктами та базою для майбутнього збройного повстання, під час якого мала була відродитися польська державність. Це підтверджує план, що його підписав у вересні 1942 р. генерал С. Ровецький (“Грот”). У цьому документі серед головних ворогів визвольного руху – Німеччини та СРСР – називалися й українці. Наголошувалося, що боротьба з останніми матиме безкомпромісний характер, як це було вже у 1918 р. [377, 331–334]. З іншого боку, створення потужних польських військових баз підтверджують свідчення командирів партизанських загонів. Зокрема, УШПР інформував ЦК КП(б)У про військовий табір у с. Гуті-Степанівській Рівненської області, у якому перебувало близько 2 000 озброєних поляків із навколишніх колоній Козе, Заугольці, Глімбочек, Боярка, Гутвин, Підселеччя та ін. [273, арк. 26].

Отже, укріплені польські села не могли контролюватися українським самостійницьким рухом і становили для нього загрозу. Створення польської охоронної поліції в райцентрах та поліцейських “пляцувок” на селі, які окупаційна влада використовувала для проведення каральних акцій проти українського населення, слугувало розпаленню міжнаціональної ворожнечі [362, 55].

Зі збільшенням чисельності УПА стала очевидною можливість і потреба поширити власний вплив на всю територію Волині, не допустити

формування польських підрозділів, а отже, конфлікт був неминучим. Неможливість досягнути політичних домовленостей та порозуміння з лондонським урядом підказувала ОУН(б) єдино можливий, на їхню думку, силовий варіант вирішення проблеми.

У січні–лютому 1943 р. значно активізувались спроби польського підпілля зі створення військових формувань. Було організовано VIII Волинський округ батальйонів хлопських, загони Селянської самооборони. Почали діяти районні інспекторати АК у Ковелі (“Кузня”, “Громада”); Дубні (“Домрова”); Рівному (“Бровар”); Луцьку (“Луна”, “Основа”), а також самостійний відділ АК “Став”, діяльність якого поширювалася на Сарненський повіт [708, 33; 703, 33].

На нашу думку, фатальну роль у наростанні конфлікту відіграла непоступлива позиція обох сторін, антипольські та антиукраїнські настрої населення, економічна та політична вигідність деполонізації чи деукраїнізації західноукраїнських земель (для зацікавлених сторін), позиція польових командирів (з обох боків), які схилилися до потреби превентивних ударів та відплатних акцій. Спроби зупинити взаємне знищення хоча й були, але мали епізодичний і нецирий характер. Поступово ситуація вийшла з-під контролю. Вбивства набрали носити жорстокого і масового характеру, а основними учасниками та жертвами нападів стало мирне населення.

Важливим є питання про те, хто і коли схвалив рішення щодо проведення масштабної акції з “очищення” Волині від польського елемента, адже однозначної відповіді поки що немає. На думку польських науковців, таке рішення ухвалено на III конференції ОУН(б) у лютому 1943 р [703, 183–185]. Офіційні документи конференції не підтверджують цього, хоча таке питання мало б підніматися (позицію учасників конференції можна простежити у часописах ОУН, датованих 1943 р.).

У радянських документах, зокрема донесенні агента НКВС “Ярослава” (працював у ЦП ОУН(б)) від 23 листопада 1944 р., згадується про проведення у Львові I військової конференції ОУН(б) у жовтні 1942 р., на якій крайовий провід ПЗУЗ в особі військового коменданта В. Івахіва (“Сом”) звертався до ЦП ОУН(б) з проханням дозволити збройну боротьбу проти німців і поляків. Мотивом стали факти страшного терору щодо українського населення Волині з боку окупантів, спровоковані доносом поляків про належність останніх до червоних партизан чи радянського підпілля. Далі йшлося про те, що крайовики самочинно розпочали боротьбу проти поляків і вимагали надати їм військових інструкторів з Галичини для покращення військової підготовки та поширення власних відплатних акцій [28, арк. 25].

Термін початку антипольських акцій згаданий вище документ визначає кінцем літа – початком осені 1942 р. Це підтверджує і протокол допиту Г. Пришляка від 12 лютого 1945 р. У ньому сказано: “... Наприкінці літа 1942 року, на Холмщині, польські бойовики провели ряд репресивних заходів по відношенню до українців, звинувачуючи їх у співпраці з німцями, до того ж, репресії застосовувалися не лише до учасників ОУН, але і по відношенню до неорганізованого українського населення. У відповідь на польські репресії до

українського населення на Волині групи нелегалів, що переховувалися в лісах, почали проводити відплатні репресії щодо польського населення, до того ж спочатку це були поодинокі випадки, а пізніше напади перетворилися в систематичні” [25, арк. 141]. Отже, початок антипольських акцій можна віднести до осені 1942 р. Польська сторона уникає цієї дати, оскільки довелося б визнати злочини проти українського загалу на території Холмщини в цей час і апелює до 1943 р. (таємні рішення III ВЗ ОУН(б), поширення антипольського терору з боку УПА), називаючи власні акції відплатними, що фактично не відповідає дійсності.

Українсько-польські відносини дедалі більше загострювалися в період 1943 р. У зв’язку з цим на сторінках четвертого номера журналу “Ідея і чин” з’явилася стаття Я. Боровича (“В. Мудрого”) “Україна і Польща”. Автор показував, наскільки історичне минуле Польщі, точніше, її незмінне прагнення контролювати українські землі, стоїть на перешкоді налагодженню нових стосунків між обома народами [641, 244]. Вихід, який пропонував Я. Борович, узагальнюється кількома тезами: домовленості можливі у разі рівного балансу, позиція сили є визначальною для досягнення угод, спільний фронт – це вимушена потреба для обох сторін.

Ідею спільного фронту українців та поляків підтримував і головний редактор журналу “Ідея і чин” М. Палідович-Карпатський у своїй статті “До українсько-польських взаємин”, надрукованій у шостому номері за 1943 р. [641, 245] Аналізуючи історичний досвід відносин, він робив висновок про потребу визнання польською стороною української державності та надання гарантій не посягати на її територію у майбутньому. Заради інтересів обох народів автор закликав припинити взаємне винищення: “Сьогодні... обидва народи мають тих самих ворогів: Німеччину і Москву... Вибору тут для обох народів немає, а орієнтуватися на кого-небудь із ворогів було б політичним божевіллям, бо виграш одної чи другої сторони є одночасно зв’язаний з загибеллю обох народів” [335, 273–275].

Згідно зі свідченнями, що їх дав (після арешту органами НКВС у серпні 1944 р.) учасник лютневої наради, член Центрального проводу ОУН(б) М. Степаняк, волинські бандерівці навесні 1943 р. відійшли у своїй діяльності від рішень III конференції і виконували, передусім, вказівки командира УПА Д. Клячківського (“Клима Савура”) щодо першочергової потреби боротися із червоними партизанами та поляками [226, арк. 35].

Цю інформацію підтверджують свідчення Ю. Стельмашука (“Рудого”) командира Північно-Західної ВО “Турів”. У протоколі його допиту міститься інформація про таємну постанову командування УПА-Північ, прийняту в червні 1943 р. (за підписом “Клима Савура”), в якій було сказано: “...ми повинні провести широку акцію нищення польського елемента. При виході німецького війська слід використати цей сприятливий момент для знищення всієї чоловічої людності віком з 16-ти до 60-ти років... Цієї боротьби ми не можемо програти, за будь-яку ціну треба ослабити польські сили. Лісові села та села, розташовані при лісових масивах, повинні зникнути з лиця землі” [24, арк. 122–140].

У справі міститься також лист Ю. Стельмащука до М. Лебеда («Рубана») (датований 24 червня 1943 р.): «...Друже Рубан! Передаю до твого відома, що у червні 1943 р. представник центрального Проводу, командир УПА-Північ «Клим Савур» передав мені таємну постанову у справі цілковитого, загального, фізичного знищення польського населення... Для виконання цієї постанови прошу ретельно підготуватися до акції проти поляків і назначаю відповідальних: в районі, розташованому над Бугом – курінного «Лисого»; на райони тучинський, оваднівський, одзютицький та інші – «Сосенка»; на ковельський округ – «Голобенка»...» [24, арк. 122–140].

Ці документи дали підстави польським дослідникам, зокрема, В. Філяру стверджувати, що відповідальною за початок кровопролиття є лише українська сторона, а поляки змушені були вдатися до відплатних акцій у відповідь на терор УПА [707, 38].

Зрозуміло, що свідчення, отримані слідчими органами НКВС, «вибивалися» із заарештованих і їх відповідність дійсності є сумнівною. На частині протоколів підпис допитуваного на першій сторінці є чітким, а далі стає малорозбірливим. Часто лінії стають нерівними, ніби писалися дрижачою рукою, що може свідчити про катування. Тому потрібно критично ставитися до таких документів. У запропонованому протоколі вказано, що кількість убитих на території Голобського, Ковельського, Седлищанського, Маціївського і Любомльського районів поляків за 29–30 серпня 1943 р. становила понад 15 тис. осіб, і ця цифра викликає сумніви у правдивості інформації.

Відомо, що антипольські акції мали характер спланованих військових операцій. Розпочалися вони одночасно по всій території Волині в червні 1943 р. Це підтверджують звіти політичної референтури крайового проводу за червень-жовтень 1943 р. В одному з таких документів згадується масове переселення поляків у міста, де вони сподівалися отримати захист в особі німецької адміністрації. Наголошувалося, що внаслідок антипольських акцій, проведених УПА в околицях Луцька, кількість біженців (польської національності) у місті за кілька днів подвоїлася, сягнувши 14 тис. осіб [199, арк. 2].

Про координацію дій окремих підрозділів УПА свідчить і документ під назвою: « До друга командира Вовчака», датований 2 грудня 1943 р. У ньому командир підрозділу «Василь» закликає об'єднати зусилля для ліквідації поляків та червоних партизанів на території Голобського й Турійського районів Волинської області (повний текст документа див. у додатку Е) [270, арк. 93].

Отже, позиція командування УПА відрізнялася від позиції значної частини проводу ОУН(б), була радикальною та безкомпромісною. Варто, однак, підкреслити, що з огляду на масштабність та скоординованість антипольських акцій викликають сумнів заяви про відсутність погодження таких операцій хоча б на рівні крайового проводу ОУН(б) на ПЗУЗ. Найбільш обґрунтованим може бути висновок про існування таємних інструкцій проводу ОУН(б), які не афішувались на конференції і були

поступкою позиції командування УПА.

Напередодні проведення III ВЗ ОУН в липні 1943 р. було поширено відозву проводу до польського населення, в якій наголошувалося на потребі спільної боротьби проти Німеччини та СРСР, а також містилися звинувачення у небажанні визнати право українського народу на власну державність. Цей документ з'явився після чергових невдалих переговорів, що відбувалися 7–10 липня 1943 р. з ініціативи волинського окружного делегата уряду Польщі. Дослідники Є. Туровський і В. Семашко стверджують, що прибулих польських представників К. Маркевича (“Чорт”) – представника Волинського округу АК, З. Румеля (“Поремба”) – представника окружного делегата уряду Польщі та провідника В. Добровольського було вбито в селі Кустичах під Ковелем [704, 58; 705, 58].

Мабуть, у відповідь підпільна польська газета “Крайова політична репрезентація” 30 липня 1943 р. надрукувала ”Відозву до українського народу”. У ній галичан та волинян звинувачували у співпраці з окупантами та вбивствах поляків. Недвозначно звучав заклик до спільної боротьби проти ворогів під гаслом “За вашу і нашу свободу!”. Далі зауважувалося: “Розуміємо і цінуємо прагнення українського народу до створення незалежної України. Однак засвідчуємо, що не відмовимося від східних земель Речі Посполитої. Ці землі повинні нарешті стати територією братського співжиття обох народів” [378, 55–56; 592, 119]. Завершувалася відозва обітницею забути всі завдані кривди, надати широку національно-культурну автономію українцям у відродженій Речі Посполитій.

Публікація цього документа підштовхнула керівництво ОУН(б) і УПА до висновку, що порозуміння неможливе. Позицію ж Лондонського уряду визначали, як імперіалістичну, засуджувалися його домовленості з Радянським Союзом, співпраця поляків з окупаційною владою. Разом із тим визнавалася можливість спільної боротьби з польським підпіллям у разі визнання українського статусу за Галичиною та Волиню [346, 117–118].

У серпні 1943 р. ксьондз Щепан (представник коменданта Збройного визволення Львова) ініціював зустріч із митрополитом А. Шептицьким. Під час бесіди польський священник поклав відповідальність за міжнаціональний конфлікт на греко-католицьке духовенство і безпосередньо на митрополита. На думку польської сторони, духовенство могло використати власний вплив на населення, керівництво ОУН та командний склад УПА і зашкодити масовим вбивствам, але не зробило цього. Насправді митрополит у своїх архіпастирських посланнях і бесідах неодноразово засуджував насильство як засіб розв’язання міжетнічних і політичних проблем. Певно, мало хто краще за нього знав справжні причини й механізм ескалації конфлікту. Його бачення й оцінки подій розходилися з візією польської сторони. Відкидаючи всі закиди Щепана, А. Шептицький висловив жаль з приводу ситуації, що склалася, наголосивши при цьому, що поляки завдали українцям надто багато кривд у період польської державності, аби тепер він міг запобігти кровопролиттю [604, 282].

Антипольські акції викликали протест частини бандерівських лідерів. Свідченням цього є позиція мітрингівців, які в 1942 р. вийшли з ОУН(б) і утворили власну політичну організацію незалежницько-соціалістичного характеру – Українську народно-демократичну партію, пов’язану з бульбівцями. Їхня програма засуджувала вбивства польського мирного населення і відстоювала український статус західноукраїнських земель. Пропонувалося припинити погроми, досягти домовленостей з АК та виробити спільну позицію ОУН(б) та командування УПА в цих питаннях. Подальше загострення ситуації змусило нанівець ці плани [641, 246–247].

У жовтні 1943 р. було опубліковано “Комунікат” ЦП ОУН(б), в якому, незважаючи на засудження актів взаємних масових убивств, містилися погрози польському населенню проведенням відплатних акцій у разі актів терору щодо українців. У листопаді 1943 р. у відозві політичного керівництва бандерівців полякам пропонувалося залишити українські землі та переселитися за р. Буг [378, 363].

У період швидкого наближення Східного фронту з’являється наказ проводу ОУН(б) № 1/43, датований 27 жовтня 1943 р., у якому йшлося про категоричну заборону всіх антипольських дій. Його поява свідчить про певну еволюцію ОУН(б) у ставленні до польського питання та спроби припинити кровопролиття, в нормувати відносини. Однак позитивного результату досягнути не вдалося. Чергова хвиля насильства прокотилася волинськими землями [645, 37].

Невдалі спроби порозумітися в 1943 р. призвели до подальшої ескалації польсько-українського конфлікту в наступному році. У січні–березні 1944 р. було сформовано 27-му Волинську піхотну дивізію АК. Район її базування охоплював західну частину Волині, де активно діяла УПА. Тому оперативна потреба вимагала знищення опорних пунктів та загонів повстанців. Це визначило наступальний характер бойових дій польської дивізії. 16 січня 1944 р. полковник К. Бомбінський видав наказ розпочати наступ на бази УПА, що розміщувалися на схід від Володимира-Волинського в селах Могильному, Гнійному, на території комплексу Свинарських лісів і на південь від Любомля, в селах Ставках, Овлочині, а також на території Мосурських лісів. Польських вояків заохочували до жорстокості та помсти. Унаслідок 150-ти боїв між АК, відділами самооборони та УПА упродовж 1943–1944 рр. під контролем 27-ї дивізії АК опинилися чотири райони (за винятком міст): від р. Стохід, а частково і р. Стир на сході до р. Буг на заході, від шосе Луцьк – Володимир-Волинський на півдні до залізничної лінії Ковель – Дорохуськ на півночі [480, 271].

Успіхи польського руху непокоїли Провід українських націоналістів. Було вирішено відновити переговори, які закінчилися 10 березня 1944 р. підписанням спільного протоколу. Польську делегацію представляли члени Союзу збройної боротьби і делегат польського уряду, а українську – члени ОУН(б), які мали повноваження від командування УПА. Угода передбачала існування самостійних держав, дотримання принципу взаємоповаги, територіальної цілісності, засуджувала українсько-польське протистояння та

передбачала вживання заходів для забезпечення мирного співіснування обох народів. Важливе значення мали спроби узгодити тактику та стратегію спільної визвольної боротьби. Однією з основних розбіжностей стало ставлення до СРСР. Керівництво АК схилилося до думки, що Польща є союзником Червоної армії (з тактичних міркувань). Командування УПА, навпаки, вбачало в ній головного ворога, тому поширювалася думка, що польському підпіллю притаманна імперська ідеологія, а метою їхньої боротьби є поневолення українського народу в союзі з СРСР. Отже, підписаний протокол не відображав настроїв керівництва і не був реалізований у підписанні політичного договору [641, 248].

Українсько-польські переговори тривали ще в травні та червні 1944 р. Основним питанням стало досягнення перемир'я між АК та УПА. Передбачалося, що український представник (імовірно В. Мудрий – колишній віце-маршал польського сейму) прибуде до Лондона на зустріч з польським еміграційним урядом. Цьому рішенню сприяв перегляд ідейно-програмних засад ОУН(б) наприкінці війни, нова геополітична ситуація (вступ Червоної армії в Польщу, встановлення комуністичного режиму та нового радянсько-польського кордону). Та, на жаль, і ця спроба не мала позитивного результату [641, 250].

Убивства і грабунок польського населення на Волині та Галичині тривали. У доповідних записках голів райвиконкомів Тернопільської області на ім'я секретаря Тернопільського обкому КП(б)У І. Компанця за грудень 1944 р. знаходимо інформацію про постійні напади УПА на мирне польське населення. У більшості випадків вони закінчувалися знищенням особистого майна (спалено хутір Гонтова – 80 дворів та ін.) та смертю десятків, а іноді й сотень чоловіків, жінок і дітей (22 грудня 1944 р. напад на села Завадівку, Коржів, Товстобаби – убито 104 поляки) [151, арк. 4–6].

У 1945 р. ситуація дещо змінилася на Холмщині та Підляшші. Ймовірно, було досягнуто усної чи письмової домовленості між командуванням АК і УПА про припинення військових операцій один проти одного. Підставою для такого припущення автора є лист невідомого командира підрозділу УПА, що зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Він є відповіддю на скаргу коменданта бойової (невідомої) групи АК про ворожі дії українського населення та вбивства поляків повстанцями. Автор листа запевняє польську сторону, що кожен наведений факт буде перевірено, а винних стрільців розстріляно в присутності польського представника. Закінчується документ домовленістю про особисту зустріч [204, арк. 1]. Підтверджують такі припущення й радянські документи, зокрема протокол допиту М. Польового, у якому він свідчить про існування між АК і УПА домовленостей, що передбачали спільний виступ проти радянської влади. Згідно з його свідченнями, на початку 1945 р. прибуло дві великі групи АК для підтримки УПА. Одна з них розмістилася в с. Мадино Перемишлянського району (на кордоні з Польщею), а друга прибула в район Рави-Руської. Однак командування АК обидві групи повернуло назад. Причиною стали

суперечності в питанні матеріального постачання. Командування УПА пропонувало забезпечення за рахунок власних складів, а поляки наполягали на самозабезпеченні за рахунок українського населення [26, арк. 230].

З іншого боку, у письмових зверненнях жителів Грубешівського і Томашівського повітів (Холмщина) про добровільний виїзд на територію УРСР за 1944 р. вказано страхітливі факти вбивств українців польським націоналістичним підпіллям: в с. Ласкавому Грубешівського повіту із загальної кількості 444 осіб, вбито 209 осіб і спалено 102 хати з усіма присадибними будовами, у с. Новосілках того ж повіту спалено 226 будинків, убито 108 осіб, с. Сагрині – 770 осіб, с. Турковичах – 600 осіб, с. Мирче – 160 осіб, с. Новосілках – 120 осіб, с. Лисках – 80 осіб, с. Стенятині – 65 осіб, с. Телятині – 35 осіб та ін. Загалом у документі йдеться про спалення понад 150 сіл та вбивство близько 15 тис. українців [233, арк. 7–19].

Таким чином, польське питання було одним із найскладніших і викликало постійні дискусії в середовищі ОУН. З одного боку, польський визвольний рух розглядався як потенційний союзник, а з іншого – українці відчували імперіалістичну загрозу, небажання йти на компроміс, тому вважали, що лише з позиції сили можна вести переговори й досягати поставленої мети. Такий підхід привів до ескалації конфлікту. Основними причинами масових убивств можна вважати негативний історичний досвід співжиття, непоступливу позицію обох сторін у питанні державних кордонів, зацікавленість Німеччини та СРСР у розпалюванні конфлікту та ін. Відповідальність за страхітливі злочини лежить на обох сторонах.

Жорстоке протистояння відбувалося на Волині. Його жертвами стали тисячі мирних жителів. Польські дослідники В. і Є. Семашки оцінюють кількість загиблих на Волині поляків у 36 750 осіб, з яких майже 19,5 тис. із встановленими прізвищами [697, 1038]. Подібна оцінка трапляється і в працях Р. Торжецького та М. Фіялки [701, 295; 709, 45]. Доктор з Варшави М. Сивіцький схиляється до кількості в 20 тис. осіб. Щодо українських втрат, то волинський краєзнавець Я. Царук стверджує, що лише у Володимир-Волинському районі від рук польських воєнізованих формувань загинуло 1454 українці, причому встановлено прізвища 1244 з них [648, 21]. Ці дослідження значно корегують дані польських науковців, які потребують подальшої детальної перевірки.

Отже, характер українсько-польських відносин визначався не лише збройним протистоянням сторін, але й спробами залагодити конфлікт. Підтвердженням цьому є переговорний процес, який з перервами тягнувся від 1939 р. по 1944 р. Деструктивна позиція польського еміграційного уряду, польський шовінізм та український радикалізм призвели до популяризації думки про потребу силового вирішення питання. Важливу роль у поглибленні конфлікту відігравали Німеччина та СРСР, які мали власні геополітичні плани в цьому регіоні й усіляко заохочували взаємне українсько-польське винищення. Результатом конфлікту стали багатотисячні жертви з обох сторін та послаблення українського та польського визвольних рухів.

Отже, на початку німецько-радянської війни ОУН дотримувалася розробленої С. Бандерою концепції “природного союзництва” з Німеччиною. Цьому сприяли запевнення керівництва Третього рейху про можливість відродження української державності. Голослівні обіцянки та невизначеність у цьому питанні підштовхнули провід ОУН(б) до активних дій. Реалізація військової доктрини ОУН призвела до створення похідних груп перед якими стояло завдання захопити адміністративну владу на місцях та формування Легіону українських націоналістів у складі двох батальйонів “Нахтігаль” і “Роланд”. Акт 30 червня 1941 р. був спробою форсувати події і змусити А. Гітлера зайняти чітку позицію щодо українців. Відповіддю стали масові репресії членів ОУН і створення рейхскомісаріату Україна як невід’ємної адміністративно-територіальної одиниці Третього рейху.

Особливою жорстокістю відрізнявся окупаційний режим на Волині. Фізичне знищення місцевого населення та грабунок набули систематичного характеру в 1942–1943 рр. Серед основних причин можна назвати поширення в регіоні антифашистської боротьби з боку УПА-Поліської Січі Т. Боровця, УПА, сформованої ОУН(б), диверсії червоних партизанів, активне виконання німецькою адміністрацією генерального плану “Ост”, який передбачав знищення місцевого населення.

Першим на шлях антинімецької боротьби став волинський отаман Т. Боровець. Сформована ним Поліська Січ була санкціонована військовою адміністрацією і використовувалася окупаційною владою як поліцейний підрозділ для знищення решток частин Червоної армії та партизанських загонів. У підпорядкованих отаману підрозділах було від 1 до 3 тис. козаків. Період активної співпраці закінчився розпуском Поліської Січі у листопаді 1941 р. Наступний етап боротьби Т. Боровця можна охарактеризувати, як антинімецький. Йому вдалося збільшити чисельність власних загонів до 10 тис. Основними бойовими операціями були напади на продовольчі та військові склади, звільнення підготованих до відправки в Німеччину українців. Волинський отаман досягнув домовленостей про збереження нейтралітету з червоними партизанами, прагнув об’єднання всіх націоналістичних підрозділів, що дислокувалися в регіоні, під власною зверхністю, намагався отримати підтримку еміграційного уряду УНР і асоціював себе як головнокомандувач Збройних сил України. Провал планів Т. Боровця, втрата контролю над власними підрозділами, відсутність підтримки від уряду УНР змусили отамана шукати порозуміння з окупаційною владою, що спричинило його арешт та ув’язнення в концтаборі.

Роль лідера в національно-визвольному русі перебрала на себе ОУН(б), якій вдалося силою підпорядкувати загони Поліської Січі, мельниківської ОУН, ФУРу. Цей процес тривав від жовтня 1942 р. до осені 1943 р. Загальна кількість вояків у підрозділах становила на той час близько 30 тис. осіб. Назва УПА, яку Т. Боровець увів для ідентифікації власної армії, почала використовувати ОУН(б). Волинсько-поліський період збройної боротьби тривав від березня до грудня 1943 р. У цей час ОУН(б) використовувала повстанську тактику, яка передбачала формування численних військових

формувань із важким озброєнням, звільнення та встановлення власного адміністративного контролю над окремими територіями. Яскравим прикладом реалізації цієї тактики стало створення на Волині Колківської республіки. Величезні втрати повстанців при її обороні довели неспроможність УПА протистояти регулярній армії у відкритих боях. Відбувся перехід до суто партизанської тактики завдання ворогові несподіваних ударів і швидкого відступу в лісові масиви. З наближенням лінії фронту дедалі більше простежується антирадянська спрямованість визвольного руху. Боротьба проти окупаційної влади набуває формального характеру. Відбуваються спроби започаткувати переговорний процес з представниками німецьких силових структур про нейтралітет та передачу зброї в обмін на розвідувальну інформацію про частини Червоної армії.

Загострення польсько-українських відносин призвело до формування в 1943 р. другого фронту УПА. Виступи проти поляків вилилися у неконтрольований процес масових вбивств і, хоча були спроби переговорів із представниками польського націоналістичного підпілля, однак досягнути домовленостей не вдалося. Це зокрема, пояснюється небажанням сторін іти на компроміс у питанні майбутньої приналежності західноукраїнських земель. Досвід повоєнного устрою Європи, який запропонувала Версальсько-Вашингтонська система, підштовхував обидві сторони конфлікту до розуміння, що статус земель може бути визначений етнічною приналежністю населення, тому робилися спроби з одного боку – деукраїнізувати, а з іншого – деполонізувати Волинь. Це спровокувало жорстокі вбивства та масові жертви з обох боків.

Розділ 5. Самостійницький рух наприкінці Другої світової війни (1944–1945 рр.)

5.1. Зміни політичної доктрини ОУН(б)

1944-й рік став для українського визвольного руху часом нових важких випробувань. У січні–березні Червона армія проводила Рівненсько–Луцьку та Проскурівсько–Чернівецьку наступальні операції. У зоні бойових дій опинилися формування УПА й осередки ОУН Волинської, Рівненської, Станіславської, Тернопільської та деяких інших областей. Зміна політичної ситуації призвела до фактичного знищення наявних до того часу фронтів.

Перед повстанцями постало питання: чи варто продовжувати боротьбу, які перспективи чекають на Україну в майбутньому? Поширення песимізму серед населення та рядового членства ОУН, дезорганізація центрального керівництва УПА підштовхнула частину вояків до здавання в полон частинам Червоної армії або партизанським підрозділам. Про такі факти, зокрема на Волині, згадують у радіограмах до ЦШПР командири загонів І. Федоров, Л. Кизя та ін. (повний текст документа див. у додатку Є) [281, арк. 130].

Надати поштовху визвольній боротьбі, визначити її стратегію в нових умовах, переконати в потребі опору радянській владі, залучити на власний бік якомога більше прихильників, знайти потенційних союзників – це далеко не повний перелік завдань, які потрібно було розв'язати керівництву ОУН(б) за максимально короткий термін. Практика показала, що ідеологія ОУН, заснована на засадах інтегрального націоналізму, формує політичну концепцію визвольного руху, в основі якої закладено диктатуру, вождизм і тоталітаризм. Виступаючи в ролі поборника імперіалізму, ОУН у той же час у часописах ОУН декларує тезу: “Український націоналізм – це воля нації до могутності держави та імперії”. Відлякувало український загаль і твердження оунівських теоретиків, що “націоналізм не рахується ніколи з людяністю, милосердям... він є фанатичним і безоглядним”, “є лише одно право – право сили”, “боротьба, війна – це закон життя” та ін.

Запропонована (на зламі 1930–1940-х рр.) ОУН модель майбутньої української державності цілком відповідала поняттю “тоталітарна”. Її мав очолити “вождь нації” (голова проводу ОУН) із повноваженнями диктатора. Мета встановлення диктатури визначалася потребою паралізувати хаос отаманщини, мобілізувати весь народ на боротьбу за незалежність, знищити внутрішню опозицію. Опорою цієї державності мали стати найкращі сили нації, згуртовані навколо ОУН. Після остаточної перемоги режим диктатури мав поступитися місцем органам влади, що будуть обиратися на загальних виборах, методом таємного голосування. Такими інституціями мали стати Державна рада та Національні збори, які, у свою чергу, обиратимуть керівника держави [396, 125–126].

На II конференції ОУН(б) (квітень 1942 р.) сформульовано міжнароднополітичну концепцію організації. Вона передбачала кардинальну перебудову Європи та світу на засадах утворення незалежних національних держав в етнічних межах. ОУН(б) бачила себе лідером та консолідуючим центром у цій боротьбі, висуваючи гасло “Воля народам! Воля людині!”. Про плани оборони України та загальну стратегію на період збройної боротьби за державність ішлося вище. Сподівання покладалися на загальну підтримку з боку народів СРСР й ослаблення останнього зсередини шляхом національних революцій. Готувати збройні виступи в себе на батьківщині мали вояки іноземних підрозділів, що входили до складу УПА, сформовані здебільшого із представників кавказьких та середньоазійських народів.

Наголошуючи на конструктивності висунутої ідеї, О. Дяків-Горновий наголошував: “Тільки система вільних національних держав гарантує повний

всебічний розвиток окремих народів, що тільки така система забезпечує від поневолення однієї нації другою... ліквідує небезпеку війн і створює ґрунт для тривалого миру і справжньої дружби між народами” [313, 100].

Значну увагу учасники конференції приділили соціально-економічному устрою майбутньої Української держави. Щодо соціальної сфери життя, то оунівці стверджували, що вони “ведуть боротьбу за інтереси широких працюючих мас села і міста. У господарській політиці – проти експлуатації та іноземного контролю, проти всіх імперіалістичних господарських систем: капіталістичної, московсько-комуністичної, тоталітарної націонал-соціалістичної. Творимо власні форми господарського життя, які дадуть повні можливості для розвитку суспільної і приватної ініціативи, для побудування кооперації різних форм і промислово-торгівельних спілок” [335, 50–51].

Орієнтуючись на селянство як соціальну базу визвольного руху, учасники конференції намагалися окреслити перспективи вирішення земельного питання. Передбачалося відновлення права приватної власності на землю. Панівну роль у сільськогосподарському виробництві мали відігравати індивідуальні селянські господарства. Припускалася можливість створення колективних господарств у вигляді трудових спілок або земельно-господарських союзів згідно з бажанням місцевого населення [267, арк. 20–26]. Усі ці положення мали загальнотеоретичний характер, не відрізнялися конкретикою і відігравали пропагандистську роль.

Перспектива створення держави у вигляді диктатури вождя нації не приваблювала населення – відлякувала загроза майбутніх репресій. Залучити український загаль на свій бік можна було, лише демократизувавши саму ОУН та запропонувавши перспективу створення правової, демократичної держави із високими стандартами соціального захисту, засновану на народовладді. Керівництво ОУН(б) зрозуміло потребу таких змін. Важливим кроком у цьому напрямі стали рішення III Надзвичайного великого збору ОУН (21–25 серпня 1943 р.) щодо програми розбудови майбутньої Української самостійної соборної держави.

Було відкинуто ідею побудови національної держави за принципом монопартійної диктатури. ОУН(б) виступила проти нав’язування суспільству “світоглядних доктрин і догм, ... за рівність всіх громадян України незалежно від їх національності в державних і громадських правах і обов’язках” [269, арк. 19]. Тобто вже не йшлося про творення державності на основі однієї політичної організації, а про демократичні принципи її відродження.

Основною метою боротьби визначалася побудова Української самостійної соборної держави, повалення імперій, знищення колоніального гніту одних народів над іншими. Державний і соціальний устрій мав увібрати і соціалістичні, і капіталістичні елементи. У рішеннях Великого збору декларувалося: “В Українській державі земля – власність народу, тому будуть допускатися як колективне, так і індивідуальне користування землею” [269, арк. 23]. Передбачено безкоштовну передачу селянам поміщицьких і монастирських земель. Щодо великої промисловості, то вона мала би бути

національно-державною власністю, а дрібна – кооперативно-громадською. У соціальній площині ставилася вимога восьмигодинного робочого дня, участі робітників у розподілі прибутків підприємств, “...вільний вибір місця праці, свободу профспілок, рівність чоловіка з жінкою, охорона материнства” [269, арк. 24]. Особливе місце займають питання, пов’язані з освітою та культурою. Зокрема, є вимоги обов’язкової середньої освіти, вільного здійснення культів і відокремлення церкви від держави. Проголошувалася рівність прав націй та національних меншин, які проживатимуть у незалежній Україні.

Зміни у політичній програмі ОУН(б) були покликані повернути до визвольного руху якомога більшу кількість українців. Вони мали прагматичний характер і враховували побажання населення щодо принципів побудови української державності. Політична програма ОУН(б) стала також програмою УПА, яку розповсюдили у вигляді листівки “За що бореться Українська Повстанча Армія (УПА)?” (1943 р.) та брошури з аналогічною назвою (1945 р.) [187, арк. 17; 159, арк. 1–3].

І все ж “державно-устроєві” питання окреслено в рішеннях III ВЗ ОУН(б) лише формально, оскільки вони видавалися неактуальними на той момент. Остаточне розв’язання проблем, пов’язаних із майбутнім державним правлінням та державним ладом, постійно відкладалося на невизначений термін. П. Федун (Петро Полтава) справедливо зауважив, що для того, аби декларувати демократизм, однієї лише тенденції, накресленої у “постановах III ВЗ, недостатньо, а тому програма організації мусить бути доопрацьована, інакше вона засвідчуватиме політичну незрілість” [44, арк. 253].

У статті “За тип організаційної демократії в майбутній незалежній Українській Державі” П. Федун закликав не боятися демократії, а зробити з неї “послушне знаряддя націоналістичної політики” [44, арк. 290]. Форму майбутнього державного правління він визначав так: “Українська незалежна Держава повинна бути демократичною парламентарною республікою. В такій формі це повинно бути записано в нашій програмі. Між теперішніми пунктами нашої програми повинен знайтися ще й такий пункт: ОУН бореться за знищення більшовицької однопартійної диктатури, за побудову внутрідержавного устрою у незалежній Українській Державі на принципах парламентної демократії, за українську демократичну парламентарну республіку, в якій верховна влада належатиме справді всьому українському народові – єдиному суверенові Української Держави, а не тільки жменці верховодів однієї упривілейованої партії вроді сьогоднішніх большевицьких вельмож. В пункті, де перераховуються різні демократичні свободи, повинна бути зафіксована і свобода політичних партій” [44, арк. 273].

Ставлення П. Федуну до багатопартійності було досить своєрідним і дещо нагадувало комуністичний принцип “демократичного централізму”. Він виступав за “контрольовану свободу партій”, увівши термін “організована демократія”. Малася на увазі протидія виникненню “антинаціональних груп і партій” та забезпечення можливості вільно діяти “національно здоровим” політичним силам. Для того, щоб залучити до національно-державного будівництва всі політичні партії державницького

спрямування, а також “здорові еміграційні сили”, автор пропонував створити нову масову політичну організацію – Фронт українських патріотів. Це новотворення мало відігравати роль загальнонаціонального проводу [44, арк. 282].

Демократичні процеси всередині ОУН(б) спонукали до запровадження структурних змін у керівництві проводу. Згідно із затвердженими III Великим збором рішень його очолило Бюро проводу в складі трьох осіб: Р. Шухевич – голова, Д. Маївський і Р. Волошин – заступники. Таким чином від керівництва організацією було усунуто урядуючого провідника М. Лебеда [20, арк. 21]. Зміни торкнулися і керівництва УПА. Замість Крайового військового штабу ПЗУЗ створено Штаб головного командування УПА. Його очолив Л. Ступницький, а командиром УПА і надалі залишався Д. Клячківський. Отже, спостерігається тенденція поступового поширення впливу командування УПА на політичний провід ОУН(б). Однак таке становище зберігалось недовго і почало змінюватися з кінця 1943 р. та літа 1944 р., коли було створено Українську головну визвольну раду, яка мала виконувати роль понадпартійного революційного парламенту й очолити визвольний рух.

Українські керівники розуміли, що в разі повернення на українські землі радянської влади боротьба за незалежність триватиме довго. Якщо між західними державами і СРСР не виникне конфлікту, то останній матиме у своєму розпорядженні значні збройні сили, які, без сумніву, застосує у боротьбі з визвольним рухом. Одночасно зі збройною боротьбою потрібно було вести й політичну, інформаційну, залучивши до неї якнайширші верстви українського населення. Для цього слід було створити політичний центр, який об'єднав би українські сили і міг би виступити перед усім світом від імені не однієї партії, а від українців загалом. Створення такого органу взяло на себе командування УПА. До її лав уливалися десятки тисяч людей, які не були членами ОУН, що залишалася кісткою руху, і які, закономірно, вимагали створення якихось верховних управлінських структур, котрі базувалися б на платформі понадпартійності. Як зауважував Л. Шанковський, “необхідно було створити загальнонаціональний, всеукраїнський політичний центр, який взяв би на себе найвище політичне керівництво визвольною боротьбою за Українську самостійну соборну державу та репрезентував би цю боротьбу назовні...” [334, 396–397].

Виходячи з таких міркувань, в середовищі Проводу ОУН(б) та Головної команди УПА виникла ідея створити Ініціативний комітет (ІК). Основним його завданням було підготувати організацію керівного політичного органу для УПА, що мав би назву Українська головна визвольна рада (УГВР).

Слід зауважити, що ця ініціатива була викликана також прагненням зберегти керівне місце у визвольному русі, оскільки представники мельниківського проводу ще 22 квітня 1944 р. оприлюднили “Декларацію Української національної ради”. У ній повідомлялося, що Рада репрезентує визвольну боротьбу українського народу до моменту побудови Української

суверенної соборної держави, тобто є понадпартійним представництвом визвольного руху.

Ініціативний комітет діяв хоч і автономно, але в тісному контакті з командуванням УПА та проводом ОУН(б). Його очолив Л. Шанковський (за призначенням командира УПА і голови бюро ОУН(б)). До складу комітету ввійшли: Л. Шанковський (представник від УПА), Д. Ребет і В. Охримович (представники громадсько-політичного сектору), І. Сем'янчук.

Л. Шанковський називає основне завдання Ініціативного комітету – підготувати великий збір УГВР. Для цього передбачалося підготувати програму зібрання, його основні документи (Універсал, Платформу, Устрій, Присягу вояка УПА тощо) і, найголовніше, підібрати особовий склад Великого збору, тобто дати мандати до УГВР її майбутнім членам. Ініціативний комітет декларував створення представництва на демократичній основі із залученням усіх самостійницьких сил, незалежно від партійної приналежності. Насправді запропоновані критерії відбору депутатів обмежували політичне представництво членами ОУН(б) та їхніми симпатиками. Основними пунктами виробленої ІК платформи були такі: беззастережно визнавати ідею Української соборної самостійної держави як найвищу ідею українського народу; визнати революційні методи боротьби за УССД доцільними методами визвольної боротьби; задекларувати своє вороже ставлення до московсько-більшовицького і німецького режимів як до окупантів України; визнати демократію як устроєвий принцип УГВР [12, арк. 24–33]. Така платформа членства мала позбавити представництва партії, які співпрацювали з окупаційною владою (ОУН(м), Український національний козацький рух, “бульбівців”) та групи, вороже налаштовані до УПА. Отже, задекларовані демократичні принципи та можливість всенародного представництва залишилися лише на папері.

11–15 липня 1944 р. біля с. Недільної на Самбірщині, в Прикарпатті, під охороною частин УПА розпочав роботу Тимчасовий український парламент, що назвався Українською головною визвольною радою. У його засіданнях узяло участь 20 делегатів [33, арк. 147].

15 липня відбулися вибори голови та членів президії УГВР, голови Генерального секретаріату, генерального судді. У результаті голосування обрано: головою Президії – К. Осьмака, головою Генерального секретаріату і генеральним секретарем військових справ Р. Шухевича (псевдо “Лозовський”) [33, арк. 151–152]. Отже УПА фактично переходила в підпорядкування політичному проводу ОУН(б).

Щодо програмних документів УГВР, а саме Універсалу, Статуту, Платформи, то вони чітко окреслювали мету та методи боротьби визвольного руху, дублюючи положення політичної програми ОУН(б), ухваленої на III Надзвичайному зборі ОУН(б) (серпень 1943 р.).

В Універсалі УГВР майбутня Українська держава виступала як формація зі справедливим ладом “без гніту і взиску”, де праця робітника й селянина буде вільною і буде забезпечено повні громадянські права національним меншинам [242, арк. 165–165а; 169, арк. 8–12]. Єдиним

керівним центром визвольної боротьби визнавалася УГВР (до моменту остаточної перемоги і створення демократичним шляхом уряду самостійної України).

Ухвалений Статут чітко розмежовував функції законодавчої (Великий збір УГВР) та виконавчої (Генеральний секретаріат УГВР) влади; визначав кількісний склад уряду (25 осіб); розглядав питання членства у Головній визвольній раді [333, 27–41].

Одночасно зі Статутом прийнято Платформу УГВР. Документ окреслював цілі і завдання визвольного руху на поточний момент та містив ідейно-програмні принципи боротьби. Соціально-політична платформа, на основі якої в майбутньому мала будуватися УССД, містила положення про демократичний устрій самостійної України, де буде гарантовано загальнолюдські права та свободи не лише українцям, а й національним меншинам [12, арк. 24–33].

Чіткого визначення форми майбутнього державного устрою не було. За словами С. Бандери, “ОУН ... залишає це питання на час державного будівництва, коли український народ буде вирішувати його свobodною волею” [41, арк. 4].

Створений тимчасовий державний орган – УГВР мав діяти до часу скликання Установчих зборів і відігравати роль політичної надбудови для УПА. Його очолив президент К. Осмак. До складу увійшли: віце-президенти В. Мудрий, І. Гриньох, І. Вовчук; члени президії З. Пеленський, М. Прокоп, Д. Ребет. Посаду Генерального судді посів Я. Біленський. Генеральний секретаріат і Секретаріат військових справ підпорядковувався Р. Шухевичу. Секретаріат внутрішніх справ очолив Р. Волошин, бюро інформації – Й. Позичанюк, а Секретаріат закордонних справ – М. Лебідь [333, 280].

Отже, УГВР задумано й реалізовано, як політичне керівництво визвольною боротьбою, політичну репрезентацію цієї боротьби всередині України і за її межами. Залишаючись на українських землях, УГВР делегувала своє закордонне представництво для проведення політичної і пропагандистської роботи. В структурі цього представництва діяла місія УПА, основним завданням якої стало пропагування повстанських здобутків через власні закордонні видання.

Новостворений орган мав офіційно перебрати від ОУН керівництво визвольною боротьбою. Згідно з висновком А. Кенія, “з метою концентрації влади і повноважень в одних руках, провідник ОУН в Україні і головний командир УПА Р. Шухевич був обраний ще й головою Генерального секретаріату УГВР, тобто очолив тимчасовий уряд України” [504, 132]. Таким чином, незмінний лідер ОУН(б) С. Бандера фактично втратив свій статус провідника, залишаючись своєрідним символом визвольної боротьби.

Якщо проаналізувати ставлення ЦП ОУН(б) до особистості С. Бандери, то, на нашу думку, йому відводили роль своєрідної жертви, потрібної для досягнення перемоги. По-перше, проголошення Акта 30 червня 1941 р. неминуче мало спричинити арешт провідника організації (попри це, акція відбулася), а, по-друге, вже на II конференції ОУН(б) (1942 р.) прозвучала

теза про те, що слід відмовитися від С. Бандери та Я. Стецька у разі, якщо у війні перемагатиме англо-французький блок і на той момент буде укладено угоду між провідником та фашистським керівництвом Німеччини про відновлення української державності (малося на увазі, що скомпрометовані співпрацею з окупаційною владою лідери мають бути виключені з ОУН(б), хоча рішення про колаборацію ухвалював провід, а не окремі особи). Стають зрозумілими слова С. Бандери про прийняття ним присуду смерті, виголошені в момент обрання його головою проводу [6, арк. 35].

Зміни в політичному керівництві визвольним рухом вимагали визнання вояками УПА зверхності УГВР. З цією метою Головна команда УПА і Головний визвольний штаб дали вказівку командирам підрозділів і військових округ протягом вересня–жовтня 1944 р. провести у всіх повстанських відділах прийняття присяги. Цей акт мав підсилити військову дисципліну і підтвердити прихильність вояків до політичної програми ОУН(б) [207, арк. 48].

Створення УГВР викликало потік критики в середовищі української еміграції. Т. Боровець писав у своїх спогадах: “всі українські політичні угруповання заявили, що вони в організації УГВР ніякої участі не брали і її платформи не підписували” [662, 240]. Волинський отаман зробив висновок, що задекларована ОУН(б) політична консолідація на платформі УГВР є фікцією.

Своєрідно оцінювала створення УГВР й радянська сторона. В інформації НКВС УРСР від 20 листопада 1944 р. зазначалося, що причинами створення цієї структури стали спроби об’єднати всі антикомуністичні сили, компенсувати втрати ОУН і УПА від ударів радянської влади, отримати підтримку широких верств українського населення [242, арк. 165–165а].

Наведені оцінки відповідали дійсності. Керівництво визвольним рухом і надалі здійснювала ОУН(б). Не було створено жодних виконавчих структур УГВР чи Генерального секретаріату в регіонах. Теренові провідники залишалися втіленням влади в регіонах, охоплених визвольним рухом. Антирадянська спрямованість повстанських відділів та націоналістичного підпілля визначали завдання УГВР як консолідуючого політичного органу в цій боротьбі. Вони лежали не лише в практичній площині (загальне керівництво збройною боротьбою УПА), а й в політичній (визначення основних напрямів пропагандистської роботи як на території України, так і за кордоном, аналіз політичної ситуації у світі та визначення перспектив боротьби).

Популяризація ідейно-політичних змін у доктрині ОУН(б) покладалася на референтуру пропаганди. Її основним завданням було донести до членів організації, вояків УПА та якнайширшого загалу інформацію про цілі, завдання, тактику визвольного руху, перспективи боротьби. Важливість такої роботи підтверджував попередній досвід боротьби.

Важкі втрати організації в період переходу радянсько-німецького фронту негативно позначилися на діяльності Головного осередку пропаганди й інформаційної служби (ГОПІС). У 1944 р. загинув його керівник Й.

Позичанюк та багато досвідчених пропагандистів, які працювали в лавах УПА. Назріла потреба термінової реорганізації структури, поповнення її новими кадрами. Незадовільним було й матеріальне забезпечення. Вирішення цих проблем було покладено на нове керівництво. ГОПС очолив П. Федун, більше відомий під псевдо “Полтава” [632, 174].

Важливе місце в роботі референтури посідала видавнича справа. Серед авторів статей були не лише згадані вище працівники ГОПСу, а й В. Галас (“Орлан”), К. Зарицька (“Монета”) (керівник Українського Червоного хреста) та ін. Тематика цієї публіцистики стосувалася тактики та стратегії боротьби ОУН, викриття антиукраїнської сутності політики радянської влади, висвітлення державотворчої діяльності історичних постатей.

Серед основних видань були журнал “Юнак”, “За Українську державу”, “Ідея і Чин”, “Самостійність”, “Осередок пропаганди і інформації при Проводі ОУН”, “Бюро інформації УГВР” [46; 49; 205; 268]. Редакційну колегію цих видань очолював П. Федун. Підготовані до друку номери журналів направлялися до Р. Шухевича на остаточне затвердження, а після отримання дозволу редакція посилювала примірники в низові структури, де їх тиражували та розповсюджували. Основну частину цих публікацій склали агітаційно-пропагандистські матеріали та матеріали, що озвучували завдання Проводу ОУН(б) та Головної команди УПА на тогочасний момент, висвітлювали факти боротьби населення і повстанців, деталізували втрати та оприлюднювали злочини проти українського загалу. Уявлення про масштаби видавничої роботи ГОПСу дає статистика КДБ УРСР про кількість конфіскованих друкарень ОУН за 1944–1954 рр. Загалом вилучено 88 друкарських верстатів, 88 копіювальних машин-роторів, понад 3 т. друкарських шрифтів, 1014 друкарських машинок [495, 5].

Основною формою пропагандистської роботи все ж залишалося живе спілкування з населенням, під час якого у простих і доступних формах пропагували ідеї національно-визвольного руху. За словами С. Ленкавського: “Націоналістична ідеологія має цілком опанувати й оформити світогляд і світовідчуття людей, їх заміри та діла, вслід за тим просякнути, опанувати й оформити всі ділянки життя нації, всі його прояви, як живої особистості й усіх організованих суспільних одиниць як частини цілої нації. Поодинокі проблеми належить розглядати ширше в різних виданнях, поглиблюючи тим способом загально засвоєні підстави ідеології українського націоналістичного руху. Тому треба подати їх у такій формі доступній для людей без освіти, щоб вони могли прийняти її у цілому і в тій самій формі передавати в маси.” [550, 240–241]. Націоналістичне підпілля орієнтувалося на селянина й використовувало низку стереотипів, доступних широкому загалу. У певному сенсі народні маси самі їх створили, а завдання агітаторів полягало у вмінні їх використати, щоб розбудити почуття патріотизму та жертвовності в ім’я України.

Першим можна визначити стереотип української історії (у свій час українці створили могутню державу – Київську Русь, яку зруйнували зовнішні вороги, і з того часу триває національно-визвольна боротьба, що

врешті має привести до створення Української самостійної соборної держави).

Цей стереотип мав кілька виховних завдань. По-перше, він утверджував думку, що українці мали державні традиції, отже, можуть (і повинні) відновити свою державу. По-друге, стверджувалося, що у них є власне минуле, пов'язане з боротьбою за волю й незалежність. Ідеалом героя був козак. Проводилася паралель між козацтвом і вояками УПА. По-третє, нещастя України приписувалися зовнішнім ворогам, а також частково внутрішнім зрадникам. Це було своєрідною правдою, оскільки для вояків УПА, які протягом багатьох років вели боротьбу з окупантами, проблема зовнішнього ворога була першорядною.

У контексті стереотипу української історії варто відзначити шевченківську тему. До його творчості та її інтерпретації неодноразово зверталися пропагандисти ОУН та УПА. Т. Шевченко виступає в ролі найвищого національного авторитету. У певному сенсі він для них – “провідний ідеолог націоналізму”. В його творчості пропагандисти ОУН та УПА виділяли передусім волелюбні, а також антиросійські аспекти.

Широко використовувався і пов'язаний зі стереотипом української історії образ героя-борця (Україна й герой – це два нерозривні поняття у свідомості націоналіста. Саме завдяки героям виборюється незалежність України). Звідси й поширене вітання: “Слава Україні! – Героям слава!”.

Герой – це передусім ідейна людина, яка знає вчення й мораль націоналіста та керується ними в повсякденному житті. Основна функція героя – безкомпромісна боротьба з іноземними загарбниками за волю України. На олтар цієї боротьби він повинен принести абсолютно все – якщо потрібно той родину і власне життя.

Цей стереотип мав чимале практичне значення, адже рушійною силою боротьби була ідейність, і тут не можна було обійтися без героїв, які б запалювали власним прикладом інших. В пропаганді ОУН–УПА він часто протиставляється зраднику, який легко може піддатися ворогові, піти до нього на службу.

Особливо слід виділити стереотип неволі, який набирав різних модифікацій. Неволі завжди протиставляється воля – коли ти сам господар на своїй землі, коли ззовні не втручаються у твої справи. Завойовники завжди несуть українцям неволю, нав'язуючи чужі, не властиві їм форми суспільного життя. Передусім це стосувалося колгоспів, і саме тому було випущено так багато листівок на антиколгоспну тематику. Колгоспи трактувалися, як неволя, загибель, говорилося, що краще смерть, ніж життя в сталінських колгоспах. Звісно, стереотип неволі не обмежувався лише цим образом. Носієм її вважали НКВС, що набув значення символу, насадження російської культури, релігії та інше [624, 102–105].

Вільне спілкування з населенням вимагало певного рівня підготовки пропагандиста. Важливою вимогою стала наявність хоча б неповної середньої освіти, вміння вести диспут, аргументувати свою позицію, володіти силою переконання. Перед пропагандистом ставилося завдання

докласти всіх зусиль, щоб здобути авторитет і повагу оточення. Йому заборонено було братися за справу, в якій не орієнтувався. Незалежно від місця свого перебування і від того, чи є зв'язок з організацією, чи ні, він мав уважно стежити за світовими подіями і розвитком боротьби в Україні. Незнання питань, пов'язаних із революційним рухом, вважалося провинною. Пропагандист мав стежити за офіційною пресою та опрацьовувати статті так, щоб будь-яку з них – від передовиці й до оголошення – міг розтлумачити народові як ворожу [184, арк. 1–45; 642, 107].

Для підготовки агітаторів використовували спеціальні навчальні посібники, пропагандистські та програмні документи ОУН(б). “Пропагандивний вишкіл” визначав форми агітаційної роботи, серед яких основними були: принагідна політична гутірка; принагідна політична промова; властива політична промова (мала тривати не менше двох із половиною годин); доповідь і дискусія; диспут; так звані міжвигуки [186, арк. 1–143; 465, 29].

Формальна демократизація ОУН(б) не влаштувала частину лідерів націоналістичного підпілля. Вони вимагали реальних змін в організаційному житті та політико-ідеологічній площині. Відчуваючи нагальну потребу в зміцненні соціальної бази, пошуку політичних гасел, зрозумілих і прийнятних для населення східних регіонів України, вони пропонували трансформувати певні положення націоналістичної доктрини і створити надпартійну інституцію, спроможну репрезентувати й відстоювати інтереси всього народу. У другій половині липня 1944 р. на нараді, яка відбулася в Буцансько-Дерманських лісах на Волині і тривала два дні, вони вирішили створити альтернативу ОУН(б) – нову Народно-визвольну революційну організацію (НВРО) [16, арк. 224–231; 33, арк. 145].

Згідно зі свідченнями О. Луцького, записаними у протоколі допиту від 20 вересня 1945 р., ініціаторами створення НВРО стали В. Кук, Д. Клячківський, М. Степняк і Я. Бусел [19, арк. 248]. Територіально новостворена організація мала поширити свій вплив на три генеральні округи: північно-західну (керівник І. Литвинчук), північно-східну (керівник Ф. Воробець), південно-східну (керівник П. Олійник). Реалізувати цей проект не вдалося. Він залишився на стадії підготовки (лише окремі станиці ОУН перейменовано на станиці НВРО) [333, 26]. Про початок її діяльності згадує у своєму звіті секретар Рівненського обкому КП(б)У В. Бегма, наголошуючи на антирадянській сутності та бажанні українських націоналістів таким чином повернути до себе якомога більше прихильників, відмежувавшись від тих, хто заплямував себе співпрацею з окупаційною владою ОУН [238, арк. 8].

Політичну програму НВРО мав скласти М. Степняк. В її основу мали лягти ідеологічні постулати українського націоналізму в найбільш поміркованому варіанті. Оформлену у вигляді доповіді й озвучену на зібранні, її поклали в основу прийнятої резолюції. Відредагована комісією (у складі В. Кука, М. Степаняка та Я. Бусела) резолюція стала політичною програмою новоствореної організації [19, арк. 247].

Одночасно було прийнято й Устав НВРО. Цей документ визначав процедуру прийому до членів організації та систему покарань. За своєю сутністю цей документ майже копіює аналогічні оунівські. Вступити до НВРО могли молоді люди віком від 18 років, кандидати мали пройти стажування терміном 1 рік (для тих, хто проявив себе як активіст або якимось чином відзначився перед організацією, термін стажування міг бути скорочений), за кожного з них мали поручитися кілька членів НВРО і т. ін. Система покарань теж дублювала оунівську (прийняту в 1930-х рр.). Незрозумілим і оригінальним є лише одне з них, озвучене пунктом "...е) виконання спеціальних карних завдань" [17, арк. 235]. Напевно, йшлося про виконання смертних присудів ворожим агентам, зрадникам, радянському й партійному активу або виконання смертельно небезпечних завдань.

Аналіз резолюції 1-го установчого з'їзду НВРО 17–18 липня 1944 р. (вперше її опублікував І. Марчук) свідчить, що організація виступала за створення безкласового суспільства, засуджувала буржуазно-демократичну, фашистську й комуністичну державно-політичні системи. Ідеологи НВРО бачили велику промисловість у державній власності, а дрібну – у приватній. Виступали за планову організацію народного господарства, передачу селянам усіх поміщицьких та церковних земель, восьми годинний робочий день [342, 173–174].

Від імені НВРО розповсюджено декілька листівок, зокрема "Робітники!", "Геть ганебні лови на людей!", "Хай живе свобода слова!". Важливим документом стала "Інструкція для керівництва генеральних округ" (видана ЦК НВРО 10 жовтня 1944 р.). У ній зроблено спробу проаналізувати внутрішню ситуацію в Україні та політичну ситуацію у світі. Зроблено висновок про довготривалу боротьбу зі сталінським режимом у союзі з іншими народами СРСР, а також прогноз щодо загострення суперечок між союзниками по антигітлерівській коаліції після розгрому Німеччини і початок нової світової війни між ними. На думку авторів документа, це могло б створити умови для проголошення суверенної Української держави. Пропонувалося посилити агітаційно-пропагандистську роботу серед українського загалу для того, щоб зміцнити віру населення у можливість перемоги за допомогою західноєвропейських держав [16, арк. 224–231].

Отже, НВРО задумували, як альтернативу ОУН(б). Вона мала стати надпартійним об'єднанням не лише для українців, а й інших поневолених народів. Однак, оскільки подібна надпартійна структура вже діяла (мається на увазі УГВР), то керівник центрального проводу ОУН(б) Р. Шухевич не погодився з ідеєю створення НВРО. Це питання розглядалося на засіданні проводу в кінці жовтня на початку листопада 1944 р. Р. Шухевич висловив думку, що новостворена організація ґрунтується на політичних напрацюваннях теоретиків ОУН(б), а сподівання на те, що зміна зовнішньої оболонки допоможе інтегрувати в самостійницький рух населення східних регіонів України, безпідставні. У свою чергу Я. Бусол наполягав на визнанні НВРО до закінчення війни. В. Кук пропонував розгорнути її діяльність у Наддніпрянській та Східній Україні. Врешті було прийнято пропозицію Д.

Клячківського про розпуск НВРО з формально-правових причин; теоретичні напрацювання щодо розбудови української державності та стратегії боротьби включили до політичної доктрини ОУН(б), а персональний склад НВРО – до УГВР [619, 241–242].

Незважаючи на зростання критики з боку закордонних частин ОУН та особисто С. Бандери, наприкінці війни та в перші повоєнні роки тривав процес лівішання та демократизації націоналістичної ідеології. Її основними теоретиками стали П. Полтава та О. Горновий, які послідовно відстоювали принципи усупільнення засобів виробництва, створення безкласового суспільства.

Полемізуючи з опонентами, П. Полтава писав, що суспільно-економічний розвиток світу прямує до усупільнення основних галузей народного господарства, тому економічну програму організації потрібно створювати на основі цих тенденцій. На його думку, існування державної власності сприяє розвитку продуктивних сил та ліквідує класові антагонізми. Конкретизуючи, публіцист наголошував, що майбутній суспільно-економічний лад в Україні “буде спиратися на національно-державну й кооперативну власність у промисловості, банковості, торгівлі, на національно-державну власність на землю при індивідуальному або колективному, в залежності від волі населення, землекористуванні” [334, 61].

Згідно з напрацюваннями О. Горнового, запорукою створення безкласового суспільства стане парламентський контроль, який унеможливить появу експлуаторських класів та соціальної нерівності [48, арк. 504]. У статті “Про наш демократизм” автор намагався довести, що процес ідейно-політичної переорієнтації ОУН є логічним, і викликаний він об’єктивною реальністю, з якою зіштовхнулася організація в роки війни. Публіцист стверджує, що від початку створення ОУН була демократичною і боролася проти псевдodemократичних систем, “...які, прикриваючись демократичними гаслами, поневолювали і визискували народи, а інколи є прикриттям диктатури та імперіалізму” [48, арк. 493]. Звичайно, такі заяви не мали обґрунтування і були суто популістськими. Підсумовуючи, автор визначає чотири основоположні принципи демократії, на яких ґрунтується програма ОУН(б). Серед них антиімперіалізм, безкласове суспільство, народовладдя, воля людини. На думку О. Горнового, саме їх потрібно покласти в основу майбутньої Конституції України.

Категорично не погоджувався із позицією крайового проводу С. Бандера (“Глід”). Він називав таку політику зрадницькою, опуртуністичною, спрямованою на перетворення націоналістичного руху на націонал-комуністичний [305, 4]. На підтримку крайовиків виступили представники закордонного представництва УГВР. Вважаючи повернення до політико-ідеологічних принципів 1930–1940-х рр. небезпечним явищем, вони наполягали навіть на вилученні із програмних документів ОУН(б) та лексики повстанців слів “бандерівець”, “бандерівщина”. За їхніми словами, ці поняття стали синонімом “найгіршої реакції, відродженого чи не пережитого ще фашизму та всього того, що ні з революцією, ні з прогресом

не має нічого спільного” [47, арк. 88].

Наростання кризових явищ всередині ОУН(б), спровокованих безкомпромісною позицією С. Бандери, призвело до утворення в середовищі закордонних частин ОУН своєї опозиції на чолі з Л. Ребетом та З. Матлою (т. зв. “двійкарі”). У 1954 р. вона виокремилася і стала третім закордонним націоналістичним центром ОУН(б) [632, 212].

Наприкінці війни більшість теоретиків визвольного руху пов’язували вирішення українського питання із західноєвропейськими країнами та США. Узагальнені положення цих напрацювань були опубліковані у брошурі “Декларація проводу ОУН після закінчення Другої світової війни в Європі” (1945 р.). Документ озвучував тезу про те, що для Англії війна не закінчилася (у зв’язку зі створенням комуністичних держав у Європі) і наближається III світова війна між колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції. В нових умовах ОУН мала показати приклад антирадянської боротьби, стати консолідуючим центром для “поневолеваних і загрожених народів Європи” [209, арк. 1–9]. У пропаганді ОУН(б) з’явилися нові акценти. Повоєнний Радянський Союз розглядався не лише з погляду ворога українського визвольного руху, а й як загальносвітова загроза.

Д. Маївський (“Дума”) у статті “Большевицька демократизація Європи” висловив припущення, що давні державні традиції східно і центрально-європейських народів стануть стимулюючим фактором для виникнення на їхній території визвольних рухів, які мають об’єднатися в єдиний антибільшовицький фронт. Продовжуючи його думку, П. Полтава так визначив місце українського визвольного руху в загальноєвропейському контексті: “Концепція самостійної України буде основним елементом пляну знищити більшовицьку тюрму народів, яка є сьогодні гніздом найганебнішої реакції й найнебезпечнішої агресії у світі, буде основним елементом упорядкування Східної Європи та величезної частини Азії” [334, 74].

Першим реальним кроком до реалізації зовнішньополітичної доктрини ОУН(б) стали рейди підрозділів УПА до Чехії, Словаччини, Болгарії, Угорщини, Румунії, Польщі та Східної Німеччини. Вони мали пропагандистське значення і повинні були стимулювати появу та поширення визвольних рухів на їхніх територіях. Наступним заходом було утворення в 1946 р. Антибільшовицького блоку народів під керівництвом ОУН(б). Приклад української еміграції мав надихнути світові антирадянські організації до об’єднання та стимулювати початок війни між англо-американським блоком та СРСР під гаслами визволення європейських країн від більшовицької окупації. Сподівання проводу ОУН на чергову війну не виправдали себе. Поступово протистояння між західноєвропейськими країнами, США та СРСР переросли в “холодну війну”. Збройна боротьба на території України втратила всякий сенс і була припинена.

Отже, 1940-ві рр. стали часом ревізії ідейно-політичних принципів ОУН(б). Організація проявила здатність еволюціонувати і пройшла складний шлях від тоталітаризму до розуміння потреби демократичних змін. Вони торкнулися внутрішньопартійного устрою, загальних принципів керівництва

визвольним рухом, тактики боротьби, теоретичних напрацювань розбудови майбутньої Української самостійної соборної держави.

Усі ці зміни знайшли відображено у працях ідеологів і публіцистів ОУН(б), серед яких особливо яскраво виділялися П. Полтава та О. Дяків-Горновий. Їхні твори мали характер комплексного дослідження українського та загальносвітового політичного досвіду, який підказував потребу відійти від ортодоксальної ідеології інтегрального націоналізму, адже вона перетворювала ОУН на організацію фашистського типу і відлякувала українців.

Першим кроком на шляху до демократизації ОУН(б) стали рішення III Великого збору, в яких відображено прагнення населення до соціалістичних змін в устрої майбутньої Української держави, відмова від диктатури як форми державної влади, декларація домінанти принципу – свобода людині. Наступним кроком стало формування тимчасового революційного парламенту УГВР, який мав очолити визвольний рух в Україні та репрезентувати боротьбу УПА на міжнародному рівні.

Відмова від регіонального характеру визвольної боротьби та перетворення організації в потужну силу загальноєвропейського масштабу призвела до формування нової міжнародної концепції ОУН(б). В її основу було покладено принцип побудови незалежних держав у Європі, які мали утворитися за допомогою національних революцій. У цій боротьбі ОУН(б) відводила собі роль стимулювального фактору та координаційного центру, але створити єдиний фронт боротьби з більшовизмом не змогла через відсутність підтримки власних ідей з боку національної еліти східноєвропейських держав. Сподівання на підтримку англо-американського блоку теж не виправдали себе, тому на початку 1950-х років ОУН змушена була повернутися до стратегії опори на власні сили.

5.2. Збройний опір сталінському режиму

На зламі 1943–1944 рр. політична ситуація на Волині була надзвичайно напруженою і визначалася кількома основними факторами: по-перше, на неї впливало збройне протистояння українського визвольного руху німецькому окупаційному режиму; по-друге, українсько-польський конфлікт, який супроводжувався масовими вбивствами мирного населення; по-третє, збройне протистояння в середині визвольного руху (існували залишки УНРА Т. Боровця в лісах між Сарнами – Костоподем – Олевськом та невеликі загони ОУН(м), які відступили в північно-західні райони Львівської області) [281, арк. 130]; по-четверте, нависала загроза відновлення у регіоні радянської влади, яка асоціювалася з репресіями та політикою геноциду щодо українського населення.

УПА постійно кількісно зростала. Чоловіків призовного віку мобілізували регулярно. Це підтверджують і радянські, і повстанські документи. Зокрема, виконувач обов'язків керівника УШПР полковник В.

Соколов 5 жовтня 1943 р. доповідав М. Хрущову, що керівництво УПА проводило мобілізацію на території Західної України [228, арк. 1–2]. В архівах зберігаються детальні списки чоловічого населення 1888–1924 рр. народження, що їх склав організаційно-мобілізаційний відділ УПА по населених пунктах західних областей України [140, арк. 1–59]. На підставі цих списків у березні–травні 1944 р. проведено черговий призов у селах Володимирецького і Рокитнівського районів Рівненської області [363, 133]. У доповідній записці секретаря Рівненського обкому КП(б)У В. Бегми від 12 серпня 1944 р. подібні дії відзначено в Демидівському районі, де курінний М. Токар (“Босота”) мобілізував призовників 1927 року народження [244, арк. 86]. Новоприбулі проходили військову підготовку і вливалися до складу сформованих сотень та куренів. У зв’язку з цим територія Волині була фактично втраченою для окупантів щодо заготівлі продуктів та вивезення робітників.

Під тиском Червоної армії Німеччина поступово втрачає Україну і перестає бути фактором, що може впливати на внутрішньополітичну ситуацію в регіоні. Відступаючи, німецькі частини палили села, руйнували міста, знищували мирне населення. У Львівському, Славутському, Кам’янець-Подільському, Володимир-Волинському концтаборах було знищено 1 млн 366 тис. осіб. Усього ж із 6 млн 200 тис. радянських військовополонених до 1 травня 1944 р. знищено близько 3 млн 300 тис. осіб. На території республіки впродовж війни вбито і замордовано 3 265 тис. мирних жителів, вивезено до Німеччини 2 109 тис. українців. Лише на території Західної України фашистські окупанти знищили 1 672 926 мирних жителів та вивезли на каторжні роботи 595 тис. осіб [562, 57]. На Волині було спалено 422 населених пункти, понад 3 000 селянських будівель, повністю знищено 25 137 господарств. Такою була кривава агонія фашистського режиму. Зміна політичної ситуації призвела до фактичного знищення наявних до того часу фронтів УПА. Перед кожним повстанцем постало питання: припинити чи продовжувати боротьбу?

Українське селянство складало основну частину вояків УПА та націоналістичного підпілля, морально та матеріально підтримувало самостійницький рух. Логіка боротьби поставила його в опозицію до радянської влади, тому саме ця соціальна група мала стати об’єктом майбутніх каральних акцій НКВС. З наближенням фронту загроза нависала все сильніше, ставала дедалі реальнішою. Перші ж дні після приходу радянських військ довели обґрунтованість таких побоювань.

Відразу за наступаючими частинами Червоної армії в західноукраїнські області прибували партійні та радянські працівники, члени затверджених ЦК КП(б)У оперативних груп, метою яких було відновлення роботи партійних, радянських та комсомольських органів на щойно звільнених від німців територіях. Одна з таких груп прибула на Волинь вже 8 лютого 1944 р. під керівництвом М. Слоня [419, 393–395; 365, 51].

Разом із Червоною армією повернулася радянська система управління, що опиралася на репресивно-каральні органи. Обласні комітети партії

налагоджували роботу міських і районних комітетів. Проводилася детальна перевірка діяльності тих членів партії, які перебували на окупованих територіях без спецзавдань. Цим займалися переважно органи НКВС.

У тих районах, які перебували в безпосередній близькості від лінії фронту, відбувалося примусове переселення сільського населення на відстань 25 км углиб звільнених територій. Паралельно розпочався процес реєстрації всіх громадян задля їхньої ідентифікації та виявлення нелегалів [149, арк. 1].

Волинську область було поділено на три міста обласного підпорядкування та 30 адміністративних районів. До складу районів належало п'ять міських рад районного підпорядкування, 16 селищних та 859 сільських рад. Станом на 15 листопада 1944 р. місцеві органи радянської влади змогли укріпитися в 729 волинських селах та містах із загальної кількості 1 516 населених пунктів. У 111 сільрадах були лише голови та секретарі виконкомів, які, за відсутності збройної підтримки в селах, не ночували вдома і змушені були переховуватися, боячись націоналістичного підпілля [152, арк. 3].

Радянське керівництво розуміло, що відновлення цілковитого контролю над західноукраїнським регіоном можливе лише за умови придушення опору ОУН та УПА. Для досягнення цієї мети використовувалися будь-які засоби – від улещення до відвертого терору. Щоб зменшити соціальну базу визвольного руху, партійне керівництво розробило цілий комплекс заходів. Серед них тотальна мобілізація чоловічого населення у Червону армію та на відбудову промисловості СРСР, депортаційно-переселенські акції та ін.

Зрив мобілізації в діючу армію став для націоналістичного підпілля та УПА першочерговим завданням на весну–літо 1944 р. Метою цих заходів було збереження кадрової бази для націоналістичного підпілля та повстанських загонів у регіоні. Для його реалізації використовувалися всі можливі засоби, починаючи від проведення примусової мобілізації до УПА, масштабної пропагандистської кампанії, бойових операцій зі звільнення призовників і закінчуючи залякуванням та індивідуальним терором [27, арк. 5].

Загалом передбачалася відправка на фронт 95–98 % чоловічого населення західноукраїнських областей віком до 60 років. Однак реалізувати ці плани радянському керівництву не вдалося. Про незадовільний хід мобілізації у 1944 р. партійні керівники доповідали у різноманітних записках та звітах, відправлених на ім'я секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова. Зокрема, секретар Станіславського обкому КП(б)У М. Слонь доповідав, що в області мобілізація проходить у семи сільських районах та місті Коломиї. Станом на 14 травня 1944 р. мало з'явитися 28 382 особи, з них прийшли 22 467, не з'явилися 5 915 осіб. Найгірші результати явки військовозабоїв'язаних відмічено у Заболотському і Снятинському районах. Зокрема, у Заболотському районі зафіксовано 1 603 ухильники; у Снятинському районі: у с. Русові – з 360 призовників з'явилося чотири особи, у с. Кулачині – з 268-ми – 74 особи, із сіл Видинова, Карлова, Княжого, Драгасимова, Завалля в

перший день мобілізації взагалі ніхто не з'явився [255, арк. 1–131]. Загалом до серпня 1944 р. на Станіславщині ухилилося від мобілізації понад 15 тис. осіб, на Тернопільщині (станом на липень 1944 р.) – 2 551 особа, Львівщині – 25 386 осіб, Дрогобиччині – 3 867 осіб [255, арк. 26, 42, 48, 111].

Така ж картина спостерігалась і на Волині. На Рівненщині від 15 березня до 20 квітня того ж року було призвано 69 110 осіб при запланованих 90–95 тисячах. Із них добровільно з'явилося 2 620 осіб, решту ж узяті за допомогою облав у селах, лісах і т. і. У Рівному працівники міськвійськомату затримували громадян на вулицях, в їдальнях, перукарнях, державних установах і під конвоєм супроводжували на збірні пункти для негайного відправлення в частини. Ситуація, що склалася в місті, нагадувала період німецької окупації, коли подібним способом затриманих міщан відправляли на роботу до Німеччини [255, арк. 3, 42]. Згідно зі свідченнями повстанця “Косаря”–“Вороного” (звіт про стан у більшовицькому запіллі з другої половини травня 1944 р.), у 1944 р. на ПЗУЗ радянська влада проводила мобілізацію усіх чоловіків віком від 17 до 60 років. Однак, запевняє автор документа, “...в лісовій полосі Столинщини, Сарненщини, Костопільщини... мужеське населення в більшості на мобілізаційні пункти не зголосилось... родини тих, хто не зголошується до мобілізації, вивозять на схід” [341, 640–641]. Незадовільні показники явки військовозобов'язаних спостерігалися і у Волинській області. У Горохівському районі на 10 січня 1945 р. було взято на облік 651 особу, з яких було мобілізовано 58 осіб, отримало відстрочку по хворобі 115 осіб, бронь – 342 особи, ухилилося – 123 особи. Загалом по Волинській області на 20 жовтня 1945 р. було затримано 12 731 дезертира з Червоної армії та ухильника.

Така ситуація з призовом була характерною і для Галичини, і для Волині. Колони новобранців нагадували швидше військовополонених. Вони рухалися до місць відправки під конвоєм військ та бронетехніки. Про масові факти нападів підрозділів УПА на призовні пункти, навчальні військові центри та конвой, що супроводжував призовників, доповідають М. Хрущову секретарі західноукраїнських областей. Зокрема, перший секретар Рівненського обкому КП(б)У В. Бегма наголошує, що “в кількох районах області бандити намагалися зірвати проведення повторних зборів призовників 1927 року народження. У Березнівському районі банда бандерівців напала на навчальний пункт Райвійськомату і забрала із собою до лісу 70 призовників. В Тучинському районі бандити залякували призовників і домоглися, що призовники розбіглися з навчального центру” [248, арк. 41]. Подібна інформація міститься і в доповідній записці від першого секретаря Тернопільського обкому КП(б)У І. Компанця. Зокрема, згадано такі факти: “7 вересня 1944 р. в с. Загір'я Заложцівського району внаслідок нападу на збірний пункт забрали 70 призовників і вивели до Почаївського лісу. 17 вересня в с. Мизюринці – 15 осіб. 17 вересня “УПА” напала на охорону призовників, яка супроводжувала їх на станцію Ланівці. Всі розбіглися. 7 вересня в с. Запіття Заложнівського району на колону призовників, 45 осіб пішло в ліс. По неповних даних з 10 районів ухилилося і

перейшли на нелегальне становище 3 816 осіб” [249, арк. 67].

Відмова від призову стала одним із засобів ненасильницького опору населення сталінському режимові. Однак документи фіксують не лише мирні форми протесту. Часом небажання йти на фронт виливалося в збройні сутички. Подібні випадки мали місце в Городоцькому районі Львівської області, зокрема в с. Тучапах, де відмова жителів села від призову спонукала секретаря райкому КП(б)У Шпитяка направити до населеного пункту озброєний загін працівників НКВС, НКДБ і військкомату в кількості 42 особи для проведення примусової мобілізації. При в’їзді в село їх обстріляли місцеві жителі, розгорівся бій, під час якого, за словами очевидців, жінки та діти підносили боєприпаси. Наступного дня до села прибув каральний підрозділ НКВС, який виявив, що все населення втекло до лісу, забравши із собою всіх коней та корів [161, арк. 100–101].

Збройний опір мобілізації чинили не лише мирні жителі. Цікавий факт зафіксовано у документі Державного архіву Рівненської області (звіт станичного інформатора). В ньому йшлося про спробу органів НКВС відправити на фронт загін червоних партизанів (без назви), що дислокувався в с. Корістова (Рівненська обл.). Під час проведення цієї операції підрозділу НКВС довелося проводити облаву, оточивши село. Партизани вчинили збройний опір, у результаті трьох було поранено, а решта розбіглись по селу та навколишніх полях, де їх вистежували солдати до 20 години вечора [139, арк. 77].

Окрім мобілізації в діючу армію, було розпочато відправку населення на різноманітні новобудови. Така своєрідна мобілізація в промисловість ще більше загострювала соціально-політичну ситуацію в регіоні. Зафіксовано багато випадків, коли, після отримання повістки, люди переходили на нелегальне становище, приєднувалися до загонів УПА. Загальну ситуацію красномовно характеризує звіт секретаря Чернівецького обкому КП(б)У, в якому, зокрема, зазначалося: “Мобілізація населення в Донбас, на Урал і зараз проходить з великими труднощами, а в деяких випадках з наявністю негативних явищ. Мали місце факти, коли окремі громадяни, що підлягали мобілізації, переховувалися і втікали в ліси, а також втікали з призовних пунктів... при переписі дітей шкільного віку деякі матері відмовлялися від реєстрації дітей, боячись того, що їх записують для відправки в Донбас...”. Деколи протест набував трагічних форм, як у Шевченківському районі міста Чернівців, де шість жінок, яких мали відправити на роботу в Донбас, викинулися з другого поверху через вікно будинку призовного пункту [235, арк. 39].

У демократичних гаслах ОУН сталінізм убачав небезпеку і руйнівну силу для власної централістської політики. Щоб знешкодити й ослабити позицію українського визвольного руху, Й. Сталін був змушений піти на ряд конституційних поступок для УРСР – розширення, нехай навіть формальне, її прав як суверенної держави.

Згідно із Законом СРСР “Про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин і про перетворення у зв’язку з цим

Народного комісаріату закордонних справ із загальносоюзного в союзнореспубліканський Народний комісаріат”, затвердженим X сесією Верховної Ради СРСР 1 лютого 1944 р., усі союзні республіки отримали право створити власні наркомати закордонних справ для укладання угод та встановлення дипломатичних і консульських відносин з іноземними країнами. Республікам дозволялося також мати власні збройні сили. Ці положення закріплювала стаття 18-б Конституції СРСР [368, 138–139].

Такі нововведення нарком закордонних справ СРСР, заступник голови Раднаркому СРСР В. Молотов, пояснював як зумовлені “...політичним, економічним та культурним зростанням союзних республік” [355, 1].

Уже 5 лютого 1944 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР наркомом закордонних справ України було призначено О. Корнійчука, а на початку березня у Києві створено Народний комісаріат закордонних справ (НКЗС) [356, 1].

Метою створення згаданих вище інституцій була потреба створити ілюзію незалежності радянської України як в очах самих українців, так і всього світу. Тому наступ Червоної армії у 1944 р. супроводжувався пропагандистською кампанією, в якій домінували теми відродження української радянської державності, сплюндрованої німцями. Відтак націоналістичні гасла про СРСР як тюрму народів та потребу боротьби за власну державність мали втратити актуальність.

На високі посади в уряді було призначено відомих українських діячів. Як зазначалося вище, наркомом закордонних справ став знаний драматург О. Корнійчук (з липня 1944 р. цей пост зайняв Д. Мануїльський), а Головою Президії Верховної Ради УРСР – знаменитий командир партизанського з’єднання С. Ковпак. У зв’язку із такими змінами було перейменовано на Український фронт південну ділянку радянсько-німецького фронту і введено престижну урядову нагороду – орден Богдана Хмельницького. Відчутно послабився контроль за культурною діяльністю українців, а патріотичний вірш В. Сосюри “Любіть Україну” відзначили Сталінською премією.

У процесі реалізації пропагандистської кампанії проти ОУН і УПА Президія Верховної Ради, Раднарком УРСР та ЦК КП(б)У публікують численні звернення до вояків та підпільників. У цих документах радянська сторона, визнаючи масовий та всенародний характер УПА, обіцяла повну амністію для тих, хто добровільно здасться владі [232, арк. 97–112, 113–121, 122–147]. Звернення подібного змісту публікувалися і від імені обласних комітетів КП(б)У та облвиконкомів [155, арк. 1]. Отримавши шанс на реабілітацію, з лісу вийшли дезертири-червоноармійці, ухильники від призову та частина повстанців, мобілізованих до УПА проти їхньої волі. Згідно з випискою з протоколу № 56 Політбюро ЦК КП(б)У від 26 лютого 1945 р. за період від 10 січня 1945 р. до 23 лютого 1945 р. з’явилося з повинною 22 тис. повстанців та 13 тис. ухильників [152, арк. 3]. Отже, пропагандистська кампанія, розгорнута радянськими та партійними органами, мала певний ефект та могла спровокувати масовий вихід вояків з УПА.

З метою контрпропаганди та у відповідь на лист-звернення М. Хрущова (від 12 лютого 1944 р.) ОУН(б) поширила лист-відповідь вояка УПА Д. Нестеровича. У ньому спростовувалося звинувачення українських націоналістів у співпраці з фашизмом. Висувалося контрзвинувачення Й. Сталіну у співпраці в 1939–1941 рр. з Гітлером: “...Це ж бо Сталін і вся Ваша партійна кліка ради того щоб і собі за згодою Гітлера забрати клопоть чужої території пхали Гітлеру в пельку хліб, м’ясо, нафту...”. Стверджувалася теза про тоталітарність радянської держави: “В СРСР – країні робітників і селян, в якій знищено класи і експлуатацію людини людиною, немає навіть тих обмежених свобод, якими користуються робітники і селяни в капіталістичних країнах”. Спростовувалося твердження про рівноправність республік Радянського Союзу та державний статус УРСР [142, арк. 1–3].

Згадані звернення стали частиною розгорнутої масштабної пропагандистської кампанії. У 1944 р. на Волині було віддруковано 12 текстів листівок – відозв уряду Української РСР до учасників УПА загальним накладом 225 тис. примірників. У населених пунктах проводилися мітинги та різноманітні збори, присвячені здебільшого темі “Українсько-німецькі націоналісти – вороги українського народу”. Завданням цих акцій стало формування в населення стереотипного мислення, в якому мала усталитися асоціація українського націоналізму з фашизмом [484, 134].

Пропагандистська кампанія 1944–1945 рр. не мала великого успіху, хоча в ній використовувалися усі можливі на той час засоби масової інформації: це преса, афіші, радіомовлення, листівки, що розкидалися з літаків над лісовими масивами. Добровільно здалися владі близько 30 тис. осіб. Серед них більшу частину становили ухильники, дезертири та колаборанти [603, 747].

На нашу думку, низька ефективність цих заходів була зумовлена низкою причин, а саме: в ОУН та УПА було мало випадкових людей, мобілізованих силоміць чи таких, що стали повстанцями унаслідок якихось суб’єктивних обставин (більшість із них була ідейно переконана у справедливості власної боротьби); важливим стримуючим фактором була служба безпеки ОУН(б) (одне з основних її завдань полягало у знищенні дезертирів з УПА, а отже той, хто бажав припинити боротьбу, наражався на смертельну небезпеку); недовіра до радянської влади та її обіцянок, страх перед можливим арештом та катуваннями спонукали тих, хто сумнівався, зайняти вичікувальну позицію.

Згідно зі свідченнями заарештованого в 1946 р. активного учасника УПА В. Дячука-Чижевського ініціатива добровільної здачі органам радянської влади виходила не від самих вояків, а від командування повстанської армії та Проводу ОУН. Він стверджує, що за період від кінця 1944 р. до початку 1945 р. для явки з повинною було відправлено 20–25 % особового складу повстанських загонів для того, щоб позбутися ненадійного елемента та уникнути зайвих втрат [9, арк. 1]. Якщо сприймати цю інформацію як достовірну, то вона, з одного боку, підтверджує наведені раніше кількісні показники чисельності УПА (понад 100 тис. вояків у 1944 р

.), а з іншого – дає змогу оцінити рівень довіри командування УПА та проводу ОУН до сформованого в цей час особового складу повстанських загонів. Стимулювати прийняття рішення про фактичну демобілізацію четвертої частини армії могли лише надзвичайно складні обставини (переможне для СРСР завершення війни, розуміння безперспективності планів всенародного збройного повстання, масове поширення ворожої агентури в лавах УПА та ОУН, величезні втрати повстанців у період переходу фронтів, поширення репресій щодо сімей учасників визвольного руху, неможливість матеріального забезпечення новостворених підрозділів та ін.).

Поступове звільнення території України Червоною армією у 1944 р. змусило керівництво УПА переглянути власну тактику і перейти до типово партизанських форм боротьби. Найважливішим завданням стало збереження сил та перехід німецько-радянського фронту з мінімальними втратами. 24 грудня 1943 р. Головна команда та Головний визвольний штаб УПА затвердили “Тактичну інструкцію” та поширену “Інструктивну директиву ОУН” (прийнята 8 березня 1944 р.). Згідно з цими документами бойові дії повстанських підрозділів у фронтовий період (час від моменту евакуації німецької адміністрації і до встановлення радянської влади) мають набути лише характеру самооборони. Категорично заборонялося вступати у відкриті сутички з підрозділами Червоної армії навіть заради отримання зброї та боєприпасів. Пропонувалося налагодити підпільну систему зв’язку між націоналістичним підпіллям і підрозділами УПА (залучити до цієї роботи жінок та дітей), змінити дислокацію керівних органів ОУН і УПА, використовувати фронтовий хаос для проведення ґрунтовних чисток територій від ворожих до українських націоналістів елементів, доброзичливо ставитися до рядових бійців Червоної армії, допомагати дезертирам і заарештованим солдатам та ін. [13, арк. 107].

Важливим документом, який мав на меті убезпечити ОУН і УПА від проникнення ворожої агентури, став наказ Командування УПА-Північ № 27 від 14 січня 1944 р. “Командирам груп, військових округів та референтам СБ” про надання найширших повноважень співробітникам СБ та “Інструкція № 1 командирам окремих ділянок при Головному штабі УПА Північна група”, що її видав комендант відділу СБ при Головній команді УПА-Північ – “Ковуспун” від 15 січня 1944 р. [132, арк. 96]. Ретельній перевірці мали підлягати всі громадяни, що зголошувалися добровільно вступити до УПА. Особлива увага мала приділятися тим, хто приходив поодиноці або невеликими групами. Заборонялося приймати до складу підрозділів осіб, затриманих НКВС або тих, хто працював у радянських установах, незважаючи на їхнє членство в ОУН(б) чи попередню боротьбу в лавах УПА. Заборонялося проводити агітацію і залучати до боротьби німців, мадяр чи інших іноземців, які служили в німецькій армії. Це стосувалося також колишніх поліцаїв, учасників інших добровільних формувань, створених окупантами, військовополонених червоноармійців. За неточне виконання інструкції чи свідоме її порушення призначалося єдине покарання – смерть (

детальніше див. додаток К) [14, арк. 118–119]. Потреба посилення конспірації і виявлення ворожих агентів призвела до появи наказу Головної команди УПА від 22 січня 1944 р. про негайну зміну псевдонімів командирів підрозділів, починаючи від ройового. Кожен, хто користувався старими (незважаючи на колишні заслуги перед ОУН чи тривалу боротьбу в лавах УПА), мав пройти перевірку органами СБ [133, арк. 256].

Власну позицію командування УПА і СБ ОУН(б) пояснювало добре налагодженою органами НКВС агентурною мережею, силою супротивника і потребою дочекатися початку збройного конфлікту між союзниками по антигітлерівській коаліції. Лише тоді мав настати час для загального повстання і широкого залучення населення до боротьби. Щодо червоноармійців, то пропонувалося проводити роз'яснювальну, пропагандистську роботу з метою налаштувати солдатів проти політруків, вищого радянського керівництва, апарату НКВС і залучити на бік визвольного руху. Для посилення агітаційної роботи в лавах Червоної армії та залучення її бійців на свій бік активісти ОУН добровільно зголошувалися на призовні пункти, а, потрапивши в бойові частини, починали розкладницьку роботу серед молодого поповнення, поширювали націоналістичну літературу та листівки УПА, адресовані червоноармійцям [211, арк. 49; 158, арк. 1–2].

Про активізацію агітаційної роботи націоналістів безпосередньо у військах згадує начальник політуправління І Українського фронту генерал-майор С. Шатілов. У його донесенні М. Хрущову констатується факт переходу 172 червоноармійців із нового поповнення на бік УПА за період із 4 по 25 вересня 1944 р. Здебільшого це були призовники з Волинської, Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей. Для запобігання таким переходам було вирішено встановити постійне чергування надійних солдатів біля кулеметів на передньому краї і відкривати вогонь на враження в разі спроб перейти до ворога, командирам підрозділів наказано постійно наглядати за новобранцями, проводити бесіди про невідворотність репресій щодо сімей дезертирів і перебіжчиків та ін. (повний текст документа див. додаток И) [246, арк. 72–73].

Про масштабність роботи націоналістичного підпілля в лавах Червоної армії свідчить той факт, що лише в жовтні 1944 р. серед особового складу запасного полку 5-ї гвардійської армії було викрито вісім груп оунівців та 35 вояків УПА, які вели активну пропагандистську роботу в підрозділах. Випадки переходу на бік ворога не набули масового характеру. З одного боку, далися взнаки вжиті командуванням запобіжні заходи та страх перед репресіями. З іншого – більшість українців у Червоній армії були вихідцями зі східних областей України, воювали не перший рік і з байдужістю ставилися до ідей самостійницького руху, не вірячи у можливість перемоги, але, разом із тим, не виявляли ворожості до націоналістичного підпілля та вояків УПА.

На початку 1944 р. підрозділи УПА-Північ першими розпочали бойові дії проти частин Червоної армії, незважаючи на заборону Головної команди і

Головного штабу УПА. Однією з перших сутичок, яка відбулася на початку січня 1944 р., став бій на околицях Луцька між розвідвідділом Червоної армії та підрозділом УПА [200, арк. 13]. У лютому 1944 р. документи НКВС фіксують 134 напади українських повстанців на військовослужбовців, а також шість акцій у п'яти райцентрах Рівненської і одному райцентрі Волинської областей. Зокрема, 24 лютого підрозділ із 400 вояків атакував м. Володимирець Рівненської області [296, 553].

Зазвичай напади здійснювалися на тиллові підрозділи, окремі групи бійців і командирів. Особливу активність виявляли підрозділи УПА, дислоковані на території Волинської та Рівненської областей. Результатом однієї із засідок боївок СБ сіл Михальківці і Сіянци Острозького району Рівненської області (за радянськими джерелами, 100–120 вояків) стало смертельне поранення 29 лютого 1944 р. в с. Милятині генерала армії М. Ватутіна [168, арк. 2; 254, арк. 1].

Загалом, згідно з інформацією начальника контррозвідки “Смерш” І-го Українського фронту генерал-майора Осетрова, за період від 7 січня до 2 березня 1944 р. в тилу 13-ї армії зафіксовано 200 нападів повстанців на невеликі військові колони та дрібні групи військовослужбовців [254, арк. 3]; за березень–квітень цього ж року – 320 таких нападів [243, арк. 35–43]. Загалом боротьба набувала безкомпромісного характеру. Яскравим прикладом може слугувати масштабний бій з частинами Червоної армії в районі Обговських лісів на Крем'яниччині, що розпочався 25 квітня 1944 р. і тривав добу. На боці УПА було три курені (“Докса”, “Велетня”, “Панько” чисельністю понад 2 тис. вояків). У результаті загинуло близько 2/3 особового складу повстанських підрозділів. Решті вдалося вирватися з оточення і відійти в Точевитські ліси та далі на Полісся [39, арк. 175].

Отже, взимку та навесні 1944 р. головною ареною протистояння між УПА та Червоною армією стала територія Волині–Полісся. Тут дислокувалися підрозділи під командуванням Д. Клячківського (“Клима Савура”). Загальний стан відділів (згідно з оцінкою керівника Головного визвольного штабу Д. Грицяя) був незадовільний. Відзначалася погана військова підготовка особового складу, незадовільний санітарно-гігієнічний стан, недостатня кількість боєприпасів та озброєння.

Згідно висновків інспекції Головного визвольного штабу, 18 січня 1944 р. у с. Батьківцях Мізоцького району Рівненської області відбулася нарада, у якій поруч з членами проводу ОУН(б) (Д. Грицай, М. Арсенич, М. Медвідь, П. Олійник та ін.) взяли участь провідник ОУН(б) на східноукраїнських землях і командир УПА-Південь В. Кук, його заступник з військових справ “Іван”, оргреферент Є. Дудар та ін. Присутні визначили головне завдання УПА на найближчий час – перейти лінію фронту. Для його реалізації пропонувалося розчленувати великі підрозділи на невеликі рухливі відділи, попередньо очистивши лави УПА і запілля від ворожого елемента силами СБ [504, 73–74].

Недостатнє військове забезпечення підрозділів спонукало командування УПА-Північ видати наказ від 22 листопада 1943 р. “До всіх

станцій та зв'язків в кущі” про потребу здати всю зброю. Її носіння дозволялося лише референтам СБ [131, арк. 59]. Подібне розпорядження (про передачу зброї і боєприпасів УПА під страхом смертної кари) було видано 1 березня 1944 р. і для місцевого населення. Це дало змогу підвищити боєздатність повстанців та розгорнути активну боротьбу проти радянських органів державної влади та НКВС на звільнених територіях.

Важливою складовою частиною боротьби УПА на Волині стала диверсійна робота на залізничному транспорті та лініях зв'язку. Згідно з доповідною запискою начальника НКДБ Ковельської залізниці, полковника держбезпеки Кочеткова, диверсії повстанців розпочалися в серпні 1944 р. Вони втілювалися, зокрема, у “...виході до лісу однаків і дрібних груп військових і працівників залізничного транспорту, нападах на жителів, що проживають у ...будівлях на перегонах”, підриві залізничних рейок та штучних споруд, підпалах дерев'яних мостів, знищенні ліній зв'язку, нападах на гарнізони військ НКДБ, вбивствах працівників залізничного транспорту та ін. [250, арк. 99].

Загалом за серпень–грудень 1944 р. на Ковельській залізниці зафіксовано 47 диверсійних актів, серед яких 11 підривів потягів, сім випадків знищення залізничних мостів, три напади на залізничні вузли з метою паралізувати рух військових ешелонів [250, арк. 99]. Серед найбільш небезпечних ділянок Ковельської залізниці вважалися відтинки: Олевськ – Сарни, Здолбунів – Красне, Ковель – Рафалівка, Луцьк – Стоянів, Костопіль – Рівне. Тут оперували підрозділи УПА чисельністю від 30 до 500 вояків (детальніше див. додаток З). Лише в Рівненській області з червня 1944 р. до січня 1945 р. органи держбезпеки зафіксували 1032 випадки “бандпроявів”, пов'язаних із терористичними актами та диверсіями [238, арк. 7].

Охорона комунікацій стала важливим стратегічним завданням транспортного відділу НКДБ і залізничних військ. Незважаючи на певні успіхи (за січень–травень 1945 р. в Ковельському районі знищено 40 таборів УПА, 176 криївок, вбито 375 і захоплено в полон 623 повстанці), цілком убезпечити перевезення територією Волині не вдалося. За січень–травень 1945 р. було зафіксовано 14 нападів УПА на Ковельській залізниці [258, арк. 151, 163–164]. Часто диверсії здійснювали рейдуючі частини УПА, які нищили за собою всі комунікаційні споруди (мости, кладки, телефонну мережу), підривали залізничні колії та нападали на потяги. Ці дії регламентувалися наказами командування повстанців, яке складало маршрут рейду і визначало характер, кількість та зміст запланованих акцій.

Порушення роботи тилу Червоної армії провокували диверсії на лініях зв'язку. Лише на території Рівненської області від 25 вересня до 25 жовтня 1944 р. знищено 179 телеграфно-телефонних стовпів, пошкоджено 8 950 м ліній дротового зв'язку, вбито вісім фельд'єгерів і листонош, захоплено пошту [248, арк. 40].

Характеризуючи діяльність УПА за березень–квітень 1944 р., секретар Рівненського обкому КП(б)У В. Бегма відзначав, що на території області діє кілька потужних з'єднань повстанців, які здійснюють глибокі рейди по тилах

Червоної армії, паралізують діяльність органів радянської влади, вороже налаштовують населення до всіх заходів, зривають політичні та господарські заходи, організують диверсії на залізничному транспорті та шосейних магістралях для зриву військових перевезень. Констатувалося також розгортання терору УПА та боївок СБ щодо радянського та партійного активу, посилення пропагандистської діяльності ОУН(б). Приклади терористичної діяльності націоналістів наведено в численних звітах та доповідних записках обласних партійних керівників до М. Хрущова. Зокрема , В. Бегма акцентує увагу на таких випадках, що мали місце в Рівненській області з вересня по жовтень 1944 р.: “27 жовтня с. Головіно Костопільського р-ну. Напад на групу керівного партійного і радянського активу, які прибули для проведення хлібозаготівлі. Загинули секретар Костопільського райкому КП(б)У Олійник, начальник Костопільського РВ НКДБ Беляєв, начальник райконтори зв’язку Гавриленко, двоє оперуповноважених РВ НКВС і 6 бійців з батальйону внутрішніх військ НКВС. Завідувач оргінструкторського відділу райкому КП(б)У Філатова і секретар РК ЛКСМУ Лобода були поранені.

15 жовтня в Деражненському р-ні між селами Майдан і Постійне вбито замісника голови райвиконкому з державного постачання Межирічцького і голову Райспоживспілки Попович...” [248, арк. 39].

Загальна картина втрат радянського, партійного активу та населення в результаті діяльності ОУН і УПА в західних областях України станом на 20 жовтня 1944 р. виглядала так: убито 1 012 осіб партійних і радянських працівників (280 осіб з новоприбулих, 732 особи з місцевого активу), 2 451 особа з місцевого населення (детальніше див. додаток П) [240, арк. 1].

На нашу думку, УПА найбільш інтенсивно знищувала місцевий радянський актив та осіб, що проявляли лояльність до влади, були інформаторами органів держбезпеки, повстанцями – дезертирами. У багатьох випадках жертвами терору ставали всі члени родини (жінки, діти, старики), тому кількість убитих серед мирного населення значно перевищує аналогічні показники серед радянських та партійних працівників.

Така ж ситуація спостерігалася і на території Волинської області, де, за підрахунками А. Кентія силами УПА до листопада 1944 р. здійснено близько 800 бойових нападів на різноманітні об’єкти в радянському тилу, вбито 444 особи (з них радянських і партійних працівників – 122 особи, населення – 322 особи) [504, 89].

Активізація УПА та її протидія всім заходам для відновлення радянської влади в регіоні створила ситуацію, при якій окремі райони та населені пункти перебували під повним контролем націоналістів. Про це свідчать доповідні записки секретарів обкомів КП(б)У західних областей до ЦК КП(б)У та інформаційні повідомлення органів держбезпеки. Зокрема, в спецповідомленні УНКВС Рівненської області “Про диверсійно-терористичні прояви українських націоналістів на Ковельській залізниці” від 5 грудня 1944 р. наголошувалося: “Згідно з даними УНКВС по Ровенській області в даний час виявлено більше ста банд і бандгруп, загальною кількістю близько 10 000

тисяч осіб, які ...безкарно діють в межах Ровенської області. В окремих районах банди є фактичними господарями району, зокрема, в Клесовському районі в селах зовсім немає сільських рад (безвладдя). Радянськопартійний актив частково перебитий бандитами, частково змушений виїхати до райцентрів і ніякого впливу на села не має. В Паніковецькому районі Львівської області з 24 сіл тільки в 10 селах існують органи Радянської влади, а в решті 14 – бандити почувають себе вільно і безкарно, займаються ворожою діяльністю. Аналогічне становище в багатьох районах Ровенської і Волинської областей” [251, арк. 122].

У доповідній записці секретаря Тернопільського обкому КП(б)У І. Компанця першому секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову від 24–25 вересня 1944 р. наголошувалося, що на території області діє декілька численних груп УПА. Серед них вирізняються два підрозділи понад 500 і близько 200 вояків, які пересуваються із села в село і створюють бойові групи з місцевого населення в кількості 30–50 осіб, озброєних ручними і станковими кулеметами. Далі автор наголошує, що роботу з відновлення органів радянської влади в окремих районах паралізовано [150. арк. 1–3]. Радянське керівництво змушене було визнати факт, що “...серед абсолютної більшості населення Західної України оунівці користуються особливим авторитетом і загальною підтримкою. Чоловіче населення ...у віці від 15 до 50 років отруєне націоналістичною ідеологією. Більшість є фанатиками в цих питаннях” [245, арк. 10].

Загострення ситуації спонукало радянське керівництво до створення в середині березня 1944 р. оперативного штабу НКВС для боротьби з ОУН та УПА в м. Рівному. Його очолили генерали НКВС–НКДБ С. Круглов та І. Серов. На території західноукраїнських областей визначено сім оперативних секторів і за ними закріплено оперативно-чекістські групи (війська НКВС, прикордонні війська, підрозділи Червоної армії, а також партизанські з’єднання) [40, арк. 32]. Для здійснення військових операцій командування І-го Українського фронту виділило одну кавалерійську дивізію, вісім легких танків і 20 бронемашин [253, арк. 7]. Упродовж квітня 1944 р. за їх допомогою було проведено 444 операції у 270 населених пунктах Волинської, Рівненської, Станіславської і Тернопільської областей, але знищити УПА вони не змогли. У результаті бойових операцій було затримано 9 тис. осіб, убито 260 осіб, викрито 530 різноманітних складів (зі зброєю – 135, продовольством – 369, інших – 26). Серед трофеїв було 12 гармат, 35 мінометів, 66 кулеметів, понад 1 693 т зерна, 17 т солі та інші продукти й озброєння [243, арк. 35].

Станом на 20 червня 1944 р. УПА-Північ утратила вбитими 17 036 вояків та 15 050 заарештованими, УПА-Південь (станом на квітень 1944 р.) відповідно – 2018 і 1 570 вояків. Загалом у боях були частково або повністю знищено 35 сотень повстанців [40, арк. 33].

Значні втрати та неможливість забезпечити керівними кадрами підрозділи, потреба жорсткого політичного контролю над командирами та вояками УПА спонукали крайовий провід ОУН(б) на ПЗУЗ до чергової

реорганізації системи управління і запровадження нового територіального поділу (йдеться про об'єднання вцілілих підрозділів та укрупнення територіальних військових угруповань).

Восени 1944 р. замість обласних проводів і військових округ створено єдині генеральні округи: № 1 “Завихвост” – охоплювала територію Волинської, Брест-Литовської областей і північ Рівненської області між річками Стиром і Горинню (провідник “Дубовий”, командир з'єднань груп УПА “Рудий”); № 2 “Тютюнник” – території, розміщені на схід від шосе Корець – Рівне – Луцьк до північних районів БССР (провідник і командир з'єднань груп УПА “Верещака”); № 3 – південна частина Рівненської області по шосе Корець – Рівне – Луцьк, Крем'янецьчина і Вінницька область (провідник “Верес”, командир з'єднань груп УПА “Еней”). Кожне з'єднання груп УПА складалося з кількох бригад, в які входило 3–4 загони [38, арк. 61].

Починаючи з перших днів січня 1945 р., згідно з рішенням ЦП ОУН(б), Генеральні округи групи УПА-Північ було ліквідовано і територію їх дислокації поділено на два краї: Північно-Західний і Східний. Кожен з них охоплював чотири звичайних округи. Після чергової реорганізації УПА-Північ мала таку структуру [24, арк. 136–137; 38, арк. 62]:

1. Північно-Західний край – № 33 “Хмельницький” складався із чотирьох військових округ (Брест-Литовська військова округа № 100, зашифровувалася як “Кричевська” і охоплювала Пінщину і Берестейщину БССР; Ковельська – № 200 “Богун” – територія Ратнівського, Золотівського, Шацького, Камінь-Каширського, Цуманського, Ківерцівського, Турійського, Маціївського, Любомльського і Головнянського районів Волинської області; Морочновського і Рафалівського районів Рівненської області; Луцька – № 300, “Кривоніс” – Луцького, Рожищенського, Теремнівського, Берестечківського, Сенкевичівського, Горохівського, Локачинського, Торчинського, Озютичівського, Володимир-Волинського, Устилузького, Вербського і Порицького районів Волинської області, Острожецького, Млинівського, Дубенського, Демидівського, Козинського і Вербського районів Рівненської області, Сокальського, Тартаковського, Стоянівського, Радехівського і Кристинопільського районів Львівської області; Холмська – № 400 – “Король Данило” – охоплювала територію Холмського, Грубешівського та інших повітів Польщі) під загальною назвою “Завихвост” (провідник “Дубовий”, командир з'єднань груп УПА “Завихвост” – “Рудий”);

2. Східний край (провідник “Еней”, командир з'єднань груп УПА “Верещака”).

Загальну чисельність УПА-Північ у 1944–1945 рр. досі не встановлено. А. Кентій визначає її в межах від 12 до 16 тис. осіб. Його підрахунки частково підтверджують свідчення заарештованого восени 1944 р. Є. Басюка (начальник штабу з'єднання УПА-Схід – “Холодний Яр”), який називав кількісний склад УПА-Північ у межах 12–13 тис. вояків (про цей документ ішлося вище, але показники, наведені там, стосувалися червня 1944 р., і в ньому повідомлялося про 50-тисячні втрати УПА-Північ і про 82 тис. вояків в УПА-Захід на той момент) [504, 77–78]. На думку автора, кількість, яку

визначив А. Кентій, значно занижена і могла відповідати дійсності лише наприкінці 1945 р. Підставою для корегування даних про кількісний склад УПА-Північ слугують радянські документи. Зокрема, у звітній доповіді секретаря обкому КП(б)У “Про боротьбу з бандами українсько-німецьких націоналістів в Ровенській області” за період з лютого 1944 р. по лютий 1945 р. наголошується, що за звітний період в області проведено 2 109 чекістсько-військових операцій, унаслідок яких знищено 45 великих “бандформувань” УПА та 83 боївки СБ ОУН. Далі в документі наведено кількість убитих та заарештованих повстанців, а саме втрати УПА – 15 298 вояків убито, 18 066 вояків заарештовано, 6 913 вояків з’явилися з повинною. Отже, загальна кількість втрат підрозділів УПА-Північ, які діяли в межах Рівненської області, лише за один рік становила 40 277 вояків [238, арк. 11–16].

Статистика Волинської області виглядає дещо скромніше. Станом на 13 вересня 1944 р. було вбито понад 2 000 вояків УПА, заарештовано 2 100 вояків, здалося владі 1200 вояків. Загальна кількість втрат становила близько 5 300 повстанців [237, арк. 19]. В інформації першого секретаря Волинського обкому КП(б)У І. Профатілова, озвученій на засіданні IV-го пленуму Волинського обкому КП(б)У 31 жовтня 1945 р., втрати ОУН і УПА на 20 жовтня 1945 р. вказано в кількості 30 262 осіб, з яких убито 8 684 особи, заарештовано та захоплено в полон 8 499 осіб, затримано членів ОУН 1 948 осіб, бандпосібників – 2 661, з’явилося з повинною 8 470 осіб. Загалом ліквідовано 148 підрозділів та груп УПА залишилося знищити 430 підрозділів та 27 боївок.

Отже, за неповними даними лише з двох областей, де діяла УПА-Північ, її втрати наприкінці 1945 р. становили 70 539 вояків. Таким чином, кількісний склад цих підрозділів у 1944 р. мав налічувати понад 70 тис. вояків, навіть з оглядом на поширену практику приписок. Правильність таких підрахунків підтверджують і німецькі джерела, які нараховують близько 90 тис. вояків УПА влітку 1944 р., і спогади П. Мірчука (загальна чисельність УПА – 150–200 тис. вояків) [331, 218]. Згаданий вище протокол допиту Є. Басюка теж стверджує кількісний склад УПА в 1944 р. близько 150 тис. Отже, є підстави вважати, що загальна чисельність УПА становила близько 150 тис. вояків навесні 1944 р., а УПА-Північ налічувала у цей час близько 70 тис. осіб.

Для знищення УПА НКВС СРСР і РНК УРСР створили з числа партизанів у кожному районі Рівненської, Волинської і Тернопільської областей загони, що підпорядковувалися НКВС чисельністю понад 5 тис. солдатів кожний. До 25 березня 1944 р. в Україну було перекинуто додатково п’ять бригад внутрішніх військ, крім того, 250 машин, 100 танків, 50 бронемашин, 85 радіостанцій [660, 87].

У Волинській області було розміщено одну дивізію НКВС, три полки й одну бригаду (5 285 осіб); у Рівненській області – одну дивізію та чотири бригади (8 754 особи); у Львівській області – чотири бригади та один кавалерійський полк (6 525 осіб); у Тернопільській області – три бригади (3 057 осіб.); у Станіславській області – одну бригаду (1326 осіб); Чернівецькій

– дві бригади (понад 1 300 осіб). Загалом на західноукраїнських землях було зосереджено 26 304 солдати та офіцери [296, 177; 491, 391].

У Західній Україні розгорілася жорстока війна між УПА та частинами військ НКВС. З радянського боку цю боротьбу очолив перший секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов. Він визначив кінцевий термін знищення УПА – 15 березня 1945 р. [213, арк. 154; 290, 93].

Такі терміни зумовлював тиск московського керівництва і нерозуміння всієї глибини та складності процесів, що відбувалися на західноукраїнських землях. Зіткнувшись з організованим опором та масовою підтримкою визвольного руху з боку місцевого населення, радянські і партійні керівники зрозуміли складність поставлених завдань та нереальність зазначених термінів. Для того, щоб виробити комплексний підхід у справі радянзації регіону, знищення ОУН і УПА та координації дій партійних, радянських й силових структур у грудні 1944 р. при РНК УРСР було створено Раду допомоги західним областям УРСР. До її складу увійшли П. Корнієць – голова ради і члени ради А. Кириченко, А. Стоянцев, Т. Строкач, Ф. Луценко [234, арк. 1–2]. Фактично було створено новий контрольний і координаційний орган, який виробляв загальну стратегію боротьби, встановив щомісячну форму звітності про результати військових і чекістських операцій в областях, пропагандистських кампаній. Фактичним керівником і координатором боротьби з українським визвольним рухом залишався М. Хрущов.

Перший секретар ЦК КП(б)У закликав місцевих керівників органів НКВС до жорстокого придушення будь-яких виступів проти радянської влади. На нараді секретарів райкомів, начальників НКВС, НКДБ Львівської області від 10 лютого 1945 р. він заявляв: “...нас просто не поважатимуть, якщо ми не вживемо заходів, всіх щонайменш причетних учасників потрібно арештовувати, когось потрібно судити, можливо повісити, решту вислати, тоді ми будемо знати, що все в порядку, і населення буде знати, що за одного візьмемо сотню...” [327, 212].

Партизанські загони широко використовувалися для боротьби з ОУН, УПА. Згідно з планом ліквідації націоналістичного підпілля, датованого березнем 1944 р., передбачалося використати у цій боротьбі на території Рівненської, Тернопільської та Житомирської областей партизанські з’єднання та загони: Олексенка, Одуха, Кота, Міщенко, Нирка, Федорова-Кизя (близько 8 000 бійців); на території Волині, Львівщини з’єднання і загони: Федорова, Вершигори, Малікова, Грабчака та ін. загальною кількістю більше 15 тис. бійців. Партизанську дивізію Ковпака теж було передано органам НКВС УРСР для боротьби з УПА влітку 1944 р. (детальніше див. додаток Л) [236, арк. 4].

На нашу думку, таке рішення було продиктовано кількома факторами: по-перше, партизани добре знали місцеві ліси, були спеціалістами у виявленні криївок та схронів, адже самі будували подібні споруди в період окупації і могли визначити їх характерні прикмети; по-друге, значна частина особового складу загонів складалася з кадрових військовослужбовців НКВС

– структури, на яку покладалося завдання знищити ОУН і УПА, а отже, доцільніше було їх використати за прямим призначенням, аніж відправляти на фронт; по-третє, до ухвалення цього рішення ЦК КП(б)У та УШПР підштовхували командири партизанських загонів ще в лютому 1944 р. (серед них О. Федоров, О. Сабуров, П. Вершигора та ін.) [219, арк. 51–55; 280, арк. 245].

Крім того, в селах створювалися винищувальні батальйони та групи самооборони з місцевого населення, основним завданням яких було патрулювання сіл у нічний час, затримка всіх осіб, які прибували до населеного пункту, а також безпосередня участь у бойових операціях, спрямованих проти ОУН та УПА. На західноукраїнських землях їхня кількість становила близько 48 тис. осіб. [391, 190]. Лише у Волинській області восени 1944 р. створено 30 винищувальних батальйонів та 508 груп самооборони загальною чисельністю 9 629 бійців.

В одному з німецьких рапортів за листопад 1944 р. згадується про бої з УПА на околиці Луцька, у яких з радянського боку брало участь 30 тис. бійців Червоної армії та НКВС. Ситуація настільки загострилася, що начальник штабу 258-го Хабаровського охоронного полку майор Харламов наказував військовослужбовцям ходити не менше як двом, при зброї, у вантажних автомобілях мають їздити щонайменше п'ятеро, із хат поблизу штабу було наказано виселити мешканців. Такі розпорядження красномовно свідчать про відносини радянських солдатів із місцевим населенням. Волинь опинилася фактично в облозі [451, 244–245].

Унаслідок безперервних боїв навесні та влітку 1944 р. дошкульних втрат зазнав командний склад УПА-Північ. 12 лютого загинув командир УПА і провідник ОУН на ПЗУЗ Д. Клячківський, 30 серпня – колишній начальник штабу УПА на Волині-Поліссі Л. Ступницький, близько 30 сотенних і шість курінних командирів, 45 старшин потрапили в полон [238, арк. 15–17].

1 січня 1945 р. головнокомандувач УПА Р. Шухевич підписав звернення “Командири і бійці УПА”, у якому підведено підсумки збройної боротьби в 1944 р. й визначено перспективи. Оскільки зникла потреба воювати на два фронти, висловлювалася надія на перемогу в протистоянні із сталінським режимом. Витримавши перший потужний удар, УПА зросла кількісно, змогла покращити матеріальну базу, тому командування висловлювало сподівання, що ніхто не складе зброю, не піддасться сумнівам і хитанням, доки боротьба не завершиться перемогою [553, 358]. Позиція Р. Шухевича зумовлена його глибоким переконанням – боротися до кінця та сподіваннями на загострення стосунків між союзниками, що мало б неодмінно призвести до початку нової війни, в якій відродиться Українська держава.

Реальне становище УПА на Волині було критичним. Згідно з підсумковою інформацією УНКВС “Про боротьбу з бандитизмом УПА і ОУН в Ровенській області” за період з 4 лютого по 20 лютого 1945 р. в результаті проведення 2 109 військових операцій було знищено 15 036 вояків УПА, узято в полон 18 066 вояків, з’явилося з повинною 6 913 осіб. Серед

трофеїв зазначено два літаки, 19 гармат, 97 мінометів, 728 ручних кулеметів, 1 531 автомат, 5 731 рушниця та ін. (детальніше див. додаток Р) [239, арк 25].

Для покращення дисципліни, боєздатності повстанських загонів, уникнення розконспірації підпільної мережі ГК УПА поширила наказ № 2/45 від 22 січня 1945 р., згідно з яким уживання алкоголю воякам та симпатикам ОУН заборонялося. Дозвіл на разове вживання горілки чи спирту міг дати лише лікар за згодою провідника чи командира підрозділу. Порушників засуджували до покарання буками, а невинуватих – до кари смерті. Кожен вищий командир отримав право розстріляти свого підлеглого без суду, зустрівши його у нетверезому стані. Такі жорсткі заходи стали неодмінною умовою виживання, адже нетвереза людина у приватній розмові могла повідомити важливу інформацію про власний підрозділ чи виявити себе як член націоналістичного підпілля. Ці заходи мали певний ефект, але не убезпечили націоналістичне підпілля від викриття ворожою агентурою і численних втрат [15, арк. 188–189].

Велика кількість полонених та заарештованих на території західноукраїнських областей спонукала народного комісара внутрішніх справ СРСР Л. Берію оптимізувати процес розгляду кримінальних справ на членів ОУН і УПА. З цією метою (згідно з наказом № 1302/б від 2 грудня 1944 р.) до регіону направили дві виїзні сесії військової колегії Верховного суду СРСР. Перша розглядала справи УНКВС–УНКДБ Львівської, Станіславської, Дрогобицької і Чернівецької областей, друга – Рівненської, Волинської і Тернопільської областей [241, арк. 92]. Діяльність цих структур дала змогу прискорити процес ухвалення вироків, надаючи вигляду законності масовим репресіям. Загалом за 1944–1951 рр. структури НКВС та НКДБ репресували на території Західної України близько 500 тис. осіб (загальна кількість населення Західної України в цей час становила близько 6 млн осіб), з яких убито 153 тис. осіб, депортовано 203 тис. осіб [491, 391].

Командування УПА й керівництво ОУН намагалися пристосуватися до нових умов. У лютому 1945 р. розповсюджуються “Інструкції до виконання Ч. 1”, у яких провід організації, враховуючи результати Кримської конференції, робить висновок, що позиція союзників СРСР і швидке закінчення німецько-радянської війни призведуть до посилення тиску на визвольний рух найближчим часом. Для того, щоб уникнути значних втрат, пропонувалося тимчасово передислокувати підрозділи УПА до Білорусії та Польщі, а в разі потреби – на територію Румунії та Угорщини. При цьому на чужині заборонялося вести активні бойові дії проти урядів цих країн. Інструкції щодо Червоної армії орієнтували на повний нейтралітет. У військовій сфері пропонувалося: а) здійснити чистку в УПА від слабких елементів, яких треба негайно демобілізувати; б) перейти до дій чотами і роями, висуваючи перед ними самостійні завдання; в) скасувати вищі командні посади (курінний, сотник), призначаючи їх командирами діючих одиниць або політвиховниками, ліквідувати зайві ланки в структурі управління відділами УПА; г) систематично проводити рейди в інші терени [553, 360].

Згідно з цим документом, серед повстанських відділів було розповсюджено наказ командування, у якому заборонялося проявляти активність щодо регулярних частин Червоної армії, зберігати та готувати кадри, створювати диверсійно-терористичні групи для подальшої боротьби з радянською владою. "...Біля кожного районного центру створити спецбоївку, яка буде мати спецзавдання (індивідуальні акти терору, саботажу і т. і.)" [261, арк. 15].

У звітній доповіді секретаря Рівненського обкому КП(б)У В. Бегми (за період від лютого 1944 р. по 20 лютого 1945 р.) висловлювалося припущення про наявність, (наприкінці лютого 1945 р.) на території Рівненської області 40 великих "банд" (2 608 осіб) та 68 дрібних груп і боївок СБ (чисельністю 1 115 вояків), усього – 3 169 бойовиків [238, арк. 15–17].

Незважаючи на зимові умови, самостійницькі формування продовжували операції на комунікаціях, знищували керівний склад місцевих органів влади та НКВС–НКДБ. Від 10 січня до 10 березня 1945 р. лише на території Колківського району Волинської області повстанці здійснили 40 акцій. При цьому було вбито 10 голів і секретарів сільрад, 28 жителів, реквізовано майно чотирьох державних і кооперативних установ [258, арк. 151–170]. У січні–травні 1945 р. органи НКДБ зафіксували 14 диверсійно-терористичних актів на Ковельській залізниці, пов'язаних із підривом ешелонів, убивствами працівників та нападами на охорону [258, арк. 151].

В інструкціях надрайонним провідникам, датованим 1945 р., зазначалося про потребу знищувати книжки, списки, документи по селах, перешкоджати в роботі головам сільських рад, не допускати створення клубів, проведення радянських свят, забав, мітингів, не допускати вирубки лісу, проводити збори, ліквідовувати зрадників. Іншими словами, всіма зусиллями не допускати укріплення радянської влади на селі [260, арк. 5–7].

Не сподіваючись на швидке завершення бойових дій, командування УПА спрямувало основні зусилля на підготовку до майбутньої довготривалої боротьби в підпіллі. Створювалися нові склади зі зброєю, амуніцією, харчами, будувалися спеціальні сховища-криївки. Задля структурної оптимізації було ліквідовано такі органи, як жандармерія, військова розвідка, різнорівневі штаби. Натомість значно зросла компетенція і чисельність СБ, зв'язки і ієрархія якої будувалися незалежно від організаційної мережі ОУН. Так, заступник кущового провідника ОУН обов'язково мав бути агентом СБ, хоча про це не мав знати навіть кущовий провідник. Поширилося формування так званих легендових груп СБ та УПА, які під виглядом підрозділів Червоної армії чи НКВС здійснювали розвідку, терористичні акти, виявляли настрої населення та застосовували репресії до виявлених зрадників чи симпатиків радянської влади. Одну з таких груп чисельністю 300 осіб було знищено поблизу с. Торговиці Острозького району Рівненської області [262, арк. 8].

Поряд із цим набуває поширення тактика рейдів окремих відділів УПА, що мали подвійну мету. З одного боку, це давало можливість демонструвати перед народами Східної Європи, що в Україні успішно триває визвольна

боротьба і, за змогою, залучати населення цих країн до “антиімперіалістичної революції”. З іншого – зміна місць дислокації, надзвичайна рухливість повстанських відділів унеможлилювала визначення точного місця розташування, тому проведення великих облав за допомогою регулярних військових частин та важкого озброєння стало малоефективним засобом боротьби з УПА. З іншого боку, завдяки рейдам повстанцям вдавалося контролювати значний терен порівняно невеликими силами, тому з настанням ночі влада у селах мінялася, а у віддалених районах радянська влада тривалий час взагалі не могла закріпитися. Наприклад, у Подільському районі Тернопільської області (згідно зі звітом голови обкому КП(б)У І. Компанця) від початку грудня 1944 р. до січня 1945 р. зовсім припинилося надходження натуральних та грошових платежів у зв’язку з напруженим становищем у районі з тієї причини, що у восьми сільрадах влади не було. У Волинській області станом на 20 січня 1945 р. не вдалося встановити органи радянської влади в 15 селах [152, арк. 3].

У 1944–1945 рр. відділи УПА-Північ здійснювали рейди до центральних та північних областей України. Вони пройшли Кам’янець-Подільську, Вінницьку, Житомирську, Київську та західні райони Чернігівської області. Командирами цих рейдів були “Еней”, “Бистрий”, “Рудий” [413, 1104].

На Волині і в Галичині рейди відбувалися постійно. Перші з них пройшли вздовж р. Прип’яті відділами УПА-Північ. У цей час на західноукраїнських землях ще стояли фронти. Ці рейди відбувалися в умовах безперервних боїв із відділами НКВС та Червоної армії.

Основною метою рухливих підрозділів УПА було визначено не військові, а політичні завдання. В інструкції про підготовку і проведення рейду зазначалося: “Кожний чотовий повинен подбати, щоб при частині був пропагандист” [167, арк. 2]. На підрозділ покладалося завдання проводити в кожному селі політичні акції (свята-концерти, мітинги, вечори-диспути), а в кінці рейду подати звіт вищому командуванню про цю роботу. Слід зауважити, що для проведення рейду підбирали найміцніших вояків, оскільки після проведення політичної або бойової акції потрібно було терміново відходити не менше як на 15 кілометрів, незважаючи на втому попереднього багатокілометрового маршу.

Інструкціями для політвиховників передбачалася організація політичних акцій в неділю або на свята, аби зібрати якомога більшу аудиторію і не відривати населення від роботи [203, арк. 27–28]. Для більшого убезпечення пропагандистські акції пропонувалося проводити у вечірній час або вночі. Інструктора-пропагандиста у справі масової усної пропаганди забезпечували двома-трьома охоронцями і супроводжувався делегатом районного або повітового проводу, який відповідав за організацію акції. Заборонялося залучати місцевих підпільників, а населення повідомлялося про мітинг не раніше ніж за годину до його початку. На період проведення заходу село оточували боївки або відділи УПА, які без дозволу місцевого провідника нікого не випускали із села. Сам мітинг із

дискусіями мав тривати не більше трьох–чотирьох годин. Для більшої безпеки пропонувалося відмовитись від якихось схем почерговості проведення акцій. Вони повинні були мати випадковий характер у найбільш несподіваних для ворога місцях [465, 31].

У разі неможливості провести масову акцію пропонувалося провести пропагандистську розмову з найбільш впливовими жителями села (до 10 осіб) й ознайомити їх із нинішньою ситуацією, боротьбою українського національно-визвольного руху та її завданнями. Такі зустрічі рекомендувалося проводити і перед мітингами, щоб зорієнтуватися в настроях населення.

Інформацію про результати пропагандистської роботи відображено у звітах інструкторів, які подавалися щомісячно 1 і 15 числа. Окружний осередок пропаганди мав звітувати до 5 і 20 числа кожного місяця, обласний осередок – до 10 і 25 числа. У змістовій частині вказувалося кількість відвіданих населених пунктів, кількість проведених заходів, теми, які обговорювались на цих заходах. Особлива увага відводилась запитанням, що їх ставили пропагандисту і на які йому важко було дати відповідь. Здійснювався аналіз впливу пропаганди на населення, труднощів, які виникали у процесі підготовки та проведення акції, вносились пропозиції щодо можливості підвищити ефективність агітаційної роботи [162, арк. 13].

Активні дії повстанців викликали негайну реакцію радянського керівництва. М. Хрущов став ініціатором військової блокади територій, де діяло УПА. Фактично їх було три. Про розмах операцій говорить кількість залучених військовослужбовців (переважно військ НКВС): Волинська область – 75 тис. осіб, Рівненська – 90 тис. осіб, Львівська – 77 тис. осіб, Дрогобицька – 81 тис. осіб, Станіславська – 132 тис. осіб, Тернопільська – 95 тис. осіб, Чернівецька – 35 тис. осіб. Отже, усього 585 тис. військовослужбовців [439, 227–229]. Основним завданням цих формувань було фізичне знищення українського самостійницького руху. Хоча ефект від проведення великих військових операцій був незначний. Розвідувальна робота розгалуженої сітки ОУН та підтримка з боку місцевого населення робила неможливим раптовість військових операцій. Злагоджено працювали станичні інформатори, надаючи відомості про переміщення каральних підрозділів НКВС, підготовку і проведення облав. Про це свідчать, зокрема, записки з подякою від командирів загонів: “Подруго Надю. Щиро дякую за Вашу співпрацю. Надю я Вас прошу ви так само представляйте відомості зі своєї станиці і слідіть за сексотами. Галаган. 8.VII.44 р.” [134, арк. 22].

Зв’язок із відділами УПА здійснювався через кур’єрів. Ці люди, змушені регулярно ходити на зустрічі, наражалися на небезпеку бути викритими інформаторами НКВС–НКДБ. Для них було розроблено інструкції з конспірації. Заборонялося використовувати двічі один і той самий маршрут, узгоджувався час виходу з оселі, щоб можна було вирахувати, чи затримувався зв’язковий державними органами та ін. Робота розвідки та системи зв’язку давали можливість уникати масштабних боїв. Зазвичай, відділи повстанців встигали вийти з небезпечного району [260, арк.

б].

УПА не обмежувала свою діяльність лише українськими землями. Перші рейди на територію Криму, Чечні, Калмикії, Грузії, Азербайджану в 1944 р. здійснили відділи УПА, що склалися з вояків цих національностей. У середині квітня 1945 р. відділи повстанців вирушили в рейди до Польщі, Білорусії та Литви. Сотня командира “Куліша” дійшла до передмість Варшави [575, 109–110]. У серпні–вересні 1945 р. дві сотні куреня “Прута” зі Станіславщини та відділ “Булава” (сотника “Мирона”) зі Старосамбірщини під командою Т. Маківки-Андрієнка, здійснили рейд через Лемківщину на Східну Словаччину, пройшовши такі райони: Межилаборці, Строків, Гіральтовці, Пряшів, Сабінов, Бардіїв. На мітингах, що збирали повстанці в населених пунктах, звучав заклик до сусідніх народів приєднуватися до боротьби проти комуністичних режимів, які утворилися в Європі.

Населення Словаччини цілком доброзичливо поставилося до українських повстанців. Це навіть відзначалося у виданнях компартії “Виходословенська Правда” та “Руде Право”. Такі настрої населення зробили можливим новий рейд у квітні 1946 р. У ньому брали участь три відділи УПА: сотня “Мирона”, сотня “Кармелюка”, сотня “Бора”. Вони пройшли 106 сіл, дійшли до міста Кошиці, провели 11 мітингів із населенням [413, 1105]. Таким чином утілювалася у життя політична програма ОУН щодо залучення поневолених народів до “антибільшовицького фронту поневолених народів”.

Незадовільні результати відкритої боротьби з націоналістичним підпіллям та УПА стимулювали появу груп спеціального призначення, підпорядкованих НКВС для знищення командного складу повстанців, розпалювання терору щодо місцевого населення. Поштовхом до їх створення стали постанови ЦК КП(б)У від 10 січня, 26 лютого і 30 жовтня 1945 р. “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами” [212, арк. 54].

До складу цих груп входили колишні оунівці та вояки УПА, які з’явилися з повинною в органи радянської влади, а також кадрові офіцери НКВС. Ефективність таких підрозділів була досить високою. Зокрема, у Волинській області група спеціального призначення, яку очолював колишній курінний УПА “Максимом Вороном”, у ніч з 4 на 5 березня 1945 р. знищила представників командного складу УПА в кількості шести осіб. Серед убитих були заступник головного командувача УПА “Карпович” та інспектор з військового навчання “Макаренко” [660, 90]. Такі спецпідрозділи почали діяти в усіх західноукраїнських областях, завдаючи непоправних втрат визвольному руху та формуючи думку населення про злочинну сутність ОУН та УПА.

Серед більш витончених методів боротьби з українськими націоналістами стали провокації, спрямовані на дискредитацію та знищення керівного складу ОУН і УПА руками Служби безпеки ОУН. Такі факти відображено у радянських партійних звітах. Зокрема, секретар Рівненського обкому КП(б)У В. Бегма наголошував: “На цей час органами НКВС і НКДБ розгорнуто у всіх районах розкладницьку роботу. Корецьким РВ НКВС було вирішено скомпрометувати керівника боївки... “Голуба”. З цією метою

“Голубу” як агенту НКВС було написано листа із завданням знищити діючу неподалік боївку СБ “Жолудя”. Агент РВ НКВС “Чирський” підкинув вищезгаданого листа в будинку господарчого с. Юзефівна, в якого часто бувають бандити з боївки СБ “Жолудя”. Лист було знайдено сином господаря будинку і передано бандитам, які через зв’язкового передали “Жолудю”. “Жолудь”... розбрав всю боївку “Голуба”, а самого розстріляв перед строем як сексота НКВС” [259, арк. 170]. Подібним чином було знищено підрайонного коменданта СБ “Мазепу” та ін. Загальні втрати серед керівного складу ОУН(б) та УПА за 1945–1946 рр. становили 2 326 осіб [40, арк. 40].

Перебіг подій диктував потребу постійно шукати такі форми спротиву радянській системі, які б найбільше відповідали вимогам часу і мінімізували втрати повстанців та оунівського підпілля. У другій половині 1945 р. відбулася чергова структурна реорганізація. Центральному проводу ОУН(б) підпорядковувалися так звані “великі” крайові проводи ПЗУЗ, до яких входили “малі” крайові проводи “Москва” (Волинська область і південні райони Білорусії), “Одеса” (Рівненська область і частина Тернопільської області), “Галичина” (охоплювала малі проводи “Буг-2” та “Карпати–Захід”, розміщені на території Львівської області, в районі Карпат, Прикарпаття і Буковини). Скасовувалися обласні й підрайонні проводи, жіноча мережа, після чого основними ланками ОУН(б) стали окружні, надрайонні (по 2–6 в окружному), районні (по 3–5 в надрайонному), кущові й станичні (на рівні населеного пункту) проводи [34, арк. 159–165]. На зламі 1946–1947 рр., згідно з радянськими джерелами, діяло вісім крайових, 16 окружних, 38 надрайонних, 121 районний проводи (близько 2 544 особи) [553, 370].

З осені 1945 р. відбувається процес підпорядкування військових підрозділів УПА проводу ОУН(б). Можна погодитися з думкою А. Кентія, що це сприяло зміцненню зв’язків підрозділів повстанців із місцевими боївками та населенням і стало свідченням повернення до тактики підпільно-партизанських дій. Із цього часу УПА все більше набуває рис місцевого, а не загальноукраїнського руху.

Важливу роль у структурі ОУН(б) відігравала Служба безпеки. В одній з інструкцій проводу вказувалося: “Коли ми хочемо боротися з такою сильною і вишколеною поліційною інституцією, як НКВС, повинні створювати такий самий сильний апарат із своєї сторони. Районний референт СБ мусить під фаховим оглядом дорівнювати районному референту НКВС. Тому негайно треба приступити до зміцнення апарату СБ... Апарат Служби безпеки мусить бути найчистіший, найбільш ідейний та морально стійкий під кожним оглядом” [260, арк. 11; 165, арк. 107].

Для залякування місцевого населення та знищення агентурної мережі ворога СБ застосовувала й індивідуальний, і груповий терор. Репресії проти запідозрених у співпраці з НКВС набирали дедалі масовішого характеру. Було запроваджено принцип колективної і родинної відповідальності за дії, спрямовані проти ОУН або УПА. Ці методи широко використовували свого часу німецькі спецслужби, а згодом – НКВС.

10 вересня 1943 р. референт СБ ВО “Заграва” М. Козак (“Смок”) видав наказ № 2 про виняткову прерогативу СБ виносити смертні вироки “ворогам українського народу” без погодження з командуванням УПА. За його особистим розпорядженням було ліквідовано кілька боївок СБ, які не викликали у нього довіри, а також майже 70 учасників підпілля [338, 422–423].

В окремих випадках надзвичайні заходи справді дозволяли уникнути небезпеки, яку становили завербовані НКВС члени ОУН і УПА. Так, боївка СБ окружного проводу СБ “Федося” виявила і стратила в 1945 р. І. Кушніра (“Сороку”), який з 1944 р. співпрацював з органами держбезпеки та за їх допомогою був уведений до складу боївки СБ “Ігоря”, а отже мав можливість знищувати керівний склад підрозділів УПА та підпілля ОУН [1, арк. 280–289]. Схожі завдання НКВС виконував і виявлений у 1946 р. ворожий агент А. Голубович, що діяв у складі загонів УПА, дислокованих на Тернопільщині [160, арк. 1]. Такі особи зазвичай використовували власне становище для дискредитації та знищення особового складу ОУН та УПА і були особливо небезпечними. Однак найчастіше жертвами ставали невинні. Наприклад, підставою для розстрілу жителя с. Дорогобужі Рівненської області М. Цалковньова стало те, що він був росіянином і добре відгукувався про СРСР. Непоодинокі приклади безпідставних убивств зафіксовано в актах виконання присудів і так званих “чорних листах” СБ (списки осіб, складені СБ для їх подальшої ліквідації) [147; 148].

Обстановка загального страху та розгорнутого терору викликала занепокоєння серед керівних кіл ОУН(б) і власне самої СБ. Об’єктивно оцінюючи негаразди у власній діяльності, головна референтура СБ вимагала викоринити безладдя і розгнuzданість у середовищі повстанських боївок. Для дотримання процедури слідства й уникнення безпідставних репресій слідчі зобов’язувалися оформляти протоколи допитів затриманих та заарештованих. Випадки, коли оголошувався смертний вирок, теж мали документуватися. До вищої міри покарання міг засудити лише поліційно-виконавчий відділ СБ на рівні району чи підрайону. До таких ворогів зараховували всіх “... комуністів, ... ляхів, всіх співпрацівників німецької поліції”, а також ворожих агентів [338, 422–423]. Широке повноваження представників СБ надавали їм право контролювати командний склад УПА, вимагати беззаперечної співпраці всіх повстанців. Починаючи з 1944 р., провідним сегментом діяльності цієї структури стає боротьба з ворожою агентурою і проблема внутрішньої безпеки.

Значне розширення повноважень СБ відбулося після оприлюднення вищезгаданого наказу № 27 командування УПА-Північ від 14 січня 1944 р. Д. Клячківський (“Клим Савур”) забор’язував командирів груп і військових округ надавати працівникам безпеки “найбільші можливості в роботі” і повну свободу дій у “фахових справах”. Усі інструкції та вимоги представників СБ визнавалися обов’язковими до виконання командним та рядовим складом УПА [338, 44].

Спроби налагодити оптимальну субординацію між СБ та іншими елементами апарату ОУН і командування УПА виявилися малоефективними. У 1945 р. СБ трансформувалася у нікому не підзвітну, самодостатню інституцію. У наказі головної референтури СБ від 30 квітня 1945 р., зокрема, вказувалося: "...районові референти СБ звітують своїм тереновим провідникам тільки усно і то про справи, які їх лише дотичать (організаційні справи й оперативну працю)...теренові провідники не мають права контролювати пошту СБ чи рівно ж звітів, що йдуть догори" [343, 200]. Фактично узурпувавши каральні повноваження, СБ здійснювала чистки в усіх боївках і повстанських підрозділах. Так з 1 січня до 1 жовтня 1945 р. в межах Луцького, Горохівського, Колківського, Камінь-Каширського, Ковельського й Любомльського надрайонів вони виявили 938 ворожих агентів, з яких 889 відразу знищено [713].

Поліційно-виконавчі відділи складали звіти про кількість жертв, які подавали референту СБ. Такі документи мають усталену форму, тож дають можливість оцінити масштаб каральних акцій. Наприклад, есбісти Острозького повстанського району "Озеро" затримали: 1–4 травня 1944 р. 237 осіб та 70 родин, 5–18 травня – 20 осіб та три родини, 20–29 травня – сім осіб, а 1–28 червня – шість осіб [135, арк. 48; 136, арк. 49; 137, арк. 51; 138, арк. 52]. Отже, кількість затриманих мала тенденцію до зниження, проте відсоток винесення смертних вироків залишався надзвичайно високим: 1–4 травня ліквідовано 306 із 307-ми затриманих, 5–18 травня – 20 осіб та три родини (тобто усі), 20–29 травня – п'ять із семи, а 1–28 червня – шість із семи [316, 181].

СБ не обмежувала свою діяльність лише каральними функціями. Важливим напрямом її роботи стала підготовка власних агентів для засилання в органи НКВС–НКДБ, радянські державні структури – для проведення розвідувальної та диверсійної роботи. Виконання найскладніших бойових завдань теж покладалося на боївки СБ, адже це були найкраще підготовані з військового погляду кадри.

Загалом, самостійницький рух у 1945 р. виявив свою спроможність протидіяти заходам радянської влади. Застосовуючи різноманітні тактичні прийоми і форми боротьби, ОУН і УПА змогли закріпитися в регіоні та активно діяли до 1950-х рр., незважаючи на величезні втрати.

М. Хрущов у листі до Сталіна у червні 1945 р. наводить такі дані: "За період від дня звільнення західних областей від німецьких загарбників до 1 червня 1945 року було вбито бандитів – 90 275, узято в полон – 93 610 і з'явилося з повинною – 40 395" [266, арк. 6]. Тобто загальна кількість втрат становила 224 280 осіб.

У листі ж М. Підгорного до ЦК КПРС, датованому 25 вересням 1956 р., загальні втрати українських націоналістів за 1944–1945 рр. визначено в – 150 тис. убитих, 103 тис. арештованих, а 203 тис. членів їхніх родин вислано до Сибіру (тобто, загалом понад 253 тис. осіб). У той же час втрати радянської сторони визначалися у – 22 400 громадян. Невідповідність цих даних та величезні кількісні показники викликають застереження у вітчизняних

істориків щодо їх достовірності. На нашу думку, це могло бути наслідком уточнення статистики силових відомств, залучених до ліквідації ОУН і УПА, або бажанням М. Підгорного підкреслити визначну роль і особисті заслуги М. Хрущова (а в його особі і Компартії України) у боротьбі з українським націоналізмом. Адже чим більшою була загроза відновленню радянської влади та суверенізації України, тим вагомішою видавалася заслуга нового лідера СРСР у її ліквідації. У будь-якому випадку знищити визвольний рух у 1944–1945 рр. радянській владі не вдалося. Не викликає сумнівів і теза про масовий характер визвольного руху на Волині та в Галичині.

Переможне закінчення Другої світової війни сприяло зміцненню авторитету СРСР на міжнародній арені. Розрахунки керівників ОУН і УПА на допомогу західних демократичних країн не справилися. УПА залишилася сам на сам у конфлікті з тоталітарним режимом і змушена була припинити боротьбу після загибелі (5 березня 1950 р.) командира УПА Р. Шухевича. Його наступник В. Кук розпустив повстанські підрозділи в 1952 р.

Отже, ми бачимо, у якому напрямі відбувалися зміни у політичній та військовій доктрині ОУН та УПА наприкінці Другої світової війни. Формується зовнішньополітична спрямованість українського визвольного руху на створення єдиного антибільшовицького фронту поневолених народів. Дедалі більшого значення набувають політичні акції перед військовими.

Пропагандистська діяльність ОУН(б) та УПА у повоєнні роки стала пріоритетним напрямом боротьби. Поряд із друкованим словом широко використовувалася усна пропаганда в простих і доступних для широкого загалу формах. У процесі агітації використовувалися певні стереотипи, пов'язані з історичними особливостями розвитку українських земель, культивувався образ героя-борця за свободу та незалежність, формувалося поняття неволі, пов'язане з іноземною окупацією України і нав'язуванням чужої мови та традицій. Діяльність референтури пропаганди визначалася досить високим рівнем організації. В умовах гострої нестачі кадрів її заслугою було створення ефективної системи вишколів – підготовки та підвищення фахового рівня пропагандистів. Це забезпечило в цілому ефективне функціонування пропагандистського апарату ОУН(Б) і УПА, попри складні умови боротьби, в яких опинився національно-визвольний рух у другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр.

Зміна тактики пов'язана передусім зі зникненням антинімецького фронту та початком процесу радянізації регіону. Умовою для збереження сил та звичайного виживання стало розчленування великих з'єднань повстанців на малі тактичні відділи.

Значного поширення набуває тактика рейдів окремих загонів до сусідніх республік СРСР та зарубіжних країн. Основним завданням УПА стає оборона сільського населення від репресій та боротьба проти радянської влади. З цією метою створюються боївки навколо кожного села із членів колишніх самооборонних кущових відділів та вояків розформованих повстанських з'єднань. Відбувається перехід до суто партизанської тактики.

Дедалі більший вплив на ситуацію в регіоні здійснює СБ, яка формується у вигляді самостійної, невідомої структури, переймаючи на себе каральні функції та успішно протидіючи радянським спецслужбам.

Отже, ідеологія українського націоналізму та сформована теоретиками ОУН політична доктрина на зламі 1930–1940-х рр. визначала модель майбутньої Української держави як тоталітарну. Оскільки ця ідея не мала широкої підтримки з боку українського загалу то керівництво ОУН(б) вдалося до розробки нової концепції. Її затверджено рішеннями III Надзвичайного великого збору ОУН 21–25 серпня 1943 р. Згідно з програмою розбудови УССД було відкинуто принцип монопартійної диктатури. Запропоновано створення правової, демократичної держави із високими стандартами соціального захисту, заснованої на народовладді.

Демократизація ОУН(б) стала неодмінною умовою продовження боротьби в умовах відродження радянської влади. До лав УПА влилися десятки тисяч українців, які не були членами ОУН. Виникла потреба створення верховних управлінських структур, котрі базувалися на платформі понадпартійності, репрезентували визвольну боротьбу перед усім світом, отримали формальне право вести діалог з представниками іноземних держав чи укладати угоди від імені всього народу, відвернути загрозу чергового розколу у зв'язку із створенням НВРО, перехопити ініціативу мельниківського проводу в справі створення понадпартійного представництва визвольного руху, яким мала стати Українська національна рада, залучити український загал до визвольної боротьби. Такою інституцією стала УГВР, ініційована ГШ УПА. Створення Тимчасового революційного парламенту забезпечило лідерство ОУН(б) у визвольному русі 1940-х – початку 1950-х рр.

Звільнення території України від німецько-фашистських окупантів призвело до ліквідації антинімецького фронту УПА, сприяло затуханню українсько-польського конфлікту. На Волині розпочалася боротьба проти радянської влади, яка відновлювалася як тоталітарний режим. Соціальною базою національно-визвольного руху в регіоні стало селянство. В переважній більшості воно долучилося до збройної боротьби в складі націоналістичних підрозділів у період німецької окупації і тепер проти нього було спрямовано вістря репресій. Позбавлені вибору волиняни чинили опір відновленню радянської влади. Він набув форм мирного протесту та збройної боротьби. Зазвичай волиняни відмовлялися виконувати розпорядження органів радянської влади пов'язані із проведенням мобілізації до Червоної армії, у промисловість СРСР, хлібозаготівлею, проведенням політичних акцій тощо. Матеріально та морально підтримували націоналістичне підпілля та УПА, надаючи продукти харчування, теплий одяг, прихисток пораненим, інформуючи повстанські підрозділи про час і місце проведення військових операцій.

Збройний опір відновленню радянської влади чинила УПА. Серед її першочергових завдань на період весни–літа 1944 р. став зрив мобілізації до Червоної армії для забезпечення власної кадрової бази. Для цього

використовувалися всі можливі засоби: проведення примусової мобілізації до УПА, масштабна пропагандистська кампанія, бойові операції для звільнення призовників, індивідуальний терор.

За рахунок ухильників, дезертирів та мобілізованих осіб кількісний склад повстанських загонів значно зріс. Навесні 1944 р. УПА нараховувала близько 150 тис. вояків. Надзвичайно складні обставини існування, брак матеріальної бази, наплив ненадійного елемента стимулював рішення командування про фактичну демобілізацію четвертої частини УПА. Величезними були й бойові втрати повстанців під час переходу фронтів. На кінець літа 1944 р. загинуло понад 50 тис. вояків. Залишилося близько 20 тис. повстанців на Волині та 80 тис. у Галичині.

Попри усі застосовані радянською владою заходи, серед яких – військова блокада територій, залучення партизанських відділів, створення винищувальних батальйонів, агентурної мережі в середині ОУН та УПА, масована пропагандистська кампанія, введення родинної відповідальності та ін., знищити український визвольний рух не вдалося. Збройна боротьба на західноукраїнських землях тривала до початку 1950-х рр. Сподіваючись на ескалацію конфлікту між колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції, українські націоналісти чекали початку нової війни, яка, на їхню думку, мала позитивно вирішити питання про суверенізацію України.

Висновки

Проблема національно-визвольного руху в роки Другої світової війни була об'єктом дослідження радянських, вітчизняних та зарубіжних істориків. Чільне місце в цих працях посідає Галичина як регіон, де зародився національно-визвольний рух та існував найбільш запеклий опір радянській владі. Волинські події висвітлювалися епізодично у зв'язку із зародженням УПА та польсько-українським конфліктом. Роль та місце Волині в національно-визвольному русі не визначалися. Ініціативи волинського проводу спрямовані на організацію збройного опору окупаційному режиму ґрунтовно не вивчалися. Замовчувалася провідна роль регіону у визвольній

боротьбі в 1942 – 1943 рр., коли волиняни активно боролися за відродження української державності в лавах Поліської Січі Т. Боровця, УПА створеної ОУН(б) та ФУРу.

Більшість публікацій дослідників української діаспори лише опосередковано торкаються проблеми появи та розвитку українського визвольного руху на території Волині. Висвітлення діяльності ОУН та збройної боротьби УПА має суперечливий характер і залежить від партійної приналежності автора. Для цієї категорії публікацій характерна яскрава політична заангажованість, суб'єктивність, тенденційний підбір матеріалів та обмежена джерельна база.

Однобокність у висвітленні проблемних питань історії Другої світової війни, брак ґрунтовних досліджень діяльності ОУН та УПА, тенденційно підібрана джерельна база є характерними ознаками радянської історіографії. Затиснуті в жорсткі ідеологічні межі, позбавлені можливості об'єктивно висвітлювати проблему, історики визначали боротьбу ОУН і УПА як колаборацію з окупаційною владою, а визвольний рух асоціювали зі зрадою та військовими злочинами.

Сучасна вітчизняна історіографія характеризується значним розширенням джерельної бази праць за рахунок фондів раніше закритих архівосховищ, можливості працювати з документами, що зберігаються поза межами України. Наукова цінність досліджень вітчизняних істориків постійно зростає завдяки якісно новому рівню підготовки матеріалів, їх об'єктивному аналізу, відсутності політичного тиску.

Зарубіжна історіографія, зокрема польська, приділяє значну увагу питанням дослідження історії українського визвольного руху. Її характерною рисою є полемічний характер щодо “важких” питань спільної історії. У цьому контексті важливим напрямом для досліджень є історія Волині міжвоєнного 1921–1939 рр. та воєнного періоду 1939–1945 р. Спостерігається загальна тенденція до вироблення об'єктивної, узгодженої з українськими істориками позиції у висвітленні проблемних питань.

Націоналістична ідеологія зародилася в Європі у модерну добу. В Україні вона поширилася у вигляді “інтегрального” націоналізму, який увібрав у себе найбільш радикальні ідеї. Їхнім носієм стала ОУН. Попри подібність окремих ідеологем, український націоналізм не був тотожним поняттям фашизму, оскільки відкидав теорію расизму та був ідеологією бездержавної нації.

Процес поширення націоналістичної ідеології на Волині відбувався повільно. Регіон залишався політично, економічно та культурно відсталим у порівнянні з Галичиною. Населення не відрізнялося високим рівнем національної самосвідомості, проявляло лояльність до офіційної влади. Таку інертність можна пояснити кількома основними факторами.

По-перше, напередодні Першої світової війни українська інтелігенція складала незначну частину населення регіону, здебільшого вона мала дворянське походження і підтримувала російське самодержавство відмовляючись від радикальних ідей суверенізації України. Ситуація почала

змінюватись у 1920-х рр. коли відбулося чисельне зростання української інтелігенції на Волині за рахунок лідерів та учасників визвольних змагань. Оселившись в регіоні вони продовжили активну політичну діяльність спрямовану на відродження української державності, залучаючи до неї місцеве населення.

По-друге, політизація волинян відбувалася повільно через низький рівень урбанізації та освіти (більшість населення проживали в селах, навчалися в домашніх умовах або закінчували початкову школу, лише 0,08 % українців мали вищу освіту). Ситуація ускладнювалася високим рівнем неграмотності (на початку 1920-х рр. вона становила 74,9%). Серед православної частини волинян було 82,1 % неграмотних. Більшість із них була українцями. Тому процес поширення ідеологій та організаційного оформлення політичних сил на Волині відбувалися повільно.

Масова політична еміграція після поразки Української революції призвела до локалізації учасників визвольної боротьби на західноукраїнських землях та в країнах Західної Європи. Ідеологічні напрацювання прискорили процес організаційного становлення радикальних партій правого спрямування на Галичині і Волині. Провідну роль у поширенні націоналістичної ідеології в 1920-х роках відіграла Українська військова організація (УВО), створена колишніми вояками армії Української Народної Республіки.

Визнаючи здобуття державності самоціллю української нації, націоналісти виступали за непримиренну боротьбу з усіма іноземними режимами в межах українських земель. Отже, йшлося про національну революцію проти польської, московської, румунської і чехословацької окупаційної влади. Висувалася теза про “перманентну”, тобто безперервну революцію, яка має тривати до моменту здобуття Україною незалежності.

Процес організаційного становлення ОУН на Волині розпочався в 1930 р. Перший осередок з'явився у м. Ковелі. Його створив Ю. Косач – студент Варшавського університету. Завдяки його зусиллям організаційна структура поширилася на територію Луччини, Рівненщини та Крем'янецьчини. Основу кадрової бази ОУН склали студентська та шкільна молодь. На відміну від Галичини, в 1930-х рр. на Волині терористичні акти, пов'язані із вбивствами державних службовців та польських колонізаторів, не набули поширення. Основними акціями ОУН стали антишкільні (спроби українізації шкільної освіти), збір коштів на організаційні потреби методом прямого вимагання, побиття громадян за антиукраїнські погляди, організація святкувань різноманітних історичних дат, пов'язаних з українською історією, організація військового навчання та медичних курсів для членів організації, пропагандистська робота серед української молоді, організація військово-спортивних секцій, диверсії (підпал мостів, маєтків осадників), нагромадження та зберігання зброї.

Наприкінці 1930-х рр. Волинь стала місцем формування перших бойових сотень ОУН. Керівництво організації розглядало регіон як найбільш перспективний для створення майбутньої української армії, завдяки його

географічному розміщенню, природному ландшафту, наявності соціальної бази та можливостей поширення національно-визвольної боротьби далі на схід. Командиром першої бойової групи ОУН “Вовки” у 1937 р. став В. Сидор. Після його арешту підрозділ не проявляв активності і був тимчасово розпущений.

Пацифікаційні акції польської влади призвели до дезорганізації роботи націоналістичного підпілля. Спостерігається значне кількісне скорочення ОУН у регіоні напередодні Другої світової війни. Основними причинами стали масові арешти, загибель активістів, міграція. Як результат у 1938–1939 рр. поліція фіксує лише поодинокі факти проявів активності ОУН на Волині, формування організаційної структури якої було не завершено. На дезорганізацію роботи впливала й відсутність постійних зв'язків між низовими клітинами і крайовим проводом та зростання внутрішньопартійної кризи, яка загрожувала цілісності організації. Отже, на початку Другої світової війни ОУН була ослабленою як ззовні, так і зсередини.

Входження Західної України до СРСР та УРСР супроводжувалося процесом ліквідації польських державних установ. Їхні функції виконували створені за вказівкою ЦК КП(б)У у кінці вересня – на початку жовтня 1939 р. тимчасові управління в містах і селянські комітети в селах. Більшість волинян прихильно поставилися до радянської влади, допомагали відновити правопорядок на місцях, сприймали УРСР як українську незалежну державу.

Започатковані процеси радянзації призвели до зміни територіально-адміністративного поділу регіону. На землях Волинського воєводства було створено Волинську і Рівненську області. До Тернопільської включено Крем'янецький, Лановецький та Шумський райони. Збільшення кількості територіально-адміністративних одиниць було неодмінною умовою запровадження жорсткого контролю за населенням з боку державно-партійних органів.

Відбулися радикальні зміни в системі виробничих відносин. Промислові підприємства та земля були націоналізовані державою. Поміщицькі маєтки, реманент та земельні площі стали базою для створення перших колгоспів та радгоспів на Волині. Вони об'єднали сільську бідноту і були малоєфективними. Більшість сільськогосподарської продукції виробляв приватний сектор, після чого держава скуповувала її за низькими фіксованими цінами, частина ж надходила у вигляді натуральних податків. Загалом спостерігалось зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, що призвело до появи дефіциту та неможливості забезпечити населення продуктами власного виробництва. Спостерігалось загальне погіршення матеріального становища селянства в регіоні та загальне невдоволення радянською владою.

Визначальним чинником, що змінив ставлення населення Волині до влади, стала діяльність органів НКВС та міліції. Розгорнуті ними репресії набули велетенських масштабів. За 1939–1941 рр. було репресовано близько 10 % населення західноукраїнських земель. Постраждали передусім польські поміщики, державні службовці, осадники, представники силових структур,

військові офіцери. Значного удару було завдано українській інтелігенції та селянству. Місце соціальної еліти на Волині посіли приїжджі представники партійної та радянської номенклатури, які не мали авторитету і не користувалися повагою місцевого населення, всіляко дистанціювали себе, поводитися зверхньо і зневажливо. Страх перед репресіями, почуття незахищеності стимулювали антирадянські настрої волинян, підштовхували до усвідомлення потреби боротися із системою. Єдиною силою, здатною очолити і спрямувати цю боротьбу, стала ОУН. У регіоні почала стрімко зростати кількість її членів і симпатиків, готових до збройної боротьби за незалежну Українську державу.

Відновленням організаційної структури ОУН на Волині зайнявся звільнений з польської тюрми в 1939 р. І. Скопюк. Завдяки його особистим зусиллям у короткий термін вдалося відновити колишні зв'язки між низовими клітинами організації, поширити її вплив на територію Рівненської і Тернопільської областей, переправити частину членства до Генерального губернаторства. Негативне ставлення І. Скопюка до розколу в ОУН втілювалося у стійкому небажанні визнавати зверхність бандерівського проводу. Це протистояння мало негативні наслідки не лише для нього особисто, а й послабило організацію загалом. Поступово керівництво крайовим проводом перебрав на себе І. Климів, усунувши з керівних посад прихильників збереження єдності в ОУН. Арешт І. Скопюка органами НКВС запобіг його вбивству, яке ініціював І. Климів, хоча це не врятувало волинського провідника від розстрілу в 1941 р.

Основним тактичним завданням ОУН у цей період стала підготовка антирадянського повстання. Було напрацьовано плани знищення радянського і партійного активу на місцях, визначено склад диверсійних груп для проведення масштабних операцій на лініях зв'язку та транспорті, коло осіб, що мали сформувати органи влади. Розуміючи власну слабкість і безперспективність початку загального повстання самотужки, керівництво ОУН пішло на тактичну співпрацю зі спецслужбами Німеччини, які обіцяли посприяти позитивному вирішенню питання про відродження української державності. Отже, початок німецько-радянської війни мав стати часом повстання ОУН і захоплення нею адміністративної влади на місцях.

На початку війни ОУН дотримувалася розробленої С. Бандерою концепції “природного союзництва” з Німеччиною. Цьому сприяли запевнення керівництва Третього рейху про можливість відродження української державності. Голослівні обіцянки та невизначеність у цьому питанні підштовхнули провід ОУН(б) до активних дій. Реалізація військової доктрини ОУН призвела до створення похідних груп, перед якими ставилося завдання захопити адміністративну владу на місцях, та формування Легіону українських націоналістів у складі двох батальйонів “Нахтігаль” і “Роланд”. Акт 30 червня 1941 р. був спробою форсувати події і змусити А. Гітлера зайняти чітку позицію щодо українців. Відповіддю стали масові репресії до членів ОУН і створення рейхскомісаріату Україна як невід'ємної адміністративно-територіальної одиниці Третього рейху.

Особливою жорстокістю відрізнявся окупаційний режим на Волині. Фізичне знищення місцевого населення та грабунок набули в 1942–1943 рр. систематичного характеру. Реакцією на дії нацистів стало поширення національно-визвольного руху в регіоні. Колись відстала у політичному відношенні Волинь стала в авангарді визвольної боротьби.

Першим на цей шлях став волинський отаман Т. Боровець. Сформована ним Поліська Січ була санкціонована військовою адміністрацією і використовувалася окупаційною владою як поліцейний підрозділ для знищення решток частин Червоної армії та партизанських загонів. Кількість козаків у підпорядкованих отаману підрозділах становила від 1 до 3 тис. осіб. Період активної співпраці закінчився розпуском Поліської Січі у листопаді 1941 р. Наступний етап боротьби Т. Боровця можна охарактеризувати як антинімецький. Йому вдалося збільшити чисельність власних загонів до 10 тис. Основою бойових операцій були напади на продовольчі та військові склади, звільнення призначених до відправки у Німеччину українців. Волинський отаман досягнув домовленостей про збереження нейтралітету з червоними партизанами, прагнув об'єднання всіх націоналістичних підрозділів, що дислокувалися в регіоні під власною зверхністю, намагався отримати підтримку з боку еміграційного уряду УНР і асоціював себе як головнокомандувач Збройних сил України. Провал планів Т. Боровця, втрата контролю над власними підрозділами, відсутність підтримки з боку уряду УНР змусили отамана шукати порозуміння з окупаційною владою, що призвело до його арешту та ув'язнення в концтаборі.

Роль лідера у визвольному русі перебрала на себе ОУН(б), якій вдалося силоміць підпорядкувати загони Поліської Січі, мельниківської ОУН, ФУРу. Цей процес тривав від жовтня 1942 р. до осені 1943 р. Загальна кількість вояків у підрозділах становила на той час близько 30 тис. осіб. Назву УПА, яку увів Т. Боровець для ідентифікації власної армії, почала використовувати ОУН(б). Волинсько-поліський період збройної боротьби тривав від березня до грудня 1943 р. У цей час ОУН(б) використовувала повстанську тактику, яка передбачала формування численних військових формувань з важким озброєнням, звільнення та встановлення власного адміністративного контролю над окремими територіями. Яскравим прикладом реалізації цієї тактики стало створення на Волині Колківської республіки. Величезні втрати повстанців при її обороні довели неспроможність УПА протистояти регулярній армії у відкритих боях. Відбувається перехід до виключно партизанської тактики завдання несподіваних ударів по ворогу і швидкого відступу у лісові масиви. З наближенням лінії фронту дедалі більше простежується антирадянська спрямованість визвольного руху. Боротьба проти окупаційної влади набуває формального характеру. Відбуваються спроби започаткувати переговорний процес з представниками німецьких силових структур про нейтралітет та передачу зброї в обмін на розвідувальну інформацію про частини Червоної армії.

Загострення польсько-українських відносин призвело до збройного протистояння в 1943 р. Виступи проти поляків вилилися у неконтрольований

процес масових вбивств і, хоча були спроби переговорів з представниками польського націоналістичного підпілля, однак досягти порозуміння не вдалося. Це, зокрема, пояснюється небажанням сторін іти на компроміс у питанні майбутньої приналежності західноукраїнських земель. Досвід повоєнного устрою Європи, який запропонувала Версальсько-Вашингтонська система, підштовхував обидві сторони конфлікту до розуміння, що статус земель може бути визначений етнічною приналежністю населення, тому робилися спроби з одного боку – деукраїнізувати, а з іншого – деполонізувати Волинь. Це спровокувало жорстокі вбивства та масові жертви з обох боків.

Ідеологія українського націоналізму та сформована теоретиками ОУН політична доктрина на зламі 1930–1940-х рр. визначала модель майбутньої Української держави як тоталітарну. Брак широкої підтримки з боку українського загалу ідеї відродження Української держави у вигляді диктатури спонукала керівництво ОУН(б) до розробки нової концепції, яку було затверджено рішеннями III Надзвичайного великого збору ОУН 21–25 серпня 1943 р. Згідно з програмою розбудови УССД було відкинуто принцип монопартійної диктатури. Пропонувалося створення правової, демократичної держави із високими стандартами соціального захисту, заснованої на народовладді.

Демократизація ОУН(б) стала неодмінною умовою продовження боротьби в умовах відродження радянської влади. До лав УПА влилися десятки тисяч українців, які не були членами ОУН. Виникла потреба створення верховних управлінських структур, котрі б ґрунтувалися б на платформі понадпартійності, репрезентували визвольну боротьбу перед усім світом, отримали формальне право вести діалог з представниками іноземних держав чи укладати угоди від імені всього народу, відвернути загрозу чергового розколу у зв'язку із створенням НВРО, перехопити ініціативу мельниківського проводу в справі створення понадпартійного представництва визвольного руху, яким мала стати Українська національна рада, залучити український загаль до національно-визвольної боротьби. Такою інституцією стала УГВР, що її ініціював ГШ УПА. Створення Тимчасового революційного парламенту забезпечило лідерство ОУН(б) у національно-визвольному русі 1940-х – початку 1950-х рр.

Звільнення території України від німецько-фашистських окупантів призвело до ліквідації антинімецького фронту УПА, сприяло затуханню українсько-польського конфлікту. На Волині розпочалася боротьба проти радянської влади, яка відновлювалася як тоталітарний режим. Соціальною базою національно-визвольного руху в регіоні стало селянство. В переважній більшості воно долучилося до збройної боротьби в складі націоналістичних підрозділів у період німецької окупації і тепер проти нього було спрямовано вістря репресій. Позбавлені вибору волиняни чинили опір відновленню радянської влади. Він набув форм мирного протесту та збройного опору. Зазвичай волиняни відмовлялися виконувати розпорядження органів радянської влади пов'язані із проведенням мобілізації до Червоної армії, у

промисловість СРСР, хлібозаготівлею, проведенням політичних акцій тощо. Матеріально та морально підтримували націоналістичне підпілля та УПА, надаючи продукти харчування, теплий одяг, прихисток пораненим, інформуючи повстанські підрозділи про час і місце проведення військових операцій.

Збройний опір відновленню радянської влади чинила УПА. Серед її першочергових завдань на період весни–літа 1944 р. став зрив мобілізації до Червоної армії для забезпечення власної кадрової бази. Для цього використовувалися всі можливі засоби: проведення примусової мобілізації до УПА, масштабна пропагандистська кампанія, бойові операції для звільнення призовників, індивідуальний терор.

За рахунок ухильників, дезертирів та мобілізованих осіб кількісний склад повстанських загонів значно зріс. Навесні 1944 р. УПА нараховувала близько 150 тис. вояків. Надзвичайно складні обставини існування, брак матеріальної бази, вплив ненадійного елемента стимулював рішення командування про фактичну демобілізацію четвертої частини УПА. Величезними були й бойові втрати повстанців під час переходу фронтів. На кінець літа 1944 р. загинуло понад 50 тис. вояків. Залишилося близько 20 тис. повстанців на Волині та 80 тис. у Галичині.

Попри всі застосовані радянською владою заходи, серед яких – військова блокада територій, залучення партизанських відділів, створення винищувальних батальйонів, агентурної мережі в середині ОУН та УПА, масована пропагандистська кампанія, введення родинної відповідальності та інші – знищити український визвольний рух не вдалося. Збройна боротьба на західноукраїнських землях тривала до початку 1950-х рр. Сподіваючись на ескалацію конфлікту між колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції, українські націоналісти чекали початку нової війни, яка, на їхню думку, мала б позитивно вирішити питання про суверенізацію України.

Додатки

Додаток А

Таємний шифр яким користувалось керівництво Волинського проводу ОУН в період 1939–1941 рр. “ГОТЮР”:

Г/1	О/2	Т/3	Ю/4	Р/5
Ч/6	Е/7	Й/8	М/9	Ф/10
Ш/11	А/12	Б/13	Л/14	І/15
З/16	В/17	Е/18	Н/19	Х/20
Щ/21	П/22	И/23	Ц/24	Я/25
С/26	К/27	У/28	Д/29	Ж/30

Наприклад, підпис Іван Скопюк виглядав, як комбінація наступних цифр – 15 17 12 19 26 27 22 24 27. Крім “ГОТЮРу” використовувалися й інші шифри під назвами: “ЧЕЙМФ”, “ШАБЛІ”, “ШПИЦЯ”, “СКУДЖ”.

ГДА СБУ Волинської області. – Ф. Кримінальні справи. – Оп. 1. – Спр. 6824 ФП. За слідчою справою № 60053 по звинуваченню Скопюка Івана Володимировича, ст. 54–2, 54–11 і 54–8 КК УРСР. У двох томах. – Січень-липень 1941 р. – Т. 1. – Арк. 200–220.

Додаток Б

Волинські активісти ОУН, виявлені органами НКВС, на яких було отримано постанову про арешт датовану 16 лютим 1941 р. (подано в правописі та порядку оригіналу).

1. Скопюк Іван Володимирович.
2. Королюк Тетяна Іванівна.
3. Королюк Віра Миколаївна.
4. Скопюк Григорій Володимирович.
5. Зінкевич Ніна Іванівна.
6. Соснецький Михайло Семенович.
7. Бахов Арсентій Сергійович.
8. Ліщук Іван Григорович.
23. Рихлюк Надія Степанівна.
24. Борейчук Олександра Василівна.
25. Рак Антоніна Устимівна.
26. Новицька Ангеліна Антонівна.
27. Кушнір Анастасія Дем’янівна.
28. Жовнерук Олена Тарасівна.
29. Жовнерук Євдокія Тарасівна.
30. Королюк Яків Васильович.

9. Швець Михайло Фадейович.
10. Михаловський Дмитро Іванович.
11. Селюк Улян Сергійович.
12. Зародюк Іларіон Терентійович.
13. Рак Григорій Григорович.
14. Смочук Василь Іванович.
15. Лотиш Володимир Миколайович.
16. Степанюк Олександр Прокопович.
17. Кушнір Лаврентій Іванович.
18. Хомолюк Лук'ян Тарасович.
19. Терпиль Сергій Павлович.
20. Мельник Олена Петрівна.
21. Андрощук Євдокія Степанівна.
22. Сацин Надія Павлівна
31. Корольок Микола Васильович.
32. Шеметило Іван Олександрович.

ГДА СБУ Волинської області. – Ф. Кримінальні справи. – Оп. 1. – Спр. 6824 ФП. За слідчою справою № 60053 по звинуваченню Скопюка Івана Володимировича, ст. 54–2, 54–11 і 54–8 КК УРСР. У двох томах. – Січень-липень 1941 р. – Т. 1. – Арк. 1.

Додаток В

Виписка з донесення агента “Ярослав” від 23.11.1944 р. “Про хід I військової конференції ОУН у Львові в жовтні 1942 р.” адресованого заступнику начальника відділу ГУКР НКО “СМЕРШ” майору Александрову

План боротьби затверджений на 1 військовій конференції ОУН в 1942 р. “...Росія буде розчленована в результаті ударів зовнішнього ворога / англо-американців або Японії /, а також ослаблена діями внутрішніх ворогів / з числа українців, білорусів, кавказьких і уральських народів /, які будуть боротися за власну самостійність. Передбачається, що Росія пошле на Україну війська для забезпечення продовольчої бази і енергетичної. Для цього їй необхідно буде 2-3 місяці за які українські збройні сили повинні вийти на лінію Мозир-Воронеж-Ростов опираючись на ліси і болота Полісся Чернігівської і Сумської областей.

В східних областях України передбачається мобілізація лише 300 тис. осіб (не готові воювати за незалежність), а на Волині і Галичині не менше 500 тис. осіб.

Графік мобілізації:

Для мобілізації 1 села – 2 доби; району – 7; повіту (області) – 2 тижні; округи близько 1 місяця. Війська Галичини повинні були зібратися біля Тернополя через 2 місяці, Волинські через 1, 5 місяця біля Острога, Полісся – 1, 5–2 місяці в околицях Коростеня (Житомирська область), Холмщини, половина Дрогобицької області і Перемишської залишаються на Західному фронті.

Таким чином, на марш до лінії Південно-Західного фронту залишиться 1–1, 5 місяця з розрахунком просування на гужовому транспорті...”.

Деталі мобілізації:

“...Крайові військові команди які отримали наказ про мобілізацію від провідника (або військового референта при проводі ОУН) негайно розсилають його обласним, окружним, підрайонним і районним військовим командам для чого повинні бути використані автомобілі, мотоцикли, велосипеди і коні.

Мобілізуються в першу чергу українці навчені військовій справі і члени організації.

Всі краєві коменданти повинні також мати план мобілізації: 1. Місце мобілізації. 2. Точний облік військовонавчених українців і членів ОУН. Рік призову 18–50 років. 3. Організація складів зі зброєю та обмундируванням. 4. Облікувати весь транспорт.

Відмова від мобілізації карається смертю. Інші національності брати лише добровольців...”.

Мобілізація на боротьбу проти Росії:

“...1. Полтава і Харківська область близько 50 тис. осіб.

2. Ворошиловградська і Сталінська невеликі групи для боротьби проти московського елемента на Донбасі.
3. Південна частина Миколаївської і Одеської областей формують оборону узбережжя Чорного моря по своїх областях.
4. Західна Трансдністрія організовує охорону проти Румунії вздовж Дністра.
5. Північ Миколаївської і Одеської областей підкріплюють лінію фронту Ростов близько 20 тис. осіб.
6. Західна Трансдністрія близько 10 тис. підтримує ділянку біля Миколаєва і Одеси.
7. Дніпропетровська і Кіровоградська області близько 50 тис. на лінію.
8. Вінницька і Кам'янець-Подільська близько 50 тис. на лінію.
9. Київська область 50 тис. на лінію.
10. Житомирська 50 тис. на лінію.
11. Рівненська 80 тис. на лінію.
12. Волинь 80 тис. на лінію.
13. Південне Полісся 30 тис. на лінію.
14. Тернопільська область 80 тис. на лінію.
15. Львівська область 80 тис. на лінію.
16. Станіславівська область 60 тис. на лінію.
17. Дрогобичська область 60 тис. на лінію.
18. Холмщина і Підляшшя 30 тис. ділянка проти поляків.
19. Перемишльська область займає лінію фронту на р. Сян 20 тис.
20. Карпатська частина Дрогобичської областей організовує оборону проти малярських і чеських частин 15 тис. від р. Сян до Свіча.
21. Карпатська частина Станіславівської областей (Гуцульщина) від р. Свіча на Буковину 20 тис.…”.

ГДА СБУ. Ф. 13, спр. 372, т. 4, арк. 29-35.

Додаток Д
Спецповідомлення начальника УШПР, комісара держбезпеки Т.
Строкача і начальника розвід відділу УШПР Мартинова до ЦК КП(б)У

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
УКРАИНСКИЙ ШТАБ ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ
СПЕЦСООБЩЕНИЕ

О деятельности украинских националистов на оккупированной территории
Украинской ССР

Получено Украинским штабом партизанского движения разведданные о деятельности украинских националистов за последнее время отмечают большое движение националистов в районах Ковель, Голобы, Колки, Рожище, Маневичи / Волынской и Ровенской областей /.

Штаб украинских националистов сторонников БАНДЕРЫ из Закарпатской Украины в двадцатых числах марта месяца с.г. выслал указание о формировании украинской национальной армии за счет полицейских, козаков и местных украинцев бандеровского и бульбовского направлений.

Основная задача национальной украинской армии-совершить революцию на Украине. В первую очередь занять все города и железнодорожные узлы.

30 марта одна из групп партизанского отряда тов. ШИТОВА зашла в с. Кашивка Голобского района Волынская область, в селе оказалась расквартирована часть украинских националистов, численностью в 400 человек. Возглавляет часть районный комендант, в подчинении которого находится 4 сотенных командира. Вооружение: ручные и станковые пулеметы, автоматы, винтовки и гранаты.

Немецкое командование узнав об указаниях бандеровского штаба стало обезоруживать, производить аресты и расстрелы украинской полиции. В с. Павурин Маневичского района, Волынская область полиция двух постерунков арестована и расстреляна.

При попытке немцев обезоружить полицию в г. Ковель, последние вступили с немцами в бой. Убито 18 человек немцев.

Полицией освобождены все арестованные, а лагеря трудповинности распущены.

Наряду с этим, украинские националисты проводят зверскую расправу над беззащитным польским населением, ставя задачу полного уничтожения поляков на Украине.

В Цуманском районе, Волынская область сотне националистов было предписано до 15.4.43. уничтожить поляков и все их населенные пункты сжечь. 25.3.43 уничтожено населенные пункты: Заулек, Галинуйка, Марьянуйка, Перелысянка и др. 29.3. в с. Галинуйке зарублено 18 человек поляков, остальные ушли в лес. В этом селе к поляку врагу ЩЕЛКИНУ, его жена, член украинской организации, привела бандеровцев, которые отрезали

врагу уши, вырвали нос и разрубили тело на куски.

В с. Пендыки расстреляно до 50 человек поляков.

В г. Чорторыск, Волынская область попы лично казнили 17 поляков. В с. Вердче-Большие местные националисты повесили учительницу, а детей ее задушили.

Спасаясь от зверств националистов поляки концентрируются в крупных лагерях, охраняемых местными польскими партизанскими отрядами

Польское население из колонии Козье, Заугольцы, Глембочек, Боярки, Гутвин, Подселече и др. полностью выселились в лагери Гута-Степановская, Ровенская область. В лагере до 2000 человек поляков. Охраняется лагерь партизанским отрядом под командованием поручика польской армии ТУСЕВИЧА. Отряд вооружен винтовками, автоматами и крупнокалиберными пулемётами.

Главными пунктами формирования украинской национальной армии должны быть Волынский, Свенарский и другие леса. В этом направлении отмечается движение украинской полиции и гражданских националистов из Львовской и других западных областей.

Партизанский отряд ШИТОВА следуя из с. Косиньки каждую ночь встречал следовавшие группы шуцманов в 50, 150 и даже по 400 человек. Особенно большое движение в Голобском и Колковском районах, Волынской области.

31.3 поручик ТУСЕВИЧ в сопровождении вооруженной группы выбыл в г. Львов за польским дипломированным полковником, который должен возглавлять партизанское движение поляков.

В свою очередь немцы в райцентрах, городах, узловых станциях и крупных населенных пунктах увеличили гарнизоны. До 1.4.43 в с. Колках было 3 немца-сейчас 300–400 человек, в с. Голубцах было 2, сейчас 14 человек, в с. Переспа было 3 мадяра, теперь 10 человек. В Рожищах было 25 человек прибыло 150 человек. В г. Ковель было 300 человек немцев, сейчас до 4 000 человек. В г. Костополь было 50 человек, сейчас 500 человек.

На всех железнодорожных станциях. На подступах к железнодорожным мостам немцы поставили Доты имеющие ходовое сообщение со станцией и мостом. У Дотов пулеметы и артиллерия.

**НАЧАЛЬНИК УКРАИНСКОГО ШТАБА ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ
КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ**

/ СТРОКАЧ /

**НАЧАЛЬНИК РАЗВЕДОТДЕЛА УКРАИНСКОГО ШТАБА
ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ – ПОЛКОВНИК ГОСБЕЗОПАСНОСТИ**

/ МАРТЫНОВ /

“ ” апреля 1943 года

ЦДАГОУ. Ф. 62, оп. 1, спр. 220, арк. 25–27.

Додаток Е
Повідомлення командира загону УПА-Північ “Василя” до командира
“Вовчка” про координацію дій по знищенню поляків та червоних
партизанів на території Голобського і Турійського районів Волинської
області

До
друга командира Вовчка
в Терені

До мене напливають донесення з півдня, що в західній частині Голобського району, а також північній частині Турійського району, організаційна робота є неможливою з огляду на поляків, котрі поширюють свої дії з с. Куличева на околишні села: Клюськ, Гаруша, Задиби, Рядовичі, Черніїв, Новий Двір, Озеряни, Сушибаба, Солотвин, Літин, Дажва, Каролінка і інші. В згаданих селах ляхи грабують майно і мордують населення, котре масово втікає в південну частину району.

Такою самою загрозою на півночі є червоні, які настало осіли в околиці с. Велимче на хуторах “Цюприк” в силі до 200 осіб. З цієї місцевості нападають на села і нищать наш актив грабуючи одночасно селянське майно.

Конечним є в найкоротшому часі провести повну ліквідацію поляків і червоних в цих теренах. Коли б Ви це планували, прошу повідомити мене про час, тоді б я міг і допомогти в проведенні акції.

Постій дня II.XII–43р.

Слава Україні!

/ Василь /

ЦДАГОУ. Ф. 57, оп. 4, спр. 353, арк. 93.

Додаток Є
Шифротелеграма партизанських командирів Федорова і Кизя до
начальника УШПР Т. Строкача про діяльність підрозділів УПА на
Волині

УКРАИНСКИЙ ШТАБ ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ
ШИФРТЕЛЕГРАММА Вх.№ 3801

Из р/с 489 26 марта 21. 20

Расшифрована 26 марта 24. 00 1944г.

Куда и кому тов. СТРОКАЧ

Районе Любомль нами захвачено много документов УПА их договора немцами не имеем, бандеровцы мельниковцам по нашим данным по прежнему остаются враждебными, бандеровцы считают МЕЛЬНИКА немецким агентом.

Основные базы и сосредоточения были и остаются бульбовцы лесах между Сарны – Костополь – Олевск, бандеровцы северные районы Ровенской области и северо-западные районы Львовской области.

Часть вооруженной силы УПА натиске партизан и приближением Красной Армии уходят на запад-Галицию.

Местные отряды УПА, оставлены на месте (часности низы) в большом количестве приходят из лесов сдаются партизанам.

Работа этом направлении продолжается.

26.3.44г.

ФЕДОРОВ, КИЗЯ.

№1135

ЦДАГОУ. Ф. 62, оп. 1, спр.1550, арк. 130.

Додаток Ж

Доповідна записка секретаря рівненського обкому КП(б)У В. Бегми першому секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущова про діяльність українських націоналістів на території Рівненської області

12 августа 1944г.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(Б)У
ТОВАРИЩУ – Н. С. ХРУЩЕВУ
ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

В дополнение своей информационной записке от 29 июля с/г. о состоянии борьбы с украинско-немецким националистическим бандитизмом на территории Ровенской области, сообщаю следующее:

В первой декаде августа бандитский террор, диверсии, поджоги и убийства, по сравнению с июлем месяцем, возросли еще более.

В настоящее время в области нет ни одного района, где-бы не свирепствовал бандитизм.

В Сарненском районе с 30-го июля по 10-е августа бандитами разбиты 5 сельсоветов. В большинстве случаев нападения сопровождаются убийством сельских советских активистов.

В этом же районе, в ночь с 31-го июля на 1-е августа бандиты совершили нападение на бронепоезд, пытались его захватить. Огнем бронепоезда часть бандитов была перебита, часть рассеяна.

В эту же ночь, вооруженная банда, на границе Сарненского и Владимирецкого районов, напала на пост ВНОС. Личный состав поста ВНОС принял бой, но ввиду своей малочисленности, в неровном бою был весь перебит.

Исключительно массовое проявление бандитизма приняло в с. – ТЫННОЕ и ЗНОСИЧИ, Сарненского района. В этих селах, несмотря на

проводимую массово-политическую работу местными партийными и советскими органами, антисоветские настроения и влияние бульбовцев являлись очень сильными.

Это подтверждается следующими фактами:

а/ Из сел – ЗНОСИЧИ и ТЫННОЕ, ни один человек из числа военнообязанных, по повесткам в Военкомат для призыва, или учета, не явился.

б/ Граждане 1927 года на приписку и Всеобуч не явились.

в/ Из этих сельсоветовни одна лошадь на осмотр и малинизацию не была доставлена.

г/ Ни одного распоряжения лицам этих сел в части выделения людей и тягла для работы на объектах оборонного значения, не выполняется.

д/ Советским работникам в эти села в одиночном порядке и малыми группамивыезжать невозможно.

В селе ТЫННОМ Председатель сельсовета не живет, вынужден был уйти и скрываться в Райцентре, а бульбовцы избрали своего сельского старосту.

За последнюю декаду отмечены случаи нападения бандитов на железно-дорожные станции, роходящие эшелоны, мосты и пр.

Так, например, 3-го августа между ст. Клесов и разездом Страшево / Клесовского района /, бандиты заминировали полотно железной дороги, в результате чего потерпел крушение эшелон с боеприпасами-10 вагонов с боеприпасами были разбиты. Убито и ранено 8 бойцов.

Движение на этом участке было приостановлено на 10 часов.

В этом же районе крупная банда / свыше 1000 человек / пыталась захватить ст. Томашгород, но была отбита находившейся там войсковой частью.

В Клесовском районе на протяжении этих дней бандитами совершен ряд террористических актов.

В с. Клесов / 2 км. от райцентра /, зверски замучена семья военнослужащего, состоящая из 7 человек.

В этом же селе 31 июля бандиты окружили группу бойцов из 9 человек, из которых ими было 8 убито.

В с. ВЬРЫ бандитами окружен пост ВНОС, который состоял из 17 человек. Здание поста ими было сожжено, 4 бойца убиты и 3 тяжело ранены.

В Мизочском районе бандитами за этот период разбито 6 сельсоветов, изъяты в них книги и документы. В этом районе отмечено несколько слугаев поджогов собранного хлеба нового урожая.

В с. Буци бандиты сожгли школу, а в с. Мешаница подожгли церковь. В ряде сел бандиты ограбили магазины Сельпо. В с. Новая-Мешаница разбита школа. В Мизочском районе за этот же период бандитами совершены ряд террористических актов. В с. Малая Мешаница убит почтальон, а в селе Дермаш-П, убит семья активиста из 4 душ.

Значительно активизировались бандиты и в Клеванском районе.

В с. Белев, этого района, вооруженная банда в 60 человек напала на Рыбхоз, убила семью бригадира Рыбхоза, тов. Мануилика.

В ту же ночь другая банда разбила сельсовет в селе Ново-Жуков, забрала все документы по обложению хлебопоставками и расстреляла Заместителя Председателя Сельсовета тов. Самсонюка.

4 августа в с. Радуховка бандиты убили работающих в поле двух поляков.

2 августа в селе Новостав-Юрдыка приехала вооруженная автоматами и пулеметами банда около 100 человек, которая провела заготовку сельхозпродуктов для бандеровских банд.

В Демидовском районе по агентурным и официальным данным группируются многочисленные бандеровские подполья. На днях в район прибыл “куренной” – “БОСОТА” /Токарь Матвей/ и усиленно проводит мобилизацию призывников 1927 года рождения.

В течении 9 и 10-го августа по району совершен ряд террористических актов, над лояльно настроенных к Советской власти, людьми. Убито всего более 40 человек.

Ряд местных жителей работающих в районных учреждениях, 11-го августа получили из с. Рудки от бандеровцев повестки явиться к ним. В этих вызовах было написано:

“Немедленно явитесь в с. Рудки, жалковать не будете”.

Все хозяйственные работы в районе прекращены. Население запуганное бандитским терором, на работу не выходит. Войск в районе нет.

Аналогичное положение и в других районах области. Несмотря на то, что частей РККА и внутренних войск НКВД для борьбы с бандитизмом в области крайне недостаточно, принимаем все меры к разгрому банд.

Активное участие в борьбе с бандами принимают созданные в районах истребительные батальоны, группы содействия органам НКВД, партийный и советский актив.

В Деражненском районе – одном из наиболее пораженных бандитизмом, истребительный батальон и вооруженный партийный и советский актив, разгромили банды “Моряка” и “Партизана”.

“Партизан” – сотенный, а “Моряк” руководитель “СБ” из с. Тростянки этого же района. Настоящее его имя Карпенко Федор, который захвачен живым и на допросе признался, что он лично замучил 23 честных советских человека.

При разгроме банды “Партизана” взяты две типографии и другие трофеи.

“Партизан” – он – же Потапчук, происходит из крестьян заможных – с. Бычай Деражненского района, который лично со своей сотней сжег село Малый Мыцк этого - же района и убил 56 стариков, женщин и детей этого села.

В Деражненском районе бандитами этих банд только в первых числах августа были убиты: Зав. Райфо – тов. ПЕТРОВ, агент Райфо – тов. МАЛЫШКО /бывший партизан/, агент Райуполномоченый – наркомзага – т.

ПРИЩЕПА, Директор Маслозавода и еще несколько человек.

“Моряк” и “Партизан” находятся сейчас в доме предварительного заключения Деражненского РО НКВД.

Руководство Деражненского и некоторых других районов /Вербского, Владимирецкого/, - ставят сейчас вопрос о проведении в районах показательных судов над вожаками этих банд.

В Мизочском районе, истребительным батальоном, который действовал совместно с войсковой частью, разгромлена банда бандеровцев. 87 человек бандитов было убито, 63 захвачено живыми. Взято 10 станковых пулеметов, 23 автомата и винтовки, несколько тысяч патронов, гранаты и другое военное имущество.

В настоящее время, в целях усиления борьбы с бандитизмом, нами проводится ряд мероприятий:

1. Во всех районах сколачиваются истребительные батальоны численностью от 75 до 140 человек.

2. Вооружается за счет выделенного ЦК КП(б)У оружия – пистолетами “ТТ” партийный и советский актив.

3. По линии ЛКСМУ на предприятиях, железно-дорожных станциях, объектах имеющих государственное народно-хозяйственное значение, создаются бригады по охране их, из молодежи.

4. Все наличные силы внутренних войск НКВД направлены в районы, где ведут борьбу с украинско-немецкими националистическими бандами.

5. Как областной так и районный партийный и советский актив в своем большинстве находится в районах и селах с задачей усиления массово-политической работы среди широких масс трудящихся.

СЕКРЕТАРЬ РОВЕНСКОГО

ОБКОМА КП(б)У

/ В. БЕГМА /

ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 84–89.

Додаток 3

Спец-записка начальника транспортного відділу КДБ Ковельської залізної дороги Кочеткова про диверсійно-терористичну діяльність українських націоналістів

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАМЕСТИТЕЛЬ СЕКРЕТАРЯ ЦК КП(б)У ПО ТРАНСПОРТУ

тов. ЧУМАЧЕНКО

гор. КИЕВ

На № 654 от 5/XII – 1944года

СПЕЦ-ЗАПИСКА

О диверсионно-терористических проявлениях

украинских националистов на Ковельской ж.д.

Диверсионные проявления банд ОУН на Ковельской ж.д. в основном начались с августа месяца 1944 года.

До этого бандпроявления выражались в уходе в лес одиночек и мелких групп военнослужащих и работников ж.д. транспорта и нападениях на жителей проживающих в путевых зданиях, находящихся на перегонах.

В августе месяце ОУНовское подполье приступило к активным действиям по подрыву полотна железной дороги и искусственных сооружений.

Всего за период с августа по декабрь месяц 1944 года на Ковельской железной дороге зарегистрировано 47 бандпроявлений из них:

- 1/ Крушений поездов в результате взрыва мин и разборки пути бандитами 11 случаев.
 - 2/ Подождено 3 и подорвано 4 моста.
 - 3/ Перерыв связи путем срезки столбов – 7 случаев.
 - 4/ Вооруженных нападений на станции – 3 случая.
 - 5/ Нападение на кладовые дорожных мастеров с хищением путевого инструмента 2 случая.
 - 6/ Налет на помещения железнодорожников – 1 случай.
 - 7/ Нападение на гарнизоны войск НКВД по охране ж.д. сооружений – 2 случая.
 - 8/ Увод железнодорожников в лес – 7 случаев – 22 человека.
 - 9/ Убито работников ж.д. транспорта – 10 человек.
- Из указанных выше проявлений большой процент падает на октябрь и ноябрь месяцы.
- Наиболее характерными бандпроявлениями являются:
- 4 октября с.г. на перегоне Верба-Кременец бандой повреждены 2 деревянных моста. Перерыв движения 10 часов.
 - 15 октября с.г. бандой был произведен налет на ст. Белая. Убито 2 человека из числа войск НКВД.
 - 29 октября с.г. на перегоне – Рокитно-Мочуляны бандой был разобран путь и обстрелян рабочий поезд, убито 8 человек из числа ж/дорожников и охраны.
 - 29 октября с.г. на перегоне Клесово-Страшево перервана связь и подорван на mine угольный состав.
 - 8 ноября с.г. на перегоне Остки – Ракитно подорван и обстрелян поезд № 913.
 - 15/XI – с.г. на перегоне Ульбаро-Здолбцново подорван пассажирский поезд № 67.

Наиболее зараженными бандитизмом участками являются:

Участок – Олевск – Сарны, Здолбуново – Красне, Ковель – Рафаловка и Луцк – Стоянов, Костополь – Ровно.

В районах прилегающих к данным участкам пути оперируют банды ОУН численностью от 30 до 500 человек и находясь в лесах используют как

продовольственную базу местное украинское население проживающие в населенных пунктах как вблизи ж/дороги так и в районах лесов.

Поимеющимся от НКГБ данным ОУНовцев в первые дни освобождения Красной Армией Западной Украины от фашистско-немецких захватчиков запрещали своим членам организации поступать на ж.д. транспорт, теперь же наоборот ОУНовское подполье засылает своих людей на ж.д. транспорт с целью совершения диверсий и террористических актов.

В целях предохранения пути и сооружений от диверсионных проявлений банд нами на наиболее пораженных бандитизмом участках дороги организовано патрулирование войск НКВД совместно с опергруппой НКГБ.

Одновременно с этим проводятся чекистско-войсковые операции по ликвидации банд в районах прилегающих к ж.д. транспорту.

НАЧАЛЬНИК ТОН КГБ КОВЕЛЬСКОЙ Ж.Д.
ПОЛКОВНИК ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

/ КОЧЕТКОВ /

“7” декабря 1944года
гор. Ровно

ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 23, спр. 929, арк. 99–101.

Додаток И

**Доповідна записка начальника політичного управління 1-го
Українського фронту С. Шатілова першому секретарю ЦК КП(б)У М.
Хрущову про перехід на бік ворога військовослужбовців нового
поповнення**

№ 00707

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
“30” 9. 1944г.

**ЧЛЕНУ ВОЕННОГО СОВЕТА 1-ГО УКРАИНСКОГО ФРОНТА
ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТУ тов. ХРУЩЕВУ Н.С.
О ПЕРЕХОДЕ НА СТОРОНУ ВРАГА ВОЕННОСЛУЖАЩИХ
НОВОГО ПОПОЛНЕНИЯ**

С 4 по 25 сентября 1944 года на сторону врага перешло 172 человека из числа призванных в Западных областях Украины, в том числе 73 военнослужащих перешли на сторону противника во время боя 99 совершили переход к немцам с переднего края обороны.

По армиям						
Армия	Дивизия	Дата измены	Характер перехода	Количество	Откуда призваны	
13	121 сд	4.9	Перешли к врагу с переднего края	1	Дрогобычская обл.	
	121 сд	7.9.	Перешли к врагу с переднего края	3	Дрогобычская обл.	
	6 гсд	7.9	Сдались в плен во время боя	около 50	Дрогобычская обл.	
	309 сд	28.9	Ушли с переднего Края	1	Дрогобычская обл.	
				55		
60	322 сд	5.9	Перешли к врагу с переднего края	18	Львовская обл.	
	322 сд	6.9	Перешли к врагу с переднего края	4	Львовская обл.	
	322 сд	11.9	Перешли к врагу с переднего края	12	Львовская обл.	
	336 сд	19.9	Перешли к врагу с переднего края	4	Львовская обл.	
	302 сд	23.9	Перешли к врагу с переднего края	4	Львовская обл.	
	302 сд	24.9	Перешли к врагу с переднего края	6	Львовская обл.	
				48		
38	140 сд	14.9	Сдались в плен во время боя	14	Львовская и Волынская обл.	
	305 сд	12.9	Сдались в плен во время боя	16	Львовская и Волынская обл.	
	305 сд	20.9	Сдались в плен во время боя	8	Станиславская обл.	
	305 сд	21.9	Ушли с переднего края	11	Станиславская обл.	
				49		
3 тв	389 сд	21.9	Ушли с переднего края	5	Волынская и Тернопольская обл.	
	389 сд	25.9	Ушли с переднего края	5	Волынская и Тернопольская обл.	
	273 сд	25.9	Ушли с переднего края	10	Волынская и Тернопольская обл.	
				20		
Всего по армии				20		

Проверкой установлено, что организаторами групповых переходов военнослужащих, призванных из Западных областей Украины, как правило, являются активные участники бандитских отрядов немецко-украинских националистов – бандеровцев. Эти изменники свою подрывную работу тщательно маскируют, применяют новую тактику. Они нередко стараются

показать себя с положительной стороны на службе, совершают иногда даже боевые подвиги, лишь бы войти в доверие к командирам и бойцам, окружающим их, усыпить их бдительность.

Об этом свидетельствует документ бандеровцев. Захваченный нами на участке 38 армии «Основные указания о пропагандистской работе членов революционно-освободительной ОУН в рядах Красной Армии». Вот что в нем говорится о тактике:

“Каждый украинский революционер не должен демонстрировать внешне своей враждебности к Красной Армии и нежелания воевать. Наоборот, наиболее работоспособные революционеры-“самостийники” должны в начале врат в красноармейские массы, сблизиться с ними. Даже нужно стремиться к быстрому овладению русским языком. Завоевать благосклонность и доверие командования, можно развернуть серьезную национально-освободительную работу”.

В этом же документе сказано:

“Член ОУН в рядах Красной Армии продолжает свою, главным образом пропагандистскую, работу. Вся пропагандистская работа члена ОУН среди красноармейской массы направлена на то, чтобы вызвать неудовлетворенность, ненависть к Сталину, к сталинскому режиму, к ЦК ВКП(б), к своей партийной верхушке, к аппарату НКВД и большевистской административной власти. Доказывать, что гитлеровская и сталинская власти – одинаковы. Красноармеец должен прийти к выводу, что в СССР неизбежна национально-освободительная революция, которая закончится построением самостоятельных государств всех народов”.

Некоторые из активных бандеровцев, попав на должность командиров отделений, используют это в своей изменнической деятельности, склоняют на путь предательства подчиненных.

11.9.44 года из 322сд 60 армии перешли организовано на сторону врага 12 военнослужащих нового пополнения Львовской области. Организаторами перехода явились командиры отделений, назначенные из того же пополнения , СВЕТЛИК Н.С. и ДМИТРИШИН И.И.

19 сентября из 33бсд перешли на сторону врага 6 военнослужащих. Организатором перехода был также командир отделения КУЗЬМА В.В.

Наличие недостатков в нашей работе несомненно используется вражескими элементами в своей подрывной работе. К числу серьезных недостатков относятся следующие:

Во-первых: в отдельных соединениях и частях нарушается приказание командующего фронтом № 23 660/ш от 11 сентября 1944 года об обязательном кроке военной подготовки пополнения, призывников из западных областей Украины (в запасном полку не менее 8 дней и в стрелковых дивизиях и полках не менее 10 дней), о тщательном изучении пополнения, распределении его по подразделениям так, чтобы не было землячских групп.

О нарушении этого приказания говорят такие факты: вечером 12 сентября во 2сб 96сп 140сд 38 армии прибыло 32 бойца нового пополнения

Львовской и Волынской областей. В запасном полку они находились всего лишь три дня, в батальоне одни сутки. Люди не обучены, не проверены. На них даже не было списка. Из этих 32 человек сформировали батальон, добавив к ним 8 старослужащих бойцов и 14 сентября бросили в бой. Во время боя 14 человек сдались в плен к немцам.

20 сентября во время разведки боем перешло на сторону врага 8 рядовых 5 стрелковой роты 1000сп 305сд. Все они из одного села Демянск, Буринского района Станиславской области.

Во-вторых: отсутствует постоянное наблюдение за бойцами со стороны отдельных командиров и политработников. Нередко бойцы нового пополнения, будучи на переднем крае, предоставлены сами себе, чем пользуются вражеские элементы для проведения своей контрреволюционной работы.

Так в ночь с 20 на 21 сентября с.г. из 4 роты 1004сп 305сд перешли на сторону врага 11 бойцов нового пополнения в тот момент, когда противник открыл артиллерию, а командир роты лейтенант НОВОСЕЛЬЦЕВ ушел на свой командный пункт, не оставив за себя никого из офицеров и младших командиров старослужащих. Изменники Родины воспользовались отсутствием наблюдения за ними, вывели из строя пулемет и перешли к немцам.

В-третьих: слабо поставлена работа с бойцами нового пополнения. Отдельные командиры и политработники умело не организуют пропаганду, направленную на разоблачение лживой немецкой и бандеровской пропаганды. В беседах с бойцами нового пополнения слабо разъясняется сила и мощь нашего Советского Союза, дружба народов СССР, что украинский народ только при советской власти с помощью братского русского народа зажил свободной, счастливой жизнью. Командиры и политработники бывая в подразделениях, не всегда находят правильный подход к бойцам нового пополнения, вследствие этого бойцы нередко не высказывают прямо своих настроений, желаний. Актив же из бойцов нового пополнения, обиженных немцами, не везде создан и не является еще опорой командиров и политработников в проведении воспитательной работы с личным составом в изучении бойцов.

В-четвертых: не организовано по-настоящему изучение нового положения и со стороны органов контрразведки "СМЕРШ". Медленно изолируются враждебно настроенные лица, так как продолжительное время остаются не разоблаченными.

Кроме того установлено усиление активности немцев в проведении своей лживой пропаганды на тех участках, где были случаи переходов отдельных бойцов из наших частей. Пропаганду немцы обращают прямо к бойцам, призванным из западных областей Украины. Содержание ее сводится к тому, что мол мы, немцы, три года находились на вашей земле (территория западной Украины) и в армию вас не брали. А пришли большевики и мобилизовали в Красную Армию, заставили бороться за чужие интересы. Далее немцы пытаются внушить нашим бойцам. Что конца

войны не видно, что якобы, Англия и Америка готовят войну против СССР. Тем, кто перейдет к немцам, обещают хорошие условия, участникам бандеровских отрядов – возвращение в эти банды. Широко используются в пропаганде факты измены Родине со стороны отдельных бойцов нового пополнения. Например после перехода на сторону врага 18 бойцов из 322сд немцы вскоре организовали передачу через МГУ выступление изменников. На участке 60 армии за месяц зарегистрировано до 40 передач.

ПРИНЯТЫЕ МЕРЫ

1. Каждый случай перехода на сторону врага расследуется лично членами Военных Советов и начальниками политотделов армий, начальниками политотделов корпусов, дивизий. Случаи перехода на сторону противника в 38 армии расследовались лично мною, а также моим зам. генерал-майором тов. УСОВЫМ. В 13 армию выезжал с той же целью заместитель начальника оргинструкторского отдела полковник тов. ИЛЬИНСКИЙ с группой инструкторов, которые на месте оказали помощь партполитаппарату в налаживании партийно-политической работы с личным составом.

2. Командиры и политработники, которые своим преступным отношением к делу создали условия для перехода, привлекаются к партийной и судебной ответственности. Например, Военным Советом 60 армии наказаны командир 322сд генерал-майор ЗУБОВ, начальник политотдела дивизии полковник ОХАПКИН, командиры 1087 и 1089сп привлечены к партийной ответственности командир полка ШЕСТАК и зам. Командира полка по политчасти подполковник МИШНЕВ из 389сд 3 гв. армии, осужден Военным Трибуналом командир роты ПОПОВ.

3. Усилена партийно-политическая работа с новым пополнением. В частях, где имелись переходы, с бойцами проводятся специальные беседы. Разясняются приговора Военного Трибунала об осуждении заочно изменников, о репрессии их семей.

Проводятся партийные активы по вопросу борьбы с чрезвычайными происшествиями. В целях оказани помощи в налаживании партполитработы в запасных полках, туда посланы дополнительно большие группы политработников армии и соединений. Кроме того во все запасные полки выезжали лекторы и агитаторы Пуффронта. Инспекторами ПУ фронта проверена работа каждого запасного полка и на месте оказана помощь.

4. Обращено особое внимание по наведению порядка на переднем крае. Круглосуточное дежурство офицеров в роте, ежедневные проверки, дежурные пулеметы и секреты из старых проверенных бойцов и т. д.

5. Приняли меры по линии органов “СМЕРШ” и прокуратуры по выявлению контрреволюционных элементов и их изолированию. Изменники Родины предаются суду Военного Трибунала заочно, выявляются и арестовываются их соучасники.

НАЧАЛЬНИК ПОЛИТИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ
1-го УКРАИНСКОГО ФРОНТА ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ
/ С. ШАТИЛОВ /

ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 23, спр.929, арк. 10–17.

Додаток К
Інструкція №1 коменданта відділу СБ при головній команді УПА-Північ
– “Ковуспуна” командирам ВО і командирам СБ ВО

Інструкція № 1
командирам окремих ділянок при головному штабі УПА “Північна група”
командирам ВО і командирам СБ ВО

1. Не проводити агітації у ворожому нам середовищі (шудмани) німецька поліція /,козаки, добровільні загони німців, військовополонені червоноармійці, німці, мадяри / про перехід їх на бік УПА.

Тих хто перейде добровільно не включати в організацію УПА. Тримати їх подалі від команд, зєднань і та ін. Особливу увагу звернути на перебіжчиків на наш бік поодинці і дрібними групами.

Всіх обов’язково передавати органам СБ для перевірки.

2. Не підтримувати зв’язку з цивільними службовцями, які прийдуть слідом за Червоною Армією формувати державно-політичне життя, оскільки це є надійний і відібраний більшовицький елемент. Серед них є більшовицькі провокатори.

3. Всім хто працював в УПА забороняється йти на службу в державно-політичні, господарські, більшовицькі установи. Всі ці люди в більшості розконспіровані. Більшовицькі органи безпеки в ближчому часі без труднощів дізнаються про їх діяльність в УПА і суворо покарають або завербують для власної агентурної роботи, спрямованої проти УПА.

Потрібно пам’ятати, що в кожному більшовицькому закладі при так званому відділі кадрів, є НКДБ /до лютого 1941 р. цією роботою займався НКВС/, що називається спецвідділом. Спецвідділ займається перевіркою співробітників всього закладу, вербуванням агентури за допомогою інших, виявленням, так званих шкідників і передачею “шкідника” до рук слідчих

органів НКДБ для кінцевого вирішення справи і покарання. В школі цією роботою займаються комсорги і директори шкіл.

4. Потрібно пам'ятати, що НКДБ /раніше НКВС/ заарештованих за політичну діяльність звільняє лише тоді, коли заарештований погоджується на агентурну роботу на користь більшовиків. Всіх цих людей /звільнених після арешту / не можна приймати на роботу в УПА. Це стосується також всіх тих хто раніше працював в УПА, пішов працювати в більшовицькі установи або школи, а пізніше повернувся в УПА.

Всіх таких людей необхідно терміново передавати органам СБ для перевірки.

Хто не буде дотримуватися цього і буде приймати таких людей на роботу в УПА без попередньої перевірки органами СБ, буде покараний на рівні з тими, хто працює на шкоду УПА.

5. Людей, яким доручені відповідальні завдання попередньо перевіряють через органи СБ.

6. На період більшовицької окупації намагатися рідше з'являтися членам УПА в громадських місцях. Не надавати відпусток /до родин, знайомих і т. ін. /.

По території можуть тільки їздити у службових справах, визначені для цього особи не менше 2-х членів УПА. Навіть не членам УПА /жителі сіл в районі УПА / заборонити зайве ходіння.

Особливу увагу звернути на спекулянтів, їх необхідно передати в СБ.

Цей захід необхідний для того, щоб не дати можливості зв'язатися з працівниками НКДБ.

7. Членів УПА необхідно переводити з їх районів в інші райони. Цей захід, як правило, застосовують до щойно мобілізованих в період більшовицької окупації.

8. За згоду працювати з більшовиками проти УПА – кара СМЕРТЬ.

9. За зв'язок з німецькими та іншими розвідорганами – кара СМЕРТЬ.

10. Цю інструкцію опрацювати серед членів УПА і співчуваючих.

11. За невиконання 10 пункту винні будуть притягуватися до відповідальності.

12. Інструкція має обов'язків характер.

Постій 15.01.44 р.

КОМЕНДАНТ ВІДДІЛУ СБ ПРИ
ГОЛОВНІЙ КОМАНДІ УПА
ГРУПА ПІВНІЧ – КОВУСПУН

ГДА СБУ. Ф. 13, спр. 372, т. 3, арк. 118–119.

Додаток Л
План ліквідації українських націоналістів затверджений першим секретарем ЦК КП(б)У М. Хрущовим у березні 1944 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

“УТВЕРЖДАЮ”

СЕКРЕТАРЬ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА КП(б)У

Н. ХРУЩЕВ

“ ”марта 1944 года

ПЛАН

ликвидации вооруженных банд украинских националистов, действующих в Житомирской и Ровенской областях и северных районах Тарнопольской и Каменец-Подольской областей

Вооруженные банды украинских националистов перешли к активным боевым действиям на коммуникациях Красной Армии в Житомирской и Ровенской областях и в северных районах Каменец-Подольской и Тарнопольской областей и активизировали террор против партийно-советского актива в освобожденных от оккупантов районах.

Для ликвидации действующих банд украинских националистов – привлечь партизанские соединения и отряды: ОЛЕКСЕНКО, ОДУХА, КОТ, МИЩЕНКО, НЫРКО и ФЕДОРОВА, КИЗЯ, общей численностью до 8 000 человек, количество отрядов и их численность в случае необходимости можно довести до 12–15 тысяч человек.

Руководство боевой деятельностью партизанских отрядов, привлекаемых для ликвидации банд и увязку боевых действий с НКВД УССР и войсками по охране тыла фронта и армий возложить на тройку или оперативную группу, в состав которой ввести представителя ЦК КП(б)У, НКВД, НКГБ УССР и УШПД. Оперативную группу, со средствами связи, дислоцировать в г. Ровно.

Привлекаемым для ликвидации банд партизанским отрядам и соединениям поставить следующие задачи:

1. Соединению ОЛЕКСЕНКО – 1 370 человек.

Действовать в Корецком, Людвипольском, Березнянском, Ракитнянском, Томашградском районах Ровенской области.

2. Соединения ФЕДОРОВА, КИЗЯ – 1 460 человек.

Действовать в Сарнском, Степаньском, Бережницком и Владимирецком районах Ровенской области.

3. Соединению ОДУХА – 2 400 человек.

Действовать в Шепетовском, Изяславском, Славутском, Корницком, Аннопольском и Берздовском районах Камянец-Подольской области; Куневском, Мизочьском, Здолбуновском и Острожском районах Ровенской области; Шумском районе Тарнопольской области.

При продвижении Красной Армии на запад полностью охватить район Кременецких лесов.

4. Соединению КОТ – 1 050 человек.

Действовать в Эмильчинском и Словечанском районах Житомирской области.

5. Соединению МИЩЕНКО – 525 человек.

Действовать в Клеваньском, Цуманьском, Костопольском и Софиевском районах Ровенской области.

6. Отряду НЫРКО – 200 человек.

Действовать в Высоцком и Домбровицком районах Ровенской области.

Разрешить тройке или оперативной группе:

1. Привлечь для боевых действий против банд партизанские отряды, которые по разным причинам остались в тылу Красной Армии. Задачи этим отрядам поставить в зависимости от обстановки.

2. При необходимости, проводить мобилизацию местных транспортных средств, необходимых для передвижения партизанских отрядов во время преследования и уничтожения банд.

По окончании каждой отдельной операции мобилизованные транспортные средства возвращать населению.

Обкомам и Райкомам КП(б)У, Облисполкомам и райсоветам обеспечить все партизанские отряды, действующие против банд украинских националистов, продовольствием и фуражем за счет государственных поставок и местных фондов в течение всего периода проводимых операций.

Просить Военный Совет 1-го украинского фронта:

1. О выделении по заявке Украинского штаба партизанского движения необходимого количества вооружения и боеприпасов для партизанских отрядов, действующих против банд.

2. Выдать партизанским отрядам, привлекаемым к операции чековые книжки для расчета по заготовке продовольствия и фуража из расчета ежедневно на 10 000 человек и 2 000 лошадей.

3. Взять на снабжение по фронтовой норме горюче-смазочными материалами автотранспорт и радиостанции – всего:

легковых автомашин – 15
 грузовых автомашин – 50
 радиостанций – 5

НАЧАЛЬНИК УКРАИНСКОГО ШТАБА ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ
 КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

/ Т. СТРОКАЧ /

“ ” марта 1944 года.

ЩДАГОУ. Ф. 1, оп. 23, спр. 920, арк. 1–4.

Додаток М

**Звернення командира польського партизанського загону Р.
 Сатановського до М. Хрущова про надання зброї та боєприпасів**

СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(б)У

ТОВ. ХРУЩЕВУ

На громадній частині території Західної України поляки між молотом – українськими націоналістами і наковальнею – лозунгом “ожидать” в більшості ушли в німецькі гарнізони і уехали в Німеччину. Частина постулила в поліцію, організовану німцями для “защиты” от націоналістів.

Польській поліції німцями дана повна свобода по відношенню до українського населення. На ґрунті ненависті до націоналістів за створені ними злодеяння і зверства польська поліція, толкається на цю дорогу німцями мстить українському населенню взагалі, що внаслідок створює додаткові ускладнення.

Як це відомо, німецька пропаганда видає злодеяння націоналістів за діла рук радянських партизан і знаходить, треба признати, відгук не тільки серед поляків за Бугом, але і у частині поляків, які самі постраждали від націоналістів.

Обяснити цей факт треба-во-перше, тим, що націоналісти при нападенні на польські села видають себе за партизан, во-друге, німці випускають провокаційні листівки, адресовані “бандерівцям” і “бульбовцям”, але призначені полякам для читання. В цих листівках німці називають “бандерівцев” і “бульбовцев” агентами Москви.

Пропаганда ця потерпить повністю крах, якщо з’являться польські партизанські отряди, отримавши допомогу від Радянського Союзу проти німців і націоналістів за вільну незалежну Польщу.

События на фронтах, как и внутренняя обстановка на оккупированных территориях вынуждают организацию Сикорского /с приходом Сикорского к власти, вернее ПОВ/ менять тактику по отношению вопрека “ожидания”.

В настоящее время создаются отряды “Польской организации войсковой” и идет борьба за вовлечение “диких” польских партизанских отрядов и групп самозащиты в сферу влияния ПОВ.

Ход событий и логика фактов подсказывают, что ПОВ находится накануне вооруженного выступления. Каждый день нашего ожидания приносит непоправимый ущерб.

Считаю необходимым немедленно приступить к действиям – у нас есть еще громадные возможности.

В связи с тем, что Ваши указания и указания тов. Строкача не находят среди руководителей партизанских отрядов нужного отклика и наоборот, на пути создания польского партизанского движения, я встречаю в основном препятствия и помехи /о чем будет подробная докладная моего заместителя по разведке Коханского следующей почтой/ и учитывая, что моим начальником штаба Рожковским подготовлены достаточные кадры-прекращаю бесполезное ожидание на получение поляков из партизанских отрядов.

Одновременно считаю единственно целесообразным выделить поляков в самостоятельные польские отряды под общим руководством при тщательном соблюдении тактических установок политической линии Союза Патриотов.

По сегодняшний день вооружения совершенно не получил, вопреки всем обещаниям тов. Строкача и полковника Соколова. Отряды, которые значительно позже прибыли, уже получили и получают груз.

Мои отряды без боеприпасов так, что не могу даже вести дальнейшей разведки.

3. Х. я передал тов. Строкачу письмо по этому вопросу с приложением списка личного состава моего основного отряда и групп, выделенных тов. Бегмой, и рапорта о количестве необходимого вооружения и боеприпасов с расчетом на подготовленные старые кадры.

Прошу Вас убедительно принять меры.

5. X. 1943 года

Роберт САТАНОВСКИЙ

ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 23, спр. 530, арк. 3–5.

Додаток Н
Спецповідомлення виконуючого обов'язки начальника УШПР В.
Соколова М. Хрущову про діяльність українських націоналістів

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
экз. № 1
СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(б)УКРАИНЫ
ТОВ. ХРУЩЕВУ Н.С.

СПЕЦСООБЩЕНИЕ
о деятельности украинских националистов

Поступившие к нам, в последнее время, данные партизанской разведки свидетельствуют о том, что украинские националисты достигнув соглашения с германскими руководящими кругами, всецело перешли к борьбе против партизан и Красной Армии, действуя по заданиям немцев.

В городе Сарны, 5 и 6 августа с/г. состоялось совещание представителей германских властей и украинских националистов, по вопросам совместных действий против партизан.

На этом совещании, националисты приняли на себя такие обязательства:

1. Охранять железные дороги от нападений партизан.
2. Возобновить борьбу с партизанскими отрядами.
3. Поддерживать и выполнять все мероприятия немцев.

В свою очередь националисты выставили такие требования:

1. Освобождение Бандеры.
2. Вооружение националистов и впредь оказание им помощи вооружением и боеприпасами.
3. Гарантирование "Соборной Украины".

В середине августа делегация украинских националистов выезжала для переговоров в Берлин с германскими деятелями. В результате переговоров было достигнуто соглашение по всем вопросам.

Германские власти обещали после окончания войны гарантировать “самостоятельность” Украины.

В связи с этим соглашением, командир “Украинской повстанческой армией” /УПА/ Тарас Боровец, совершенно прекратил борьбу с немцами и усилил активные действия против партизан, издав по этому поводу специальный приказ.

В последнее время участились нападения “бульбовцев” на наши партизанские отряды, действующие в Ровенской области. При чем командыванию партизанских отрядов “бульбовцы” предлагают заранее ультиматум о сдаче оружия. Все нападения националистов остаются для них безрезультатными и, наоборот, партизаны наносят им сильные удары.

В лесах Ровенской, Станиславской и Львовской областей насчитывается до 15 000 вооруженных украинских националистов.

Руководство “УПА” проводит на территории Западной Украины мобилизацию украинцев в состав “Украинской повстанческой армии”.

Характерно, что националисты расставляют свои кадры на основных должностях на железнодорожном транспорте: машинистов, кондукторов, охранников. Усиливают они также свое влияние в городах Западной Украины.

В наших разведывательных сводках № 79 от 16.9.43г. и № 82 от 22.9.43г. мы сообщали о движении из Западной Украины в район Киева вооруженных грпп украинских националистов.

По данным на 28.9.43г. штаб украинских националистов из района Колки направил 21 сентября в район Белой Церкви и Голосиевского леса под Киевом группу националистов в 300 человек, под командованием Железняка.

Группа эта вооружена 3-мя станковыми пулеметами “Максим”, одним противотанковым ружьем, большим количеством советских и немецких автоматов и винтовок.

Перед этой группой поставлена задача: в связи с приближением линии фронта ути в подполье, затем активизироваться и оставшись в тылу Красной Армии парализовать работу коммуникаций, взрывать мосты, пускать под откос эшелоны.

И.О. НАЧАЛЬНИКА УКРАИНСКОГО ШТАБА ПАРТИЗАНСКОГО
ДВИЖЕНИЯ

ПОЛКОВНИК

/ В. СОКОЛОВ /

ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 23, спр. 530, арк. 1–2.

Додаток П

Спецповідомлення про кількість працівників, що загинули і зникли на території західних областей УРСР станом на 20 листопада 1944 р.

Специальное сообщение о количестве работников которые погибли или пропали в западных областях УССР по состоянию на 20. X. 1944 г.

Область	Общее количество	Из числа новоприб.	Из местного актива	Населения и членов семей
1. Львовская	201	95	106	393
2. Ровенская	293	45	248	846
3. Волынская	122	67	55	322
4. Станиславовская	124	41	83	890
5. Дрогобычская	40	10	30	-
6. Тернопольская	212	17	195	-
7. Черновицкая	20	5	15	-
8. Измаильская	-	-	-	-
Всего:	1 012	280	732	2 451

ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 23, спр. 925, арк. 1.

Додаток Р

Підсумкові дані УНКВС про боротьбу з ОУН і УПА на території Рівненської області за період з 4 лютого 1944 р. по 20 лютого 1945 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

Приложение № 1

Итоговые данные

Борьбы УНКВД с бандитизмом УПА и ОУН по Ровенской области, за период с 4 февраля 1944 г. по 20 февраля 1945 года

Месяц	Проведено операций	Убито бандитов	Бандитов	Банд. пособ.	Задержано от мобилиз. КА	Дизертиров КА	Выселено семей	Явилось с повинной	Самолет	Орудия	Трофеи		ПТР	Ст. пулемет
											Мин омет	Гранатомет		
Февр.-44	19	326	962	-	-	-	-	-	-	1	1	-	1	-
Март-44	37	985	2 053	-	-	55	-	-	-	3	25	-	4	2
Апрель	85	1 112	1 198	-	323	125	65	240	1	2	9	-	12	9
Май	142	4 707	3 955	15	3 975	201	95	911	1	8	29	-	3	4
Июнь	144	1 093	2 397	-	2 053	81	107	515	-	2	10	1	3	3
Июль	193	702	1 069	41	509	116	126	882	-	1	7	-	3	1
Август	145	739	333	23	352	48	135	479	-	1	-	-	2	1
Сентябрь	188	634	948	-	1 559	129	295	516	-	-	-	-	-	1
Октябрь	195	768	663	-	742	105	116	93	-	-	-	-	-	2
Ноябрь	181	1 005	714	-	563	127	78	32	-	-	-	-	-	3
Декабрь	274	1 040	729	89	410	181	149	222	-	1	4	-	-	4
Январь-45	338	1 191	1 715	823	751	203	218	1 320	-	-	2	3	-	1
Февраль-20 дней	168	734	930	295	423	103	347	1 739	-	-	-	3	-	1
Итого	2 109	15 036	18 066	1 286	11 660	1 476	1 729	6 913	2	19	97	7	28	32

Месяц	РП	Винтовки	Автоматов	Революц. пистол.	Гранат	Патронов	Трофеи		Типографий	Автомашин	Лошадей	Хлеб в кг	Мясо в кг	Стереоуба
							Радиооприимник	Радиостанция						
Февр.-44	22	306	93	30	816	27 000	-	-	-	-	-	-	-	-
Март-44	63	715	126	71	1 071	15 000	6	-	-	-	-	-	-	-
Апрель	109	505	114	83	846	124 788	7	-	3	2	-	-	-	-
Май	127	1 058	281	99	1 258	176 938	3	2	-	1	-	-	-	-
Июнь	96	545	144	50	609	100 351	-	-	1	-	-	-	-	-
Июль	62	285	69	38	878	66 352	2	1	-	-	9	-	-	-
Август	65	202	92	38	497	21 517	1	-	-	-	26	-	-	-
Сентябрь	35	368	90	55	398	85 222	-	-	1	1	33	22 854	150	-
Октябрь	36	256	82	44	354	17 634	-	-	-	-	33	18 600	-	-
Ноябрь	26	228	61	41	470	30 171	4	-	-	-	38	12 120	150	-
Декабрь	30	339	122	78	515	33 000	3	4	-	-	45	14 200	1 500	-
Январь-45	35	491	139	81	628	40 273	2	-	-	-	63	7 200	1 000	-
Февраль-20 дней	22	373	98	64	192	20 542	3	-	-	-	51	200	-	1
Итого	728	5 731	1 531	839	8 532	892 888	31	7	5	4	298	75 174	2 450	1

ПРИМЕЧАНИЕ: в указанные трофеи вошло изъятое из вскрытых складов УПА и ОУН.

**НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ НКВД УССР РОВЕНСКОЙ ОБЛАСТИ
/ В. ТРУБНИКОВ /**

**НАЧАЛЬНИК ОТДЕЛА ББ УНКВД
МАЙОР:**

/ ГАВРИЛОВ /

ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 23, спр. 923, арк. 25.

Список використаних джерел

Неопубліковані документи:

1. Архів управління Служби безпеки України у Волинській області.
Опис 1 Кримінальні справи.
Спр. 3397 – ФП по звинуваченню Кушнір І.Т., ст. 54–2, 54–11 і 54–8 КК УРСР. – 289 арк.
2. Архів управління Служби безпеки України у Волинській області.
Опис 1 Кримінальні справи.
Спр. 6220 – ФП по звинуваченню Павлусь Й.Ф., ст. 54–2, 54–11 і 54–8 КК УРСР. – 277 арк.
3. Архів управління Служби безпеки України у Волинській області.
Опис 1 Кримінальні справи.
Спр. 6824 – ФП. За слідчою справою № 60053 по звинуваченню Скопюка І. В., ст. 54–2, 54–11 і 54–8 КК УРСР. У двох томах. – Січень-липень 1941 р. – Т. 1. – 294 арк. – Т. 2. – 336 арк.
4. Архів управління Служби безпеки України у Волинській області.
Опис 1 Кримінальні справи.
Довідка з доповідними записками, спецповідомленнями ОДА УСБУ по Волинській області 1941–1944 рр. – 107 арк.
5. Архів управління Служби безпеки України у Волинській області.
Опис 1 Кримінальні справи.
Довідка про історію органів УДБ-НКВС-НКДБ по Волинській області у 1939–1941 рр. – 137 арк.
6. Державний архів Служби безпеки України.
Ф. 13 Друкованих видань.
Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.
Т. 1. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-

УПА в період 1943–1946 рр., 386 арк.

Протокол допиту Степаняка Михайла Дмитровича від 25 серпня 1944 р., арк. 21–35.

7. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 1. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 386 арк.

Протокол допиту Турчановича Шимона Євстаховича від 21 жовтня 1944 р., арк. 74–85.

8. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 1. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 386 арк.

Протокол допиту Павлишина Мефодія Михайловича від 27 жовтня 1944 р., арк. 128–130.

9. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 2. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 224 арк.

Протокол допиту Дячук-Чижевського Василя Миколайовича від 25 червня 1946 р., арк. 1–12.

10. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і

збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 3. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 280 арк.

Б. Боровець. “Історія Української Повстанської Армії” / опубліковано в Берліні без дати, арк. 8–12.

11. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 3. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 280 арк.

До всіх членів керівництва Організації Українських Націоналістів під керівництвом Степана Бандери (звернення Т. Бульби-Боровця опубліковане в часописі “Оборона України” від 10 серпня 1943 р.), арк. 20–23.

12. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 3. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 280 арк.

Платформа УГВР, арк. 24–33.

13. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 3. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 280 арк.

Інструктивна директива ОУН від 8 березня 1944 р., арк. 105–107.

14. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української

повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 3. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 280 арк.

Інструкція № 1 командирам окремих ділянок при головному штабі УПА “Північна група” від 15 січня 1944 р., арк. 118–120.

15. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 3. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 280 арк.

Наказ ГК УПА № 2/45 від 22 січня 1945 р., арк. 188–189.

16. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 3. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 280 арк.

Резолюція установчого з’їзду Народно-визвольної організації НВРО (в днях 17 і 18 липня 1944 р.), арк. 224–231.

17. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 3. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 280 арк.

Устав НВРО, арк. 231–236.

18. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 3. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 280 арк.

Статут НВРО, арк. 236–240.

19. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 3. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 280 арк.

Документ “НВРО”, скл. “Сергієм” (без дати), арк. 241–248.

20. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 4. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 293 арк.

Виписка з протоколу допиту М. Степаняка від 25 серпня 1944 р., арк. 1–35.

21. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 4. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 293 арк.

Протокол допиту Басюка Євгена Михайловича від 28–29 вересня 1944 р., арк. 55–75.

22. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 4. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 293 арк.

Виписка з протоколу допиту Пчелянського Василя Онисимовича, арк. 77–82.

23. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 4. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 293 арк.

Протокол допиту Семчишина Тимофія Євстаховича від 28 жовтня 1944 р., арк. 100–104.

24. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 4. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 293 арк.

Протокол допиту Стельмашука Юрія Олександровича від 9 лютого 1945 р., арк. 122–140.

25. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 4. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 293 арк.

Протокол допиту Пришляка Г.В. від 12 лютого 1945 р., арк. 141–151.

26. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 4. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 293 арк.

Протокол допиту Польового Михайла Миколайовича від 13 січня 1946 р., арк. 230–239.

27. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 5. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 457 арк.

Довідка “Про організаційну структуру Української повстанської армії за матеріалами НКВС УРСР”, арк. 1–21.

28. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 5. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 457 арк.

Донесення агента “Ярослав” від 23 листопада 1944 р., арк. 21–29.

29. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 5. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 457 арк.

План боротьби ОУН-б затверджений у 1942 р., арк. 29–35.

30. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 5. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 457 арк.

Довідка “Про польову жандармерію УПА” підготована полковником держбезпеки Задоя у липні 1944 р., арк. 50–55.

31. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 5. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 457 арк.

Довідка “Про склад південної, північної і східної груп банд УПА підготована полковником держбезпеки Задоя”, арк. 106–108.

32. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 5. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 457 арк.

Виписка із узагальнюючої довідки про українських буржуазний націоналізм, арк. 124–126.

33. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 5. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-

УПА в період 1943–1946 рр., 457 арк.

Доповідна записка “Про перейменування ОУН в “Народно-Визвольну Революційну Організацію – НВРО” і про створення т.з. “Української Головної Визвольної Ради – УГВР” підготована народним комісаром держбезпеки УРСР Савченко 6 листопада 1944 р., арк. 145–152.

34. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 5. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 457 арк.

Довідка про організаційну структуру оунівського підпілля в Західних областях УРСР, арк. 159–165.

35. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 5. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, коло діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр., 457 арк.

Орієнтування “Про діяльність українсько-німецьких націоналістів в Західних областях Української РСР за період 1941–1944 рр.” Затверджене комісаром держбезпеки Рясним у березні 1944 р., арк. 176–201.

36. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 6. Документи, що характеризують зміни в структурній побудові ОУН-УПА, функціях, завданнях і тактиці антирадянської діяльності в період 1946–1953 рр., 340 арк.

Протокол допиту Ткачука Іллі Микитовича від 23 червня 1944 р., арк. 54–68.

37. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української

повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 7. Документи, що характеризують зміни в структурній побудові ОУН-УПА, функціях, завданнях і тактиці антирадянської діяльності в період 1946–1953 рр., 240 арк.

Довідка на Бандеру Степана Андрійовича (без дати), арк. 9–19.

38. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 7. Документи, що характеризують зміни в структурній побудові ОУН-УПА, функціях, завданнях і тактиці антирадянської діяльності в період 1946–1953 рр., 240 арк.

Довідка про організаційну структуру Української повстанської армії УПА, арк. 58–70.

39. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 7. Документи, що характеризують зміни в структурній побудові ОУН-УПА, функціях, завданнях і тактиці антирадянської діяльності в період 1946–1953 рр., 240 арк.

Протокол допиту політкерівника дивізії УПА Холодний Яр – Кучерук Григорія Лук’яновича від 14 лютого 1945 р., арк. 174–186.

40. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 8. Документи, що характеризують кадри ОУН-УПА, наявність зброї, друкарської техніки та ін. матеріально-технічних засобів, джерела їх отримання і т.і.н. в період 1943–1953 рр., 304 арк.

Виписка із узагальнюючої довідки УНКДБ Ровенської області, арк. 32–40.

41. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 11. Документи, що характеризують ідеологію ОУН, програми, декларації, тактичні завдання, перспективи, форми і методи антирадянської діяльності українських націоналістів в період 1943–1954 рр., 651 арк.

Степан А. Бандера “Слово до Українських націоналістів за кордоном”. На чужині 1948. Видання Пресового Бюро ЗЧ ОУН. – 32 с., арк. 1–37.

42. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 11. Документи, що характеризують ідеологію ОУН, програми, декларації, тактичні завдання, перспективи, форми і методи антирадянської діяльності українських націоналістів в період 1943–1954 рр., 651 арк.

Миرونенко М. “Українська національна революція”, арк. 37–54.

43. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 11. Документи, що характеризують ідеологію ОУН, програми, декларації, тактичні завдання, перспективи, форми і методи антирадянської діяльності українських націоналістів в період 1943–1954 рр., 651 арк.

11 П. Полтава “Чому ми називаємо себе націоналістами”, арк. 55–75.

44. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 11. Документи, що характеризують ідеологію ОУН, програми, декларації, тактичні завдання, перспективи, форми і методи антирадянської діяльності українських націоналістів в період 1943–1954 рр., 651 арк.

П. Полтава. “За тип організованої демократії в майбутній незалежній Українській Державі”, арк. 253–290.

45. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 372 Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 11. Документи, що характеризують ідеологію ОУН, програми, декларації, тактичні завдання, перспективи, форми і методи антирадянської діяльності українських націоналістів в період 1943–1954 рр., 651 арк.

П. Полтава “Елементи революційності української нації”, арк. 462–482.

46. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 376 Збірка документів про оперативно – чекістські заходи органів держбезпеки по ліквідації антирадянської “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 5 Документи, що характеризують ідеологію ОУН, програми, декларації, тактичні завдання, перспективи, форми і методи антирадянської діяльності українських націоналістів в період 1943–1954 рр., 561 арк.

“Самостійність” (1946–1947 рр.), арк. 67.

47. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 376 Збірка документів про оперативно – чекістські заходи органів держбезпеки по ліквідації антирадянської “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 5 Документи, що характеризують ідеологію ОУН, програми, декларації, тактичні завдання, перспективи, форми і методи антирадянської діяльності українських націоналістів в період 1943–1954 рр., 561 арк.

До становищ переданих з краю. – 1950. – Квіт, арк. 88.

48. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 376 Збірка документів про оперативно – чекістські заходи органів держбезпеки по ліквідації антирадянської “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 7 Документи, що характеризують ідеологію ОУН, програми, декларації, тактичні завдання, перспективи, форми і методи антирадянської діяльності українських націоналістів в період 1943–1954 рр., 689 арк.

Горновий О. “Про наш демократизм”. – 1948, арк. 493–504.

49. Державний архів Служби безпеки України.

Ф. 13 Друкованих видань.

Спр. 376 Збірка документів про оперативно – чекістські заходи органів держбезпеки по ліквідації антирадянської “Організації українських націоналістів – ОУН” і “Української повстанської армії – УПА”; про заходи і прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.

Т. 20 Видання проводу ОУН. Документи, що характеризують ідеологію ОУН, програми, декларації, тактичні завдання, перспективи, форми і методи антирадянської діяльності українських націоналістів в період 1943–1954 рр., 689 арк.

50. Державний архів Волинської області.

Фонд 1 Луцька міська управа

Опис 1

Спр. 142 Список власників худоби 14 жовтня 1941 р., 12 арк.

51. Державний архів Волинської області.

Фонд 1 Луцька міська управа

Опис 1

Спр. 203 Заяви громадян про зміну і видачу нових паспортів, про виділення землі під городи. 22 січня 1943 р. – 3 лютого 1944 р., 199 арк.

52. Державний архів Волинської області.

Фонд П.-1 Волинський обком Компартії України.

Опис 1 Протокольна частина.

Спр. 1-а Стенограма 1-ї обласної партійної конференції (24 квітня 1940 р.), 171 арк.

Стенограма виступу голови Волинського обкому компартії України П.

Таценко та голів райкомів КП(б)У, арк. 1–171.

53. Державний архів Волинської області.

Фонд П.-1 Волинський обком Компартії України.

Опис 1 Протокольна частина.

Спр. 2-а Протоколи пленумів Волинського обкому компартії України (26 квітня – 26 жовтня 1940 р.), 110 арк.

Протокол № 3 засідання пленуму Волинського обкому КП(б)У від 26 жовтня 1940 р., арк. 61–110.

54. Державний архів Волинської області.

Фонд П.-1 Волинський обком Компартії України.

Опис 1 Протокольна частина.

Спр. 3-а Постанови Волинського обкому КП(б)У (26 квітня – 26 жовтня 1940 р.), 115 арк.

Постанова бюро Волинського обкому КП(б)У від 10 січня 1940 р. про порушення з боку облторгвідділу і міськторгу, що призвели до скорочення торгівлі і підвищенню цін на продукти харчування, арк. 21–24.

55. Державний архів Волинської області.

Фонд П.-1 Волинський обком Компартії України.

Опис 1 Протокольна частина.

Спр. 3-а Постанови Волинського обкому КП(б)У (26 квітня – 26 жовтня 1940 р.), 115 арк.

Постанова Волинського обкому КП(б)У про зміну рішення бюро обкому КП(б)У від 16 грудня 1939 р. “Про утворення районів у Волинській області”, арк. 105–110.

56. Державний архів Волинської області.

Фонд П.-1 Волинський обком Компартії України.

Опис 1 Протокольна частина.

Спр. 5-а Постанови засідань бюро Волинського обкому КП(б)У (29 січня – 11 березня 1940 р.), 132 арк.

Протокол № 14 засідання бюро Волинського обкому КП(б)У від 6 лютого 1940 р. (списки кандидатів в депутати Верховної Ради СРСР і УРСР), арк. 33–35.

57. Державний архів Волинської області.

Фонд П.-1 Волинський обком Компартії України.

Опис 1 Протокольна частина.

Спр. 7-а Постанови засідань бюро Волинського обкому КП(б)У (13 березня – 22 квітня 1940 р.), 168 арк.

План відселення населення з 800-метрової прикордонної зони по Волинській області, арк. 129–131.

58. Державний архів Волинської області.

Фонд П.-1 Волинський обком Компартії України.

Опис 1 Протокольна частина.

Спр. 7-а Постанови засідань бюро Волинського обкому КП(б)У (13 березня – 22 квітня 1940 р.), 168 арк.

Адміністративно-територіальний поділ Волинської області 1940 р., арк. 141–142.

59. Державний архів Волинської області.

Фонд П.-1 Волинський обком Компартії України.

Опис 1 Протокольна частина.

Спр. 24 Протоколи засідання бюро обкому КП(б)У № 1–3 від 5 квітня – 20 червня 1944 р., 139 арк.

Протокол засідання бюро обкому КП(б)У № 1 від 5 квітня 1944 р., арк. 1–22.

60. Державний архів Волинської області.

Фонд П.-1 Волинський обком Компартії України.

Опис 1 Протокольна частина.

Спр. 24 Протоколи засідання бюро обкому КП(б)У № 1–3 від 5 квітня – 20 червня 1944 р., 139 арк.

Протокол засідання бюро обкому КП(б)У № 3 від 20 червня 1944 р., арк. 90–139.

61. Державний архів Волинської області.

Фонд П.-1 Волинський обком Компартії України.

Опис 3 Загальна частина особливого сектора.

Спр. 4 Постанови і вказівки бюро Волинського обкому КП(б)У (24 грудня 1939 р. – 14 грудня 1940 р.), 6 арк.

Про вибори народних засідателів в обласні і районні суди, арк. 1–6.

62. Державний архів Волинської області.

Фонд П.-1 Волинський обком Компартії України.

Опис 3 Загальна частина особливого сектора.

Спр. 6 Постанова Волинського обкому КП(б)У “Про виправлення податкового законодавства” (15 листопада 1940 р.), 4 арк.

63. Державний архів Волинської області.

Фонд П.-1 Волинський обком Компартії України.

Опис 3 Загальна частина особливого сектора.

Спр. 66 Інформація про факти зловживань і хабарництва працівниками прокуратури, 103 арк.

Стан укомплектованості кадрами у прокуратурі Волинської області станом на 1 квітня 1941 р., арк. 7.

64. Державний архів Волинської області.

Фонд П.-1 Волинський обком Компартії України.

Опис 3 Загальна частина особливого сектора.

Спр. 97 Список колишніх членів КПЗУ по Волинській області , 2 арк.

65. Державний архів Волинської області.

Фонд П.-1 Волинський обком Компартії України.

Опис 3 Загальна частина особливого сектора.

Спр. 133 Статистичні звіти і довідки по укомплектованості партійними, радянськими, комсомольськими кадрами (1 квітня – 8 травня 1941 р.), 41 арк.

Склад апарату Волинського обкому, міському і районних комітетів КП(б)У станом на 1 квітня 1941 р., арк. 1–2.

66. Державний архів Волинської області.

Фонд П.-1 Волинський обком Компартії України.

Опис 3 Загальна частина особливого сектора.

Спр. 104-а Стан укомплектованості кадрами радянських і партійних органів влади станом на червень 1941 р., 3 арк.

Соціальний склад Волинської обласної партійної організації станом на червень 1941 р., арк. 2

67. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-1 Луцька міська управа.

Опис 1.

Спр. 2 Дерективні вказівки гебітскомісара про забезпечення сімей, члени яких завербовані в Німеччину, списки завербованих. 21 лютого 1942 р. – 21 листопада 1943 р., 32 арк.

68. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-1 Луцька міська управа.

Опис 1.

Спр. 15 Розпорядження генерального і окружного комісара про діяльність міської управи. 7 вересня 1942 р. – 21 грудня 1942 р., 37 арк.

69. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-1 Луцька міська управа.

Опис 1.

Спр. 85 Виписки з наказу рейхскомісаріату Україна і списки працівників гебітскомісаріату м. Луцька 1943 р., 18 арк.

70. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-1 Луцька міська управа.

Опис 2.

Спр. 3 Розпорядження облфельдкомендатури 6 серпня – 18 грудня 1941 р., 14 арк.

71. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-1 Луцька міська управа.

Опис 2.

Спр. 89 Розпорядження рейхскомісара України і Генерального комісара Волині і Поділля, переписка з установами із загальних питань. 8 грудня 1941 р. – 17 грудня 1942 р., 68 арк.

Розпорядження державного комісара України від 20 травня 1942 р. “Про віддачу збіжжя зі збору 1941 р. підприємств і в них задіяних осіб”, арк. 46.

72. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-1 Луцька міська управа.

Опис 2.

Спр. 89 Розпорядження рейхскомісара України і Генерального комісара Волині і Поділля, переписка з установами із загальних питань. 8 грудня 1941 р. – 17 грудня 1942 р., 68 арк.

Розпорядження державного комісара України про допомогу сім'ям осіб, що виїхали на роботу до Німеччини від 11 лютого 1942 р., арк. 51–55.

73. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-1 Луцька міська управа.

Опис 2.

Спр. 89 Розпорядження рейхскомісара України і Генерального комісара Волині і Поділля, переписка з установами із загальних питань. 8 грудня 1941 р. – 17 грудня 1942 р., 68 арк.

Лист гебітскомісара Ліндера до бургомистра м. Луцька від 9 травня 1942 р., арк. 45.

74. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-1 Луцька міська управа.

Опис 2.

Спр. 89 Розпорядження рейхскомісара України і Генерального комісара Волині і Поділля, переписка з установами із загальних питань. 8 грудня 1941 р. – 17 грудня 1942 р., 68 арк.

Обіжник. 17 лютого 1942 р., арк. 57.

75. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-2 Луцький окружний комісаріат.

Опис 1.

Спр. 9 Розпорядження рейхскомісара, 51 арк.

Тимчасове розпорядження про збір податків і інших грошових данин на території Рейхскомісаріату для України від 21 жовтня 1941 р., арк. 1–3.

76. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-2 Луцький окружний комісаріат.

Опис 1.

Спр. 109 Вказівки генерал-комісара про школи. 7 квітня 1941 р., 2 арк.

Вказівки генерал-комісара Ліндера про порядок відкриття шкіл, арк. 1–2.

77. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-2 Луцький окружний комісаріат.

Опис 1.

Спр. 120 Розпорядження Генерального комісара і окружного комісара про податки і зарплату. 20 вересня 1941 р. – 8 грудня 1943 р., 116 арк.

Постанова міського посадника в м. Луцьку від 31 жовтня 1941 р., арк. 12.

78. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-2 Луцький окружний комісаріат.

Опис 1.

Спр. 320 Розпорядження генерал-комісара Волині і Поділля про встановлення податків з селянських господарств, про лікування військовополонених та інші, арк. 15.

Податкові ставки для одноосібних господарств Волині 1943 р., арк. 1.

79. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-2 Луцький окружний комісаріат.

Опис 2.

Спр. 1 Накази і розпорядження обласної управи про організацію влади на місцях 18 липня 1941 р. – 1 вересня 1941 р., 57 арк.

Схема оподаткування одноосібних господарств на Волині 1943 р., арк. 1–57.

80. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-4 Виконавчий комітет Луцької міської Ради депутатів трудящих (міськвиконком).

Опис 1.

Спр. 2 Циркулярне розпорядження Державного банку СРСР про відкриття контор Держбанку в м. Луцьку, Рівне та інших містах Західної України і Західної Білорусії. 17 грудня – 2 грудня 1939 р., 3 арк.

81. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-4 Виконавчий комітет Луцької міської Ради депутатів трудящих (міськвиконком).

Опис 1.

Спр. 12 Списки сіл і статистичні дані про кількість населення Волинської області. 5 жовтня 1939 р., 17 арк.

Статистичні дані про кількість населення Волинської області, арк. 1–17.

82. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-4 Виконавчий комітет Луцької міської Ради депутатів трудящих (міськвиконком).

Опис 1.

Спр. 59-а Постанова Луцької міської ради про націоналізацію житлових будинків, складських і торгівельних приміщень від 28 січня 1940 р., 17 арк.
Списки націоналізованих будинків, арк. 2–17.

83. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-6 Виконавчий комітет Волинської обласної Ради депутатів трудящих (облвиконком).

Опис 1.

Спр. 9 Основні показники виконання народно-господарського плану по Волинській області, 46 арк.

Ціни на ринку м. Луцька 1940 р., арк. 25.

84. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-6 Виконавчий комітет Волинської обласної Ради депутатів трудящих (облвиконком).

Опис 1.

Спр. 13 Відомості про сільське господарство Волинської області в 1940 р., 3 арк.

Довідка про сільське господарство Волинської області в 1940 р., арк. 2.

85. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-6 Виконавчий комітет Волинської обласної Ради депутатів трудящих (облвиконком).

Опис 5.

Спр. 83 Інформація про кількість населення по кожній виборчій дільниці і кількості виборців 10 лютого 1947 р. – 21 грудня 1947 р., 92 арк.

86. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-6 Виконавчий комітет Волинської обласної Ради депутатів трудящих (облвиконком).

Опис 6.

Спр. 112-б Списки розкуркулених і акти оцінки майна по районах області за 1948 р., 343 арк.

Характеристика куркульського господарства К.С. Кінаха, арк. 30.

87. Державний архів Волинської області.

Фонд Р.-32 Волинське обласне управління сільського господарства.

Опис 1.

Спр. 3 Відомості про націоналізацію земель в районах області і їх розподіл. 31 серпня – 24 вересня 1940 р., 48 арк.

Арк. 3.

88. Державний архів Волинської області.

Фонд 46 Волинське воєводське управління.

Опис 1

Спр. 639 Документи про адміністративно-територіальний поділ Волині 1921 р., 47 арк.

Про створення Волинського воєводства з центром у м. Луцьку лютий 1921 р., арк. 4–27.

89. Державний архів Волинської області.

Фонд 46 Волинське воєводське управління.

Опис 9 Відділ безпеки.

Спр. 237 Інформації повітових староств про діяльність організацій УНДО, програма УНДО. 23 березня – 14 вересня 1928 р., 488 арк.

Інформація Луцького повітового староства про діяльність УНДО 23 березня 1928 р., арк. 1–5.

90. Державний архів Волинської області.

Фонд 46 Волинське воєводське управління.

Опис 9 Відділ безпеки.

Спр. 412 Списки українських політичних партій і організацій в Польщі і за кордоном. Характеристика їх діяльності (1926–1927 рр.), 139 арк.

Списки українських політичних партій і організацій в Польщі і за кордоном 1926–1927 рр., арк. 1–3.

91. Державний архів Волинської області.

Фонд 46 Волинське воєводське управління.

Опис 9 Відділ безпеки.

Спр. 412 Списки українських політичних партій і організацій в Польщі і за кордоном. Характеристика їх діяльності (1926–1927 рр.), 139 арк.

Характеристика діяльності УВО 1926–1927 рр., арк. 5–35.

92. Державний архів Волинської області.

Фонд 46 Волинське воєводське управління.

Опис 9 Відділ безпеки.

Спр. 1076 Звіт Польської державної поліції про діяльність ОУН у 1931–1933 рр., 26 арк.

93. Державний архів Волинської області.

Фонд 46 Волинське воєводське управління.

Опис 9 Відділ безпеки.

Спр. 1517 Інформації Міністерства внутрішніх справ про виступи членів УВО і ОУН в другому півріччі 1930 р., 51 арк.

Інформація про саботажеві акції УВО на Волині в кінці 1930 р., арк. 3–9.

94. Державний архів Волинської області.

Фонд 46 Волинське воєводське управління.

Опис 9 Відділ безпеки.

Спр. 1825 Матеріали про діяльність “Організації українських націоналістів” (ОУН) і УВО на території Волинського воєводства (червень 1931 р. – 10 травня 1935 р.), 38 арк.

Інформація головної коменди поліції про створення осередків ОУН на Волині, арк. 17–18.

95. Державний архів Волинської області.

Фонд 46 Волинське воєводське управління.

Опис 9 Відділ безпеки.

Спр. 1825 Матеріали про діяльність “Організації українських націоналістів” (ОУН) і УВО на території Волинського воєводства (червень 1931 р. – 10 травня 1935 р.), 38 арк.

Інформація головної коменди поліції про організаційну структуру ОУН на Волині станом на 1 січня 1935 р. та 1 січня 1936 р., арк. 33–34.

96. Державний архів Волинської області.
Фонд 46 Волинське воєводське управління.
Опис 9 Відділ безпеки.
Спр. 1825 Матеріали про діяльність “Організації українських націоналістів” (ОУН) і УВО на території Волинського воєводства (червень 1931 р. – 10 травня 1935 р.), 38 арк.
Інформація головної коменди поліції про активних діячів ОУН на території Волинського воєводства та чисельність організації станом на 1 січня 1935 р. та 1 січня 1936 р., арк. 34–35.

97. Державний архів Волинської області.
Фонд 46 Волинське воєводське управління.
Опис 9 Відділ безпеки.
Спр. 1826 Матеріали про діяльність “Організації українських націоналістів” (ОУН) і УВО на території Волинського воєводства (червень 1931 р. – 10 травня 1935 р.), 198 арк.
Інформація про терористичну діяльність ОУН на території Волинського воєводства 1931 р., арк. 1–7.

98. Державний архів Волинської області.
Фонд 46 Волинське воєводське управління.
Опис 9 Відділ безпеки.
Спр. 1826 Матеріали про діяльність “Організації українських націоналістів” (ОУН) і УВО на території Волинського воєводства (червень 1931 р. – 10 травня 1935 р.), 198 арк.
Звіт відділу безпеки Волинського Воєводства про оперативні заходи поліції в боротьбі з ОУН 1930–1933 рр. (інформація про арешт Ю. Косача), арк. 22–23.

99. Державний архів Волинської області.
Фонд 46 Волинське воєводське управління.
Опис 9 Відділ безпеки.
Спр. 1826 Матеріали про діяльність “Організації українських націоналістів” (ОУН) і УВО на території Волинського воєводства (червень 1931 р. – 10 травня 1935 р.), 198 арк.
Звіт відділу безпеки Волинського Воєводства про оперативні заходи поліції в боротьбі з ОУН 1930–1933 рр. (інформація про поширення нелегальної літератури-журналу “Сурма”), арк. 44.

100. Державний архів Волинської області.
Фонд 46 Волинське воєводське управління.
Опис 9 Відділ безпеки.
Спр. 1826 Матеріали про діяльність “Організації українських націоналістів” (ОУН) і УВО на території Волинського воєводства (червень 1931 р. – 10 травня 1935 р.), 198 арк.
Звіт відділу безпеки Волинського Воєводства про оперативні заходи поліції в боротьбі з ОУН 1930–1933 рр. (список студентів причетних до поширення націоналістичної ідеології на території воєводства 1933 р.), арк. 56.

101. Державний архів Волинської області.
Фонд 46 Волинське воєводське управління.

Опис 9 Відділ безпеки.

Спр. 2891 Звіт-монографія про ОУН (Організація українських націоналістів) на Волині за 1935 р., 90 арк.

Інформація про організаційну структуру ОУН на території Дубенського повіту, арк. 5.

102. Державний архів Волинської області.

Фонд 46 Волинське воєводське управління.

Опис 9 Відділ безпеки.

Спр. 2891 Звіт-монографія про ОУН (Організація українських націоналістів) на Волині за 1935 р., 90 арк.

Інформація про організаційну структуру ОУН на території Ковельського повіту, арк. 20–24.

103. Державний архів Волинської області.

Фонд 46 Волинське воєводське управління.

Опис 9 Відділ безпеки.

Спр. 2891 Звіт-монографія про ОУН (Організація українських націоналістів) на Волині за 1935 р., 90 арк.

Інформація про організаційну структуру ОУН на території Кременецького повіту, арк. 25–29.

104. Державний архів Волинської області.

Фонд 46 Волинське воєводське управління.

Опис 9 Відділ безпеки.

Спр. 2891 Звіт-монографія про ОУН (Організація українських націоналістів) на Волині за 1935 р., 90 арк.

Інформація про організаційну структуру ОУН на території Луцького повіту, арк. 35–42.

105. Державний архів Волинської області.

Фонд 46 Волинське воєводське управління.

Опис 9 Відділ безпеки.

Спр. 2903 Списки членів ОУН по повітам воєводства (25 квітня 1935 р. – 25 вересня 1937 р.), 142 арк.

Часопис “За Україну” (орган українського фашистського здвигу) № 5 травень 1939 р., арк. 73.

106. Державний архів Волинської області.

Фонд 46 Волинське воєводське управління.

Опис 9 Відділ безпеки.

Спр. 3579 Список злочинів скоєних членами ОУН (листопад 1936 р. – липень 1939 р.), 67 арк.

Акції ОУН пов’язані із вбивствами, вимаганням та саботажем здійснені до 31 грудня 1935 р. на Волині, арк. 18–23.

107. Державний архів Волинської області.

Фонд 46 Волинське воєводське управління.

Опис 9 Відділ безпеки.

Спр. 3579 Список злочинів скоєних членами ОУН (листопад 1936 р. – липень 1939 р.), 67 арк.

Злочини ОУН здійснені на Волині за період 1 липня 1938 р. – 1 квітня 1939 р. арк. 55–56.

108. Державний архів Волинської області.

Фонд 46 Волинське воєводське управління.

Опис 9 Відділ безпеки.

Спр. 4675 Інформація слідчого воєводської коменди державної поліції про дії членів ОУН (21 квітня 1939 р. – 24 серпня 1939 р.), 33 арк.

Інформація про зміну організаційної структури ОУН, арк. 27–33.

109. Державний архів Волинської області.

Фонд 46 Волинське воєводське управління.

Опис 9 Відділ безпеки.

Спр. 4678 Списки членів ОУН (20 січня 1939 р. – 31 травня 1939 р.), 46 арк.

110. Державний архів Волинської області.

Фонд 46 Волинське воєводське управління.

Опис 9-а Відділ безпеки.

Спр. 795 Інформаційний комунікат Міністерства внутрішніх справ (літо 1928 р.), 7 арк.

111. Державний архів Волинської області.

Фонд 46 Волинське воєводське управління.

Опис 9-а Відділ безпеки.

Спр. 1105 Список депутатів Сейму і Сенату, обраних на Волині в 1922, 1928, 1930, 1935 рр. , арк. 1–3.

112. Державний архів Волинської області.

Фонд 1021 Волинський провід Організації українських націоналістів (1941–1944 рр.).

Опис 1.

Спр. 1 Накази, організаційні і господарські звіти, інформації про діяльність окремих груп ОУН, біографії і списки членів ОУН. Інформації про злодіяння німців в сс. Вишнів, Звірив, Котів, Ботин, Романів, Піддубці 1943 р. Вірш за волю України, Гімн Українок, молитва, правила життя українця, листи.

Список членів окремого відділу УПА в с. Трилісниця, 1941 р., боєвиків № 2, інформації про дії ОУН в сс. Котів, Звірив, 1943 р. Відомості про “Базар”, Брестський мир, територію України, 1918 р. Реферати про значення моря для України, політику і практику ОУН. Згадки про “Дуба”, “Орла”, “Рибак”.

Мережа діяльності ОУН-УПА. Звіти про ідеологічну роботу, медслужбу, 1943–1944 рр. 1941–1944 рр., 128 арк.

Інформація з терену адресована Рибаку. 1943 р., арк. 59.

113. Державний архів Волинської області.

Фонд 1021 Волинський провід Організації українських націоналістів (1941–1944 рр.).

Опис 1.

Спр. 3 Антирадянські листівки німецької влади і спілки відбудови нації. 1941–1944 рр., 54 арк.

Листівка: “Заклик до населення північної Волині”, арк. 22.

114. Державний архів Волинської області.

Фонд 1021 Волинський провід Організації українських націоналістів (1941–1944 рр.).

Опис 1.

Спр. 3 Антирадянські листівки німецької влади і спілки відбудови нації. 1941–1944 рр. 54 арк.

Листівка генералкомісара Волині і Поділля Шене від 25 червня 1942 р., арк. 35.

115. Державний архів Волинської області.

Фонд 1021 Волинський провід Організації українських націоналістів (1941–1944 рр.).

Опис 1.

Спр. 4 Статті: Партизанщина, суспільно-політичні огляди життя областей України 1942 р., лист ОУН (земля, воля, ОУН, націоналізм), 1942 р., про життя українців в Німеччині, 1942 р., політичний звіт архієпископа Полікарпа до архієпископа Олексія, 1942 р., Українці в німецькій пресі, політика німців на Україні, 67 арк.

“Боротьба партизанів та наше ставлення до неї” (червень 1942 р.), арк. 1.

116. Державний архів Волинської області.

Фонд 1021 Волинський провід Організації українських націоналістів (1941–1944 рр.).

Опис 1.

Спр. 4 Статті: Партизанщина, суспільно-політичні огляди життя областей України 1942 р., лист ОУН (земля, воля, ОУН, націоналізм), 1942 р., про життя українців в Німеччині, 1942 р., політичний звіт архієпископа Полікарпа до архієпископа Олексія, 1942 р., Українці в німецькій пресі, політика німців на Україні, 67 арк.

Суспільно-політичні огляди життя областей України в 1942 р.: “Німецький вояк на ОСУЗ / Враження очевидця /”, арк. 9–12.

117. Державний архів Волинської області.

Фонд 1021 Волинський провід Організації українських націоналістів (1941–1944 рр.).

Опис 1.

Спр. 4 Статті: Партизанщина, суспільно-політичні огляди життя областей України 1942 р., лист ОУН (земля, воля, ОУН, націоналізм), 1942 р., про життя українців в Німеччині, 1942 р., політичний звіт архієпископа Полікарпа до архієпископа Олексія, 1942 р., Українці в німецькій пресі, політика німців на Україні, 67 арк.

Корткий огляд політичних, суспільних, господарських і культурних відносин на ЗУЗ за липень 1942 р., арк. 18–22.

118. Державний архів Волинської області.

Фонд 1021 Волинський провід Організації українських націоналістів (1941–1944 рр.).

Опис 1.

Спр. 4 Статті: Партизанщина, суспільно-політичні огляди життя областей України 1942 р., лист ОУН (земля, воля, ОУН, націоналізм), 1942 р., про

життя українців в Німеччині, 1942 р., політичний звіт архієпископа Полікарпа до архієпископа Олексія, 1942 р., Українці в німецькій пресі, політика німців на Україні, 67 арк.

Політичний звіт П.З.У.З. за 1942 р., арк. 24–25.

119. Державний архів Волинської області.

Фонд 1021 Волинський провід Організації українських націоналістів (1941–1944 рр.).

Опис 1.

Спр. 4 Статті: Партизанщина, суспільно-політичні огляди життя областей України 1942 р., лист ОУН (земля, воля, ОУН, націоналізм), 1942 р., про життя українців в Німеччині, 1942 р., політичний звіт архієпископа Полікарпа до архієпископа Олексія, 1942 р., Українці в німецькій пресі, політика німців на Україні, 67 арк.

Звернення “До все чесного духовенства і вірних Святої Православної Автокефальної Церкви на визволених Українських Землях” архієпископа Луцького і Ковельського на Волині Полікарпа від 8 травня 1942 р., арк. 25–32

.

120. Державний архів Волинської області.

Фонд 1021 Волинський провід Організації українських націоналістів (1941–1944 рр.).

Опис 1.

Спр. 4 Статті: Партизанщина, суспільно-політичні огляди життя областей України 1942 р., лист ОУН (земля, воля, ОУН, націоналізм), 1942 р., про життя українців в Німеччині, 1942 р., політичний звіт архієпископа Полікарпа до архієпископа Олексія, 1942 р., Українці в німецькій пресі, політика німців на Україні, 67 арк.

Огляд положення і подій на СУЗ. 1942 р., арк. 33–36.

121. Державний архів Волинської області.

Фонд 1021 Волинський провід Організації українських націоналістів (1941–1944 рр.).

Опис 1.

Спр. 4 листівки ОУН, 1943. Інформаційні зведення 1943–1944 рр. Листівки Головної Команди УПА (проти вербовки в Німеччину, німецьку армію, пісні колядки. Частина заповіді Українського націоналіста. Програми вишколу медперсоналу, 1943–1944 рр. Вирізка з журналу “Жіноча доля” – “Сорочка до народного вбрання”, 107 арк.

Комунікат ЦП ОУНСД. Липень 1942 р., арк. 11.

122. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 1. 1936–1944 рр.

Спр. 20. Видання Вісник української інформаційної служби (ч.9 1943 р.), 54 арк.

Вісник української інформаційної служби, арк. 4.

123. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 1. 1936–1944 рр.

Спр. 20 Видання Вісник української інформаційної служби (ч.9 1943 р.), 54 арк.

“Обітованная земля на Сході”. // Фількішер Беобахтер. – ч. 312. – 1941., арк. 19.

124. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 1 Постанови 2 і 3 Великих Зборів ОУН (1943 р.). Постанова II Конференції ОУН (квітень 1942 р.), 30 арк.

Постанова II Конференції ОУН (квітень 1942 р.), арк. 21–30.

125. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 12 Документ “10 заповідей українського націоналіста”, 12 прикмет характеру українського націоналіста, 44 правила життя”, 5 арк.

126. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 15 Наказ командирам і комендантам УПА про припинення всіх дій проти мадяр, румунів, словаків, латвійців та ін.. Розпорядження про встановлення адміністративної влади на терені України, видане Головною Командою Української повстанської Армії. Розпорядження про розподіл землі 1943 р., 7 арк.

Наказ К. Савура “Про збереження нейтралітету по відношенню до німців, мадяр, литовців” від 28 жовтня 1943 р., арк. 1–5.

127. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 15 Праці з історії агентурної розвідки. Інформації з теренів. Протоколи допитів. Звіти. Донесення / повідомлення/ 1943 р., 252 арк.

Теренові інформації. Воєнного надрайону від 20 жовтня по 30 жовтня 1943 р., арк. 23.

128. Державний архів Рівненської області.
Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.
Опис 2. 1942–1957 рр.
Спр. 16 Розпорядження про встановлення адміністративної влади. Інструкції / конспіративні, пропагандистські, “ОУН” /. Накази. Оголошення. “Новий тип бійця-революціонера”. Січень-квітень 1944 р., 285 арк.
Зозулене яйце // Оборона України / Відділ пропаганди Головного штабу УНРА. – 1943 р., арк. 6–7.

129. Державний архів Рівненської області.
Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.
Опис 2. 1942–1957 рр.
Спр. 16 Розпорядження про встановлення адміністративної влади. Інструкції / конспіративні, пропагандистські, “ОУН” /. Накази. Оголошення. “Новий тип бійця-революціонера”. Січень-квітень 1944 р., 285 арк.
Розпорядження про встановлення адміністрації на терені України видане Головною Командою Української Повстанської Армії, як найвищої і єдино-суверенної влади на звільнених землях України, з дня 1 вересня 1943 р., арк. 10.

130. Державний архів Рівненської області.
Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.
Опис 2. 1942–1957 рр.
Спр. 16 Розпорядження про встановлення адміністративної влади. Інструкції / конспіративні, пропагандистські, “ОУН” /. Накази. Оголошення. “Новий тип бійця-революціонера”. Січень-квітень 1944 р., 285 арк.
Світогляд українського революційного націоналізму, арк. 41–54.

131. Державний архів Рівненської області.
Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.
Опис 2. 1942–1957 рр.
Спр. 16 Розпорядження про встановлення адміністративної влади. Інструкції / конспіративні, пропагандистські, “ОУН” /. Накази. Оголошення. “Новий тип бійця-революціонера”. Січень-квітень 1944 р., 285 арк.
Наказ ГК УПА “До всіх станиць та зв’язків в кущі” від 22 жовтня 1943 р., арк. 59.

132. Державний архів Рівненської області.
Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 16 Розпорядження про встановлення адміністративної влади. Інструкції / конспіративні, пропагандистські, “ОУН” / Накази. Оголошення. “Новий тип бійця-революціонера”. Січень-квітень 1944 р., 285 арк.

Наказ № 27 командирам груп, командирам військових округів, референтам СБ від 14 січня 1944 р., арк. 96.

133. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 16 Розпорядження про встановлення адміністративної влади. Інструкції / конспіративні, пропагандистські, “ОУН” / Накази. Оголошення. “Новий тип бійця-революціонера”. Січень-квітень 1944 р., 285 арк.

Наказ ГК УПА ч. 18 від 22 січня 1944 р., арк. 256.

134. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 38. Щоденні рапортички з сіл районів. 1944 – 15 січня 1945 рр. 129 арк.

Записка від 8 липня 1944 р. за підписом Галаган, арк. 22.

135. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 38 Щоденні рапортички з сіл районів. 1944 – 15 січня 1945 рр., 129 арк.

Звіт керівника поліційно-виконавчого відділу СБ району “Озеро” Чорного за 1–28 червня 1944 р. (від 28 червня 1944 р.), арк. 48.

136. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 38 Щоденні рапортички з сіл районів. 1944 – 15 січня 1945 рр., 129 арк.

Звіт керівника поліційно-виконавчого відділу СБ району “Озеро” Чорного за 29 травня 1944 р. (від 29 травня 1944 р.), арк. 49.

137. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 38 Щоденні рапортички з сіл районів. 1944 – 15 січня 1945 рр., 129 арк.

Звіт керівника поліційно-виконавчого відділу СБ району “Озеро” Чорного за 1–4 травня 1944 р. (від 5 травня 1944 р.), арк. 51.

138. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 38 Щоденні рапортички з сіл районів. 1944 – 15 січня 1945 рр., 129 арк.

Звіт керівника поліційно-виконавчого відділу СБ району “Озеро” Чорного за 5–18 травня 1944 р. (від 18 травня 1944 р.), арк. 52.

139. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 38 Щоденні рапортички з сіл районів. 1944 – 15 січня 1945 рр., 129 арк.

Звіт станичного інформатора с. Корістова Ровенської області (без дати і підпису), арк. 77.

140. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 51. Списки чоловіків 1888–1924 рр. народження по селах: Рисвянка, Антонівка, Гориньгород, Новожуків, Старожуків, Білівські Хутори, Гончарів, Голишів, Богданів, Новосілки, Бронники, Білів, Деревяне складений організаційно-мобілізаційним відділом УПА 1944 р., 59 арк.

141. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 64 Відомості про кількість членів УПА 1943–1944 рр. Огляд Донбас у першій чверті 1943 р., 64 арк.

Наказ від 3.09.1943 р. коменданту військового району “Костомаров”, арк. 39–40.

142. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 91 Відкритий лист бійця УПА Дем’яна Несторовича голові Президії Верховної Ради і Раднаркому України, 3 арк.

143. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 112 Матеріали про націоналістичну діяльність начальника штабу Поліської Січі Смородського П.В. 1940–1943 рр., 23 арк.

Наказ № 19 Головної команди Поліської Січі від 10 вересня 1941 р., арк. 1–3.
144. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 112 Матеріали про націоналістичну діяльність начальника штабу Поліської Січі Смородського П.В. 1940–1943 рр., 23 арк.

Наказ № 20 Головної команди Поліської Січі від 16 вересня 1941 р., арк. 3–4.
145. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 112 Матеріали про націоналістичну діяльність начальника штабу Поліської Січі Смородського П.В. 1940–1943 рр., 23 арк.

Протокол наради старшин УПА Поліської Січі від 18 листопада 1941 р., арк. 9–15.

146. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 112 Матеріали про націоналістичну діяльність начальника штабу Поліської Січі Смородського П.В. 1940–1943 рр., 23 арк.

План акції по боротьбі з більшовицькими партизанкою сконцентрованою в Поліській котловині в межах: Берестя–Мінськ–Гомель–Житомир від 15 березня 1943 р., арк. 19.

147. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 116 Чорні листи / списки осіб складені службою безпеки /СБ/ для подальшої їх ліквідації. 1945–1949 рр., 78 арк.

148. Державний архів Рівненської області.

Фонд Р.-30 “Колекція документальних матеріалів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Української Повстанської Армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”.

Опис 2. 1942–1957 рр.

Спр. 118 Анкети виконання присудів служби безпеки / СБ / в Рівненській області 1946–1949 рр., 24 арк.

Акт № 25 від 9 серпня 1948 р., арк. 15.

149. Державний архів Тернопільської області.

Фонд 1833 Виконком Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль. 1938–1967 рр.

Опис 1

Спр. 58 Обов'язкова постанова Почаївської райради депутатів трудящих “Про реєстрацію всього населення в населених пунктах Почаївського району”. 30 травня 1944 р., 1 арк.

150. Державний архів Тернопільської області.

Фонд 1833 Виконком Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль. 1938–1967 рр.

Опис 5 Таємна частина.

Спр. 9 Доповідні записки голів райвиконкомів про прояви і діяльність оунівських банд. 13 лютого 1944 р. – 12 листопада 1945 р., 51 арк.

Політінформація про діяльність бандугруповувань в політико-моральний стан населення Глустинського району від 5 вересня 1944 р., арк. 1–3.

151. Державний архів Тернопільської області.

Фонд 1833 Виконком Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль. 1938–1967 рр.

Опис 5 Таємна частина.

Спр. 9 Доповідні записки голів райвиконкомів про прояви і діяльність оунівських банд. 13 лютого 1944 р. – 12 листопада 1945 р., 51 арк.

Доповідна записка голові виконкому обласної ради Артюшенко від голови райвиконкому (не розбірливий підпис) від 23 грудня 1944 р., арк. 4–6.

152. Державний архів Тернопільської області.

Фонд 1833 Виконком Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль. 1938–1967 рр.

Опис 5 Таємна частина.

Спр. 29 Виписки з протоколів засідання Політбюро ЦК КП(б)У і довідка про хід виконання постанови ЦК КП(б)У від 10 січня 1945 р. “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в Західних областях України”. 10 січня 1945 р. – 13 березня 1945 р., 12 арк.

Виписка з протоколу № 56 Політбюро ЦК КП(б)У від 26 лютого 1945 р. “Про виконання постанови ЦК КП(б)У від 10 січня 1945 р. “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України””, арк. 3.

153. Державний архів Тернопільської області.

Фонд 3432 Колекція документів і матеріалів про визвольні змагання Організації українських націоналістів (ОУН) – Української повстанської армії (УПА).

Опис 1. 1941–1994 рр.

Спр. 3 Розпорядження УПА про землю і адміністративне управління. 15 серпня – 1 вересня 1943 р., 3 арк.

154. Державний архів Тернопільської області.

Фонд 3432 Колекція документів і матеріалів про визвольні змагання Організації українських націоналістів (ОУН) – Української повстанської армії (УПА).

Опис 1. 1941–1994 рр.

Спр. 6 Хроніка визвольних боїв УПА в Рівненській, Хмельницькій та Тернопільській областях 1944 р., 3 арк.

155. Державний архів Тернопільської області.

Фонд 3432 Колекція документів і матеріалів про визвольні змагання Організації українських націоналістів (ОУН) – Української повстанської армії (УПА).

Опис 1. 1941–1994 рр.

Спр. 7 Звернення виконкому Рівненської обласної Ради народних депутатів та обкому КП(б)У до воїнів УПА. 9 березня 1944 р., 1 арк.

156. Державний архів Тернопільської області.

Фонд 3432 Колекція документів і матеріалів про визвольні змагання Організації українських націоналістів (ОУН) – Української повстанської армії (УПА).

Опис 1. 1941–1994 рр.

Спр. 8 Біфони УПА. 23 листопада 1944 р. – 25 січня 1945 р., 22 арк.

157. Державний архів Тернопільської області.

Фонд 3432 Колекція документів і матеріалів про визвольні змагання Організації українських націоналістів (ОУН) – Української повстанської армії (УПА).

Опис 1. 1941–1994 рр.

Спр. 16 Стаття курінного УПА М. Скорунського “Звитяжний літопис” про бої на Кременеччині. Газета “Повстанські дороги” присвячена 50-річчю ОУН -УПА 1993 р., 2 арк.

158. Державний архів Тернопільської області.

Фонд 3432 Колекція документів і матеріалів про визвольні змагання Організації українських націоналістів (ОУН) – Української повстанської армії (УПА).

Опис 1. 1941–1994 рр.

Спр. 115 Лист-звернення УПА “Дорогие братья-бойцы и командиры Красной Армии!”. Гектографічний відбиток, травень 1944 р., 2 арк.

159. Державний архів Тернопільської області.

Фонд 3432 Колекція документів і матеріалів про визвольні змагання Організації українських націоналістів (ОУН) – Української повстанської армії (УПА).

Опис 1. 1941–1994 рр.

Спр. 117 Брошура УПА “За що бореться Українська Повстанська Армія / УПА/ ?”. Друкарський відбиток 1945 р., 3 арк.

160. Державний архів Тернопільської області.

Фонд 3432 Колекція документів і матеріалів про визвольні змагання Організації українських націоналістів (ОУН) – Української повстанської армії (УПА).

Опис 1. 1941–1994 рр.

Спр. 172 Справа № 95/46 Управління Служби Безпеки і зв'язку ОУН із додатками до неї на Голубовича Андрія Осиповича, члена ОУН, виявленого агента радянських органів міліції та держбезпеки за гредень-листопад 1946 р. (Тернопільська область Залісці). 27 червня 1946 р. – 16 листопада 1946 р., 161 арк.

161. Державний архів Львівської області.

Фонд Р-3

Опис 1

Спр. 62 Доповідні записки секретарів райкомів КП(б)У Львівської області секретарю обкому КП(б)У за 1945 р., 456 арк.

Доповідна записка секретаря Городокського райкому КП(б)У Шпитяка про боротьбу з українськими націоналістами, арк. 100–101.

162. Державний архів Львівської області.

Фонд Р-3

Опис 1

Спр. 70 Пропагандистські документи ОУН-УПА 1945 р., 256 арк.

Інструкція ОУН “Про форми пропагандистської роботи, звітність інструкторів та осередків пропаганди” від 1945 р., арк. 13.

163. Державний архів Львівської області.

Фонд Р-3

Опис 1

Спр. 408 Стенограма пленуму Львівського облвиконкому вересень 1946 р. Звіт командуючого Прикарпатським військовим округом про боротьбу з ОУН-УПА, 196 арк.

164. Державний архів Львівської області.

Фонд Р-3

Опис 1

Спр. 409 Стенограма обласної наради секретарів райкомів партії начальника РВ МВС та МДБ про хід ліквідації банд буржуазних націоналістів і підготовку до виборів у Верховну Раду УРСР, 78 арк.

165. Державний архів Львівської області.

Фонд Р-221

Опис 1

Спр. 1 Антирадянські прояви на території Львівської області у 1945 р. 257 арк.

166. Державний архів Львівської області.

Фонд Р-230 Архівний відділ НКВС Львівської області 1944–1959 рр.

Опис 1 Таємна частина.

Спр. 28 Накази і розпорядження начальника УНКВС 168 арк.

Наказ начальника УНКВС по Львівській області Грушко 1946 р. арк. 6.

167. Бібліотека Львівського обласного державного архіву. – Док. № 1955. // Повстанець, січень. – 1945.

168. Бібліотека Львівського обласного державного архіву. – Док. № 3005. // Повстанець. – листопад 1944 р.

169. Бібліотека Львівського обласного державного архіву. – Док. № 3010. // Ідея і чин. – 1945. – С. 8–12.

170. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 4а Накази Головної команди і штабу УПА 1943 р., 17 арк.

“Повідомлення у справі провокації німців щодо переговорів з місцевими чинниками ОУН чи УПА” від 25 листопада 1943 р., арк. 6.

171. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 4а Накази Головної команди і штабу УПА 1943 р., 17 арк.

Про посилення політико-пропагандистської і виховної роботи від 5 серпня 1943 р., арк. 11.

172. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 5 Акт проголошення “Української держави” 30 червня 1941 р., 7 арк.

173. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 6 Декларація, меморандум, звернення та постанови так званого

“Українського державного правління” в Берліні (1 серпня – 1 вересня 1941 р.), 10 арк.

174. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 10 Списки та уповноваження членів “Українського державного правління”, 18 арк.

175. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 14 Звіти про заснування та діяльність місцевих осередків ОУН в Західних областях України, 89 арк.

Звіт (заступника крайового провідника ОУН(б)) на ПЗУЗ “Миколи” про організаційний розвиток (без дати), арк. 74–75.

176. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 15 Звіт про роботу в справі організації роботи на терені Західних областей України від 22 липня 1941 р., 72 арк.

177. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 18 Інформаційні документи про арешти голови і інших членів т. зв. “Українського державного правління” і проводу ОУН, 3 арк.

178. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 22 Листи голови Українського державного правління Я. Стецька до Гітлера, Ріббентропа, Геринга, Павеліга, Муссоліні, Кора, генерала Франко (3 липня 1941 р. – 9 грудня 1942 р.), 23 арк.

179. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 29 Постанови зборів громадян сіл Волинської області про проголошення Української держави, 6 арк.

180. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 45 Лист Кураєвого провідника ОУН Легенди до голови проводу ОУН про організаційну роботу на Західних українських землях (липень 1941 р.), 7 арк.

181. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.
Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.
Опис 1.
Спр. 47 Інструкції організаційної референтури Краєвого проводу ОУН. Т. 2 (2 лютого 1942 р. – 6 липня 1945 р.), 42 арк.
182. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.
Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.
Опис 1.
Спр. 48 Накази командира УПА Кліма Савура (1943 р.), 30 арк.
183. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.
Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.
Опис 1.
Спр. 61 Постанови Другого Великого збору Організації українських націоналістів що відбувся в квітні 1941 р., 40 арк.
184. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.
Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.
Опис 1.
Спр. 62 Вказівки головного осередку пропаганди про основні завдання керівних осередків пропаганди та звіти про їхню роботу за період від 30 липня 1941 по листопад 1945 р., 45 арк.
185. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.
Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.
Опис 1.
Спр. 68 Пропагандистські документи: вказівки для проведення мітингів та зборів ОУН з документів конференції референтів пропаганди ОУН на ЗУЗ (5 вересня 1941 р. – листопад 1945 р.), 142 арк.
186. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.
Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.
Опис 1.
Спр. 69 Пропагандистські матеріали: передрук статей, циркулярів і інших матеріалів з видань ОУН (26 грудня 1940 р.), 143 арк.
187. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 70 Документи про світогляд та основи мельниківського проводу ОУН 23 арк.

Листівка “За що бореться Українська Повстанча Армія?”, арк. 17.

188. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 74 Звернення мельниківського проводу ОУН 1941–1944 рр., 136 арк.

Відозва А. Мельника від 22 червня 1941. р. щодо створення УНК, арк. 5.

189. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 75 Пропагандистські вказівки мельниківського проводу ОУН (серпень 1943 р.), 13 арк.

Політичні вказівки. ”Боротьба і діяльність ОУН під час війни”, арк. 5–6.

190. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 77 Видання мельниківського проводу ОУН (1941–1944 рр.), 136 арк.

Листівка до німецького військового керівництва (без дати), арк. 2.

191. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 77 Видання мельниківського проводу ОУН (1941–1944 рр.), 136 арк.

Часопис “Сурма” 1943 р., арк. 32–36.

192. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 87 Характеристика партизанського радянського руху, відношення до нього ОУН і методи боротьби з ним (червень 1942 р.), 33 арк.

193. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 95 Документи УНРради (липень-жовтень 1941 р.), 123 арк.

Декларація УНРради від 5 жовтня 1941 р., арк. 91.

194. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 102 Постанови III конференції Організації українських націоналістів самостійників державників (17–21 лютого 1943 р.), 6 арк.

195. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 103 Постанови третього надзвичайного великого збору ОУН (3–25 серпня 1943 р.), 30 арк.

196. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 105 Накази, відозви, інші документи німецької влади, схема німецьких поліцейних установ (7 червня 1943 р. – 15 лютого 1944 р.), 11 арк.

197. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 106 Умова між німецьким командуванням і УПА про співробітництво, 8 арк.

198. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 107 Відкритий лист Бульби-Боровця до С. Бандери: звернення ЦК УНДП до українського народу червень – 6 грудня 1943 р., 6 арк.

199. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 124 Інформації і повідомлення з території Луцької округи. Т. 1. (23 червня – 19 жовтня 1943 р.), 53 арк.

200. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 125 Інформації і повідомлення з території Луцької округи. Т. 2 (2 серпня 1943 – 31 березня 1944 рр.), 56 арк.

201. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 128 Політичні звіти і копії звітів військової округи “Заграва” і її районів (Ровенська область). Т.1 (травень 1943 р. – 25 серпня 1944 р.), 24 арк.

202. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 128 Політичні звіти і копії звітів військової округи “Заграва” і її районів (Ровенська область). Т.2 (липень-грудень 1943 р.), 22 арк.

203. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 142 Пропагандистські матеріали, вказівки проводу ОУН для проведення мітингів, інструкції, 125 арк.

Інструкція проводу ОУН для політвиховників, арк. 27–28.

204. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 161 Документи про переговори бандерівців з представником АК (23 червня 1945 – 22 липня 1946 рр.), 26 арк.

Текст домовленостей між представниками не відомих груп АК та УПА про покарання осіб винних у порушенні нейтралітету (без дати), арк. 26.

205. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 168 Журнал “Юнак” 1943 р., 46 арк.

206. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 234 Відомості служби безпеки з території групи “Заграва”, Ровенська обл. 22 грудня 1943 р. – 15 грудня 1944 р., 20 арк.

207. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 1.

Спр. 245 Документи про УПА: її тактику, завдання, устрій озброєних сил, присяга та спосіб переведення її, військові ступені, титули, функції, засоби зв’язку, листівки УПА 1943 р., 69 арк.

208. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 2.

Спр. 3 Накази ОУН (1 серпня 1941 р. – 1 грудня 1944 р.), 87 арк.

Наказ № 3 з нагоди смерті провідника ОУН на ПЗУЗ Володимира Робітницького (без підп. і дати), арк. 36.

209. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 2.

Спр. 11 Декларація проводу ОУН після закінчення Другої світової війни в Європі (1945), 9 арк.

210. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3833 Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

Опис 2.

Спр. 26 Сціборський М. Біла Книга ОУН. Про диверсію-бунт Яри-Бандери. – 1940. – 37 арк.

211. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України.

Фонд 3836 “З’єднання західних груп Української Повстанської Армії”

Опис 1.

Спр. 30 Пропагандистські матеріали, інструкції проводу ОУН-б для проведення пропагандистської роботи (1943–1944 рр.), 125 арк.

Основні вказівки для пропагандивної роботи членів революційно-визвольної ОУН в лавах Червоної армії, арк. 49.

212. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 6 Протоколи засідань політбюро ЦК компартії України 1919–1955 рр.
Спр. 584, Постанови ЦК КП(б)У від 10 січня, 26 лютого і 30 жовтня 1945 р.
“Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами”, 64 арк.

213. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 16 Постанови ЦК КП(б)У 1919–1955 рр.
Спр. 29 Постанови ЦК КП(б)У. 1945 р., 254 арк.
Постанова ЦК КП(б)У “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами” від 10 січня 1945 р., 154 арк.

214. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 22 Особливий сектор і організаційно-інструкторський відділ.
Документи про підпільно-партизанський рух у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. (1941–1953 рр.).
Спр. 41 Розвідповідомлення в УШПР про антифашистський рух в Західних областях України, бойових діях партизан, діяльності українських буржуазних націоналістів 1942–1944 р., 201 арк.
Розвідповідомлення штабу партизанських загонів № 58 від 15 червня 1943 р., арк. 26–27.

215. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 22 Особливий сектор і організаційно-інструкторський відділ.
Документи про підпільно-партизанський рух у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. (1941–1953 рр.).
Спр. 45 Спецповідомлення УШПР в ЦК КП(б)У про антифашистський рух в Західній Україні і Польщі, бойових діях партизанів, положенні на Кримському півострові, діяльності українських буржуазних націоналістів 15 грудня 1942 р. – 16 вересня 1944 р., 201 арк.
Спецповідомлення УШПР до ЦК КП(б)У “Про 136 український батальйон і заходи по його розкладу” від 10 січня 1943р., арк. 11.

216. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 22 Особливий сектор і організаційно-інструкторський відділ.
Документи про підпільно-партизанський рух у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. (1941–1953 рр.).
Спр. 45 Спецповідомлення УШПР в ЦК КП(б)У про антифашистський рух в Західній Україні і Польщі, бойових діях партизанів, положенні на Кримському півострові, діяльності українських буржуазних націоналістів 15 грудня 1942 р. – 16 вересня 1944 р., 201 арк.
Спецповідомлення № 6 М. Хрущову від начальника УШПР Т. Строкача від 19 квітня 1943 р., арк. 43.

217. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 22 Особливий сектор і організаційно-інструкторський відділ.
Документи про підпільно-партизанський рух у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. (1941–1953 рр.).
Спр. 45 Спецповідомлення УШПР в ЦК КП(б)У про антифашистський рух в Західній Україні і Польщі, бойових діях партизанів, положенні на Кримському півострові, діяльності українських буржуазних націоналістів 15 грудня 1942 р. – 16 вересня 1944 р., 201 арк.
Спецповідомлення Строкача Т. секретерю ЦК КП(б)У Коротченко Д.С. про організацію УНДП на Західній Україні серпень 1943 р., арк. 89.
218. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 22 Особливий сектор і організаційно-інструкторський відділ.
Документи про підпільно-партизанський рух у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. (1941–1953 рр.).
Спр.75 Доповідні записки, довідки, спецповідомлення, розвіддані УШПР, командирів партизанських з'єднань про діяльність українських буржуазних націоналістів. 3 січня 1943 р. – 10 травня 1944 р., 214 арк.
Доповідна записка командира партизанського загону Бегми начальнику УШПР Т. Строкачу від 28 травня 1943 р., арк. 38.
219. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 22 Особливий сектор і організаційно-інструкторський відділ.
Документи про підпільно-партизанський рух у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. (1941–1953 рр.).
Спр.75 Доповідні записки, довідки, спецповідомлення, розвіддані УШПР, командирів партизанських з'єднань про діяльність українських буржуазних націоналістів. 3 січня 1943 р. – 10 травня 1944 р., 214 арк.
Доповідна записка командира партизанського загону Бегми начальнику УШПР Т. Строкачу від 25 травня 1943 р., арк. 51–55.
220. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 22 Особливий сектор і організаційно-інструкторський відділ.
Документи про підпільно-партизанський рух у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. (1941–1953 рр.).
Спр. 76 Інформаційні повідомлення німецьких каральних органів про підпільний і партизанський рух, діяльності українських буржуазних націоналістів, економічному і політичному становищі в регіонах України тимчасово окупованих німецько-фашистськими військами (24 липня – 6 листопада 1942 р.), 127 арк.
Повідомлення з окупованих східних областей № 4 від 22 травня 1942 р., арк. 12.
221. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України

Опис 22 Особливий сектор і організаційно-інструкторський відділ.
Документи про підпільно-партизанський рух у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. (1941–1953 рр.).

Спр. 76 Інформаційні повідомлення німецьких каральних органів про підпільний і партизанський рух, діяльності українських буржуазних націоналістів, економічному і політичному становищі в регіонах України тимчасово окупованих німецько-фашистськими військами (24 липня – 6 листопада 1942 р.), 127 арк.

Повідомлення з окупованих східних областей № 7 від 17 червня 1942 р., арк. 23.

222. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 22 Особливий сектор і організаційно-інструкторський відділ.
Документи про підпільно-партизанський рух у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. (1941–1953 рр.).

Спр. 76 Інформаційні повідомлення німецьких каральних органів про підпільний і партизанський рух, діяльності українських буржуазних націоналістів, економічному і політичному становищі в регіонах України тимчасово окупованих німецько-фашистськими військами (24 липня – 6 листопада 1942 р.), 127 арк.

Повідомлення з окупованих східних територій № 12 від 21 червня 1942 р., арк. 67.

223. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 22 Особливий сектор і організаційно-інструкторський відділ.
Документи про підпільно-партизанський рух у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. (1941–1953 рр.).

Спр. 78 Інформаційні повідомлення німецьких каральних органів про підпільний і партизанський рух, діяльності українських буржуазних націоналістів, економічному і політичному становищі в регіонах України тимчасово окупованих німецько-фашистськими військами (24 липня – 6 листопада 1942 р.), 29 арк.

Повідомлення з окупованих східних областей № 29 від 19 листопада 1942 р., арк. 3.

224. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 22 Особливий сектор і організаційно-інструкторський відділ.
Документи про підпільно-партизанський рух у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. (1941–1953 рр.).

Спр. 79 Інформаційні повідомлення німецьких каральних органів про підпільний і партизанський рух, діяльності українських буржуазних націоналістів, економічному і політичному становищі в регіонах України тимчасово окупованих німецько-фашистськими військами (22 січня – 26 лютого 1943 р.), 73 арк.

Повідомлення з окупованих східних областей № 38 від 22 січня 1943 р., арк. 2.

225. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 22 Особливий сектор і організаційно-інструкторський відділ.
Документи про підпільно-партизанський рух у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. (1941–1953 рр.).

Спр. 80 Інформаційні повідомлення німецьких каральних органів про підпільний і партизанський рух, діяльності українських буржуазних націоналістів, економічному і політичному становищі в регіонах України тимчасово окупованих німецько-фашистськими військами (5 березня – 26 березня 1943 р.), 77 арк.

Повідомлення з окупованих східних областей № 44 від 5 березня 1943 р., арк. 37.

226. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 22 Особливий сектор і організаційно-інструкторський відділ.
Документи про підпільно-партизанський рух у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. (1941–1953 рр.).

Спр. 861 Покази замісника крайового провідника українських буржуазних націоналістів Стельмащука А.П. від січня 1945 р., 49 арк.

227. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 523 Доповідні записки Народного комісара внутрішніх справ УРСР про діяльність українських націоналістів за період 15 квітня 1943 – 7 листопада 1943 р., 192 арк.

Доповідна записка Т. Строкача М. Хрущову від 15 вересня 1943 р., арк. 92.

228. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 530 Спецповідомлення про діяльність українських націоналістів 15 квітня 1943 р. – 7 листопада 1943 р., 13 арк.

Спецповідомлення виконуючого обов'язки керівника УШПР полковника В. Соколова секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову від 5 жовтня 1943 р., арк. 1–2.

229. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 530 Спецповідомлення про діяльність українських націоналістів 15 квітня 1943 р. – 7 листопада 1943 р., 13 арк.

Доповідна записка генерал-майора Сабурова командира партизанських загонів Житомирської області в УШПР від 5 жовтня 1943 р., арк. 10–13.

230. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.
Спр. 533 Інструкції німецької влади на тимчасово окупованій території про землекористування 1943 р., 15 арк.
231. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.
Спр. 534 Переклади з німецької мови на російську мову виписок із звіту керівника охорони служб СС про військові дії та становище на окупованих територіях від квітня 1943 р. по 18 листопада 1943 р., 41 арк.
232. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.
Спр. 780 Звернення Гречухи, Хрущова, Коротченко “До учасників націоналістичних банд ОУН-УПА” (12 лютого 1944 р., 27 листопада 1944 р., травень 1945 р.), 147 арк.
233. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.
Спр. 790 Відділ головного уповноваженого уряду УРСР в м. Люблін, 32 арк.
Письмове звернення жителів Грубешівського і Томашівського повітів про добровільний виїзд на територію УРСР за 1944 р., арк. 7–19.
234. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.
Спр. 791 Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У про створення при РНК УРСР Ради допомоги Західним областям УРСР. Грудень 1944 р., 8 арк.
235. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.
Спр. 817 Довідки про стан масово-політичної роботи серед населення західних Ізмаїльської і Чернівецької областей України (вересень 1944 р.), 90 арк.
Довідка про стан масово-політичної роботи серед населення Чернівецької області і про хід виконання постанови ЦК ВКП(б) від 20 вересня 1944 р. “Про недоліки у політичній роботі серед населення західних областей України”, арк. 35–45.
236. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.

Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 920 План ліквідації озброєних банд українських націоналістів, що діють в Житомирській і Ровенській областях і північних районах Тернопільської і Кам'янець-Подільської областей (березень 1944 р.), 4 арк.

237. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.

Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 922 Особлива папка-виписки з протоколів засідання бюро Волинського обкому КП(б)У за 1944 р., 64 арк.

Особлива папка-виписки з протоколу № 18, п.1 засідання бюро Волинського обкому КП(б)У від 13 вересня 1944 р. про посилення боротьби з бандитськими групами “УПА”, арк. 19–29.

238. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.

Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 923 Звітна доповідь секретаря Ровенського обкому КП(б)У про боротьбу з бандами українсько-німецьких націоналістів в Ровенській області 1944 – 27 лютого 1945 рр., 56 арк.

Звіт секретаря Ровенського обкому КП(б)У В. Бегми про боротьбу з українськими націоналістами в Ровенській області за період від лютого 1944 р. по 20-е лютого 1945 р., арк. 1–24.

239. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.

Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 923 Звітна доповідь секретаря Ровенського обкому КП(б)У про боротьбу з бандами українсько-німецьких націоналістів в Ровенській області 1944 – 27 лютий 1945 рр., 56 арк.

Підсумкова інформація УНКВС “Про боротьбу з бандитизмом УПА і ОУН в Ровенській області” за період з 4 лютого по 20 лютого 1945 р., арк. 25–26.

240. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.

Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 925 Спеціальне повідомлення про кількість працівників, що загинули або зникли в західних областях УРСР станом на 20 жовтня 1944 р., 7 арк.

241. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.

Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 926 Документи про розвиток і характер діяльності ОУН за період Великої Вітчизняної війни, 209 арк.

Наказ Народного комісара внутрішніх справ СРСР Л. Берія від 2 грудня 1944 р. № 1302/б, арк. 92.

242. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 926 Документи про розвиток і характер діяльності ОУН за період Великої Вітчизняної війни, 209 арк.

Універсал Української Головної Визвольної Ради, червень 1944 р., арк. 165–165а.

243. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 928 Доповідні записки та спецповідомлення секретарів обласних організацій Компартії України та органів держбезпеки в ЦК КП(б)У травень-вересень 1944 р., 198 арк.

Доповідна записка начальника контррозвідки “Смерш” 1-го Українського фронту генерал-майора Осетрова секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову “Про дії українсько-німецьких націоналістичних банд и заходи по боротьбі з ними” від 15 травня 1944 р., 10 травня 1944 – 27 вересня 1944 р., арк. 35–40.

244. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 928 Доповідні записки та спецповідомлення секретарів обласних організацій Компартії України та органів держбезпеки в ЦК КП(б)У травень-вересень 1944 р., 198 арк.

Доповідна записка секретаря Ровенського обкому КП(б)У В. Бегми від 12 серпня 1944 р., арк. 84–89.

245. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 929 Доповідні записки та спецповідомлення секретарів обласних організацій Компартії України та органів держбезпеки в ЦК КП(б)У про контрреволюційну діяльність націоналістичних організацій і банд за червень-грудень 1944 р., 140 арк.

Доповідна записка секретаря Тернопольського обкому КП(б)У Дружиніна “Про контрреволюційну діяльність націоналістичних організацій і банд” червень 1944 р., арк. 1–10.

246. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України

Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина) 1941–1946 рр.

Спр. 929 Доповідні записки та спецповідомлення секретарів обласних організацій Компартії України та органів держбезпеки в ЦК КП(б)У про контрреволюційну діяльність націоналістичних організацій і банд за червень-грудень 1944 р., 140 арк.

Доповідна записка начальника політуправління 1-го Українського фронту генерал-майора С. Шатілов “Про перехід на бік ворога військовослужбовців нового поповнення” від 30 вересня 1944 р., арк. 11–20.

247. Центральний державний архів Громадських об’єднань України. Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина) 1941–1946 рр.

Спр. 929 Доповідні записки та спецповідомлення секретарів обласних організацій Компартії України та органів держбезпеки в ЦК КП(б)У про контрреволюційну діяльність націоналістичних організацій і банд за червень-грудень 1944 р., 140 арк.

Стаття Є. Волинця розміщена в журналі “Календар за народ на 1944 рік” українське видавництво у Львові “СС стрілецька дивізія Галичина”, арк. 22–38.

248. Центральний державний архів Громадських об’єднань України. Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина) 1941–1946 рр.

Спр. 929 Доповідні записки та спецповідомлення секретарів обласних організацій Компартії України та органів держбезпеки в ЦК КП(б)У про контрреволюційну діяльність націоналістичних організацій і банд за червень-грудень 1944 р., 140 арк.

Доповідна записка секретаря Ровенського обкому КП(б)У В. Бегми про ворожу діяльність українсько-німецьких націоналістів на території Ровенської області від 25 вересня по 25 жовтня 1944 р., арк. 38–47.

249. Центральний державний архів Громадських об’єднань України. Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина) 1941–1946 рр.

Спр. 929 Доповідні записки та спецповідомлення секретарів обласних організацій Компартії України та органів держбезпеки в ЦК КП(б)У про контрреволюційну діяльність націоналістичних організацій і банд за червень-грудень 1944 р., 140 арк.

Доповідна записка секретаря Тернопольського обкому КП(б)У І. Компанця про диверсійно-терористичну діяльність організації “ОУН” і “УПА” на території Тернопольської області від 5 листопада 1944 р., арк. 67–78.

250. Центральний державний архів Громадських об’єднань України. Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України

Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 929 Доповідні записки та спецповідомлення секретарів обласних організацій Компартії України та органів держбезпеки в ЦК КП(б)У про контрреволюційну діяльність націоналістичних організацій і банд за червень-грудень 1944 р., 140 арк.

Спец-записка начальника НКДБ Ковельської залізниці, полковника держбезпеки Кочеткова “Про диверсійно-терористичні прояви українських націоналістів на Ковельській залізній дорозі” від 5 грудня 1944 р., арк. 99–101.

251. Центральний державний архів Громадських об’єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 929 Доповідні записки та спецповідомлення секретарів обласних організацій Компартії України та органів держбезпеки в ЦК КП(б)У про контрреволюційну діяльність націоналістичних організацій і банд за червень-грудень 1944 р., 140 арк.

Спецповідомлення УНКВС Ровенської області “Про диверсійно-терористичні прояви українських націоналістів на Ковельській залізниці” від 5 грудня 1944 р., арк. 122–125.

252. Центральний державний архів Громадських об’єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 937 Доповідні записки, листи, спецповідомлення ЦК КП(б)У в ЦК КППРС за 1944 р., 63 арк.

Доповідна записка Сталіну від М. Хрущова (без дати) 1944 р., арк. 6.

253. Центральний державний архів Громадських об’єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 937 Доповідні записки, листи, спецповідомлення ЦК КП(б)У в ЦК КППРС за 1944 р., 63 арк.

Лист на імя Сталіна за підписом М. Хрущова про поїздку на фронт і по звільненій території західних областей України березень 1944 р., арк. 7–14.

254. Центральний державний архів Громадських об’єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 944 Доповідна записка М. Хрущову від начальника контррозвідки “Смерш” 1-го Українського фронту генерал-майора Осетрова “Про розслідування обставин при яких було здійснено напад на командуючого фронтом генерала армії тов. Ватутіна”, 26 арк.

255. Центральний державний архів Громадських об’єднань України.

Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України

Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 954 Звіти, зауваження по звітам, довідки про роботу військових відділів обкомів КП(б)У західних Ізмаїльської і Чернівецької областей за 1944 р., 131 арк.

Інформація про роботу Військового відділу Ровенського обкому КП(б)У за період від 15 березня по 20 квітня 1944 р., арк. 42–62.

256. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.

Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України

Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 992 Особлива папка – виписки з протоколу № 24, п.13 – засідання бюро Волинського обкому КП(б)У про проведення мобілізації військовозабов'язаних 1907–1898 рр. придатних до строєної служби 10 листопада 1944 р., 3 арк.

257. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.

Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України

Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 992 Особлива папка – виписки з протоколу № 15, п.12 – засідання бюро Волинського обкому КП(б)У від 30 серпня 1944 р. – про хід мобілізації військовозабов'язаних в районах Волинської області 5 вересня 1944 р., 3 арк.

258. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.

Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України

Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 1700 Довідки, інформації про хід виконання рішень ЦК КП(б)У від 10 січня, 26 лютого, 30 жовтня 1945 р. з питань боротьби з українськими націоналістами у Ровенській області, 235 арк.

Доповідна записка начальника НКДБ Ковельської залізниці, полковника держбезпеки В. Кочеткова “Про проведену від НКДБ роботу по боротьбі з бандами за період січня-травня 1945 р.” від травня 1945 р., арк. 151–170.

259. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.

Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України

Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 1700 Довідки, інформації про хід виконання рішень ЦК КП(б)У від 10 січня, 26 лютого, 30 жовтня 1945 р. з питань боротьби з українськими націоналістами у Ровенській області, 235 арк.

Інформація секретаря Ровенського обкому КП(б)У В. Бегми “Про факти розкладання банд після 20 липня 1945 р. по Ровенській області” 27 липня 1945 р., арк. 170–192.

260. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.

Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України

Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 1716 Накази, інструкції ОУН 1945 р., 17 арк.

Інструкція проводу ОУН-б для кращого налагодження праці в терені і координації між працівниками поодиноких референтур 20 вересня 1945 р., арк. 5–7.

261. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 23 ч.1 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)
1941–1946 рр.

Спр. 1716 Накази, інструкції ОУН 1945 р., 17 арк.

Наказ “Надрайонним провідникам до виконання” (підпис не розбірливий), арк. 7–15.

262. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 46 ч. 1 Відділ організаційно-партійної роботи 1940–1947 рр.
Спр. 380 Навчальні посібники, плани та інші матеріали українсько-німецьких націоналістів, 163 арк.
Політінформація про стан організаційно-партійної і масово-політичної роботи в Ровенській області за період 14 квітня 1944 р. – 3 січня 1945 р., арк. 1–16.

263. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 70 Відділ пропаганди та агітації 1940–1967 рр.
Спр. 874 Довідки, інформації, повідомлення зав. групою інформації відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У про розвиток партизанського руху на Україні 1943 р., 180 арк.
Довідка зав. групою інформації відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У про розвиток партизанського руху на Україні від 23 серпня 43 р., арк. 4–12.

264. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 70 Відділ пропаганди та агітації 1940–1967 рр.
Спр. 990 Радіоінформації, матеріали українських буржуазно-націоналістичних організацій 16 листопада 1942 – 30 грудня 1943, 141 арк.

265. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 75 Документи відділу по Західних Ізмаїльській і Закарпатській областям ЦК КП(б)У 1944–1947 рр.
Спр. 20 Рукопис брошури Д.З. Мануїльського з автографом “Українсько-німецькі націоналісти на службі в фашистській Німеччині” 10 січня 1945 р., 41 арк.

266. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
Опис 75 Документи відділу по Західних Ізмаїльській і Закарпатській областям ЦК КП(б)У 1944–1947 рр.

Спр. 67 Лист першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова до Й. Сталіна (червень 1945 р.), 6 арк.

267. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 57 Колекція документів з історії Комуністичної партії України. Опис 4 Документи періоду Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Спр. 347 Повідомлення, політичні огляди та інші інформаційні матеріали українських націоналістів, 115 арк. Журнал “Український націоналіст”. – 1942. – 19 квітня, арк. 20–26.

268. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 57 Колекція документів з історії Комуністичної партії України. Опис 4 Документи періоду Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Спр. 349 Доповідні, бюлетні, інформації, матеріали та інші документи українських націоналістів. Молодіжний націоналістичний журнал “Юнак” 1 листопада 1942 р. – грудень 1942 р., 86 арк.

269. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 57 Колекція документів з історії Комуністичної партії України. Опис 4 Документи періоду Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Спр. 352 Постанови з'їздів, конференцій українських націоналістів 17 лютого 1943 р. – 22 листопада 1943 р., 50 арк. Постанови 3-го надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів що відбувся в днях 3–25 серпня 1943 р. (неповний текст), арк. 16–27.

270. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 57 Колекція документів з історії Комуністичної партії України. Опис 4 Документи періоду Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Спр. 353 Інформації і накази українських націоналістів із земельного та інших питань 10 січня 1943 р. – листопад 1943 р., 141 арк. “До друга командира Вовчака” лист датований 2 грудня 1943 р., арк. 93.

271. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 62 Український штаб партизанського руху. Опис 1 ч. 1 Командування і відділи УШПР 1941–1946 рр. Спр. 16 Доповідні записки, інформації ЦК КП(б)У до ЦК ВКП(б) про стан партизанського руху в Україні, 165 арк. Доповідна записка ЦК КП(б)У до ЦК ВКП(б) про стан партизанського руху на Україні за період з 1 жовтня 1942 р. по 1 квітня 1943 р. і план міроприємств на весняно-літній період, арк. 95.

272. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 62 Український штаб партизанського руху. Опис 1 ч. 1 Командування і відділи УШПР 1941–1946 рр. Спр. 182 Вхідні шифротелеграми, виписки з розвіддонесень командирів партизанських загонів до ЦК КП(б)У, УШПР, НКВС за 1942 р., 56 арк. Виписка із партизанського розвіддонесення від 16 січня 1942 р., арк. 1–3.

273. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 62 Український штаб партизанського руху. Опис 1 ч. 1 Командування і відділи УШПР 1941–1946 рр.

Спр. 220 Спецповідомлення начальника УШПР про діяльність українських націоналістів на окупованих територіях Української РСР за 1942–1943 р., 189 арк.

Спецповідомлення начальника УШПР Т. Строкача про діяльність українських націоналістів на окупованих територіях Української РСР від квітня 1943 р., арк. 25–27.

274. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 62 Український штаб партизанського руху.

Опис 1 ч. 1 Командування і відділи УШПР 1941–1946 рр.

Спр. 220 Спецповідомлення начальника УШПР про діяльність українських націоналістів на окупованих територіях Української РСР за 1942–1943 р., 189 арк.

Спецповідомлення начальника УШПР полковника Соколова від 14 червня 1943 р., арк. 28–30.

275. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 62 Український штаб партизанського руху.

Опис 1 ч. 1 Командування і відділи УШПР 1941–1946 рр.

Спр. 220 Спецповідомлення начальника УШПР про діяльність українських націоналістів на окупованих територіях Української РСР за 1942–1943 р., 189 арк.

Виписка із партизанського розвід донесення за період від 1 жовтня 1942 р., арк. 100.

276. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 62 Український штаб партизанського руху.

Опис 1 ч. 1 Командування і відділи УШПР 1941–1946 рр.

Спр. 227 Вхідні шифротелеграми, доповідні записки до ЦК КП(б)У, УШПР, НКВС і НКДБ УРСР за 1943 р., 215 арк.

Доповідна записка народного комісара держбезпеки УРСР Савченко “Про відношення між українськими націоналістами і поляками на окупованій ворогом території Західної України і Генерал-Губернаторства” Т. Строкачу від 5 липня 1943 р., арк. 56–72.

277. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 62 Український штаб партизанського руху.

Опис 1 ч. 1 Командування і відділи УШПР 1941–1946 рр.

Спр. 253 Вхідні шифротелеграми Житомирського підпільного обкому партії, партизанських з'єднань під керівництвом С. Малікова, А. Сабурова, А.

Гнучого та ін. до ЦК КП(б)У, УШПР, НКВС і НКДБ УРСР, 162 арк.

Виписка з розвідзведення штабу партизанських загонів Житомирської області про діяльність українських націоналістів на Волині 27 квітня 1943 р., арк. 61–63.

278. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 62 Український штаб партизанського руху.

Опис 1 ч. 1 Командування і відділи УШПР 1941–1946 рр.

Спр. 253 Вхідні шифротелеграми Житомирського підпільного обкому партії, партизанських з'єднань під керівництвом С. Малікова, А. Сабурова, А.

Гнучого та ін. до ЦК КП(б)У, УШПР, НКВС і НКДБ УРСР за 1943–1944 рр., 262 арк.

Доповідна записка О. Сабурова командирю УШПР Т. Строкачу від 15 лютого 1944 р., арк. 250–255.

279. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 62 Український штаб партизанського руху.

Опис 1 ч. 1 Командування і відділи УШПР 1941–1946 рр.

Спр. 1344 Шифротелеграми, донесення начальника Ровенського обласного штабу партизанського руху В. Бегми до ЦК КП(б)У, УШПР, НКВС і НКДБ УРСР за 1943–1944 рр., 145 арк.

Донесення начальника Ровенського обласного штабу партизанського руху В. Бегма від 14 листопада 1943 р. до УШПР, арк. 44–49.

280. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 62 Український штаб партизанського руху.

Опис 1 ч. 1 Командування і відділи УШПР 1941–1946 рр.

Спр. 1537 Вхідні шифротелеграми Житомирського підпільного обкому партії, партизанських з'єднань під керівництвом С. Малікова, А. Сабурова, А. Гнучого та ін. до ЦК КП(б)У, УШПР, НКВС і НКДБ УРСР за 1943–1944 рр., 262 арк.

Шифротелеграма С. Малікова, А. Сабурова для М. Хрущова і Т. Строката від 30 січня 1944 р., арк. 245.

281. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 62 Український штаб партизанського руху.

Опис 1 ч. 1 Командування і відділи УШПР 1941–1946 рр.

Спр. 1550 Вхідні шифротелеграми Волинського підпільного обкому партії, партизанських з'єднань під керівництвом Федорова, Кизя та ін. до ЦК КП(б)У, УШПР, НКВС і НКДБ УРСР за 1943–1944 рр., 162 арк.

Шифртелеграма Федорова, Кизя № 3801 до УШПР від 26 березня 1944 р., арк. 130.

282. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 65 З'єднання партизанських загонів Житомирської області (командир О.М. Сабуров) 1941–1944 рр.

Опис 1 Командування і відділи УШПР 1941–1944 рр.

Спр. 1 Доповідь командирів з'єднань про бойову діяльність і партійно-політичну роботу загонів з'єднання за період з 1 листопада 1941 р. по 1 березня 1944 р., 220 арк.

Доповідь командира з'єднання партизанських загонів Житомирської області М. Сабурова про бойову діяльність і партійно-політичну роботу за період з 1 листопада 1941 р. по 1 березня 1944 р., арк. 209–220.

283. Центральний державний архів Громадських об'єднань України.
Фонд 65 З'єднання партизанських загонів Житомирської області (командир О.М. Сабуров) 1941–1944 рр.

Опис 1 Командування і відділи УШПР 1941–1944 рр.

Спр. 2 Доповідь командирів з'єднань про бойову діяльність і партійно-політичну роботу загонів з'єднання за період з 1 листопада 1941 р. по 1

березня 1944 р., 194 арк.

Доповідь командира з'єднання партизанських загонів Житомирської області С. Малікова про бойову діяльність і партійно-політичну роботу за період з 1 листопада 1941 р. по 1 березня 1944 р., арк. 180–194.

284. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 65 З'єднання партизанських загонів Житомирської області (командир О.М. Сабуров) 1941–1944 рр.

Опис 1 Командування і відділи УШПР 1941–1944 рр.

Спр. 3 Доповідь командирів з'єднань про бойову діяльність і партійно-політичну роботу загонів з'єднання за період з 1 листопада 1941 р. по 1 березня 1944 р., 212 арк.

Доповідь командира з'єднання партизанських загонів Житомирської області А. Гнучого про бойову діяльність і партійно-політичну роботу за період з 1 листопада 1941 р. по 1 березня 1944 р., арк. 190-212.

285. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 65 З'єднання партизанських загонів Житомирської області (командир О.М. Сабуров) 1941–1944 рр.

Опис 1 Командування і відділи УШПР 1941–1944 рр.

Спр. 3 Доповідь командирів з'єднань про бойову діяльність і партійно-політичну роботу загонів з'єднання за період з 1 листопада 1941 р. по 1 березня 1944 р., 258 арк.

Доповідь командира з'єднання партизанських загонів Житомирської області О. Сабурова про бойову діяльність і партійно-політичну роботу за період з 1 листопада 1941 р. по 1 березня 1944 р., арк. 238–258.

286. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 65 З'єднання партизанських загонів Житомирської області (командир О.М. Сабуров) 1941–1944 рр.

Опис 1 Командування і відділи УШПР 1941–1944 рр.

Спр. 16 Листи, доповідні записки, рапорти командування з'єднання до ЦК КП(б)У, Український штаб партизанського руху 29.02.1942 р. – 26.02.1944 р., 130 арк.

287. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. Фонд 166 Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР.

Опис 3 Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР 1941–1950 рр.

Спр. 149 Звіти, накази, донесення, листи і повідомлення про українських буржуазних націоналістів, 142 арк.

“Відкритий лист українських націоналістів німецькому націоналісту” від 1 жовтня 1943 р., арк. 41–42.

Опубліковані документи:

288. Андрій Мельник: Спогади та документи / О. Жданович, М. Мінчак, О. Навроцький та ін. ; гол. ред. М. Луцьків. – К. : Фондація ім. О. Ольжича, 1995. – 352 с.

289. Антибольшевицький Блок Народів : зб. док. в 1941–1956 рр. – Мюнхен : [Б. в.], 1956. – 145 с.
290. Архівні джерела про роль М. С. Хрущова в організації боротьби з українським національно-визвольним рухом у Західних областях УРСР (1944–1949). // Архіви України. – 2001. – № 1–2. – С. 93.
291. Бандера С. Командир-провідник (слідами сл. пам. Романа Шухевича) // Бандера С. Перспективи Української революції / Степан Бандера. – К. : [Б. в.], 1999. – С. 292–310.
292. Бандера С. Акт 30 червня 1941 року / Степан Бандера // Визвольний шлях (Лондон). – 1971. – Черв. – С. 551–561.
293. Бандера С. Перспективи Української революції / Степан Бандера. – 2-ге репр. вид. – Дрогобич : Вид. фірма “Відродження”, 1999. – 640 с.
294. Бандера С. В десятю річницю творення Революційного Проводу ОУН (10.02.1940) // Бандера С. Перспективи Української революції / Степан Бандера. – К. : [Б. в.], 1999. – С. 181.
295. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 Суспільно-політичний та правовий аналіз. У 2 кн. Кн. 1 / І. Г. Білас. – К. : Либідь ; Військо України, 1994. – 436 с.
296. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та правовий аналіз. У 2 кн. Кн. 2 / І. Г. Білас. – К. : Либідь ; Військо України, 1994. – 686 с.
297. Братерство зброї // Гайдамака : орган “Поліської Січі”. – 1941. – Ч. 2 (21 верес.). – С. 1–2.
298. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. / Тарас Бульба-Боровець. – Л. : Поклик сумління, 1993. – 166 с.
299. Вассиян Ю. До головних засад націоналізму / Юліан Вассиян // Розбудова нації. – 1928. – Ч. 2. – С. 2–11.
300. Вільне життя. – 1939. – 30 жовт.
301. Вісті. – 1943. – 25 квіт.
302. Волинь радянська (1939–1964 рр.) : зб. док. і матеріалів. Ч. III / за ред. Н. Алексеєвої, В. Замлинського, Л. Міхаєвої. – Л. : Каменярь, 1971. – 347 с.
303. Ведомости Верховного Совета СССР. – 1941. – № 7.
304. Ведомости Верховного Совета СССР. – 1941. – № 33.
305. Глід С. Проти зловживання крайовими позиціями / Степан Глід (Степан Бандера) // Визвольний шлях (Лондон). – 1953. – Ч. 6. – С. 1–24.
306. Діло. – 1938. – № 183 (21 серп.) – С. 1.
307. Депортації: Західні землі України кінця 1930-х – початку 50-х рр. : док., матеріали, спогади. У 3-х т. Т. 1 / відп. ред. Ю. Сливка. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 750 с.
308. Документи та матеріали: ОУН і УПА у Другій світовій війні (Док. № 48) // Укр. іст. журн. – 1995. – № 2. – С. 109.
309. Документи та матеріали: ОУН і УПА у Другій світовій війні (Док. № 60–61) // Укр. іст. журн. – 1995. – № 3. – С. 118, 120.

310. Документи і матеріали з історії Організації українських націоналістів. Т. 1. 1927–1930 / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Організація українських націоналістів, Фундація О. Ольжича, Б-ка ім. О. Ольжича, ЦДАГО України; упоряд. Ю. Чеченко, О. Кучерук. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. – 480 с.
311. Донцов Д. Націоналізм / Дмитро Донцов. – Л. : [Б. в.], 1926. – 271 с.
312. Донцов Д. Підстави нашої політики / Дмитро Донцов. – Відень : [Б. в.], 1921. – 103 с.
313. Дяків-Горновий О. Ідея і чин : повна зб. тв. / О. Дяків-Горновий. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен : [Б. в.], 1968. – 408 с.
314. З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ : наук.-докум. журн. / гол. ред . О. Рубльов. – К., 1994–2010.
315. Канун и начало войны : док. и материалы / сост. Л. А. Кишнер. – Л. : Лениздат, 1991. – 431 с.
316. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.) : монографія / Володимир Ковальчук. – Торонто ; Л. : Літопис УПА, 2006. – 512 с. – (Серія “Бібліотека «Літопису УПА»”. – Т. 7).
317. Комуніст. – 1939. – 18 верес.
318. Комуніст. – 1939. – 26 жовт.
319. Косик В. Замість передмови // Україна в Другій світовій війні у документах : зб. нім. арх. матеріалів. У 3 т. Т. 1 / упор. Володимир Косик. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Львів. ун-т ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, 1997. – С. 17.
320. Косик В. Україна у Другій світовій війні у документах : зб. нім. арх. матеріалів (1941–1942). У 3 т. Т. 1. / Володимир Косик. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Львів. ун-т ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, 1997. – 384 с.
321. Косик В. Україна у Другій світовій війні у документах : зб. нім. арх. матеріалів (1941–1942). У 3 т. Т. 2. / Володимир Косик. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Львів. ун-т ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, 1998. – 384 с.
322. Косик В. Україна у Другій світовій війні у документах : зб. нім. арх. матеріалів (1941–1942). В 3 т. Т. 3 / Володимир Косик. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Львів. ун-т ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, 1999. – 382 с.
323. Косик В. Розкол в ОУН (1939–1940) : зб. док. / Володимир Косик. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Львів. ун-т ім. І. Франка, 1999. – 136 с.
324. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні 20 століття : зб. док. і матеріалів / Б. Кравченко. – К. : Основи, 1997. – 423 с.
325. Кук В. Державотворча діяльність ОУН. Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 : зб. док. і матеріалів / за заг. ред. Я. Шашкевича та В. Кука. –

Л.: Піраміда, 2001. – 560 с.

326. Кучер В. Документи без купюр і вилучень / В. Кучер, М. Виговський // Київська старовина. — 1995. — № 3. — С. 14.

327. Літопис нескореної України : док., матеріали, спогади. У 2-х кн. Кн . 1 / упоряд. Я. Лялька, П. Максимчук, І. Патер та ін. ; відп. ред. Я. Лялька. — Л. : Просвіта, 1993. — 800 с.

328. Літопис нескореної України : док., матеріали, спогади. У 2-х кн. Кн . 2 / упоряд. Я. Лялька, Р. Коритко, М. Онишкевич та ін. ; відп. ред. Я. Лялька . — Л. : Просвіта, 1993. — 810 с.

329. Літопис Української Повстанської Армії. У 46 т. Т. 1. Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 1: Початки УПА : док. і матеріали / відп. ред. Є. Штендера; співред. П. Потічний. — Торонто : Літопис УПА, 1989. — 256 с.

330. Літопис Української Повстанської Армії. У 46 т. Т. 2. Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 2. Початки УПА : док. і матеріали / відп. ред. Є. Штендера; співред. П. Потічний. — Торонто : Літопис УПА, 1990. — 260 с.

331. Літопис Української Повстанської Армії. У 46 т. Т. 5. Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 3: Спомини учасників / відп. ред. Є. Штендера; співред. П. Потічний. — Торонто : Літопис УПА, 1984. — 309 с.

332. Літопис Української Повстанської Армії. У 46 т. Т. 7. УПА в світлі німецьких документів. Кн. Червень 1944 – квітень 1945 : док. і матеріали / збір. і упор. Т. Гунчак ; відп. ред. Є. Штендера ; співред. П. Потічний. — Торонто : Літопис УПА, 1983. — 271 с.

333. Літопис Української Повстанської Армії. У 46 т. Т. 8. Українська Головна Визвольна Рада : док., офіційні публікації, матеріали. Кн. 1. 1944–1945 / відп. ред. Є. Штендера; співред. П. Потічний. — Торонто : Літопис УПА, 1980. — 319 с.

334. Літопис Української Повстанської Армії. У 46 т. Т. 9. Українська Головна Визвольна Рада : док., офіційні публікації, матеріали. Кн. 2. 1946–1948 / відп. ред. Є. Штендера; співред. П. Потічний. — Торонто ; Л. : Літопис УПА, 1992. — 537 с.

335. Літопис Української Повстанської Армії. У 46 т. Т. 24. Ідея і чин : орган проводу ОУН, 1942–1946 : передрук підпільного журн. / відп. ред. Є. Штендера; співред. Ю. Маївський. — Торонто ; Л. : Літопис УПА, 1995. — 592 с.

336. Літопис Української Повстанської Армії. У 46 т. Т. 27. Петренко Р. За Україну, за її волю : спогади / Роман Петренко (“Юрко”, “Омелько”) ; ред. Г. Петренко, Є. Штендера. — Торонто ; Л. : Літопис УПА, 1997. — 280 с.

337. Літопис Української Повстанської Армії (нова серія). У 12 т. Т. 1. Видання Головного Командування УПА / упоряд. О. Вовк ; ред. П. Сохань, П. Потічний та ін. — К. ; Торонто : Літопис УПА, 1995. — 482 с.

338. Літопис Української Повстанської Армії (нова серія). У 12 т. — Т. 2. // Волинь і Полісся: УПА та Запілля, 1943–1944 : док. і матеріали / упоряд. В. Вовк, І. Павленко ; ред. П. Сохань, П. Потічний та ін. — К. ; Торонто : Літопис УПА, 1998. — 724 с.

339. Літопис Української Повстанської Армії (нова серія). У 12 т. Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : директ. док. ЦК Компартії України, 1943–1959 : док. і матеріали / упоряд. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Чеченко ; ред. П. Сохань, П. Потічний та ін. – К. ; Торонто : Літопис УПА, 2001. – 652 с.
340. Літопис Української Повстанської Армії (нова серія). У 12 т. Т. 4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформат. док. ЦК КП(б) У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. 1943–1959 : док. і матеріали. Кн. 1. 1943–1945 / упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко ; ред. П. Сохань, П. Потічний та ін. – К. ; Торонто : Літопис УПА, 2002. – 598 с.
341. Літопис Української Повстанської Армії (нова серія). У 12 т. Т. 8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля, 1944–1946 : док. і матеріали / ред. П. Сохань, П. Потічний та ін. ; упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – К. ; Торонто : Літопис УПА, 2006. – 1448 с.
342. Марчук І. Невідомі документи Народно-Визвольної Революційної Організації / І. Марчук // Архіви України. – 2001. – № 4–5. – С. 166–177.
343. Матеріали і документи Служби безпеки ОУН(Б) у 1940-х рр. / збір. і упоряд. О. Є. Лисенко та І. К. Патриляк ; відп. ред. С. В. Кульчицький. – К. : Ін-т історії України НАН України, КНУ ім. Т. Шевченка, 2003. – 254 с.
344. Міхновський М. Самостійна Україна / Микола Міхновський. – [Б. м.], 1948. – 32 с.
345. Молода гвардія. – 1939. – 26 жовт.
346. ОУН в світлі постанов Великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби. 1929–1955 : зб. док. – Мюнхен : Вид. ЗЧ ОУН, 1955. – 160 с.
347. ОУН і УПА у Другій світовій війні : док. і матеріали (Док. № 54 : Постанова ЦК КП(б)У “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України” від 10 січня 1945 р.) // Укр. іст. журн. – 1995. – № 3 (трав.-черв.). – С. 101–105.
348. Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця : дослідження, спогади, док. – Рівне : Азалія, 1998. – 172 с.
349. Полтава П. (П. Федун). Наше вчення про національну державу / Петро Полтава // Український націоналіст : зб. ідеол. матеріалів. – [Б. м.], 1995. – С. 77–79.
350. Полтава П. Хто такі бандерівці та за що вони борються? / Петро Полтава. – Репр. відтвор. вид. 1950 р. – Дрогобич : Відродження, 1991. – 32 с.
351. Правда. – 1939. – 19 сент.
352. Правда. – 1939. – 26 сент.
353. Преступные цели гитлеровской Германии в войне против Советского Союза : док. и материалы / под ред. и с предисл. П. А. Жилина. – М. : Наука, 1987. – 305 с.
354. Рад. Волинь. – 1940. – 15 лют.
355. Рад. Україна. – 1944. – 3 лют.
356. Рад. Україна. – 1944. – 6 лют.

357. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р. / Документи ГДА СБ України / упоряд. В. Баран, В. Даниленко. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – 1310 с.

358. Русский архив: Великая Отечественная. Т. 14. СССР и Польша / редкол. Ю. Н. Золотарев, В. П. Зимонин, Ю. Н. Семин и др. – М. : Терра, 1994. – 492 с.

359. Русский архив: Великая Отечественная. Т. 20. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / редкол. Ю. Н. Золотарев, В. П. Зимонин, Ю. Н. Семин и др. – М. : Терра, 1998. – 670 с.

360. Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни : нові док. і матеріали / Володимир Сергійчук. – К. : Дніпро, 1996. – 494 с.

361. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. : нові док. і матеріали / Володимир Сергійчук. – К. : Дніпро, 1998. – 944 с.

362. Сергійчук В. Поляки на Волині у роки Другої світової війни // Документи з українських архівів і польські публікації / Володимир Сергійчук. – К. : Укр. вид. спілка, 2003. – 576 с.

363. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955 / Володимир Сергійчук. – К. : Укр. вид. спілка, 2005. – 840 с.

364. Скорупський М. Туди, де бій за волю : (Спогади курінного УПА Максима Скорупського – Макса) / Максим Скорупський. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1992. – 351 с.

365. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. В 3 т. Т. 3. Советская Украина в завершающий период Великой Отечественной войны (1944–1945 гг.) : док. и материалы / сост. П. И. Денисенко и др. – К. : Наук. думка, 1985. – 510 с.

366. “...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...”. Красные партизаны, 1941–1944: малоизученные страницы истории : док. и материалы / авт.-сост. : А. Гогун, А. Кентий. – К. : Укр. изд. союз, 2006. – 430 с.

367. Соціальні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979 : зб. док. та матеріалів / ред. Д. Яремчик. – К. : Наук. думка, 1980. – 85 с.

368. Стаття 18-б Конституции СРСР “О предоставлении союзным республикам полномочий в сфере внешних отношений и о реорганизации в связи с этим народного комисариата иностранных дел из общесоюзного в союзнореспубликанский народный комисариат”// Сборник законов. – Т. 1. – М. : Политиздат, 1968. – С. 138–139.

369. Сціборський М. Націократія / Микола Сціборський. – Париж : [Б. в.], 1935.

370. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9 т. Т. 8. 40-ві – 80-ті роки ХХ ст. / за ред. Т. Гунчака – К. : Дніпро, 2001. – 400 с.

371. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Луцький район і м. Луцьк / упоряд. та авт. комент. І. Пушук. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2009. – 444 с.

372. Україна в Другій світовій війні у документах : зб. нім. архів. матеріалів. Т. 1 / збирач та упоряд. В. Косик. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів. ун-т ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, 1997. – 384 с.
373. Українська Нива. – 1934. – 6 верес. (№ 12). – С. 3–4.
374. УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942–1950 рр. : зб. док. У 2 т. Т. 1. – Мюнхен : Вид. ОУН, 1957. – 451 с.
375. Червоний прапор. – 1939. – 2 жовт.
376. Armia Krajowa w dokumentach. 1939–1945. – Т. 1. Wrzesień 1939 – czerwiec 1941. – Reprint. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990. – 584 s.
377. Armia Krajowa w dokumentach. 1939–1945. – Т. 2. Czerwiec 1941 – kwiecień 1943. – Reprint. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990. – 554 s.
378. Armia Krajowa w dokumentach. 1939–1945. Т. 3. Kwiecień 1943 – lipiec 1944. – Reprint. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990. – 627 s.
379. Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia. – 1919. – № 35 . – Poz. 407.
380. Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku: mieszkania, ludność, stosunki zawodowe: województwo Wołyńskie. – Warszawa, 1926. – 62 s.

Монографії та статті

381. Андерсон Б. Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – 2-ге вид., переробл. / Бенедикт Андерсон. – К. : Критика, 2001. – 270 с.
382. Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині / Ярослав Антонюк. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2007. – 176 с.
383. Андрусів І. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. Андрусів, А. Француз. – Рівне ; Івано-Франківськ : [Б. в.], 2001. – 300 с.
384. Бабюк А. В Шумських лісах / А. Бабюк. – Ланівці : Галичина, 1992. – 45 с.
385. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї / О. Баган. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 192 с.
386. Бaley П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 р. Причини і наслідки / Петро Бaley. – К. : [Б. в.], 1996. – 373 с.
387. Бандурка І. Вони були молодими: жінки антикомуністичного підпілля // І. Бандурка // Час/Time. – 1996. – 25 жовт. – С. 4.
388. Баран В. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. / Володимир Баран, Василь Токарський. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 448 с.

389. Білак С. Слуга кількох господарів / С. М. Білак. – Ужгород : Карпати, 1977. – 91 с.
390. Беляєв В. Під чужими прапорами / В. Беляєв, М. Рудницький. – К. : Політвидав, 1958. – 112 с.
391. Биленко С. На охране тыла страны. Истребительные батальоны и полки в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. / С. Биленко. – М. : Наука, 1988. – 290 с.
392. Борець Ю. Шляхами лицарів ідеї і чину / Юрій Борець. – Дрогобич : Відродження, 1995. – 327 с.
393. Бофони: грошові документи ОУН і УПА / авт.-упоряд. О. О. Клименко ; за ред. В. М. Даниленка. – К. : Ун-т банк. справи Нацбанку України, 2008. – 192 с.
394. Борщевич В. Автономна православна церква на Волині / Володимир Борщевич. – Луцьк : РВВ ВДУ ім. Лесі Українки, 1998. – 98 с.
395. Бойдуник О. Як дійшло до створення Організації Українських Націоналістів / О. Бойдуник // Євген Коновалець і його доба. – Мюнхен : Вид. Фондації ім. Є. Коновальця, 1974. – 361 с.
396. Бойко Ю. Шлях нації / Юрій Бойко. – Л.: Укр. слово, 1992. – 126 с.
397. Боярчук П. На Сибір і додому / Петро Боярчук. // Волинь. – 1993. – 27 квіт.
398. Бедрій А. В сорокову річницю ліквідації гітлерівсько-німецької імперії / А. Бедрій // Визвольний шлях (Лондон). – 1985. – № 7(липень). – С.787–799.
399. Беземський Г. Державотворча діяльність УПА // Народна справа. – 2002. – 12 верес.
400. Безмертя. Книга пам'яті України. 1941–1945 / П. П. Панченко, С. М. Андрушко, О. С. Артёмов та ін. – К. : Книга пам'яті України, 2000. – 944 с.
401. Брицький П. Україна у Другій світовій війні (1939 – 1945рр.) / Петро Павлович Брицький. – Чернівці: Чернівецький державний університет, 1995. – 114 с.
402. Бухало Т. Тарас Боровець і польське питання // Сім днів. – 2003. – 11 лип. – С. 10.
403. Вассиян Ю. Суспільно-філософські нариси. / Юліан Вассиян. - Чикаго, 1955. – 156 с.
404. Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб. / Д. Веденєєв, В. Єгоров. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКДБ–КГБ – № 1/2. – К., 1998. – С. 365–386.
405. Веденєєв Д. “Повстанська розвідка діє точно й відважно...”: Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки / Д. В. Веденєєв, Г. С. Биструхін. – К. : К.І.С., 2006. – 568 с.
406. Веденєєв Д. Підпільна діяльність ОУН в Західній Україні у 1939–1941 роках / Д. Веденєєв // Історія України. – 2001. – № 12 (берез.). – С. 3–11.

407. Веденєєв Д. Меч і тризуб: Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945 / Д. В. Веденєєв, Г. С. Биструхін. – К. : Генеза, 2006. – 408 с.
408. Великая Отечественная война 1941–1945 : воен.-ист. очерки. В 4 кн . Кн. 1. Суровые испытания / гл. ред. Н. М. Раманичев. – М. : Наука, 1998. – 544 с.
409. Великая Отечественная война 1941–1945 : воен.-ист. очерки. В 4 кн . Кн. 2. Перелом / гл. ред. В. И. Фесенко. – М. : Наука, 1998. – 501 с.
410. Великая Отечественная война 1941–1945 : воен.-ист. очерки. В 4 кн . Кн. 3. Освобождение / гл. ред. Б. Н. Петров. – М. : Наука, 1998. – 510 с.
411. Великая Отечественная война 1941–1945 : воен.-ист. очерки. В 4 кн . Великая Отечественная война 1941–1945 : воен.-ист. очерки. В 4 кн. Кн. 4. Народ и война / гл. ред. В. А. Пронько. – М. : Наука, 1999. – 367 с.
412. Великая Отечественная война 1941–1945 : энциклопедия / [Н. А. Асташин, Е. Л. Валева, Я. В. Вишняков и др.]. – М. : ОЛМА Медия Групп, 2010. – 672 с.
413. Вернигора М. Про рейди УПА / М. Вернигора // Визвольний шлях (Лондон). –1972. – № 11. – С. 1101–1109.
414. Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни / В. Верига – Торонто : Новий шлях, 1991. – 208 с.
415. Винниченко І. Примусове переселення та депортації населення України в 1920–1950-х роках / І. Винниченко // Зона. – 1994. – № 7. – С. 38–43.
416. Вовк О. Організаційне оформлення УПА в контексті політичної ситуації // Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння : дослідження, док., спогади / гол. редкол. Я. Ісаєвич. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 420 с.
417. Вовк О. Державотворча діяльність УПА // Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / гол. ред. кол. Я. Ісаєвич. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. – С. 126–131.
418. Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки : матеріали наук. іст.-краєзнав. конф., присвяч. 50-й річниці перемоги над фашизмом (Луцьк, 19–20 квіт. 1945 р.). – Луцьк : РВВ ВДУ ім. Лесі Українки, 1995. – 108 с.
419. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / за ред. Ю. Ю. Сливки, В. І. Масловського, М. М. Швагуляка та ін. – К. : Наук. думка, 1989. – 488 с.
420. Возняк С. Кожне слово, кожен крок їх – зрада / С. М. Возняк, Й. М. Гай, М. П. Хвостін. – Ужгород : Політвидав, 1979. – 112 с.
421. Возняк П. Їх справжнє обличчя – зрада / П. В. Возняк. – Ужгород : Політвидав, 1974. – 128 с.
422. Вісин В. Опір поляків і українців радянському режимові у Волинській області в 1939–1941 рр. / Валентин Вісин // У пошуках правди : зб. матеріалів міжнар. наук. конф. “Українсько-польський конфлікт на

- Волині в роки Другої світової війни: генезис, причини, перебіг і наслідки”. (Луцьк, 20–23 трав. 2003 р.) / упоряд. В. К. Баран, М. М. Кучерепа, М. В. Моклиця, В. І. Гребенюк. – Луцьк : РВВ “Вежа” ВДУ ім. Лесі Українки, 2003. – С. 135–143.
423. Вісті. – 1940. – 18 січ.
424. Волинь. – 1995. – 15 черв.
425. Волкогонов Д. Триумф і трагедія: Політичний портрет Й. В. Сталіна . У 2 кн. Кн. 2 / Д. А. Волкогонов. – К. : Політвидав України, 1990. – 671 с.
426. В’ятрович В. До проблеми формування ідейно-програмових засад українського визвольного руху 1920–1950-х рр. / Володимир В’ятрович // Український визвольний рух : наук. зб. / ред. кол. : В. В’ятрович, Р. Грицьків (відп. ред.), Я. Дашкевич та ін. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича, Центр дослідів визвольного руху, 2007. – Зб. 9. – С. 61–82.
427. Гайвас Я. Доба великого перелому / Я. Гайвас. // Визвольний шлях. – 1984. – № 10. – С. 1174–1188.
428. Гайвас Я. Доба великого перелому / Я. Гайвас // Визвольний шлях. – 1984. – № 11. – С. 1352–1361.
429. Гайвас Я. Доба великого перелому / Я. Гайвас // Визвольний шлях. – 1984. – № 12. – С. 1431–1446.
430. Гайвас Я. Доба великого перелому / Я. Гайвас // Визвольний шлях. – 1986. – № 1. – С. 13–30.
431. Гайвас Я. Доба великого перелому / Я. Гайвас // Визвольний шлях. – 1986. – № 2. – С. 162–164.
432. Гайвас Я. Доба великого перелому / Я. Гайвас // Визвольний шлях. – 1986. – № 3. – С. 336–342.
433. Гайвас Я. Доба великого перелому / Я. Гайвас // Визвольний шлях. – 1986. – № 4. – С. 416–426.
434. Гайвас Я. Доба великого перелому / Я. Гайвас // Визвольний шлях. – 1986. – № 5. – С. 586–596.
435. Гайвас Я. Доба великого перелому / Я. Гайвас // Визвольний шлях. – 1986. – № 6. – С. 670–683.
436. Гайвас Я. Доба великого перелому / Я. Гайвас // Визвольний шлях. – 1986. – № 7. – С. 813–826.
437. Гайвас Я. Похідні групи ОУН / Ярослав Гайвас. – Мюнхен : [Б. в.], 1958. – 138 с.
438. Гайвас Я. Німеччина і Акт 30 червня 1941 року / Я. Гайвас // Визвольний шлях. – 1991. – № 11. – С. 1331–1344.
439. Галамай С. Боротьба за визволення України 1929–1989 / Степан Галамай. – Репр. вид. – Л. : Каменяр, 1993. – 343 с.
440. Гришин-Грищук І. Нюрнберзький процес виправдав антигітлерівські та антисталінські дії ОУН–УПА / І. Гришин-Грищук // Шлях перемоги. – 1997. – 23 січ. – С. 5–11.
441. Гогун А. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы / Александр Гогун. – Петербург : Нева, 2004. – 410 с.

442. Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования: Малоизученные страницы истории. 1941–1944. / Александр Гогун. – М. : Центрполиграф, 2008. – 477 с.
443. Гридень В. Чи можна було уникнути проливу крові з поляками (1939–1945)? / В. Гридень // Вісті комбатанта. – 1991. – № 2. – С. 35–46.
444. Гриньох І. Українська Головна Визвольна Рада / Іван Гриньох // Сучасність (Нью-Йорк). – 1974. – Ч. 7–8. – С. 66–78.
445. Гринів О. Українська націологія між світовими війнами : іст. нариси / Олег Гринів. – Л. : Світ, 2008. – 432 с.
446. Гірняк К. Фронт Української Революції (Причинок до історії збройної боротьби на Волині) / К. Гірняк, О. Чуйко. – Торонто : [Б. в.], 1979. – 88 с.
447. Головка М. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни 1939–1945 рр. / Микола Головка. – К. : Олан, 2004. – 704 с.
448. Голубев С. И. Правда и вымысел о Второй мировой войне / С. И. Голубев, Л. Е. Грачева. – М. : МАДИ, 1996. – 589 с.
449. Гордієнко В. Німецько-фашистський окупаційний режим і православні конфесії в Україні / В. Гордієнко // Укр. іст. журн. – № 3. – 1998. – С. 107–119.
450. Грушевський М. Народностям України / Михайло Грушевський // Великий українець : матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К. : [Б. в.], 1992. – 107 с.
451. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття : нариси політичної історії / Тарас Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
452. Данилюк В. Вірити занадто боляче... Волинь: хроніка подій 1939–1944 років / Володимир Данилюк. – Луцьк : Ініціал, 1995. – 224 с.
453. Данилюк В. Щоб ворог не бачив і дурень не чув... / В. Данилюк // Віче (Луцьк). – 1996. – 12 груд. — С.6.
454. Данилюк В. Вони помирали стоячи... / В. Данилюк // Молода Волинь. – 1993. – 26 листопада.
455. Данилюк В. Через могили до вічності... або Життя і смерть Колківської республіки / В. Данилюк, М. Кучерепа, Ю. Хлопук // Молода Волинь. – 1993. – 10 верес.
456. Данилюк М. Повстанський записник / М. Данилюк. – К. : Вид-во ім . Олени Теліги ; Фондація ім. О. Ольжича, 1993. – 192 с.
457. Даниленко С. Дорогою ганьби і зради / Сергій Даниленко. – К. : Політвидав, 1972. – 339 с.
458. Денисюк В. Літопис Камінь-Каширщини / Володимир Денисюк. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 524 с.
459. Денищук О. Злочини польських шовіністів на Волині. Кн. 1. Рівненська область / О. Денищук. – Рівне : ППДМ, 2003. – 352 с.
460. Дещинський Л. Перші загони УПА на теренах південної Волині / Л. Дещинський // Державність. – 1992. – № 4. – С. 42–48.

461. Дзьобак В. Отаман Тарас Бульба-Боровець : (Штрихи до політичного портрету) / Володимир Дзьобак. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 1995. – 174 с.

462. Дзьобак В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.) / Володимир Дзьобак. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2002. – 260 с.

463. Дзьобак В. Бульбівці (“Перша УПА”) / Володимир Дзьобак // Організація українських націоналістів і українська повстанська армія : іст. нарис / за ред. С. Кульчицького. – К. : Наук. думка, 2005. – С. 114–160.

464. Дмитрук В. Вони боролись за волю України. У 3 т. Т. 3. Участь ОУН і УПА у національно-визвольній боротьбі українського народу в 1941–1956 рр. за матеріалами Волині і Полісся / В. Г. Дмитрук. – Луцьк : Вол . обл. друк., 2006. – 404 с.

465. Дмитрук К. Безбатченки: Правда про участь українських буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР / К. Дмитрук. – К. : Дніпро, 1980. – 318 с.

466. Дмитренко О. Організація усної пропаганди ОУН і УПА (1944–1950-ті рр.) / О. М. Дмитренко // Зб. навч.-метод. матеріалів і наук. ст. іст. ф-ту Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки / ред. кол. : В. К. Баран (гол. ред.), В. П. Колесник, Є. І. Франчук. – Вип. 7. – Луцьк : РВВ “Вежа” ВДУ ім. Лесі Українки, 2002. – С. 28–35.

467. Доберцова В. Зловісний союз українського буржуазного націоналізму та уніатської церкви / В. В. Доберцова, Л. П. Мезенська. – К. : Політвидав, 1979. – 45 с.

468. Дорожинський П. Дмитро Донців – критика деяких його поглядів на націоналізм / П. Дорожинський // ОУН: минуле і майбутнє. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1993. – 203 с.

469. Драган Р. Дороговказ у майбутнє / Р. Драган // Визвольний шлях (Лондон). – 1971. – Черв. – С. 563–575.

470. Дробязко С. Под знаменами врага: Антисоветские формирования в составе германских вооруженных сил / С. И. Дробязко. – М. : Эксмо, 2004. – 608 с.

471. Дудикевич Б. Українські буржуазні націоналісти – найманці міжнародного імперіалізму / Б. Дудикевич, Я. Вітошинський. – Л. : Каменярь, 1952. – 59 с.

472. Дужий П. Степан Бандера – символ нації : ескіз. нарис про життя та діяльність провідника ОУН. У 2-х ч. Ч. 1 / Петро Дужий. – Л. : Галицька вид. спілка, 1996. – 190 с.

473. Жив’юк А. Політична ситуація в Рівному в початковий період німецької окупації (сер. 1941 – поч. 1942 рр.): сторінки діяльності УРДВ / А. Жив’юк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту : зб. наук. пр. / редкол. : Р. М. Постоловський (гол. ред.), Л. О. Шелюк, С. С. Троян та ін. – Рівне : РДГУ, 2009. – С. 151–156.

474. Жуковський А. Як творилася Українська Повстанська Армія // Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у

1940–1950 рр. : матеріали Всеукр. наук. конф. (Київ, 25–26 серп. 1992 р.). – К. : Ін-т історії України НАНУ, 1992. – С. 57–62.

475. Загорулько М. Крах плана “Ольденбург”: о срыве экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР / М. М. Загорулько, А. Ф. Юденков. – 3-е изд, доп. – М. : Экономика, 1980. – 375 с.

476. Західня Україна під большевиками. IX.1939 – VI.1941 : збірник / за ред. М. Рудницької. – Нью-Йорк : Америка, 1958. – 494 с.

477. Івасюта М. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях УРСР / Михайло Івасюта. – К. : АН УРСР, 1962. – 316 с.

478. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм / В. Іванишин. – Дрогобич [Б. в.], 1992. – 204 с.

479. Іваненко І. Українській народ / І. Іваненко // Мала енциклопедія етнодержавознавства / відп. ред. Ю. І. Римаренко. – К. : Генеза ; Довіра, 1996. – 942 с.

480. Ільюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні / Ігор Ільюшин. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – 288 с.

481. Ільюшин І. ОУН–УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів) / Ігор Ільюшин. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – 198 с.

482. Ільюшин І. Волинська трагедія 1943–1944 рр. / Ігор Ільюшин. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. – 313 с.

483. Ільюшин І. Бойові дії ОУН і УПА на антипольському фронті / Ігор Ільюшин // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : іст. нариси / відп. ред. С. В. Кульчицький. – К. : Наук. думка, 2005. – С. 222–303.

484. Історія Волині з найдавніших часів до наших днів / авт. кол. : О. Г. Михайлюк, І. В. Кічий, М. Д. Півницький та ін. – Л. : Вища шк., 1988. – 240 с.

485. История Второй мировой войны 1939–1945 гг. В 12 т. / Ин-т всеобщей истории АН СССР, Ин-т истории АН СССР. Т. 8. Крушение оборонной стратегии фашистского блока / редкол. : Е. П. Егоров, Н. М. Черепанов, А. А. Бабаков и др. – М. : Воениздат, 1977. – 536 с.

486. История Второй мировой войны 1939–1945 гг. В 12 т. / Ин-т всеобщей истории АН СССР, Ин-т истории АН СССР. Т. 9. Освобождение территории СССР и европейских стран. Война на Тихом океане и в Азии / редкол. : М. И. Семиряга, И. И. Шинкарев, В.И. Артюхина-Московиченко. – М. : Воениздат, 1978. – 576 с.

487. История и сталинизм / сост. А. Н. Мерцалов. – М.: Политиздат, 1991. – 448 с.

488. Історія міст і сіл УРСР. Волинська область / голов. редкол. : П. Т. Тронько, М. П. Бажан, М. К. Білогуров та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1970. – 745 с.

489. Історія міст і сіл УРСР. Житомирська область / голов. редкол. : П. Т. Тронько, М. П. Бажан, М. К. Білогуров та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – 726 с.
490. Історія міст і сіл УРСР. Ровенська область / голов. редкол. : П. Т. Тронько, М. П. Бажан, М. К. Білогуров та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – 655 с.
491. Історія українського селянства. В 2 т. Т. 2 / НАН України, Ін-т історії України ; авт. кол. : О. В. Андрощук, В. К. Баран, А. В. Блануца та ін. ; ред. рада : В. М. Литвин (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006. – 655 с.
492. Історія українського війська 1917–1995 / В. Гриневич, Л. Гриневич, Б. Якимович та ін. ; упоряд. Я. Шашкевич. – Л. : Світ, 1996. – 840 с.
493. Іщенко А. Український національний рух в німецьких документах (1943–1945 рр.) / А. Іщенко // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвідом. наук. зб. / відп. ред. Р. Я. Пиріг. – Вип. 1: Архів і особа. – К. : Ін-т археографії і джерелознавства НАН України, 1999. – С. 262–267.
494. Іщук О. Ідеологічно-виховна діяльність ОУН(б) серед молоді (1944–1945 рр.) / Олександр Іщук // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 2003. – № 1. – С. 224–225.
495. Іщук О. Ліквідація органами державної безпеки УРСР підпільних типографій Організації українських націоналістів у 1944–1954 рр. / Олександр Іщук, Наталія Ніколаєва. – К. : [Б. в.], 2007. – 38 с.
496. Камінський А. Соціологічне тло конфліктних ситуацій у організованому націоналістичному русі / А. Камінський. // Сучасність. – 1992. – № 7. – С. 58–65.
497. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму / за ред. Г. Касьянова. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
498. Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН) : аналіт. огляд / Георгій Касьянов. – К. : Ін-т історії НАН України, 2003. – 40 с.
499. Касьянов Г. Ідеологія Організації українських націоналістів / Георгій Касьянов // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : іст. нариси / за ред. С. Кульчицького. – К. : Наук. думка, 2005. – С. 455–479.
500. Кентій А. Отаман Тарас Бульба / А. В. Кентій // Політика і час. – 1992. – № 4. – С. 75–82.
501. Кентій А. Нариси історії організації українських націоналістів (1929–1941 рр.) / А. В. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1998. – 201 с.
502. Кентій А. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр. / А. В. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 201 с.
503. Кентій А. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. / А. В. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 287 с.
504. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. / А. В. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 220 с.

505. Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.) / А. В. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 183 с.
506. Кентій А. “Двофронтна” боротьба УПА (1943 – перша половина 1944 рр.) // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : іст. нариси / за ред. С. Кульчицького. – К. : Наук. думка, 2005. – С. 160–222.
507. Кентій А. Збройний чин Українських націоналістів 1920–1956. Т. 1. Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів, 1920-1942 : іст.-арх. нариси / А. Кентій. – К. : Ін-т історії НАН України, 2005. – 332 с.
508. Киричук Ю. Історія УПА / Юрій Киричук. – Тернопіль : [Б. в.], 1991. – 126 с.
509. Киричук Ю. Ставлення ОУН–УПА до мобілізації населення західних областей України в ЧА (січень 1944 р. – травень 1945 р.) // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. історична. – 2000. – Вип. 35–36. – С. 344–353.
510. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50 років ХХ століття / Юрій Киричук. – Л. : Каменяр, 2000. – 464 с.
511. Киричук Ю. Мобілізація населення західних областей України до ЧА під час німецько-радянської війни та ОУН–УПА / Ю. Киричук // Військ.-наук. вісн. / голов. ред. Б. Катиренчук. – Л. : Військ. Ін-т при Нац. ун-ті “Львів. політехніка”, 2001. – Вип. 3. – С. 47–59.
512. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія і практика / Юрій Киричук. – Л. : Добра справа, 2003. – 464 с.
513. Книш З. Становлення ОУН / Зиновій Книш. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1994. – 128 с.
514. Ковалевський З. Польське питання у післявоєнній стратегії Української Повстанської Армії / З. Ковалевський // Україна. Наука і культура. – 1993. – Вип. 26–27. – С. 200–232.
515. Коваль М. ОУН–УПА і “третій рейх” / М. В. Коваль // Політика і час. – 1991. – № 5. – С. 70–75.
516. Коваль М. ОУН–УПА і Німеччина / М. В. Коваль // Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр. : матеріали Всеукр. наук. конф., 25–26 серпня 1992 р. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1992. – С. 201–223.
517. Коваль М. Україна у Другій світовій війні (1939–1945 рр.): Спроба концептуального бачення / М. В. Коваль. – К. : Вища шк., 1994. – 58 с.
518. Коваль М. Другий фронт Великої Вітчизняної війни: (Рух Опору на Україні 1941–1944) / М. Коваль // Армія України. – 1995. – 4 квіт.
519. Коваль М. Україна: 1939–1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії / М. Коваль. – К. : Вища шк., 1995. – 194 с.
520. Коваль М. Україна в Другій світовій і Великій вітчизняних війнах (1939–1945 рр.) / М. В. Коваль. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с.

521. Коваль М. ОУН–УПА: між “третім рейхом” і сталінським тоталітаризмом / М. В. Коваль // Укр. іст. журн. – 2000. – № 3. – С. 3–21.
522. Коваль М. ОУН–УПА: між “третім рейхом” і сталінським тоталітаризмом / М. В. Коваль // Укр. іст. журн. – 2000. – № 4. – С. 3–19.
523. Ковальчук В. Степан Коваль (Рубашенко) – командир загону УПА Котловина на Волині / В. Ковальчук // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту : зб. наук. пр. / ред. кол. : Р. М. Постоловський (голов. ред.), Л. О. Шелюк, С. С. Троян та ін. – Рівне : РДГУ, 2009. – С. 135–138.
524. Ковалюк В. Культурологічні та духовні аспекти “радянзації” Західної України (вересень 1939 – червень 1941) / В. Ковалюк // Укр. іст. журн. – 1993. – № 2/3. – С. 3–17.
525. Кокін С. А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. – Вип. 1 : Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953) / С. А. Кокін. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – 208 с.
526. Колісник Р. Військова управа та українська дивізія “Галичина”: діяльність Військової Управи та німецька політика відносно українських національних збройних сил в роках 1943–1945 / Роман Колісник. – Торонто : Наук. т-во ім. Т. Шевченка, 1990. – 168 с.
527. Кондуфор Ю. Деякі питання методології і завдання досліджування періоду Великої Вітчизняної війни / Ю. Кондуфор, В. Клоков // Вісн. АН УРСР. – 1985. – № 5. – С. 12–21.
528. Косик В. Бульба, Поліська Січ і початки УПА / Володимир Косик // Визвольний шлях (Лондон). – 1984. – № 9. – С. 1062.
529. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Володимир Косик. – Париж ; Нью-Йорк ; Л. : Атлас, 1993. – 660 с.
530. Косик В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняних війнах (1939–1945) / Володимир Косик. – К. : Альтернативи, 1999. – С. 107.
531. Косик В. Розкол в ОУН у світлі документів / Володимир Косик. – К. : Альтернативи, 2002. – 112 с.
532. Кошарний І. У сузір'ях соціальної культури: культурне будівництво у возз'єднаних областях УРСР / Ігор Кошарний. – Л. : Вища шк., 1975. – 238 с.
533. Крохмалюк Ю. Гайнріх Гімmlер / Юрій Крохмалюк // Вісті комбатанта. – 1982. – Ч. 1. – С. 40–54.
534. Кугай П. Матеріали і документи до історії УПА, ОУН у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України / П. Кугай // Україна в минулому. – К. ; Л. : [Б. в.], 1993. – С. 43–44.
535. Куделя Д. Першоджерела до вивчення історії Організації Українських Націоналістів (ОУН): кримінальні справи з фондів архівів Служби безпеки України. Ч. 1. / Д. Куделя // Визвольний шлях. – 2003. – № 1. – С. 6–20.
536. Кукурудза А. Упівські загони на Берестейщині та Пінщині / А. Кукурудза // Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних

- режимів / голов. ред. Я. Ісаєвич. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. – С. 121–125.
537. Кульба М. “Нахтігаль”: (курінь ДУН): У світлі фактів і документів / Мирослав Кульба. – Денвер : [Б. в.], 1984. – 159 с.
538. Кульчицький С. Українські націоналісти в червоно-коричневій Європі. / Станіслав Кульчицький // Сучасність. – 1999. – № 4 – С. 70–85.
539. Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). / Станіслав Владиславович Кульчицький. – К.: “Альтернативи”, 1999. – 336 с.
540. Кульчицький С. Акт 30 червня 1941 року / С. В. Кульчицький // Проблема ОУН–УПА : поперед. іст. довідка. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – 128 с.
541. Кучер В. ОУН–УПА в боротьбі за незалежну Україну / Володимир Кучер ; Ін-т нац. відносин і політології НАН України. – К. : Б-ка українця, 1997. – 104 с.
542. Кучер В. ОУН–УПА і українське питання: Погляд з сьогодення / В. Кучер, І. Дробот. – К. : Генеза, 1997. – 70 с.
543. Кучер В., Потильчак О. Україна 1941–1944: трагедія народу за фасадом Священної війни / Володимир Кучер, Олександр Потильчак. – Київ-Біла Церква: Тов Білоцерківдрук, 2011. – 368 с.
544. Кучерепа М. М. Волинь у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) : метод. матеріал на допомогу викл., вчителям, студ. вищ. навч. закл. / М. М. Кучерепа, В. Г. Дмитрук, В. І. Прокопчук. – Луцьк : Ред.-вид. група “Реабілітовані історією”, 1994. – 60 с.
545. Кучерепа М. Волинь: 1939–1941 рр. : навч. посіб. / Микола Кучерепа, Валентин Вісин. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2005. – 486 с.
546. Кучерепа М. Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.) / Микола Кучерепа, Руслана Давидюк. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 420 с.
547. Кучерепа М. 17 вересня 1939 р.: Волинь у геополітичних розрахунках СРСР і Німеччини / Микола Кучерепа // Волинь у Другій світовій війні : зб. наук. ст., присвяч. 60-річчю визволення Волин. обл. від фашистських загарбників / редкол. : В. К. Баран, М. М. Кучерепа (гол. ред. та упоряд.) та ін. – Луцьк : РВВ “Вежа” ВДУ ім. Лесі Українки, 2004. – С. 5–22.
548. Лебідь М. Українська Повстанська Армія: її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч. Німецька окупація України / Микола Лебідь. – Дрогобич : Відродження, 1993 . – 208 с.
549. Левицький Б. Націоналістичний рух під час Другої світової війни / Б. Левицький // Діалог. – № 2. – 1979. – С. 14–20.
550. Ленкавський С. Внутрішня пропаганда ОУН. Т. 1 / Степан Ленкавський // Український націоналізм : твори / упоряд. О. Сич. – Івано-Франківськ : [Б. в.], 2002. – 341 с.
551. Лівіцький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920–1940 рр. / М. А. Лівіцький. – Філадельфія : Укр. інф. бюро, 1984. – 230 с.
552. Лисенко О. Організація українських націоналістів та українська повстанська армія : бібліогр. покажч. публікацій 1998–2002 рр. / О. Є.

Лисенко, О. В. Марущенко. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2002. – 202 с.

553. Лисенко О. Боротьба збройних відділів ОУН і УПА з радянським карально-репресивним апаратом / О. Є. Лисенко // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : іст. нарис / за ред. С.

Кульчицького. – К. : Наук. думка, 2005.. – С. 303–394.

554. Лисяк-Рудницький І. Історичне есе. У 2-х т. Т. 1 / Іван Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – 520 с.

555. Лисяк-Рудницький І. Історичне есе. У 2-х т. Т. 2 / Іван Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – 573 с.

556. Липа Ю. Чорноморська доктрина / Юрій Липа. – Краків : [Б. в.], 1940. – 4 с.

557. Макар В. Пропагандистська діяльність УПА і її доповнення до пропаганди ОУН (Радіо пересилання УПА) / В. Макар. // Визвольний шлях. – 1982. – Кн. 8. – С. 943–948.

558. Мазурок В. Самостійницький рух на Волині в 40-х – на поч. 50-х років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. Мазурок ; Ін-т історії України НАН України. – К., 2006. – 23 с.

559. Маланчук В. Історія однієї зради / В. Ю. Маланчук. – Л. : Каменярь, 1958. – 71 с.

560. Мануйлик О. Топкими болотами Волині і Полісся / О. П. Мануйлик . – Рівне : [Б. в.], 2006. – 234 с.

561. Мануїльський Д. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини / Дмитро Мануїльський. – К. : Укр. держ. вид-во, 1945. – 24 с.

562. Мартирологія українських церков. У 4 т. Т. 1. Українська православна церква : док., матеріали, християнський самвидав України / упоряд. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин. – Торонто ; Балтимор : Смолоскип ім. В. Симоненка, 1987. – 1207 с.

563. Марчук І. Джерела з історії українського національно-визвольного руху на Волині в 1941–1945 роках у фондах Державного архіву Рівненської області / І. Марчук // Український визвольний рух. Зошит 1. – Л. : [Б. в.], 2003 . – С. 30–33.

564. Марчук І. Методика вивчення архівних джерел з історії ОУН та УПА на Волині: з досвіду дослідника / І. Марчук // Архіви України. – 2004. – № 1–2. – С. 148–157.

565. Масловський В. В боротьбе с врагами социализма : очерки истории классової боротьбы на селе в период построения основ социализма в западных областях Украины 1939–1950 гг. / Виталий Масловський. – Львов : Вища шк ., 1984. – 187 с.

566. Матла З. Митрополит Шептицький і українське підпілля / Зиновій Матла // Визвольний шлях (Лондон). – 1984. – Ч. 12. – С. 1454–1455.

567. Мельничук Ю. З життя бандитського отамана / Ю. Мельничук // Жовтень. – 1957. – № 10. – С. 98–107.

568. Мечник С. Шляхами підпілля революційної ОУН. Причинки до історії / С. Мечник. – Л. : Фелікс ЛТД, 1997. – 144 с.
569. Мизак Н. УПА – Захід і збройне підпілля ОУН у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу у 1942–1960 рр. / Нестор Мизак. – Ченівці-Торонто: Прут, 2011. – 436 с.
570. Миткалюк І. До історії Української Повстанської Армії / І. Миткалюк // Новий шлях : календар-альманах. – 1994. – С. 132–143.
571. Михальчук В. На грані двох світів. (До громадського профілю Тимоша Басюка-Яворенка) / В. Михальчук // Самостійна Україна. – 2000. – Січ.–берез. – С. 42–50.
572. Міткалик І. Українська повстанська армія отамана Тараса Бульби-Боровця / І. Міткалик // Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр. : матеріали Всеукр. наук. конф. (Київ, 25–26 серп. 1992 р.). – К. : Ін-т історії України НАН України, 1992. – С. 68–77.
573. Мірчук П. За чистоту позиції українського визвольного руху / Петро Мірчук. – Мюнхен ; Лондон : [Б. в.], 1955. – 185 с.
574. Мірчук П. Революційний змаг за УССД: (хто такі бандерівці, мельниківці, двійкарі). Т. 1 / Петро Мірчук. – Нью-Йорк ; Торонто ; Лондон : Союз укр. політв'язнів, 1985. – 222 с.
575. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952 : док. і матеріали / Петро Мірчук. – Л. : [Б. в.], 1991. – 448 с.
576. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Т. 1. 1920–1939 рр. / Петро Мірчук ; за ред. С. Ленкавського. – Л. : [Б. в.], 2003. – 642 с.
577. Мороз В. Структура референтури пропаганди ОУН на Дрогобиччині (1944–1950-ті рр.) / В. Мороз // Дрогобицький краєзнавчий збірник / ред. кол.: К. Кондратюк (відп. ред.), В. Футала (упоряд.), Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін. – Дрогобич : [Б. в.], 2002. – 190 с.
578. Мороз В. Історія створення і діяльності Української Головної Визвольної Ради / В. Мороз // Визвольний шлях. – 2004. – Кн. 7. – С. 101–113.
579. Мотиль О. Організація українських націоналістів і робітництво (кілька завваг) / О. Мотиль // Сучасність. – 1980. – Ч. 2. – С. 60–72.
580. Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД–НКГБ–МГБ–КГБ / Степан Мудрик-Мечник. – Т. : Ред.-вид. від. упр. по пресі, 1994. – 128 с.
581. На зов Києва. Український націоналізм у II світовій війні : зб. ст., спогадів і док. / збір. й упоряд. Колегія дослідів історії укр. нац. руху. – К. : Дніпро, 1993. – 540 с.
582. Наконечний В. Холокост на Волині: жертви і пам'ять / Владислав Наконечний. – Луцьк : Надстир'я, 2003. – 68 с.
583. Нариси історії Волинської обласної партійної організації / авт. кол. : П. А. Борковський, Н. В. Бурчак, Б. Й. Заброварний ; редкол. : Є. А. Поливанов (голова) та ін. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Л. : Каменярь, 1981. – 250 с.

584. Народна трибуна. – 1993. – 11 серп.
585. Національні відносини в Україні у ХХст. / за ред. І. Ф. Кураса. – К. : Наук. думка, 1994. – 559 с.
586. Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : Наук. т-во ім. В. Липинського ; Смолоскип, 2006. – 684 с.
587. Никончук О. Колківська республіка / О. Никончук // Реабілітовані історією : зб. наук. ст. і матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. “Реабілітовані історією” (Луцьк, 5–6 груд. 2002 р.). – Луцьк : Надстир’я, 2003. – С. 95–108.
588. Никончук О. Повстанська республіка на Волині / О. Никончук // Волинь у Другій світовій війні : зб. наук. та публіц. ст., присвяч. 60-річчю визволення Волинської області від фашистських загарбників / ред. кол. : В. К. Баран, М. М. Кучерепа (голов. ред. та упоряд.), О. Ю. Ленартович та ін. – Луцьк : РВВ “Вежа” ВДУ ім. Лесі Українки, 2004. – С. 72–87.
589. Онишко Л. Роля жіноцтва в національно-визвольному русі середини ХХ ст. / Л. Онишко // Визвольний шлях. – 2002. – Кн. 10. – С. 68.
590. Панчук М. Комуністична партія Західної України: героїзм і драматизм історії / М. І. Панчук // Про минуле заради майбутнього. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1989. – С. 107–124.
591. Парсаданова В. Депортации населения Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939–1941 гг. / В. С. Парсаданова // Новая и новейшая история. – 1989. – № 2. – С. 26–44.
592. Патрач Ч. Українська проблема у політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939–1945 рр. / Чеслав Патрач // Україна – Польща: важкі питання : матеріали II Міжнар. семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни” (Варшава, 8–10 жовт. 1998 р.). Т. 4. – Варшава : Тирса, 1999. – С. 109–122.
593. Патриляк І. До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України / І. К. Патриляк // Укр. іст. журн. – 2004. – № 5. – С. 83–89.
594. Патриляк І. Тактика і стратегія українських націоналістів на початковому етапі Другої світової війни / І. К. Патриляк // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : іст. нариси / за ред. С. Кульчицького. – К. : Наук. думка, 2005. – С. 15–88.
595. Першина Т. Фашистський геноцид України, 1941–1944 / Тамара Першина. – К. : Наук. думка, 1985. – 170 с.
596. Петренко Р. (“Омелько”, “Юрко”). Слідами армії без держави / Роман Петренко ; за ред. Г. Петренко. – К. ; Торонто : Укр. вид. спілка, 2004. – 272 с.
597. Писцьо В. Організаційно-суспільні зміни в контексті встановлення окупаційного режиму на Рівненщині / В. Писцьо // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту : зб. наук. пр. / ред. кол.: Р. М. Постоловський (голов. ред.), Л. О. Шелюк, С. С. Троян та ін. – Рівне : РДГУ, 2009. – С. 147–151.

598. Півоварчук В. Волинь і Рівненщина на початку Другої світової війни / В. Півоварчук // Збірник навч.-метод. матеріалів і наук. ст. іст. ф-ту Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Вип. 5/ ред. кол. : В. К. Баран (голов. ред.), В. П. Колесник, Є. І. Франчук та ін. – Луцьк, 2000. – С. 112–131.
599. Піскуновіч Г. Польське підпілля на південно-східних кресах Другої Речі Посполитої у 1939–1945 рр. / Генрик Піскуновіч // Україна – Польща: важкі питання : матеріали II Міжнар. семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках” (Варшава, 22–24 трав. 1997 р.). Т. 1–2 . – Варшава : Tugsa, 1998. – С. 172–189.
600. Полікарпенко Г. Організація українських націоналістів під час другої світової війни. – 4-те вид., доп. / Г. Полікарпенко ; за ред. Б. Михайлюка. – **На чужині**, 1951. – 147 с.
601. Поліковський М. Вбивства, насильства та грабежі московських окупантів в Галичині в післявоєнні роки / М. Поліковський // Державність (Львів). – 1993. – № 1 (січ.-берез.). – С. 44–52.
602. Політична історія України : посібник / авт. кол. : Є. О. Бондарев, В. П. Горбатенко, В. А. Греченко та ін. ; за ред. В. І. Танцюри. – К. : Вид. центр “Академія”. – 488 с.
603. Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ–ХХ ст. : іст. нариси / Д. В. Архіерейський, О. Г. Бажан, Т. Б. Бикова, С. І. Білокінь ; Ін-т історії України НАН України; кер. авт. кол. С. В. Кульчицький. – К. : Наук. думка, 2002. – 952 с.
604. Польща та Україна у тридцятих та сорокових роках ХХ століття. Т. 4. Невідомі документи з архівів спецслужб. Поляки і українці між двома тоталітарними системами, 1942–1945. Ч. 1. Стосунки АК–УПА на фоні політики окупантів на Волині. – Варшава ; К., 2005. – 876 с.
605. Посівнич М. Форми та методи агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН у 1929–1939 рр. / М. Посівнич // Український визвольний рух : наук. зб. / ред. кол. : В. В’ятрович, Р. Грицьків (відп. ред.), Я. Дашкевич та ін. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича, Центр дослідів визвольного руху, 2007. – Зб. 9. – С. 61–82.
606. Проблема ОУН–УПА : попередня іст. довідка / відп. ред. С. В. Кульчицький. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – 129 с.
607. Прокоп М. Генеза, устрій і платформа УГВР / Мирослав Прокоп. // Сучасність (Нью-Йорк). – 1978. – Ч. 7–8. – С. 137–150.
608. Пущу І. Берестейщина у міжвоєнний час 1919–1939 рр. / Іван Пущу . – Луцьк : Надстир’я, 2006. – С. 233–234.
609. Рад. Україна. – 1944. – 3 лют.
610. Рад. Волинь. – 1946. – 12 січ.
611. Рад. Волинь. – 1946. – 2 лют.
612. Ребет Л. Світло і тіні ОУН / Лев Ребет. – Мюнхен : [Б. в.], 1964. – 131 с.
613. Рекотов П. Органи управління в Україні під час фашистської окупації / П. Рекотов // Пам’ять століть (Київ). – 1997. – № 5. – С. 119–128.

614. Рекотов П. Органи управління на окупованій території України (1941–1944) / П. В. Рекотов // Укр. іст. журн. – 1997. – № 3. – С. 90–98.
615. Реєнт О. УПА та збройні формування ОУН як чинники Другої світової війни / О. Реєнт, І. Муковський, О. Лисенко. // Віче. – 1997. – № 10. – С. 114–129.
616. Реєнт О. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу / О. Реєнт // Укр. іст. журн. – 1999. – № 3. – С. 3–25.
617. Римаренко Ю. Український буржуазний націоналізм – ворог інтернаціонального єднання трудящих / Юрій Римаренко. – К. : Політвидав, 1970. – 159 с.
618. Романцов В. Деякі актуальні аспекти демографічної ситуації в Україні у 1945–1990 рр. / В. Романцов // Укр. іст. журн. – 1992. – № 10–11. – С. 35–38.
619. Русначенко А. Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / Анатолій Русначенко. – К. : Пульсари, 2002. – 520 с.
620. Сергійчук В. Організатор “Поліської Січі” / Володимир Сергійчук. // Військо України. – 1992. – № 1. – С. 72–85.
621. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів. В 3 т. Т. 2 / М. Сивіцький ; пер. Є. Петренка. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. – С. 139–140.
622. Сливка Ю. Україна в Другій світовій війні: національно-політичний та міжнародно-правовий аспекти / Юрій Сливка // Україна. Культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. пр. – Л. : [Б. в.], 1997. – С. 20–35.
623. Слободянюк О. З ким і проти кого / О. Слободянюк // Червоний прапор. – 1989. – 28 листоп.
624. Слово українських повстанців : матеріали про інформаційно-пропагандистську діяльність УПА в повоєнний період / за ред. П. Кралука. – Луцьк : Надстир’я, 1996. – 108 с.
625. Служинська З. Рід людський в Україні / Зіновія Служинська. – Л. : Львів. держ. мед. ін.-т, 1995. – 114 с.
626. Содоль П. Українська Повстанська Армія. 1943–1949 : довідник : у 2-х ч. Ч. 1 / П. Содоль. – Нью-Йорк : Пролог, 1994. – 199 с.
627. Содоль П. Українська Повстанська Армія. 1943–1949 : довідник : у 2-х ч. Ч. 2 / П. Содоль. – Нью-Йорк : Пролог, 1995. – 295 с.
628. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. В 3 т. Т. 1. Украинская ССР в первый период Великой Отечественной войны (22.06.1941 – 18.11.1942). – К. : Наук. думка, 1985. – 544 с.
629. Стародубець Г. ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943 рр.) / Галина Стародубець. – Т. : Підручники і посібники, 2002. – 144 с.
630. Стародубець Г. Українське повстанське запілля (друга половина 1943-го – початок 1946 р.) / Галина Стародубець. – Т. : Підручники і

посібники, 2006. – 527 с.

631. Старосольський В. Теорія нації // В. Старосольський. 1918–1942. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : [Б. в.], 1991. – 456 с.

632. Стасюк О. Видавнича діяльність ОУН на українських землях у 1944–1950-х роках / О. Стасюк // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. : історія. – 2002. – Вип. 37/2. – С. 170–192.

633. Стасюк О. Пресові видання ОУН, УПА, УГВР / О. Стасюк // Українська Повстанська Армія (В боротьбі проти тоталітарних режимів). – Л. : Центр досліджень визвольного руху, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2004. – С. 331–357.

634. Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.) / Олександра Стасюк. – Л. : Центр досліджень визвольного руху, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича ; Дизайн-студія “Папуга”, 2006. – 384 с.

635. Стельникович С. Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця : іст. нарис / Сергій Стельникович. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – Житомир : Полісся, 2010. – 392 с.

636. Стецько Я. 30 червня 1941 р.: Проголошення відродження України / Ярослав Стецько. – Торонто : [Б. в.], 1967. – 465 с.

637. Субтельний О. Україна: історія / Орест Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – 511 с.

638. Суrowая драма народа. Ученые и публицисты о природе сталинизма. – М. : Политиздат, 1989. – 512 с.

639. Терещук П. Нариси з найновішої історії / П. Терещук // Визвольний шлях (Лондон). – 1984. – № 12. – С. 287–292.

640. Ткачук А. Перед судом истории. Сотрудничество германских фашистов и украинских националистов в годы Второй мировой войны и борьба против них советских органов государственной безопасности / Александр Ткачук. – К. : Альтернативи, 2000. – 277 с.

641. Трофимович В. Українська політична думка в Західній Україні щодо польської проблеми в роки Другої світової війни / Володимир Трохимович // Україна – Польща: важкі питання : матеріали II Міжнар. семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни” (Варшава, 8–10 жовт. 1998 р.). Т. 4. – Варшава : Tursa, 1999. – С. 237–255.

642. Трофимович В. В. Пропагандистська діяльність Петра Федуна (Полтави) в українському національно-визвольному русі 1940–1950-х рр. / В. Трохимович, В. С. Марчук // Зб. навч.-метод. матеріалів і наук. ст. іст. ф-ту Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Вип. 12 / ред. кол. : В. К Баран (голов. ред.), В. П. Колесник, Є. І. Франчук. – Луцьк : РВВ “Вежа” ВДУ ім. Лесі Українки, 2007. – С. 105–115.

643. Україна – Польща: важкі питання : матеріали I–IX Міжнар. семінарів істориків “Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках” / відп. ред. М. Кучерепа. – Варшава ; Луцьк, 1998–2005.

644. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. В 3 т. – Т. 3. Радянська Україна в завершальному періоді Великої Вітчизняної

війни (1944–1945 рр.). – К. : Політвидав України, 1969. – 455 с.

645. Філяр В. Хронологія подій на Волині в 1939–1944 рр. / Владислав Філяр // Україна – Польща: важкі питання : матеріали II Міжнар. семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни” (Луцьк, 27–29 квіт. 1999 р.). Т. 5. – Варшава : Tysa, 2001. – С. 31–78.

646. Фонди з історії Української повстанської армії в державних архівосховищах України : анот. покажч. фондів УПА (1942–1946). Вип. 1 / авт. передм. Г. Папакін, упоряд. : Г. Папакін, О. Вовк, З. Яцишин. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 61 с.

647. Фонди з історії Української повстанської армії в державних архівосховищах України : анот. покажч. фондів УПА (1941–1957). Вип. 2. Анот. покажч. фондів партійних органів УРСР, в яких відбилася боротьба з УПА / авт. передм. та упоряд. Г. Папакін. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – 48 с.

648. Царук Я. Трагедія волинських сіл 1943–1944 рр. Українські і польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район / Ярослав Царук ; вступ. ст. Я. Ісаєвича. – Л. : Ін-т джерелознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 189 с.

649. Череватенко Л. Камінь з Божої праці / Л. Я. Череватенко // Ольжич О. Незнаному воякові. Заповідане живим. – К. : Фондація ім. О. Ольжича, 1994. – 424 с.

650. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії / Юрій Шаповал. – К. : Генеза, 2001. – 560 с.

651. Шандрук П. Це було так / Павло Шандрук // Розбудова держави (Клівленд). – 1954. – № 3. – С. 33–45.

652. Шанковський Л. Ініціативний комітет для створення УГВР (документальний спогад учасника) / Лев Шанковський. – Нью-Йорк : Америка”, 1985. – 196 с.

653. Шанковський Л. Історія українського війська. Збройні сили сучасної доби за роки 1914–1953 / Лев Шанковський – 2-ге вид., доп. – К. : Вища шк., 1991. – 885 с.

654. Шанковський Л. Українська Повстанська Армія / Лев Шанковський // ХХ століття. Історія, економіка, політика, ідеологія. Кн. 3. Україна у Другій світовій війні. – К. : Ін-т історії НАН України, 1997. – С. 268–357.

655. Шпорлюк Р. Україна: від імперської периферії до суверенної держави / Р. Шпорлюк // Сучасність. – 1996. – № 11/12. – С. 20–34.

656. Шуляк О. В ім'я правди. До історії повстанчого руху в Україні / О. Шуляк. – Роттердам : [Б. в.], 1947. – 36 с.

657. Шумелда Я. Похід на Схід / Ярослав Шумелда. – Л. : Каменярь, 1991. – С. 44.

658. Якушин Г. Подлинный лик московской патриархии / Глеб Якушин. – М. : Мосиздат, 1996. – 111 с.

659. Яців Р. Ніл Хасевич: акценти творчості і долі / Р. Яців // Воля Батьківщини. – 1996. – Ч. 1. – С. 130–145.

660. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях у 30–50-х роках ХХ ст. (історико-політичний аспект) / Богдан Ярош. – Луцьк : Настир'я, 1995. – 175 с.

Мемуарна література

661. Бегма В. Злочини німців і народна боротьба на Ровенщині / В. Бегма. – К. ; Х. : Політвидав, 1945. – 35 с.

662. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху : спогади / Тарас Бульба-Боровець. – К. ; Торонто ; Нью-Йорк : Фундація ім. О. Ольжича ; Фундація ім. С. Петлюри, 1996. – 270 с.

663. Книш З. Розбрат. Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках / Зиновій Книш. – Торонто : Срібна сурма, 1960. – 428 с.

664. Книш З. Перед походом на схід. Спогади й матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939–1941 роках. Ч. 1. / Зиновій Книш. – Торонто : Срібна сурма, 1959. – 188 с.

665. Книш З. Перед походом на схід. Спогади й матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939–1941 роках. Ч. 2 / Зиновій Книш. – Торонто : Срібна сурма, 1959. – 192 с.

666. Ковпак С. Походи в Карпати / Сидор Ковпак. – М. : Политиздат, 1944. – 24 с.

667. Кук В. Державотворча діяльність ОУН у 1941 році. Акт відродження Української Держави від 30 червня 1941 року / Василь Кук. – К. ; Львів : Каменярь, 2001. – 30 с.

668. Лаврів М. Спогади з оунівського підпілля 1939–1945 років / М. Лаврів, П. Лаврів // Визвольний шлях. – 1997. – Кн. 12. – С. 1465–1477.

669. Літопис Голготи України : вид. Всеукр. т-ва політв'язнів і репресованих та Наук.-просвітн. т-ва “Меморіал”. Т. 1. Спогади політв'язнів репресованих і переслідуваних / голов. ред. В. Цветков. – Л. : Ред. “Літопису Голготи України”, 1993. – 245 с.

670. Максимович В. Спогади колишнього учасника Української Повстанської Армії / Володимир Максимович. – Л. : [Б. в.], 1992. – 72 с.

671. Марко В. Сім літ визвольних змагань (1939–1945) / Віра Марко. – Буенос-Айрес : Промінь, 1946. – 63 с.

672. Медведев Д. Сильные духом / Дмитрий Медведев. – К. : Политиздат Украины, 1978. – 82 с.

673. Пісоцький П. Початки роздору підпільної боротьби на Волині : спогади учасника боротьби про події на Волині 1941–1944 рр. / Петро Пісоцький. – Т. : Лілея, 2001. – 176 с.

674. Подворняк М. Вітер з Волині : спогади / Михайло Подворняк. – Вінніпег : Волинь, 1981. – 242 с.

675. Савчин М. Тисяча доріг. Спогади жінки учасниці підпільно-визвольної боротьби під час і після Другої світової війни / Марія Савчин. – К. : Смолоскип, 2003. – 546 с.

676. Стахів Є. Крізь тюрми, підпілля й кордони: повість мого життя / Євген Стахів. – К. : Рада, 1995. – 318 с.

677. Стецюк Г. Чорні дні Волині 1941–1944, або Непоставлений пам'ятник : спогади колишнього зв'язкового обласного проводу ОУН. 1941–1944 / Г. Стецюк. – Володимир-Волинський : [Б. в.], 1992. – 128 с.
678. Федоров А. Подпольный обком действует. Кн. 1–3 / А. Федоров. – М. : Воениздат, 1955. – 684 с.
679. Філоненко П. Збройна боротьба на Волині : спомин учасника / П. Філоненко. – Вінніпег : Волин. вид. фонд, 1958. – 145 с.
680. Шумук Д. Пережите і передумане : спогади й роздуми українського диссидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981 рр.) / Д. Шумук. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 432 с.
681. Щеглюк В. “...Як роса на сонці” : політ. роман-хроніка, написаний на основі спогадів колишнього діяча ОУН-УПА Л. С. Павлишина. – Л. : УПІ І. Федорова ; Фенікс ЛТД, 1992. – 159 с.

Праці іноземних авторів

682. Alter P. Nationalism / Peter Alter. – London ; New York ; Sydney ; Auckland, 1994. – 170 s.
683. Anderson B. Imagined Communities: Reflections of the Origin and Spread of Nationalism / B. Anderson. – Cornell, 1983. – 224 s.
684. Armstrong D. A. Ukrainian Nationalism / D. A. Armstrong. – New York , 1963. – 361 s.
685. Barghoorn F. C. Soviet Russian Nationalism / F. C. Barghoorn. – New York, 1976. – 330 s.
686. Głowacki A. Sowietci wobec polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941 / A. Głowacki. – Łódź, 1998. – 695 s.
687. Kwiatkowski M. Rząd i Rada Narodowa R. P. w świetle faktów i dokumentów od września 1939 do lutego 1942 / M. Kwiatkowski. – Londyn, 1942. – 134 s.
688. Kulesza W. Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1935 / W. Kulesza. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolinskiх, 1985. – 310 s.
689. Motyka G. Wnuk R. Pany i rezuny. Współpraca AK-WIN i UPA 1945–1947 / G. Motyka. – Warszawa, 1997. – 212 s.
690. Motyka G. Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948 / G. Motyka. – Warszawa, 1999. – 552 s.
691. Motyka G. Ukraińska partyzanka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii / G. Motyka. – Warszawa : ISP PAN, Oficyna wydawnictwa Rytm, 2009. – 720 s.
692. Przed akcją “Wisła” był Wołyń : praca zbiorowa / pod red. W. Filara. – 2000. – 186 s.
693. Prus E. Herosi spód znaka tryzubca / E. Prus. – Warszawa, 1985. – 346 s.
694. Prus E. Atamania UPA / E. Prus. – Warszawa, 1988. – 367 s.
695. Prus E. Legenda kresów: Szare szeregi w walce z UPA / E. Prus. – Wrocław, 1995. – 263 s.

696. Romanowski W. ZWZ-AK na Wołyniu 1919–1944 / W. Romanowski. – Lublin, 1993. – 407 s.
697. Siemaszko W. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945. T. 1–2 / W. Siemaszko, E. Siemaszko. – Warszawa, 2000. – 1440 s.
698. Sowa A. L. Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947 / A. L. Sowa. – Kraków, 1998. – 342 s.
699. Sprawy polsko-ukraińskie w czasie II wojny światowej : Rozmowa z docentem R. Torzeckim // Zustriczi. – 1990. – Nr. 3–4. – S. 114.
700. Szcześniak A. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce / A. Szcześniak, W. Szota. – Warszawa, 1973. – 587 s.
701. Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy. 1933–1943 / R. Torzecki. – Warszawa, 1972. – 388 s.
702. Torzecki R. Kontakty polsko-ukraińskie na tle problemu ukraińskiego w polityce polskiego radu emigracyjnego i podziemia (1939–1944) / R. Torzecki // Dzieje Najnowsze. – 1981. – № 1–2. – S. 319–346.
703. Torzecki R. Polacy i ukraińscy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / R. Torzecki. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993. – 349 s.
704. Turowski J. Walki 27 Wołyńskiej Dywizji AK / J. Turowski. – Warszawa, 1990. – 158 s.
705. Turowski J. Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich dokonane na ludności polskiej na Wołyniu 1939–1945 / J. Turowski, W. Siemaszko. – Warszawa, 1990. – 58 s.
706. Filar W. “Burza” na Wołyniu / W. Filar. – Warszawa, 1997. – 288 s.
707. Filar W. Eksterminacja ludności polskiej na Wołyniu w drugiej wojnie światowej / W. Filar. – Warszawa, 1999. – 438 s.
708. Filar W. Wołyń 1939–1944. Eksterminacja czy walki polsko-ukraińskie / W. Filar. – Toruń, 2004. – 146 s.
709. Fijałka M. 27 Wołyńska Dywizja Piechoty AK / M. Fijałka. – Warszawa , 1986. – 245 s.
710. Juchniewicz M. Na wschód od Bugu Juchniewicz / M. Juchniewicz. – Warszawa, 1985. – 173 s.

Интернет джерела

711. Досьє на службу безопасности ОУН [Электронный ресурс]. – Режим доступа : HYPERLINK "http://www.agentura.ru" <http://www.agentura.ru>
712. “Москальки”: женщины-агенты и националистическое подполье на Западной Украине, 1944–1948 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.history.neu.edu/fac/burds/Burds-Moskalki.pdf> (15.11.2004)
713. Квазієнциклопедія ОУН–УПА [Електронний ресурс]. – Режим доступу : HYPERLINK "http://oun-upa.org.ua/encyclopaedia/u.html" <http://oun-upa.org.ua/encyclopaedia/u.html>

714. Колодний А. Історія релігії в Україні [Електронний ресурс] // Перша українська електронна бібліотека підручників. – Режим доступу : HYPERLINK "http://pidruchniki.com.ua/" <http://pidruchniki.com.ua/>

715. Націоналістичний рух. Степан Бандера [Електронний ресурс] // ОУН: Націоналістичний портал. – Електронні, текстові та графічні дані. – К. : сор. Націоналістичний портал, 2004–2009. – Режим доступу : HYPERLINK "http://www.ukrnationalism.org.ua/movement/?Bandera" <http://www.ukrnationalism.org.ua/movement/?Bandera> – Заголовок з екрана. – Мова: українська, російська, англійська. – Зміст: Бандера С. Мої життєписні дані; Біографія С. Бандери; Сватко Я. Здобудеш Українську Державу, або поляжеш у боротьбі за неї; Бандера С. Перспективи Української революції; Полтава П. Хто такі бандерівці та за що вони борються; Світлини С. Бандери.

716. ОУН–УПА: Свободу народам! Гідність людині [Електронний ресурс]. – Електрон. текст. та графіч. дані. – [Україна], 2004–2008. – (Відео). – Режим доступу : HYPERLINK "http://OUN-UPA.org.ua/video/" <http://OUN-UPA.org.ua/video/>

717. Отчет работы СБ на территории главного округа “Москва” за период с 1 января по 1 октября 1945 г. (часть) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : HYPERLINK "http://warhistory.ukrlife.org/6_02_2html" http://warhistory.ukrlife.org/6_02_2html (15.11.2004).

718. Павлюк И. Жизнь прожить не поле перейти [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.history.neu.edu/Pavliyk.pdf> (15.11.2004).